

აქად. ჯანაშიაძის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი

504
1955

1955

მ ე ს ე ლ ე ბ ი

საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КAVKAZA

ნაკვ. 32 სტ.

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ и КAVKAZA

ნაკვ. 32 Вых.

6529

შ ი ნ ა ა რ ს ი

✓ 1	თ. ყაუხჩიშვილი — პეროდოტეს ზოგიერთი ცნობის შესახებ	5
	Т. С. Кау хчи шви ли — По поводу некоторых сведений Геродота	11
✓ 2	მ. ინაძე — შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე ტომთა ისტორიისათვის	13+
	М. П. Ина дзе — К истории племен восточного причерноморья (Гениохи)	20
✓ 3	თ. შიქელაძე — ფასიანების საღაურობისა და ადგილსამყოფელის გარკვევის საკითხისათვის	23+
	Т. К. Микеладзе — К вопросу об этнической принадлежности фасианов	35
✓ 4	ბ. ლომოური — კლავდიოს პტოლემეაიოსი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ცნობები საქართველოს შესახებ	39 +
	Н. Ю. Ломоури — Клавдий Птолемей, „Географическое руководство“, известия о Грузии	64
✓ 5	მ. ლორთქიფანიძე — ქართული ფეოდალური მონარქიის კარის მოხელენი 4	67
	М. Д. Лордк ипани дзе — Придворные чиновные люди грузинской феодальной монархии	73
✓ 6	ო. სოსელია — საგლეხო ვალდებულებანი დასავლეთ საქართველოში XVII ს.	75
	О. Н. Соселиа — Крестьянские повинности в Западной Грузии в XVII в.	83
✓ 7	გ. აკოფაშვილი — აზნაურთა უფლებრივი მდგომარეობის საკითხისათვის XV—XVIII სს. საქართველოში	85
	Г. Д. Акопашвили — К вопросу правового положения социального слоя азнауров в XV—XVIII вв.	109
✓ 8	ვ. გაბაშვილი — იოსებ ქართველი—XVIII ს-ის დიპლომატი და ისტორიკოსი	111
	В. Н. Габашвили — Иосиф Грузин — историк и дипломат XVIII в.	111
✓ 9	იასე ცინცაძე — XVIII საუკუნის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის არქივიდან	123
	И. З. Цинцадзе — Из архива истории русско-грузинских взаимоотношений XVIII в.	151
✓ 10	შ. ხანთაძე — სახელმწიფო პურის გადასახადი (სურსათი) ქართლ-კახეთში მე-19 საუკუნის დამდეგს	153
	Ш. А. Хантадзе — Государственная хлебная подать (сурсати) в Картли-Кახети в начале XIX в.	153

11. ელ. დოჩანაშვილი — მასალები ადიშის ოთხთავის წარმომავლობის საკითხისათვის 177
- Е. И. Дочанашвили — Материалы к вопросу о происхождении Адишского Четвероглава 211
- ✓ 12. შ. მესხია — მასალები კლასობრივი ბრძოლის ისტორიისათვის XVIII ს. საქართველოს ქალაქებში 213
- Ш. А. Месхиа — Материалы по истории классовой борьбы в городах Грузии XVIII в. 213
13. ბ. ლომინაძე — „იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძის“ ახალი გამოცემის გამო 221
- Б. Р. Ломинадзе — По поводу нового издания «Завещания» Иесея Бараташвили 221

თ. ჯაუხარიძე

ჰეროდოტის ჯეოგრაფიული ცნობის შესახებ

ბერძენ ავტორთაგან ჰეროდოტე ერთ-ერთი უძველესთაგანია მათ შორის, რომელთაც შემოგვინახეს ცნობები ქართველთა წინაპარი ტომებისა და მათი მეზობლების შესახებ. მართალია, ჰომეროსის პოემებში, მიმწერმეს ელეგებში, პინდარეს ოდებში, ლოგოგრაფოსების თხზულებათა ფრაგმენტებში აქა-იქ ვხვდებით ჩვენთვის საინტერესო მასალას, მაგრამ ამას მაინც არა აქვს ის ხასიათი, რაც ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ დატულ ცნობებს. ჰეროდოტე, როგორც ისტორიკოსი, ბევრი, მის მიერ აღწერილი, ამბის მომსწრე და მხილველი, გვაწვდის საერთოდ ზღვა მასალას არა მარტო ისტორიიდან, არამედ გეოგრაფიიდან და ეთნოგრაფიიდან. საქართველოს ისტორიის სპეციალისტები ხშირად მიმართავენ, იყენებენ და ანალიზებენ ჰეროდოტეს ცნობებს საქართველოს შესახებ, ამ მხრივ ვასაკეთებელი თითქოს აღარაფერი არის. მაგრამ არის ზოგი ცნობა, რომლებზედაც მინდა ყურადღების შეჩერება:

1. ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ დამოწმებულ ქართველურ ტომთა შორის ჩვეულებრივ იხსენიებენ: კოლხებს, სასპერებს, მაკრონებს, მოსხებს, ტიბარენებს, მოსინიკებს, მარებს. მათ მონათესავე ტომთაგან: ალაროდიელებს, ამადონებს...

დამატებით მინდა შევნიშნო: ჰეროდოტეს ტექსტში ქართველურ ტომთაგან კიდევ „ხალიბები“ არის ნახსენები. სპეციალისტები, ჩვეულებრივ, ამ ადგილს არ იმოწმებენ ხოლმე. „*χρῆσιον δὲ πειρυσίμενον καὶ καταστραμμένον σκεδὸν πάντως τὴν ἐντὸς Ἄλσος ποταμοῦ οἰκημένον πλὴν γὰρ Κιλίκων καὶ Λυκίων τοὺς ἄλλους πάντας ἢπ' ἔσαστῃ εἶχε καταστραφάμενος ὁ Κροισός*“ *ესὶ δὲ οἷμδε: Λυδοί, Φρύγες, Μυσοί, Μαριανδοί, Χάλυβες, Παφλαγῖνες, Θρήκες οἱ Θυοὶ τε καὶ Βιθυοί, Κἄρες, Ἴωνες, Δαρίεις, Αἰολῆες, Πάμφυλοι*“ („დროთა ვითარებაში (კრებვ) მდ. ჰალისის აქეთ მცხოვრები თითქმის ყველა ხალხი დაიმორჩილა, რადგან გარდა კილიკიელებისა და ლიკიელებისა სხვა ყველა თავის ხელში ჰყავდა კრებეს. ხოლო ესენი არიან: ლიდიელები, ფრიგიელები, მიზიელები, მარიანდონები, ხალიბები, პაფლაგონელები, თრაკიელები, თინებიცა და ბითინებიც, კარიელები, იონიელები, დორიელები, ეოლიელები და პამფილიელები“ I, 28). თუ ამ ადგილას შევცდომა არ არის და ნამდვილად „ხალიბები“ არიან ხსენებულნი, უნდა გავიზიაროთ თ. მიშჩენკოს შენიშვნა: «Халибы... жили по ту, а не по сю сторону р. Галиса, т. е. там, куда не простирались завоевания Креза»¹.

ამასთანავე უნდა დავძინოთ ისიც, რომ შტაინის აზრით მთელი მეორე ნაწილი ამ ციტატის („ხოლო ესენი არიან: ლიდიელები, ფრიგიელები, მი-

¹ Геродот, История в девяти книгах, том II. Москва, 1888, стр. 609.

ზიელები, მარიანდინები, ხალიშები, პაფლაგონელები, თრაკიელები, თვინები (ცადა ბითინებიც, კარიელები, იონიელები, დორიელები, ეოლიელები და პამფილიელები) არის უფრო გვიანდელი ჩანართი.

ხალიშებს (ალიშებს) იცნობს ჯერ კიდევ ბერძნული ეპოსი. ამდენად, სავარაუდებელია, რომ ჰეროდოტეც იცნობდა მათ და სრულიად თავისუფლად შეეძლო მათი ხსენება. ხალიშებს იცნობენ ჰეროდოტეს შემდეგი დროის მწერლებიც. გეოგრაფიული პერსპექტივი ჰეროდოტეს საერთოდ ცოტა დარღვეული აქვს (შდრ. მაგ., მისი მსჯელობა მდ. არაქსის შესახებ, რომელიც მატინებში კი იწყება, მაგრამ შემდეგ კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით მიემართება მასაგეტების ქვეყანაში), ამდენად, ხალიშები ჰალისის აქეთ არიან თუ იქით, შეიძლება ზუსტად არ განსაზღვრა.

რაც შეეხება იმას, ეს ადგილი ნამდვილია, თუ მერმინდელი ჩანართია, ძნელია ამაზე მსჯელობა, რადგან ყველაზე ძველი ხელნაწერიც კი მხოლოდ X ს-ისა არის. ხელნაწერებში კი ეს ადგილი ყველგან ასე იკითხება.

VII წიგნის 61—80 თავები წარმოადგენს სპარსელთა ჯარში შემავალი ცალკეული ტომების დახასიათებას. ჩამოთვლილი არიან: სპარსელები, მიდიელები, ასირიელები, ბაქტრიელები, საკები, ინდოელები, არიები, პართელები, კასპიები, არაბები, ეთიოპები, ლიბიელები, პაფლაგონელები, ფრიგიელები, მატინები, მარიანდინები, სირიელები, არმენიელები, ლიდელები, მიზიელები, თრაკიელები, კაბალები, მოსხები, ტიბარენები, მაკრონები, მოსინიკები, მარები, კოლხები, ალაროდები და სასპეირები.

76-ე თავის დასაწყისი დაზიანებულია, აქ უნდა წერებულყო რომელიღაც ტომის სახელი. შტაინი ავსებს ამ ადგილს: *Πισιδαι δὲ... პიზიდელები... თ. მიზჩენკო—Xალსაქვს δὲ... ხალიშები.*

თუ შევუდარებთ ამ ადგილს I, 28-ს, მაშინ Xალსაქვს არც თუ უადგილო უნდა გვეჩვენოს. ორივეგან (I, 28 და VII, 76) გვხვდება ერთი და იმავე ტომთა სახელები. I, 28-ში მეტი არის Xალსაქვს, *Kαρες* და *Πάμφυλοι*. ამ სამი სახელიდან ხელნაწერის დაზიანებული ადგილის მიხედვით ყველაზე მეტად საფიქრებელია Xალსაქვს (*Kαρες* მოკლე სიტყვა არის, ხოლო *Πάμφυλοι* უფრო გრძელი). Xალსაქვს და *Πισιδαι* შეიცავენ ასოთა თანაბარ რაოდენობას. შტაინი არ დასწერდა Xალსაქვს-ს, რადგან I, 28 მას საერთოდ გვიანდელ ჩანართად მიაჩნია. თუ დავუშვებთ იმას, რომ I, 28 არის ისეთივე ნაწილი ჰეროდოტეს თხზულებისა, როგორც რომელიმე სხვა, მაშინ საფიქრებელია, რომ VII, 76 არის ხალიშთა ტომის აღწერილობა, რასაც ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე ყურადღებას არ აქცევდნენ. ეს ტომი ასეა დახასიათებული: „[Xალსაქვს] *ἀπιιδαις δὲ ἀμοιβοίνας εἶχον σμακράς, καὶ προβήσοις δὲο λυαίοεργέας ξιαστος εἶχε, ἐπὶ δὲ τῆσι κεφαλήσι κράνεα χάλκεια πρὸς δὲ τοῖσι κράνεσι ἰτά τε καὶ κέρεα προσηύ βιοδς χάλκεια, ἐπιήσαν δὲ καὶ λήφοι' τὰς δὲ κνήμας ῥάχεσι φοινικέοισι κατειλίχαστο' ἐν τούτοις τοῖσι ἀνδράσι Ἄρεός ἐστι χρηστήριον*“ [„ხალიშებს“ პატარა ფარები ჰქონდათ გამოუქნელი ხარის ტყავისა; თითოეულს ჰქონდა ორი შუბი ლიკიური ხელობისა, ხოლო თავზე სპილენძის მუზარადები ეხურათ. მუზარადებზე იყო ხარის ყურები-და რქები სპილენძისაგან ნაკეთები. აქვე იყო ბიბილოც. მუხლები ძოწეულის ნაჭრებით ჰქონდათ შემოხვეული. ამ ხალხს აქვს არესის სამისნო“ (VII, 76).

2. მართალია, „ქუთაისის“ სახელი ბერძნულ მწერლობაში მხოლოდ ძვ. წ. ა. III ს-დან ჩანს (კალიმაქე, აპოლონიოს როდოსელი), მაგრამ ფრიქსეს

შვილის სახელი, *Κυτίσσωρος*, უკვე ჰეროდოტესთან არის დამოწმებული (VII, 197). შემდეგი დროის მწერლებთან (მაგ., სტრაბონთან) ეს სახელი და მისი მსგავსი გეოგრაფიული სახელი შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე არა ერთგზის გვხვდება. ვფიქრობ, აქაც იგივე *Κυτ*—ძირია, რაც არის სიტყვაში *Κύτταια* (ქუთაისი). *ισ*—სუფიქსი უნდა იყოს. *σθ* წინ სხვადასხვა ხმოვნით ხშირია გეოგრაფიულ სახელთა წარმოებისას (შდრ. *Ίσσα*, *Ἄντισσα*, *Ἀρτάνισσα*; *Ἰδηΐσσα*; *Ἐρικισσα*, *Φοινικισσα*). *ρ*—სუფიქსი (წინ უხმოვნოდ და სხვადასხვა ხმოვნით) ძველ ბერძნულში სახელთა მაწარმოებელია (მაგ., *μῆξις*—სიგრძე; *μακρῆς*—გრძელი; *παῖς*—ძირიდან; *μάπα*—ველავ; *τάφορος*—თხრილი. *φαι*—ძირი, *φαινα*—ვაჩენ, *ვა*—ცხადებ, *φαιερῆς*—ცხადი, ნათელი და სხვა). დაბოლოება *ς* ჩვეულებრივია სახელობით ბრუნვაში მამრობითი სქესის სახელებისათვის. ამგვარად, სახელი *Κυτίσσωρος* დაახლოებით იმასვე ნიშნავს, რასაც შემდეგში ქართულად „ქუთათელი“.

კვტისორეს სახელი მოყვანილია არგონავტების მითთან დაკავშირებით (*μελλόντων μιν* (ე. ი. *Ἀθάμαντα τὸν Αἰόλου*) *μῆσειν ἀπικόμενος ὁπτιος ὁ Κυτίσσωρος ἐξ Αἴης τῆς Κολχίδος ἐρρησατο*—„როდესაც ათამანტს, ეოლოსის ძეს, მსხვერპლად შეწირვას უპირებდნენ, მოვიდა ეს კვტისორე აია-კოლხიდიდან და გაათავისუფლა იგი“).

როგორც ცნობილია, არგონავტების მითი ერთ-ერთი უძველესი თქმულებაა თვით ბერძნული ფოლკლორის თვალსაზრისითაც. მისი არაერთი ვერსია არსებობდა და ძველი ბერძენი მწერლები სიამოვნებით ამუშავებდნენ მას (მაგ., ცნობილია პინდარეს ოდა, აპოლონიოს როდოსელის პოემა და სხვ.).

ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ დაცულია საკმარისად დიდი ნაწილი არგონავტთა თქმულებისა, რომელიც ავტორის ცნობით აქეის ალოსში (თესალიაში) მოსულ ქსერქსეს უამბებს (VII, 197).

3. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ჰეროდოტეს, რომელიც არსებითად ნამდვილი ბერძენია (განათლებით, განწყობილებით), ემჩნევა დიდი გატაცება აღმოსავლეთის, განსაკუთრებით კი ეგვიპტური, კულტურით. რაც კი რამ არის საბერძნეთში, თითქმის ყველაფერი ეგვიპტიდან არის შემოტანილი, ბევრი რამ ბერძნებმა ეგვიპტელთაგან ისწავლეს¹. აზრია, რომ ბერძნული კულტურის სათავეები ხშირად აღმოსავლეთის სამყაროს სინამდვილეში არის საძებარი. ბევრი რამ ჰეროდოტესთან ზღაპრულ ხასიათს ატარებს, მაგრამ ზოგის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ ჰეროდოტე არც მაინცდამაინც სცდებოდა. მაგ., ჰეროდოტეს აზრით დიონისეს კულტი, რომელსაც მის დროს იმოდენა მნიშვნელობა ჰქონდა საბერძნეთისათვის, ბერძნებმა ეგვიპტელთაგან გადაიღეს. ბერძნებს ეგვიპტელთაგან არ გადაუღიათ დიონისეს კულტი, მაგრამ უდავოა, რომ იგი ადვილობრივი, ბერძნული არაა, შემოტანილია ისეთი ქვეყნებიდან, სადაც ვენახის კულტურა განვითარებული იყო. ფრიგიელების სახელი სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დაბეჯითებით ისმის, მაგრამ ფრიგია შეიძლება მხოლოდ გზა იყო. საქმე ისაა, რომ ჰეროდოტეს დროს იყო გაღმორცემები, ცნობები იმის შესახებ, რომ ზოგი ამბავი საბერძნეთში შემოტანილია აღმოსავლეთიდან. ეს აღმოსავლეთი მასთან უპირატესად ეგვიპტის სახით დაზუსტდა.

¹ С. Лурье, Геродот, Москва—Ленинград, 1947, стр. 52—55.

ამისთან დაკავშირებით საინტერესოა, თუ რატომ უკავშირებს ჰეროდოტე კოლხებს ეგვიპტელებს. შესაძლებელია მას მართლაც რაიმე გადმოცემა მოეპოვებოდა, რომლის მიხედვითაც კოლხები ეგვიპტელები იყვნენ (ამ გადმოცემის საფუძველი ნათელი მაინც არაა). შესაძლებელია მას ცნობა ჰქონდა, რომ კოლხები იმ ტერიტორიაზე, სადაც ისინი მას დახვდნენ, ყოველთვის არ ყოფილან, მაშასადამე, საიდანაც მოვიდნენ. საიდან არიან მოსულნი? ისევე, როგორც საბერძნეთში თითქმის ყველაფერი ეგვიპტიდან არის მოსული, კოლხებიც საიდან იქნებიან, თუ არა ეგვიპტიდან. კოლხების ეგვიპტელობა ჰეროდოტესთან მესმის, როგორც შედეგი მისი საერთო ეგვიპტოფილური კონცეფციისა.

საინტერესოა, თუ რა მიაჩნია სტრაბონს იმ ცნობების საფუძველად, რომ ეგვიპტელები და კოლხები ნათესავეები არიან (წყარო ამ ცნობისა უმკველად ჰეროდოტე უნდა იყოს, თუმცა არ ასახელებს მას სტრაბონი). „ή δὲ λιγυραῖα καὶ τειρᾶσκηται καὶ ἄλλοι εἰς τοὺς ἕξαι πέλασμάζον, Καὶ τινες βουλόμηναι συγγένειαν εἶναι τοῖς Κόλχοις πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους ἐμφανίζου ἀπὸ τούτων πιστεύονται...“ („ხოლო სელის დამუშავება განთქმულიც კი არის <იგულისხმება—კოლხებში—თ. ყ.> და რადგან <ქვეყნის> გარეთ <მდებარე ადგილებშიც> კი გააქვთ <სელი>, ამიტომაც, რომ ზოგიერთებს სურთ გვაჩვენონ კოლხების რაღაცა ნათესაობა ეგვიპტელთა მიმართ და ამის მიხედვით ამტკიცებენ“, Geographica, XI, 2, 17). ე. ი. სტრაბონის აზრით კოლხებისა და ეგვიპტელების ნათესაობის შესახებ მხოლოდ იმიტომ ლაპარაკობენ, რომ ორსავე ქვეყანაში სელის დამუშავება ძალიან არის განვითარებული. უმკველად მნიშვნელოვანია ის ამბავი, თუ როგორ ესმოდათ ამ ორი ხალხის ნათესაობის საკითხი ჯერ კიდევ ამ 19 საუკუნის წინ.

ამისთან დაკავშირებით ისმის საკითხი იმის შესახებ, იყო თუ არა ჰეროდოტე კოლხიდაში.

როგორც ცნობილია, ჰეროდოტეს ბევრი უმოგზაურია. მოგზაურობის მიზეზად ზოგს მეცნიერული ცნობისმოყვარეობა მიაჩნია, ზოგს კი სავაჭრო მიზნები. უმოგზაურია მას საბერძნეთში, მცირე აზიის სანაპიროებზე, კოლხიდაში, სკვითებში (ყებელიოვი, ბოლტუნოვა, Jacoby, Legrand, Powell), თრაკიაში, მაკედონიასა და სიცილიაში. ა. ბოლტუნოვა წერს: „Геродот лично посетивший Колхиду“ (ВДИ, 1952, № 4, стр. 178: К обсуждению проспекта „Всемирной истории“).

ამ აზრს იგი არ ასაბუთებს, მოჰყავს როგორც უცილობელი ფაქტი, მისთვის მაინც. ზოგი ავტორი კი (მაგ., ს. ლურიე) მის სკვითებში (და საერთოდ ჩვენს ქვეყანაში) ყოფნას არ სცნობს.

როგორც ვხედავთ, ამ საკითხში აზრთა სხვადასხვაობა არის. მე პირადად მხარს ვუჭერ იმ აზრს, რომ ჰეროდოტე იყო სკვითების ქვეყანაშიც და კოლხიდაშიც. ჰეროდოტე ჩვეულებრივ გააჩრევს ხოლმე: თვით მას რაც უნახავს, რაც სმენია უშუალოდ, რის შესახებაც თვით ასკვნის და რასაც სხვათა სიტყვის მიხედვით ამბობს. ამის მიხედვით კავკასიის შესახებ იგი ამბობს: „τὰ μὲν δὴ πρὸς ἐσπέरण τῆς θιαλάσσης ταύτης τῆς Κασπίης καλειομένης ὁ Κασπιαὺς ἀπέργει, τὰ δὲ πρὸς ἡδ τε καὶ ἦλιον ἀνατέλλοντα πεδίον ἐκδέχεται πλῆθος ἀπειρον ἐς ἄποψιν“... („ამ ზღვას, კასპიისად წოდებულს, დასავლეთის მხრივ კავკასიონი აქვს, ხოლო აღმოსავლეთისაკენ, მზის აღმოსავლისაკენ, ეკვრის მას შესახედავად <ἐς ἄποψιν> უსაზღვრო სივრცის დაბლობი“. I,

204). ე. ი. ის აღვილი, სადაც მასაგეტები ცხოვრობენ, მას თვითონ უნაბეს.

კიდევ: «φαίνονται μὲν γὰρ ἐόντες οἱ Κόλχαι Αἰγύπτῳ. νοήσας δὲ πρότερον αὐτὸς ἢ ἀκούσας ἄλλων λέγω· ὅς δὲ μοι ἐν φροντίδι ἐγένετο, εἰρήμην ἀφοτέρους, καὶ μάλλον οἱ Κόλχαι ἐμεινῶντο τῶν Αἰγυπτίων ἢ οἱ Αἰγύπτῳ τῶν Κόλχων... αὐτὸς δὲ εἰκάτω τῆδε καὶ ὅτι μελάγχρωτος εἶσι καὶ οὐλότριχες...». (ცხადია, რომ კოლხები ეგვიპტელები არიან. მიხვდით ამას მე თვით უწინვიდრე მოვისმენდი სხვათაგან და ისე ვიტყვოდი. და რადგანაც ეს მე ფიქრებში მქონდა შევეკითხე <ეირამენ> ორივეს, კოლხებს უკეთ ახსოვდათ ეგვიპტელები, ვიდრე ეგვიპტელებს კოლხები... ხოლო თვით მეც ასევე მეჩვენებოდა (ეიკათა), რადგან კოლხები შავგვერემანები¹ არიან და ხუჭუჭთმიანები“, II, 104). ამ აღვილის მიხედვით ცხადია, რომ ჰეროდოტე სხვათა სიტყვის მიხედვით კი არ გვაწოდის ცნობებს, არამედ რომ ის თვით შეეკითხა (კოლხებსაც და ეგვიპტელებსაც) და მას თვით ეჩვენა კოლხი შავი, თუ შავგვერემანი.

კოლხების „მუქკანიანობას“, „მუქპირსახიანობას“ აღნიშნავს პოეტი პინდარეც, რომელიც ჰეროდოტეს უფროსი თანამედროვეა (იხ. მისი IV პითიური ოდა, 211—213 ტ.): «ἐνθα μελαίνωπασσι Κόλχαισιν βίαν μίξαν Αἰθῆα παρ' ἀπῆρ» (არგონავტები „იქ შეებრძოლნენ მუქპირსახიან კოლხებს აეტთან“).

ივ. ჯავახიშვილს კოლხების მუქკანიანობაცა და ხუჭუჭთმიანობაც, დაღსტურებული ჰეროდოტესთან, „კოლხთა გარეგნული თვისების უტყუარ აღწერილობად“ მიაჩნია («საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები», გვ. 15). ივ. ჯავახიშვილისავე აზრით, ასეთი გარეგნობის კოლხებად მდ. რიონის აუზის კოლხებს გულისხმობდა ჰეროდოტე (იქვე, გვ. 16. დახუსტება ხდება იმიტომ, რომ განსვენებული მკვლევრის აზრით ჰეროდოტეს დროს კოლხებს ძალიან ვრცელი მიწაწყალი ეკავათ).

თუ როგორ მოხვდა ჰეროდოტე კოლხიდაში, ამაზე გადაჭრით თქმა კირს, მაგრამ ერთი უდავოა: მან კარგად იცის ფაზისი. კოლხიდასა და ფაზისის ერთად ახსენებს ხოლმე. მე აქ მინდა გავიმეორო ჟებელიოვის სიტყვები: «Как правильно замечает Якоби, у Геродота при его путешествиях вошло в обычай в той стране, языка народа которой он не знает и путешествие по которой представляет затруднения, выбирать наиболее значительный город в ней в качестве постоянного местопребывания, получать в нем необходимую для себя информацию от проживающих в городе туземцев и греков и предпринимать из него большие или небольшие выезды» («Северное Причерноморье», стр. 317).

ეს დაკვირვებები უეჭველად სამართლიანია: ჰეროდოტე რომ კოლხეთშია ნამყოფი, ამას თქმა არ უნდა. მას ცნობები აქვს არა მარტო ზღვისპირე-

¹ μελάγχρωτος-ს ამ კონტექსტში ჩვეულებრივ „შავკანიანად“ სთარგმნიან ხოლმე. ვფიქრობ, უფრო სწორია „შავგვერემანი“. შდრ. Pape, Griechisch-deutsches Handwörterbuch, 1864: μελάγχρωτος—von schwarz, dunkler Farbe, schwarzer, dunkelfarbiger Haut, bes. von der bräunlichen, kräftigen Gesichtsfarbe des viel im Freien lebenden Mannes... Liddell, Scott: A Greek-english lexicon, 1897: μελάγχρωτος—black-skinned, bronzed, swarthy, of sunburnt persons... of a hero's complexion...

თის შესახებ, არამედ მთის შესახებაც, ადგილს კი ფაზისის მეტს არაფერს ასახელებს. ძვ. წ. ა. V საუკუნისათვის კი ფაზისის გარდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს სხვა ადგილებიც (მაგ., დიოსკურია) ცნობილი უნდა ყოფილიყო საქართველოში მოსული ბერძნისათვის. ე. ი. კოლხიდაში ის აღნიშნავს ფაზისის იმიტომ, რომ მას იცნობს კარგად. მან თავისი თვალთ ნახა, რომ ფაზისი მნიშვნელოვანი მდინარეა. სხვა მდინარეებიც შეიძლება ნახა, მაგრამ არ მიიჩნია მნიშვნელოვანად და არ აღნიშნა (ჰეროდოტე ხომ შრომის დასაწყისშივე გვპირდება მნიშვნელოვანი ამბების აღნუსხვას).

4. სამეცნიერო ლიტერატურაში ყოველთვის ესმის ხაზი იმ გარემოებას, რომ უკვე ჰეროდოტეს დროს სახელგანთქმული იყო კოლხური სელი (II, 104). ნაკლებ საინტერესოდ არ მეჩვენება ჰეროდოტეს „ისტორიის“ ის ადგილები, რომლებიც მოწმობენ იმას, რომ ეგქსინის პონტოს მიდამოების ქვეყნები პურით იყო მდიდარი და აქედან ეზიდებოდნენ პურს. „ἐὼν γὰρ ἐν Ἄβνδῶ ὁ Σέρξης εἶπε πλοῖα ἐκ τοῦ Πόντου σιταγὰγὰ δεκίπλεοντα τὸν Ἑλλησποντον, εἷς τε Ἀΐτιαν καὶ Πελοπόννησον κομίζόμενα“ („ქსერქსე რომ აბიდოსში იყო, ნახა პონტოდან ჰელესპონტისაკენ მიმავალი პურით დატვირთული ხომალდები, რომლებიც მიდიოდნენ ეგინასა და ჰელოპონესში“ VII, 147).

შესაძლებელია იგივე პური მიჰქონდათ ხომალდებს პონტოდან, რომელთაც იჭერდა ჰისტიეოსი, მილეტელი ტირანი: „... οἱ δὲ πηγάσσαντες ὀκτὰ τριήρεις ἔπλεον ἅμα Ἰστιαίῳ ἐς Βυζάντιον. ἐμφύετα δὲ ἰζόμενοι τὰς ἐκ τοῦ Πόντου ἐκπλεούσας τῶν νεῶν ἐλάμψανον“ („<ლესბოსელებმა> აავსეს 8 ტრიერი და გასცურეს ჰისტიეოსთან ერთად ბიზანტიონში, დასხდნენ იქ და პონტოდან მომავალ ხომალდებს იპყრობდნენ“ VI, 5). „ταῦτα μὲν δὲ ὄψατο ἔχυνετο, Ἰστιαίῳ δὲ τῷ Μιλήσιῳ ἔθνευε περὶ Βυζάντιον καὶ συλλαμψάνοντι τὰς Ἰώνων θλαχάδας ἐκπλεούσας ἐκ τοῦ Πόντου...“ („ეს რომ ეგრე მოხდა, ჰისტიეოს მილეტელი ბიზანტიონთან იმყოფებოდა და იჭერდა იონიურ საბარგო ხომალდებს, რომლებიც პონტოდან მოდიოდნენ“ VI, 26).

მართალია, ამ ცნობებში გარკვეულად არაფერია ნათქვამი, რომელი ქვეყნისა იყო პონტოზე მომავალი პური (და საერთოდ კი ცნობილია, რომ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროები ამარაგებდნენ სხვადასხვა ქვეყნებს პურით), მაგრამ ჰეროდოტეს ტექსტის ამ ადგილებში ჩვენი ქვეყანაც არ უნდა იყოს გამორიცხული. მით უმეტეს, რომ არქეოლოგიური მასალის შესწავლის საფუძველზე დადასტურებულია ის გარემოება, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ გვიანი ბრინჯაოს და ადრეული რკინის ხანაში სოფლის მეურნეობა, კერძოდ კი პურეული კულტურა, განვითარების მაღალ დონეზე იმყოფება¹.

¹ ნ. თ. შტარია, დიხა-გუფთა კოლხეთის დაბლობის ძველი მოსახლეობა. სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1944, ტ. 5, № 2.

თ. ჯაფარიძე, მიწისმოქმედების იარაღები დასავლურ ქართულ კულტურაში. თსუს შრომები, 1953, ტ. 49.

Т. С. КАУХЧИШВИЛИ

ПО ПОВОДУ НЕКОТОРЫХ СВЕДЕНИЙ ГЕРОДОТА

Резюме

Некоторые сведения Геродота, касающиеся Грузии, требуют дополнительного исследования.

1. Из упоминаемых в „Истории“ Геродота картвельских племен в специальной литературе обычно говорят о Колхах, Саспейрах, Макронах, Мосхах, Тибаренах, Моссиниках, Марах. Нужно отметить, что у Геродота упомянуто еще одно картвельское племя: «Халибы» (I, 28). 61—80 главы VII книги «Истории» представляет собой описание отдельных племен принимавших участие в походах персов. Начало 76 главы повреждено, не хватает названия племени. Штайн дополняет лауну словом: *Πισίται δὲ*. Ф. Мищенко — *Χάλυβες δὲ*...

По палеографическим данным и привлекая материал I, 28, надо восстановить форму *Χάλυβες*. Следовательно, VII, 76 является описанием халибского племени.

2. Имя сына Фрикса *Κυτίσσωρος* встречается в VII книге „Истории“ (VII, 197). Имена (собственные и географические) с аналогичным корнем засвидетельствованы у более поздних авторов. Надо полагать, что *Κυτίσσωρος* одного корня с именем *Κύταια* (Кутаиси), встречающимся только с III в. до н. э. (Каллимах, Аполлоний Родосский). В имени *Κυτίσσωρος* *κωτ*-корень, *ισσ* и *ρω* суффиксы, *ς*—окончание именительного падежа. Следовательно, *Κυτίσσωρος* приблизительно значит тоже, что и грузинское «Кутатели» (Кутаисский).

3. Геродот—поклонник восточной, в частности египетской культуры. Все что хорошего в Греции, заимствовано у египтян. Многие из этого носит у Геродота мифический характер, но в общем это, по-моему, сводится к тому, что истоки греческой культуры, по мнению Геродота, надо искать и на Востоке.

С этой египтофильской концепцией Геродота связываю то обстоятельство, что Геродот считает колхов родственными египтянам. Возможно, что у него имелось сведение о том, что колхи не всегда обитали там, где он (Геродот) их видел. Следовательно, они пришли из какой то другой земли. Так же, как в Греции все из Египта, откуда могли придти Колхи, как не из Египта?

В связи с этим ставится вопрос, был Геродот в Колхиде или нет. Большая часть ученых того мнения, что Геродот лично посетил Колхиду. Он знаком как с побережьем, так и с горной частью Колхиды, но, как ни странно, упоминает лишь Фазис (в его «Истории» не видно ни других рек, ни населенных пунктов Колхиды). Это обстоятельство, вслед за С. Жебелевым, можно объяснить тем, что у Геродота при его путешествиях вошло в обычай останавливаться в наиболее значительном городе для постоянного местопребывания и оттуда предпринимать выезды. Следо-

вательно, в Колхиде он отметил Фазис, как реку наибольшего значения в чем он и сам убедился (Ведь в начале же своей «Истории» он обещает нам описать самые значительные вещи).

4. В VII, 147 „Истории“ говорится определенно о том, что из Понта в Гелеспонт везли полные хлебом суда. Надо полагать, что VI, 5 и VI, 26 содержат сведения того же порядка.

Конечно, в этих данных нет определенного указания на то, именно из какой страны везли хлеб (напр., общеизвестен факт, что Северное причерноморье снабжало хлебом другие страны), но по тексту Геродота и Колхида не исключена, как страна, доставлявшая Греции хлеб. Тем более, что по археологическим данным в Западной Грузии еще в поздне-бронзовый и ранне-железный век сельское хозяйство, в частности культура хлебных злаков, находилась на высоком уровне развития.

Handwritten signature

მ. ინაძე

შავი ჯღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე ტომთა
ისტორიისათვის

(ჰენიოხები)

ჰენიოხები დასავლეთ საქართველოს უძველეს მოსახლეობას უნდა წარ-
მოადგენდნენ.

ჰენიოხთა ტომის სიძველეს, უპირველეს ყოვლისა, თვით ამ სახელწო-
დების დაბოლოება—ხი სუფიქსი უნდა მოწმობდეს, რომელიც, როგორც ცნო-
ბილია, დამახასიათებელია ხური-ურარტული ენობრივი სამყაროსათვის (შეა-
დარე ქართველ უძველეს ტომთა სახელწოდებებს მსგავსი დაბოლოებით: კარ-
დუხი, ტაოხი, მესხი, კოლხი)¹.

ამასვე უნდა მოწმობდეს ის გარემოება, რომ დასავლეთ საქართველოს
ტერიტორიაზე მოსახლე უძველეს ტომთაგან დაბადების პირველ წიგნში მხო-
ლოდ ჰენიოხები არიან მოხსენებულნი. კერძოდ, „შესაქმეთა“ წიგნის IV თავ-
ში, სადაც აღნიშნულია ადამ და ევას შთამომავლობა, კენის შვილად დასა-
ხელებულია ენოხ². იგივე ენოხ, ამავე წიგნის V თავში დაცული ნუსხის მი-
ხედვით, წარმოგვიდგება კაინანის შვილიშვილის შვილად³.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი „შესაქმეთა“ წიგნის ენოხში, სავსებით სამართ-
ლიანად, ჰენიოხთა სატომო სახელწოდებას ხედავდა⁴.

ჰენიოხთა უძველესი ისტორიის გარკვევასთან დაკავშირებით მეტად სა-
ყურადღებო მოსაზრება აქვს წამოყენებული ურარტოლოგ პ. უშაკოვის წერილ-
ში „К походам урартийцев в Закавказье“, რომელშიაც ავტორი ურარტუ-
ლი ლურსმული წარწერების მდიდარი მასალის საფუძველზე ცდილობს შეაგ-
სოს ძველ ბერძენ ავტორებთან დაცული ცნობები ამიერ-კავკასიის, კერძოდ კი
კოლხეთისა და მის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიაზე მოზინდარე ქართვე-
ლი ტომების შესახებ.

პ. უშაკოვის მიერ გამოთქმული მოსაზრების თანახმად ურარტუს მეფე-
თა არგიშთისა და სარდურის წარწერებში მოხსენებულნი იგანის ქვეყანაში
უნდა იგულისხმებოდეს იმ ტომთა პოლიტიკური გაერთიანება, რომლებსაც
ბერძენი მწერლები ჰენიოხებს უწოდებდნენ⁵.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, დამატება I, თბილისი, 1951, გვ. 403; გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, თბილისი, 1951, გვ. 82.

² დაბადება, ნაწილი პირველი, თავი IV, ტფ. 1884, გვ. 8.

³ იქვე, თავი V, გვ. 9.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე, გვ. 401.

⁵ П. Ушаков, К походам урартийцев в Закавказье, ВДИ, 1946, № 2, стр. 38.

იგანიებთა (ანუ ჰენიოხთა) პოლიტიკური გაერთიანების ძირითადი რაიონები ძვ. წ. IX—VIII საუკუნეებში, როგორც პ. უშაკოვი ვარაუდობს, დიაუხების, ბიცერუხებისა და შემდეგში კულხას სახელწოდებით ცნობილ ლუშას და კატარხას ქვეყნების ჩრდილოეთით მდებარეობდნენ¹, ე. ი. დაახლოებით დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე, რადგან ჩამოთვლილ ქვეყნებს IX—VIII საუკუნეებში, როგორც გ. მელიქიშვილი აღნიშნავს, (იფთუინისა და მენუას დროს) ეჭირათ საიხრეთ ამიერ-კავკასიის ტერიტორია².

იგანიებთა, ანუ ჰენიოხთა ეთნიკური მასის განსახლების ძირითადი რაიონების შესახებ პ. უშაკოვის მიერ გამოთქმულ ვარაუდს კარგად ადასტურებს ძვ. წ. IV—III საუკუნის ბერძენი მწერლის ჰერაკლიდე პონტოელისადმი მიწერილ შრომაში, „სახელმწიფოთა შესახებ“, დაკული ერთი მეტად საყურადღებო ცნობა ფაზისელთა სახელმწიფოს შესახებ, სადაც ვკითხულობთ:

„ფაზისის გაყოლებით თავდაპირველად ცხოვრობდნენ ჰენიოხები, ... მერე კი მილეტელები. ესენი იმდენად სტუმართმოყვარენი არიან, რომ გემდამსხვრეულ ხალხს სახსრებით ამარაგებენ და გზად წასვლისას სამ-სამ მნას აძლევენ“³.

მოტანილ ცნობაში განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ ავტორი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ცენტრალური რაიონების (ფაზისის გაყოლებით) „თავდაპირველ“, ე. ი. უძველეს, მცხოვრებლებად ასახელებს არაკოლებს, არამედ ჰენიოხებს.

გარდა ამისა, ცნობა საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ იგი გვაძლევს საშუალებას განვსაზღვროთ აღნიშნულ ადგილებში ჰენიოხთა ბინადრობის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი. სახელდობრ, ცნობიდან ირკვევა, რომ ჰენიოხებს ამ ადგილებში უცხოვრიათ მილეტელთა (იულისხმება ბერძენ კოლონიზატორთა) აქ მოსვლამდე (ძვ. წ. VII საუკუნემდე), ე. ი. სწორედ იმ დრომდე, ვიდრე შავი ზღვის აღმოსავლურ სანაპიროზე მდებარე ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოექცეოდა კოლხთა გაძლიერებულ სამეფოს ფარგლებში⁴.

ამრიგად, როგორც დავინახეთ, ჰერაკლიდეს ზემომოტანილი ცნობა ჰენიოხთა მერმინდელი კოლხეთის ცენტრალურ რაიონებში ბინადრობის შესახებ ბერძენთა კოლონიზაციამდე და ე. ი. კოლხეთის ძლიერი სამეფოს ჩამოყალიბებამდე, სავსებით ეთანხმება ურარტული წყაროების საფუძველზე პ. უშაკოვის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას იგანიებების, ანუ ჰენიოხების განსახლების შესახებ.

გარდა ამისა, ურარტული წარწერებიდან ირკვევა, რომ ჰენიოხები, ანუ იგანიებები ფართოდ იყვნენ გავრცელებულნი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიაზედაც. კერძოდ, მათი გაერთიანების ფარგლებში შედიოდა ქ. მაკალთუნი (ჩილდირის ტბასთან)⁵ და დიაუხთა ქვეყნის ნაწილი, რომელიც, როგორც პ. უშაკოვი ვარაუდობს, დიაუხთა პოლიტიკური გაერთიანების დასუსტების შემდეგ უნდა დაეპყრო იგანის მეფეს. ამის დამამ-

¹ П. Ушаков, К походам урартийцев в Закавказье, ВДИ, 1946, № 2, стр. 36—37.

² გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, თბილისი, 1951, გვ. 68.

³ კ. მიულერი, Fragmenta Historicorum graecorum. II. Parisiis, 218.

⁴ გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, გვ. 142.

⁵ იქვე, გვ. 70.

ტკიცებლად პ. უშაკოვს ის გარემოება მიაჩნია, რომ სარდურის ქრონიკაში დიაუხების მეფედ დასახელებულია ივანიეხი, ვინმე დიუცინი¹.

ივანიეხთა, ანუ ჰენიოხთა მიერ თავიანთი განსახლების ძირითადი რაიონებიდან დიაუხის სამეფოს, ე. ი. მდ. ქოროხისა და შავი ზღვის სანაპიროების, მიმართულებით² წარმოებული დაპყრობით, ომების დროს უნდა მომხდარიყო აღნიშნულ ადგილებში მობინადრე წვრილი და შედარებით სუსტი ტომების შერევა გაბატონებულ ჰენიოხებში და ამ ტომებზე ჰენიოხთა სატომო სახელწოდების გავრცელება. ნიშანდობლივია ამ მხრივ V საუკუნის ანონიმური ავტორის ცნობა, რომ ჰენიოხები (იგულისხმება მდ. აფსაროსის, ანუ ქოროხის სამხრეთით მცხოვრები ჰენიოხები) „შერეულტომიანი“ (μειγυνέας) იყვნენ³.

ჰენიოხთა ტომების ბინადრობას შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე რაიონებში უნდა მოწმობდეს პლინიუსის ის ცნობაც, რომ „მდ. კიროსი სათავეს იღებს ჰენიოხთა მთებშიო“⁴. ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ოდესღაც მდ. კიროსის, ე. ი. მტკვრის, სათავეებთან ცხოვრობდნენ ჰენიოხები, რომელთა სახელწოდება აქ მდებარე მთებზე გავრცელდა.

ამრიგად, ურარტული წარწერებისა და ანტიკურ მწერალთა ცნობების საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ძვ. წ. IX—VIII საუკუნეებში ჰენიოხები ფართოდ ყოფილან გავრცელებულნი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ცენტრალურ და სამხრეთ რაიონებში (ჩილირის ტბისა და მდ. ქოროხის მახლობლად).

ურარტული წარწერებიდან ირკვევა, რომ ჰენიოხებს, ანუ ივანიეხებს აღებულ ხანაში აქ ძლიერი პოლიტიკური გაერთიანება ჰქონდათ შექმნილი.

ჩვენი აზრით, სწორედ ამ გაერთიანების ძლიერება უნდა იყოს ასახული მითში არგონავტების ეაში ლაშქრობის შესახებ.

ამ მხრივ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ძვ. წ. VII ს-ის დამდეგამდე ბერძენ მწერლებთან (ჰომეროსი, ჰესიოდე), რომელთაც დაცული აქვთ აღნიშნული მითის ფრაგმენტები, არსად სახელწოდება „კოლხი“, „კოლხიდა“ არ არის მოხსენებული, ამ სახელწოდების მაგიერ ისინი ხმარობენ ტერმინს „აია“⁵.

ტერმინი „კოლხი“, „კოლხეთი“ პირველად გვხვდება ეგმილესთან⁶, რომელსაც VIII საუკუნის მიწურულსა და VII საუკუნის დასაწყისში უნდა ეცხოვრა. სახელწოდება „კოლხი“, „კოლხიდა“ მითში არგონავტების შესახებ შეტანილი უნდა იყოს მერმინდელ ხანებში, იმის გამო, რომ ახლა იმ ქვეყანას, სადაც არგონავტების ლაშქრობის მითში მოთხრობილი ამბავი გათამაშდა, ბერძნები უკვე კოლხეთის სახელწოდებით იცნობდნენ.

ჰენიოხთა ამ ვრცელ პოლიტიკურ გაერთიანებას ბოლო, როგორც ჩანს, კოლხთა სამეფომ მოუღო.

კულხას, ანუ კოლხთა მსხვილმა გაერთიანებამ, რომლის ცენტრიც, გ. მელიქიშვილის გამოკვლევით, დიაუხის სამეფოს ჩრდილოეთით, მერმინდელ კოლას ოლქში იყო, VIII საუკუნის შუა ხანებში შეიერთა განადგურებული

¹ П. Ушаков, К походам урартийцев в Закавказье, стр. 38.

² გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, გვ. 33.

³ ანონიმური ავტორი პერიპლუსი, 49. SC, II, 1 გვ. 276.

⁴ პლინიუსი, ბუნების ისტორია, წიგ. VI, § 26, SC, III, გვ. 181.

⁵ ჰომეროსი, ოდისეა, X, 133—139, SC, I, 2, გვ. 300.

⁶ ეგმილე, frag. 2 v. ap. Schol. Pind. Ol. XIII, 74, SC, I, 2, გვ. 330.

დიაუზის სამეფოს ტერიტორიის ნაწილი და VII საუკუნისათვის ძლიერი სამეფო შექმნა¹.

აღებული ხანისათვის გაძლიერებულმა კოლხებმა თავის სამეფოს ფარგლებში მოაქციეს შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი² და გაბატონდნენ აქ მოსახლე ტომებზე. ამრიგად, კოლხთა სატომო სახელი, როგორც პოლიტიკური შინაარსის მატარებელი სახელწოდება, ვრცელდება ამ ტომებზე და მთლიანად ფარავს შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს.

ნიშანდობლივია ამ მხრივ ის გარემოება, რომ ძვ. წ. V საუკუნეში ჰეროდოტე მთელ ამ სანაპიროზე მოიხსენიებს მხოლოდ ერთ ხალხს, კოლხებს³.

ამავე ხანებში (VII საუკ.) უნდა მომხდარიყო კოლხთა გაბატონება შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ცენტრალურ და სამხრეთ რაიონებში მოსახლე ჰენიოხებზედაც და ამ უკანასკნელებზე კოლხთა სატომო სახელის გავრცელება.

ამით უნდა აიხსნას სწორედ ის გარემოება, რომ ამ დროინდელი ბერძნული წყაროები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ცენტრალურ და სამხრეთ რაიონებში მოსახლე ჰენიოხ ტომებს (ისევე, როგორც აქ მოსახლე მაკრონებსაც) არ მოიხსენიებენ. ჰენიოხთა ტომებს აღნიშნული წყაროები მხოლოდ შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე ასახელებენ.

კერძოდ, ძვ. წ. V საუკუნის ლოგოგრაფოსი ჰელანიკე მიტილენელი ჰენიოხებს მოიხსენებს შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მომინადრე ტომების კერკეტების, კორაქსებისა და სხვათა გვერდით⁴.

ჰენიოხთა განსახლების შესახებ აღნიშნულ ადგილებში უფრო ზუსტი ცნობები აქვს დაცული ძვ. წ. IV საუკუნის ავტორს ფსევდო სკილაქს კარიანდელს. ამ ცნობების მიხედვით ჰენიოხები მოსახლეობდნენ კოლხების, კოლემბისა და კორაქსების ჩრდილოეთით⁵. ხოლო, რადგანაც თვით ფსევდო სკილაქს კარიანდელისა და სხვა ავტორთა (პტოლემე და სხვ.) ცნობებიდან ვიცით, რომ კოლხებსა და კორაქსებს ეჭირათ დიოსკურიის, ანუ დღ. სუხუმის ჩრდილოეთით მდებარე ადგილები (დაახლოებით ბიჭვინტასთან)⁶, თვით დიოსკურია კი კოლხთა მიწა-წყლის ფარგლებში შედიოდა⁷, ამდენად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჰენიოხები V—IV საუკუნეებში მოსახლეობდნენ კავკასიონის ქედის უკიდურეს ჩრდილო კალთებთან მდებარე ზღვის სანაპირო ვიწრო ზოლში ბიჭვინტამდე—დაახლოებით სოქისა და ადღერის რაიონებში.

მომდევნო ხანებშიაც (ძვ. წ. II—I საუკ.) ჰენიოხთა მიწა-წყალი განისაზღვრებოდა დღევანდელი სოქისა და ადღერის რაიონებით, ბიჭვინტის ჩრდი-

¹ გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, გვ. 142.

² იქვე.

³ ჰეროდოტე, ისტორია, წიგ. IV, თ. 37, SC, I, გვ. 20—21.

⁴ იბ. სტეფანე ბიზანტიელი, ეთნიკა, SC, I, 1, გვ. 270.

⁵ ფსევდო სკილაქს კარიანდელი, ფრაგ. 76, 77 და 78, SC, I, 1, გვ. 85.

⁶ ფსევდო სკილაქს კარიანდელი, ფრაგ. 76, 77 და 78, SC, I, 1, გვ. 85.

⁷ პტოლემეს ცნობიდან ვიცით, რომ კორაქსის მთების სახელწოდებას კავკასიონის ქედის დასავლეთში მდებარე მთები ატარებდნენ, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ამ ადგილებში კორაქსთა ტომებს უნდა ეტხოვრათ (პტოლემე, გეოგრ. სახელმძღვანელო, წ. V, VIII, 14, SC, I, 1, გვ. 238).

⁸ ფსევდო სკილაქს კარიანდელი, ფრაგ. 81, SC, I, 1, გვ. 85.

ლოეთით. სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ დაცულ ძვ. წ. II საუკუნის გეოგრაფოსის არტემიდორე ეფესელის ცნობით (შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე) კერკეტები ვრცელდებოდნენ 850 სტადიონის მანძილზე, მათ სამხრეთით აქეველებს 500 სტადიონი ეკავათ, ხოლო მათ შემდეგ 1000 სტადიონის მანძილზე ჰენიოხები ბინადრობდნენ, რომელთა შემდეგ (იგულისხმება სამხრეთით) იყო ქ. პიტეუსი¹.

ის გარემოება, რომ ძვ.წ. VI ს-ის ბერძენი ლოგოგრაფოსი ჰეკატე მილეტელი ჰენიოხებს ჯერ კიდევ არ იხსენიებს შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და ეს ტომი აღნიშნულ ადგილებში მხოლოდ ძვ. წ. V ს-ის წყაროებში ჩნდება—იმეზე უნდა მიგვითითებდეს, რომ ჰენიოხები ამ სანაპიროს უძველეს მოსახლეობას არ წარმოადგენენ და მათ ამ ადგილებში მტკიცედ მხოლოდ ძვ. წ. V საუკუნიდან უნდა მიეკიდათ ფეხი.

როგორც უნდა ვივარაუდოთ, ჰენიოხთა მოსახლეობა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე გაჩნდა კოლხთა მიერ დასავლეთ საქართველოს ცენტრალურ ადგილებზე გაბატონების შემდეგ, კერძოდ, გაძლიერებულ კოლხთა დაწოლით ჰენიოხთა ერთი ნაწილის ჩრდილოეთით გადანაცვლების შედეგად.

ჰენიოხთა მოსახლეობის ამ ნაწილმა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს კლდოვან ადგილებში შეხიზვნით შესძლო კოლხთა ბატონობისაგან თავის დაღწევა და თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება. ამიტომაც იყო, რომ ჰენიოხთა ამ ეთნიკურ ჯგუფზე კოლხთა სახელწოდება არ გავრცელებულა და ძვ. წ. V ს-ის წყაროებში ჰენიოხების სახელწოდება მხოლოდ ამ ადგილებში შემორჩა.

დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური რაიონებიდან ჩრდილოეთით გადმოსახლებული ჰენიოხები მეტად არახელსაყრელ ეკონომიურ ვითარებაში აღმოჩნდნენ. მკაცრი ბუნებრივი პირობები არავითარ შესაძლებლობას არ იძლეოდა კულტურული მიუზნების განვითარებისათვის. ამის გამო პოლიტიკურად დასუსტებული ჰენიოხები ძვ. წ. V საუკუნიდან მოკიდებული მოკლებულნი იყვნენ სოციალურ-ეკონომიური განვითარების შესაძლებლობას. სტრაბონის ცნობიდან ირკვევა, რომ ძვ. წ. I საუკ-სათვის კავკასიონის უკიდურეს ჩრდილოეთ კალთებთან ზღვის სანაპიროს მთიან ადგილებში მცხოვრები ჰენიოხები ძირითადად ზღვაზე თარეშითა და ტყვეთა ვაჭრობით ირჩენდნენ თავს², ხოლო მიწის დამუშავებას მისი უნაყოფობის გამო, როგორც ამას სტრაბონი აღნიშნავს³, ჩანს მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობა ჰქონდა მათ ცხოვრებაში.

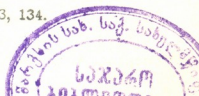
მიუხედავად განვითარების არახელსაყრელი ეკონომიური პირობებისა, ჰენიოხები ძვ. წ. I საუკუნემდე ინარჩუნებდნენ თავიანთ პოლიტიკურ ორგანიზაციას. სტრაბონი მოგვითხრობს, რომ დამარცხებული მითრიდატე ევპატორის ბოსფორში გაქცევის დროს (ე. ი. ძვ. წ. 65 წ.) ჰენიოხებს ოთხი მეფე ჰყოლიათ⁴.

¹ სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, თ 1, § 14, SC, I, 1, გვ. 135.

² სტრაბონი, გეოგრაფია, წ. XI, თ. II, § 12, SC, I, 1, გვ. 133, 134.

³ იქვე

⁴ იქვე.

მაგრამ, სტრაბონის ცნობებიდანვე ირკვევა, რომ ჰენიოხთა ფაქტიურ მბრძანებლებად გამოდიოდნენ უკვე არა მეფეები, არამედ ე. წ. სკეპტუხები¹.

ამას უნდა ამტკიცებდეს სტრაბონის შემდეგი სიტყვები: „ისინი (ე. ი. ჰენიოხები—მ. ი.) არიან ე. წ. სკეპტუხთა მბრძანებლობის ქვეშ, რომლებიც თავის მხრივ ექვემდებარებიან ტირანებს, ანუ მეფეებს“².

როგორც ეს აკად. ს. ჯანაშიას მიერ არის გარკვეული, სტრაბონისეულ სკეპტუხებში უნდა იგულისხმებოდეს ტომთა პოლიტიკური ორგანიზაციები, რომლებიც ჩნდებიან გარკვეული პოლიტიკური გაერთიანების დაშლის შედეგად. აქედან გამომდინარე თვით სიტყვა „სკეპტუხი“ შეგვიძლია განვმარტოთ, როგორც ამ ორგანიზაციის მეთაური, მთავარი.

ამრიგად, ზემოთქმულიდან გამოდის, რომ ჰენიოხთა პოლიტიკური გაერთიანებანი I საუკუნისათვის უკვე დაშლილი იყო ცალკეულ ტომთა ორგანიზაციებად, რომლებსაც ტომის მთავრები—სკეპტუხები მბრძანებლობდნენ. აღნიშნული სკეპტუხები მართალია ამ ხანებში ჯერ კიდევ მეფეებს ექვემდებარებოდნენ, მაგრამ უნდა ვითქვაროთ, რომ ჰენიოხთა გაერთიანების ტომთა ერთეულებად დაშლის შედეგად ეს უკანასკნელნი მხოლოდ ნომინალურად ინარჩუნებდნენ თავიანთ ძველ ძალაუფლებას, ტომთა ორგანიზაციების ფაქტიურ მბრძანებლებად კი ახლა უკვე ზემოხსენებული სკეპტუხები გამოდიოდნენ.

ჰენიოხთა ცალკეულ ტომებად დაქუცმაცებაზე უნდა მიუთითებდეს ახ. წ. I ს.-ის მწერალი პლინიუსიც, რომელიც მოიხსენიებს „მრავალსახელწოდებანი ჰენიოხ ტომებს“—*„multis nominibus Heniochorum gentes“*³.

პლინიუსის ცნობიდან ჩანს, რომ აღებულ ხანაში (ძვ. წ. I ს.—ახ. წ. I ს.) საერთო სატომო სახელწოდება „ჰენიოხ“-თან ერთად არსებობდა მრავალი სხვა სახელწოდება, რომელსაც ატარებდა ცალკეული ჰენიოხი ტომი. ეს სახელწოდებები, როგორც საფიქრებელია, ძველდაც არსებობდა, მაგრამ ვინაიდან ჰენიოხთა გაერთიანება იმ ხანაში ჯერ კიდევ მყარი იყო, საერთო სატომო სახელი „ჰენიოხი“ ჰფარავდა დანარჩენებს. ჰენიოხთა გაერთიანების დაშლის შემდეგ კი ცალკეულ ჰენიოხ ტომთა სახელწოდებანი უკვე პლინიუსის დროისათვის საერთო სატომო სახელწოდება „ჰენიოხის“ გვერდით თანდათან მოიპოვებენ მოქალაქეობრივ უფლებას.

მომდევნო ხანებში საერთო სახელწოდება „ჰენიოხი“ სავსებით იღვენება ცალკეულ სატომო სახელწოდებათა მიერ. ასე მაგალითად, ფლავიუს არიანე, რომელმაც ახ. წ. 131 წელს თვითონ იმოგზაურა ჰენიოხთა ძველი ტერიტორიის მახლობელ ადგილებში, ამ სახელწოდების ტომს აქ აღარ მოიხსენიებს. მათ ადგილას არიანე ასახელებს ჯიქებს, რომლებიც მოსულნი უნდა იყვნენ ჩრდილოეთიდან, და სანიგებს⁴.

ის გარემოება, რომ არიანესთან ჰენიოხები შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე უკვე აღარ არიან მოხსენებულნი, არ ნიშნავს იმას, რომ აქ ჰენიოხი მოსახლეობა აღარ არსებობდა და მისი ადგილი მთლიანად

¹ სტრაბონი, გეოგრაფია, წ. XI, თ. 11, § 12, SC, I, 1, გვ. 133, 134.

² იქვე, გვ. 134.

³ პლინიუსი, ბუნების ისტორია, წ. VI, § 14, SC, II 1, გვ. 179.

⁴ არიანე, პერიპლუსი, Bibliotheca scriptorum graecorum et Romanorum Teubneriana. A. G. Roos, Lipsiae, 1928. გვ. 121.

სანიგებსა და ჩამოსულ ჯიქებს ჰქონდათ დაკავებული. ცხადია, I საუკუნის შუა წლებში უკანასკნელად აქ პლინიუსის მიერ დადასტურებული ჰენიოხი ტომები II საუკუნის დასაწყისში—არიანეს დროსაც განაგრძობდნენ ცხოვრებას, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე II საუკუნისათვის უკვე სანიგებს ჰქონდათ მოპოვებული გაბატონებული მდგომარეობა და არიანე, რომელიც ჩვეულებრივ მხოლოდ იმ ტომებს იხსენიებს, რომლებსაც გარკვეული პოლიტიკური წონა ჰქონდათ, სწორედ ამ უკანასკნელებს ასახელებს.

ჰენიოხი ტომები I—II საუკუნის წყაროებში მოხსენიებული არიან შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს სამხრეთ რაიონებში.

ასე მაგალითად, პლინიუსი ჰენიოხებს მოიხსენიებს ჯერ სანებთან ერთად ქ. ტრაპეზუნტის მიხლობლად (მდ. პიქსიტთან), ხოლო შემდეგ მდ. აბსაროსთან, ანუ დღევანდელ კოროხთან. იგი წერს: „ტრაპეზუნტამდე ნაპირის გასწვრივ მდ. პიქსიტი, მის შემდეგ სანთა ჰენიოხთა ტომი. ტრაპეზუნტიდან 140 ათასი ნაბიჯის დაშორებით მდ. აბსაროსი ამავე სახელწოდების სიმაგრითურთ შესართავთან. ამ ადგილებში, მთების გადაღმა მდებარეობს იბერია, ნაპირის გაყოლებით კი ცხოვრობენ ჰენიოხები, ამპრევტები, ლაზები“¹...

დაახლოებით ამ ადგილებში, კერძოდ, მდ. ოფისსა და არქაბეს შორის, მოიხსენიებს ჰენიოხებს არიანეც და ანონიმური ავტორიც. არიანე მოგვითხრობს, რომ მისი მოგზაურობის დროს 131 წელს ჰენიოხებს მაკრონებთან ერთად მეფედ ჰყოლიათ ვინმე ანხიალი². ეს უკანასკნელი ჰენიოხების მეფედ ჩანს ჯერ კიდევ იმპერატორ ტრაიანეს დროს. ისტორიკოსი დიონ კასიუსი მოგვითხრობს, რომ ჰენიოხთა მეფე ანხიალი იმპერატორ ტრაიანეს დაუსაჩუქრებია ქ. არსამოსატის აღების შემდეგ³.

შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს სამხრეთ რაიონებში ჰენიოხთა ტომის პოლიტიკური დაწინაურება და აქ „სამეფოს“ წარმოქმნა, ჩვენის აზრით, დაკავშირებული იყო კოლხეთის სახელმწიფოებრივი გაერთიანების დაშლასთან, რასაც ძვ. წ. II საუკუნის დასასრულს ჰქონდა ადგილი.

შემოთ ჩვენ აღვნიშნავდით, რომ კოლხთა პოლიტიკურ გაერთიანებაში სამხრეთ ჰენიოხებთან ერთად შევიდნენ ცენტრალურ რაიონებში მცხოვრები ჰენიოხები. როგორც ჩანს, შავი ზღვის ცენტრალურ რაიონებში, რომლებიც თვით კოლხთა ძირითადი ეთნიკური კოლექტივის მიერ იქნენ დაკავებული, დარჩენილი ჰენიოხი მოსახლეობა საბოლოოდ შეირწყა კოლხებში.

ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ ჰენიოხთა კვალი აქ საბოლოოდ ქრება. ხოლო რაც შეეხება სამხრეთით მოსახლე ჰენიოხებს, მათზე კოლხურ ეთნიკურ კოლექტივის შედარებით ნაკლები გავლენა მოუხდენია. მათი ასიმილაციის პროცესი, რომელიც საუკუნეების მანძილზე მიმდინარეობდა, აქ ჯერ დასრულებული არ ყოფილა, რომ თვით კოლხთა პოლიტიკური გაერთიანება დაიშალა. ამ გარემოებამ შესაძლებლობა მისცა ჰენიოხთა ტომებს, რომლებზედაც კოლხთა ბატონობა ძირითადად პოლიტიკურ სფეროს არ გაცვილებია, გამოცოცხლებულიყვნენ და დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრებაც დაეწყათ.

¹ პლინიუსი, ბუნების ისტორია, წ. VI, § 12, SC, II, გვ. 178 „სანთა ჰენიოხთა ტომში“, ჩვენის აზრით, იფიქსირდება სანთა და ჰენიოხთა ნარევი მოსახლეობა.

² არიანე, პერიპლუსი, 11, გვ. 113.

³ დიონ კასიუსი, ისტორია, XVIII, 18.

* * *

რაც შეეხება ჰენიოხთა ვინაობის საკითხს, სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია რაც აღნიშნულია, რომ ჰენიოხები უნდა წარმოადგენდნენ სანურ, ანუ ქანურ ტომებს. ამის დამამტკიცებლად მკვლევართ (ი. ორბელი, პ. ინგოროყვა) უმთავრესად ის გარემოება მოაქვთ, რომ პლინიუსი იხსენიებს „სანთა ჰენიოხთა ტომს“¹.

საგულისხმოა აგრეთვე პ. ინგოროყვას ის დაკვირვებაც, რომ ჰენიოხები რიზე-ათინას მხარეში მოსახლეობდნენ², ე. ო. იქ, სადაც ამჟამადაც ქანები ცხოვრობენ.

ჰენიოხებისა და ქანური ტომების ნათესაობაზე შესაძლებელია მიგვითითებდეს ის ფაქტიც, რომ I საუკუნისათვის ჰენიოხთა გაერთიანების ცალკეულ ტომთა პოლიტიკურ ერთეულებად დაშლას ემთხვევა მათ ტერიტორიაზე ლაზურ-ქანური მოდგმის ტომის „სანიგების“ (ანუ წანების³) გაჩენა. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ სანიგების აღნიშნულ ადგილებში მოხსენიება დაკავშირებული უნდა იყოს ჰენიოხთა ტომურ ერთეულებად დაშლასთან. კერძოდ, შესაძლოა სანიგები წარმოადგენენ ჰენიოხთა ერთ-ერთ ტომთაგანს, რომელიც ყველაზე მეტად გაძლიერდა და გაბატონდა აქ მცხოვრებ დანარჩენ ჰენიოხ ტომებზე, გაავრცელა რა ამ უკანასკნელებზე თავისი სატომო სახელი.

ყოველივე ამას თუ დავუმატებთ იმ ფაქტსაც, რომ ოფისსა და არქაბეს შორის მცხოვრები ჰენიოხები II ს-ში მაკრონებთან (ე. ო. ქანურ ტომთან) ერთად ერთ „სამეფოს“ შეადგენდნენ, ჩვენის აზრით, გვაქვს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ თვით ჰენიოხები მართლაც ლაზურ-ქანურ მოდგმასთან არიან გენეტურად დაკავშირებული.

M. П. ИНАДЗЕ

К ИСТОРИИ ПЛЕМЕН ВОСТОЧНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ (ГЕНИОХИ)

Резюме

В работе дана попытка объяснить то обстоятельство, что греческие и римские авторы упоминают гениохов как в северных районах Восточного Причерноморья (V в. до н. э.—I в. н. э.), так и в южной части этого побережья (I—II вв. н. э.).

В результате изучения литературы вопроса и источников, автор приходит к заключению, что основными районами первоначального расселения гениохов были центральные и южные области Восточного Причерноморья.

После усиления к VII в. до н. э. в центральных районах Восточного Причерноморья колхов, часть проживавших здесь гениохов была вытесне-

¹ И. Орбели, Город близнецов ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΑΣ и племя возниц ΗΝΙΟΧΟΙ. ЖМНП, 1911 г. № 4, стр. 213, 214; პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე. „მნათობი“, 1950 № 3 გვ. 13.

² იქვე.

³ ს. ჯანაშია, თბალ-თუბალი, ტიბარენი, იბერი. ენიმკის „მომამბე“, I, 1937, გვ. 192, 197.

на колхами, переместилась к северу и осела в горных местах северо-восточного побережья Черного моря, где их и упоминают с V в. до н. э. греческие источники. Оставшееся в центральных районах население гениохов полностью смешалось с господствующими здесь колхами.

Что касается проживавших в южных районах гениохов, которые были подчинены лишь политическому влиянию колхов, после распада самого Колхидского царства (во II в. до н. э.), они снова «ожили» и ко II веку н. э. создали собственное «царство» вместе с племенем макронов (Ариан).

Те места, где гениохи продержались сравнительно долго (северо-восточное и юго-восточное Причерноморье), в последующее время были заселены лазскими (чанскими) племенами (на юге чаны, на севере саниги, или цанны).

То обстоятельство, что на северо-восточном побережье Черного моря в результате распада этнического коллектива гениохов появляются саниги, а на юго-восточном побережье в одно «царство» наряду с гениохами входили и макроны (чанское племя), которые впоследствии достигают здесь полного господства, дает основание для предположения, что и сами гениохи являлись лазско-чанскими племенами.

თ. შიხლაძე

ფასიანების საღაშრობისა და აღბილსამყოფელის ბარკვევის
საპითხისათვის

ცნობებს ფასიანების შესახებ, შეიძლება ითქვას, მხოლოდ ქსენოფონტის „ანაბასისში“ ვხვდებით¹. ამასთანავე „ანაბასისში“ სხვადასხვა ტომზე არსებულ ცნობათა სიმცირის მხრივ პირველ რიგში ფასიანები გამოირჩევიან. მართალია, ეს გარემოება, ერთი მხრით, ართულებს საქმის ვითარებას, მაგრამ ამავე დროს რამდენადმე ხელს გვიწყობს ამ ტომის ლოკალიზაციის დადგენის საქმეში.

ფასიანების ადგილსამყოფელის განსაზღვრისათვის საჭიროა ათიათასი ბერძნის უკანდახვევის (ე. წ. კატაბასისის) მარშრუტის ერთი ნაწილის განხილვა მიანიც. მაგრამ რაკი ეს საკითხი ცალკე კვლევის საგანს შეადგენს, ამიტომ ჩვენ ორიოდ სიტყვით აღვუხსნავთ ბერძენთა მსვლელობის მხოლოდ ძირითად მომენტებს მდ. კენტრიტიდან ფასიანების ქვეყნამდე².

მდ. კენტრიტი, რომელიც ქსენოფონტის ცნობით არმენიას კარდუხების ქვეყნისაგან გამოყოფს (ანაბ., IV, 3,1), სხვა არა არის რა, თუ არ დღევანდელი ბოტან-ჩაი, რომელიც ტიგროსის მარცხენა შენაკადია და ქურთისტანისა და ე. წ. თურქეთის არმენიის საზღვარს წარმოადგენს.

კენტრიტი-ბოტან-ჩაის გადალახვის შემდეგ ბერძენ მოქირავნეთა მარშრუტი, „ანაბასისის“ ტექსტუალური ანალოზის, მიანილებისა და ფიზიკურ-გეოგრაფიული მონაცემების დამთხვევის შედეგად, შემდეგნაირად არის გასააზრებელი: კენტრიტიდან მდ. ბითლის-სუს (-ქსენოფონტისეულ ტიგროსს) სათავეებამდე; შემდეგ აღმოსავლეთ ევფრატის შენაკადამდე—ყარა-სუმდე (=ქსენოფონტისეულ ტელებოასს); შემდეგ ბულანიკის ველის გავლით, ქ. კარაკიოსემდე, სადაც ბერძენებმა გადალახეს ევფრატი-მურად-ჩაი. აქედან ბერძენებმა იარეს ალაშკერტის ველით დაახლოებით სოფელ კაიაბეკამდე; შემდეგ სოფ. ამატის (არმენიელი კომარხოსის სოფელი, შდრ., ანაბ., IV 5, 9—10) გავლით ბერძენები მივიდნენ მდ. არაქსთან (ქსენოფონტისეული ფასისი) ქ. კაგიზმანის მიდამოებში.

მდ. ფასის-არაქსთან თავდება არმენიის სატრაპია, რომელსაც ქსენოფონტი დასავლეთ არმენიას უწოდებს.

¹ ცნობილი ბერძენი ისტორიკოსი ქსენოფონტი ცხოვრობდა ძვ. წ. V საუკუნის უკანახკნელ მეოთხედსა და IV საუკუნის პირველ ნახევარში. იგი ათიათას ბერძენ მოქირავნესთან ერთად მონაწილე იყო ლაშქრობისა, რთ მელიც კიროს მცირემ მოაწყო თავისი ძმის სპარსეთის მეფე არდაქსერქსე II მწყობისა წინააღმდეგ და რომლის აღწერასაც წარმოადგენს მისი ერთ-ერთი თხზულება „ანაბასისი“.

² ხსენებული მარშრუტის ვრცელი მიმოხილვა, მანილის საზომთა მიმოხილვითურთ, იხ. ჩვენს საკანდიდატო დისერტაციაში — „ქსენოფონტის „ანაბასისი“ და მისი ცნობები ქართველ ტომების შესახებ“ (სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1952), გვ. 58—148.

მდ. ფასის-არაქსი ბერძნებმა ქ. კავშიმანის მიდამოებში გადალახეს და განაგრძეს გზა დასავლეთით ამ მდინარის პირშელში. თითქმის 175 კმ გავლის შემდეგ ისინი მივიდნენ ფასიანთა ქვეყანაში, დაახლოებით ქ. ჰასანყალას (ბასიანი ქართული წყაროების) მიდამოებში. აქედან ბერძენთა არმიამ იარაჯურ ჩრდილო-დასავლეთით გურჯი-ბოლაზის (ქართლის ყელი-ქართული წყაროებისა) დასაწყისამდე, ხოლო შემდეგ ჩრდილოეთით, ვიდრე არ წააწყდა ტაოხების, ხალიბებისა და ფასიანების კოალიციას; ეს უნდა მომხდარიყო სოფ. შინეკის მახლობლად მთის გადასასვლელთან, რომელიც ბასიან-ჰასანყალადან დაბა ჰინისის გავლით დაახლოებით 20 კმ-ით არის დაშორებული. ეს მანძილი კარგად ემთხვევა ქსენოფონტის 10 ფარასანგს (შდრ. ანაბ., IV, 6,5).

ამ მონაცემების მიხედვით, შევეცადოთ ფასიანების ადგილსამყოფელის განსაზღვრას. როგორც აღნიშნული იყო, ქსენოფონტს ფასიანების შესახებ ძალიან ცოტა ცნობები მოეპოვება იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მას ამ ტომის მიწა-წყალზე ან არ გაუვლია, ან, უკეთ, მან ფასიანების ქვეყნის მხოლოდ ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი გადასერა. ამდენად ამ ქვეყნის ჩრდილოეთი საზღვრის დადგენა დაახლოებით მაინც არის შესაძლებელი. მიახლოებით შეიძლება დავადგინოთ ამ ტომის გავრცელების აღმოსავლეთი საზღვარიც. შედარებით ძნელია ფასიანების ქვეყნის შემოსაზღვრა სხვა მხარეებიდან, თუმცა უიმედოდ არც ეს საქმე უნდა ჩავთვალოთ.

როგორც აღნიშნეთ, ათიათასმა ბერძნებმა ფასის-არაქსის შორიანხლო დასავლეთი მიმართულებით იარა ქ. ჰასანყალამდე, ისე რომ ფასიანებს არ შეხვედრია. ეს დაკვირვება უფლებას გვაძლევს ფასიანების აღმოსავლეთი საზღვარი დაახლოებით ქ. ჰასანყალას ხაზზე გავავლოთ. ჩრდილოეთის საზღვარი, რომელიც ფასიანებს ტაოხებისა და ხალიბებისაგან გამოყოფდა, იქ არის გასავლები, სადაც ბერძნები ამ ტომებს შეეჯახნენ, ე. ი. დაახლოებით სოფ. შინეკის ხაზზე.

რაც შეეხება დანარჩენ საზღვრებს, მათი გარკვევის დროს ანგარიში უნდა გავუწიოთ ერთ გარემოებას. „ანაბასისში“ ქსენოფონტს ნახსენები ჰყავს აგრეთვე ჰესპერიტების ტომი. ამასთანავე ჰესპერიტები მოხსენებულია ძალიან საინტერესო კონტექსტში; სახელდობრ, „ანაბასისში“ ჩამოთვლილია მეფის კუთვნილი პროვინციები მათი მიმართველების დასახელებით; ამ პროვინციებს შორის ფასიანებისა და ჰესპერიტების მმართველად ტირიბაზია დასახელებული (ანაბ., VII, 8,25).

რაკი ეს ორი ტომი (ფასიანები და ჰესპერიტები) ერთად იხსენიება და, რაც მთავარია, მათ ერთი მმართველიც ჰყოლიათ, ცხადია, ისინი ურთი-ერთის უშუალო მეზობლები უნდა ყოფილიყვნენ. ჰესპერიტებს რომ ფასიანების აღმოსავლეთით ეცხოვრათ, მაშინ ქსენოფონტს მოუხდებოდა მათ მიწა-წყალზე გავლა ფასიანების საზღვართან მისვლამდე. „ანაბასისიდან“ კი ირკვევა, რომ ბერძნებს ჰესპერიტების ქვეყანაზე არ გაუვლიათ. რაც შეეხება ფასიანების ჩრდილოეთ მხარეს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, იქ ტაოხები და ხალიბები ბინადრობდნენ. მაშასადამე, ჰესპერიტების მეზობლობა ამ მხრითაც გამორიცხებულია. დარჩა ფასიანელთა სამხრეთი და დასავლეთი მხარეები, მაგრამ ვიდრე ამ მიდამოებში ჰესპერიტების არსებობის შესაძლებლობას შევხებოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია ამ ტომის ვინაობის საკითხი გამოვარკვიოთ.

ამგვარი სატომო სახელწოდება (Ἐσπεριεύς) ანტიკურ წყაროებში მხოლოდ ქსენოფონტთან გვხვდება. ამასთან ერთად, ქსენოფონტიც ამ ტომს

მხოლოდ ასახელებს, გვეუბნება, რომ ის ტირიბაზს ემორჩილება, და ვინაიდან სხვა ცნობას არ გვაწვდის. ამგვარად, ამ ტომის ვინაობის გასარკვევად, მისი სატომო სახელწოდების გარდა, სხვა საშუალება არ მოგვეპოვება.

ჰესპერიტების ვინაობის საკითხს სათანადო ყურადღება აქვს დათმობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში. მკვლევართა უმრავლესობა ქსენოფონტისეულ ჰესპერიტებს აიგივებს ჰეროდოტესა და აგრეთვე სხვა მწერლების სასპერიტებთან¹. ეს გაიგივება ჩვენც მართებულად მიგვაჩნია.

ჰეროდოტეს ცნობით, სამხრეთის ზღვიდან ჩრდილოეთის ზღვამდე ცხოვრობდა ოთხი დიდი ხალხი: სპარსელები, მიდიელები, სასპერიტები და კოლხები (ჰეროდ., IV, 37). ზოგიერთი კომენტატორის აზრით, სასპერიტების მიწა წყალი მდ. არაქსის სათავეებთან მდებარეობდა². ამგვარი ლოკალიზაცია ცოტა უხეშია, თუმცა სინამდვილეს მთლად დაშორებული არ არის. ზოგადად, სასპერიტებს მართლაც ამ მიდამოებში უნდა ეცხოვრათ.

როდესაც ჰესპერიტებზე ვლაპარაკობთ, განსაკუთრებით კი, როდესაც გვინდა ჰესპერიტ-სასპერიტების იგივეობა დავასაბუთოთ, არ უნდა დავივიწყოთ სტრაბონის მითითებანი იმ პროვინციის შესახებ, რომელსაც იგი სვისპირიტს უწოდებს. ცხადი უნდა იყოს, რომ ეთნიკური ჰესპერიტ-სასპერიტი და სტრაბონისეული სვისპირიტი გეოგრაფიულად ერთსა და იმავე ტერიტორიას გულისხმობს. ამ სახელწოდებებს ძირიც ერთი და იგივე უნდა ჰქონდეთ (სპერ||სპირ), რაც შემონახულია როგორც ქართულ ტოპონიმიკაში (შღრ. სპერი, ისპირი), ისე ეთნიკურ სახელწოდებაშიც—ჰიპერ-იბერ.

ისმის კითხვა: სად ეგულება სტრაბონს სვისპირიტი? ამ პროვინციას იგი თავის შრომაში სამგან იხსენიებს: XI, 4,8; XI, 14, 9 და XI, 14,12.

მკვლევართა ერთი ნაწილი (მარკვარტი) სტრაბონის მიერ პირველ (XI, 4,8) და მესამე (XI, 14,12) ადგილას ნახსენებ სვისპირიტს აიგივებს ტიგროსის ხეობაში არსებულ მხარესთან, რომელსაც დღესაც ისპარუტ (isparut), ისპერტ (ispert) ეწოდება. ამავე აზრს ადგას აღონციც³. რაც შეეხება სტრაბონის შრომის მეორე ადგილს (XI, 14,9), იქ ნახსენებ სვისპირიტს თითქმის ყველა მკვლევარი საქართველოს სპერთან აიგივებს. ს. ჯანაშიას მტკიცებით სტრაბონის მიერ სამივე ადგილას მოხსენიებული სვისპირიტი ქართულ სპერად არის ასაღიარებელი⁴.

ამგვარად, ქსენოფონტისეული ჰესპერიტები (=სასპერიტები) საძიებელია სტრაბონის სვისპირიტიდაში, რომელსაც, ჩანს, სახელი ამ ტომის სახელწოდებისაგან მიენიჭა. მაგრამ სვისპირიტის ზოგადი ლოკალიზაცია, ცხადია, ვერ დაგვებმარება ჰესპერიტების სამოსახლოს ზუსტ შემოთარგვლაში. ამის გამოიძულებული ვართ კვლავ სტრაბონს მივმართოთ. იგი გადმოგვცემს: „...სხვები დასახლდნენ სვისპირიტში კალახენემდე⁵ და აბიადენამდე არმენიის საზღვრებს გარეთ“ (სტრაბ., XI, 14,12). სიტყვები „არმენიის საზღვრებს გარეთ“,

¹ Lehmann-Haupt, Segl, vom Kentrites bis Trapezunt, Gnomn Bd. IV, Heft. 6, Berlin, 1928. გვ. 348. აგრეთვე იხ. RE, ტ. VIII, სათანადო სიტყვა.

² იხ. В.И., 1947, № 2, გვ. 265. შენ. 4.

³ Н. А. Дони, Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908, გვ. 348, შენ. 1.

⁴ ს. ჯანაშია, იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, III, № 7, გვ. 729.

⁵ სტრაბონის კალახენე შესაძლოა გამოძახილს პოულობდეს სოფ. კულხანის სახელწოდებაში, რომელიც სვისპირიტის სავარაუდებელ მხარეში მდებარეობს.

ჩანს, არმენიის დასავლეთ საზღვარს უნდა გულისხმობდეს. ამას სხვათა შორის „ანაბასისის“ ერთი ადგილიც შესანიშნავად ადასტურებს. ქსენოფონტი გადმოგვცემს, რომ „...ტელეზოსის მახლობლად მრავალი სოფელია. ეს მხარე იწოდება დასავლეთ არმენიად. მას განაგებდა ტირიბაზი, რომელიც მეფის მეგობარი იყო“ (ანაბ., IV, 4,4).

აქედან ნათლად ჩანს, რომ ტირიბაზი განაგებდა არა ორ, ფასიანების და ჰესპერიტების (შდრ. ანაბ., VII, 8,25), პროვინციას, არამედ სამს, დასავლეთ არმენიის მთელთ. ტირიბაზს კი იმ შემთხვევაში შეეძლო სამი პროვინციის გამგებლობა, თუ ისინი ერთიმეორის მეზობლად მდებარეობდნენ. „ანაბასისიდან“ ირკვევა, რომ ათიათასი სამხრეთიდან მოემართებოდა და დასავლეთ არმენიაში მოსვლამდე მან ჯერ კარდუხების ქვეყანა, ხოლო შემდეგ არმენია გაიარა. მაშასადამე, დასავლეთ არმენიის სამხრეთით მდებარეობდა არმენია, რომელსაც ორონტი განაგებდა, ხოლო კიდევ უფრო სამხრეთით კარდუხების ქვეყანა იყო. ამრიგად, აქ ჰესპერიტების არსებობა გამოსარიცხია. დასავლეთ არმენიაში მოსვლის შემდეგ ბერძენმა მოქირავნეებმა გადასერეს მთელი დასავლეთი არმენია, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, მაგრამ აქ ისინი ჰესპერიტებს არ შეხვედრიან, მაშ, ცხადია, ჰესპერიტების ქვეყანა არც აღმოსავლეთიდან ესაზღვრებოდა დასავლეთ არმენიას. ჩრდილოეთით, ბინგიოლ-დალის მთიანი სისტემის გადაღმა, სადაც ფასის-არაქსის სათავეები და პასინის ველია, ფასიანები მოსახლეობდნენ; ასე რომ, ჰესპერიტები არც დასავლეთ არმენიის ჩრდილოეთით არიან საძიებელი. დარჩა ერთადერთი მხარე დასავლეთით, სადაც ქსენოფონტი არ ყოფილა და სწორედ იმის გამო, რომ არ ყოფილა, ჰესპერიტების შესახებაც არავითარი ცნობები არ მოგვპოვება. მხედველობაში არ ვიღებთ ცნობას ჰესპერიტების პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ, რადგან ამის გაგება ქსენოფონტს შეეძლო დასავლეთ არმენიაში ყოფნის დროს, შესაძლოა, თვითონ ტირიბაზისაგანაც. საფიქრებელია, რომ დასავლეთ არმენიის დასავლეთი საზღვარი მდ. ტელეზოსასზე (დღევანდელი კარა-სუ, მურად-ჩაის მარცხენა შენაკადი) გადიოდა. ამრიგად, ჰესპერიტების (რომლებიც სტრაბონისეულ სვისპირტში მოსახლეობდნენ) აღმოსავლეთი საზღვარი, როგორც ჩანს, იწყებოდა მდ. ტელეზოსის ხაზზე და გრძელდებოდა ჩრდილო-აღმოსავლეთით ბინგიოლ-დალამდე, რომელიც ბუნებრივ საზღვრად არის მისაჩნვეი.

ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოებაც: საშუალო საუკუნეების დასაწყისში სპერი სამ ზონად იყოფოდა: ზემო სპერი, შუა სპერი და ქვემო სპერი. ამჯერად ჩვენ გვინტერესებს ზემო სპერი, რომელიც, როგორც ცნობილია, მოიცავდა ჭოროხის ხეობის სათავეებს. შემთხვევითი როდი უნდა იყოს, რომ ჭოროხის ხეობამ თავის დასაწყისშიც შეინარჩუნა სახელწოდება სპერი, რომელიც ჰესპერიტ-სასპერიების ნაკვალევზე უნდა მიგვითითებდეს. ჩანს, ეს ტომი უფრო ჩრდილოეთით თუ არა, ჭოროხის სათავეებამდე მაინც ყოფილა გავრცელებული.

ამგვარად, გამორკვეულად უნდა ჩავთვალოთ ფასიანების სამხრეთი და დასავლეთი საზღვრები. ამ მხრით ფასიანებს ჰესპერიტები ესაზღვრებოდნენ. სასაზღვრო ხაზი სავარაუდებელია სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით ბინგიოლ-დალის მთიან სისტემაზე, ხოლო დასავლეთით ჭოროხის სათაგის ხაზზე, დაახლოებით მდ. სერჩელმე-ჩაის გაყოლებით.

მიახლოვებით რომ სწორედ ეს მხარეა სავარაუდებელი ფასიანების გავრცელების არედი, ამას მოწმობს ამ ტომის ეთნიკური სახელის სპეციფიკურობაც, რაც ამ მხარის გეოგრაფიულ თავისებურებებთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

სიტყვით „ფასიანი“ ამ ნახევარი საუკუნის წინ რამდენადმე დინტერესდა პროფ. მ. ჯანაშვილი. მან ვახუშტი ბატონიშვილის „გეოგრაფიის“ კომენტარების დროს გამოთქვა მოსაზრება, რომ სახელწოდება „ფასიანი“ სახენაცვალი ფორმა უნდა იყოს სახელწოდებისა „ფასიანი“, რომელიც, თავის მხრით, წარმომდგარი უნდა იყოს სიტყვისაგან „ფშა“, „ფშანი“ (= წყარო, სათავე) და „ფშინი“, რაც წყაროებით, სათავეებით და, საერთოდ, წყლით მდიდარ ან ქაობიან ადგილს ნიშნავს¹.

ს. ორბელიანის მიხედვით, „ფშა“ არის „მდინარისაგან წყარო მუნვე ახლო გამოდენილი“, „ფშანი“ კი „მრავალ ფშა“²; ამასთან ერთად, „უკეთუ მდინარისა მახლობლად მისგანვე გამოდიან წყარონი, არა უწოდთ წყაროდ, არამედ ფშად“³. საგულისხმოა, რომ ამავე ძირის სიტყვა „ფშატალა“ საბას განმარტებით „გაზაფხულ წყალი თოვლნარევი“ არის⁴. აკად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში, „...სიტყვის მთავარი დედააზრი წყლის სიმცირის ცნების გამომხატველი არ უნდა ყოფილიყო, ამას ქართული გეოგრაფიული სახელებიც ცხადყოფენ. ცნობილია, რომ ქ. გორი ირწყევა „ფშანით“, რომელიც სრულზეთ წყაროს მსგავსად პატარა არ არის, არამედ საკმაოდ მოზრდილია, ისე რომ იქაურ ბაღებსა რწყავს. ასეთი სახელი ამ პატარა მდინარეს მხოლოდ იმიტომ ეწოდება, რომ მდ. ლიხვის გამოჩენონ მდინარეს წარმოადგენს“⁵.

მაშასადამე, „ფშა“ ფუძიანი სახელები დღემდე იხმარება ქართულ მეტყველებაში და თავისი ზოგადი შინაარსით წყალთან არის დაკავშირებული, ხოლო კონკრეტულად მდინარის ტოტს აღნიშნავს. უფრო ადრე კი მეგრულ-ქანურ მეტყველებაში წყლის ან მდინარის სახელი, როგორც ჩანს, მხოლოდ „ფშა“ || „ფსა“ ფუძიანი სიტყვებით გადმოიცემოდა. ამას უნდა მოწმობდეს ქართული სიტყვის „სილა“-ს უფრო ადრეული ფორმა, რომელიც დაცული აქვს მეგრულს „ფსილა“-ს სახით⁶. საგულისხმოა, რომ ყაბარღოულად დოესაც წყალს „პსი“ ეწოდება, ჩერქეზულად კი „პსე“⁷.

ამგვარად, „ფშა“-„ფსა“ ფუძიანი სიტყვები, რომელიც წყალს, მდინარესა და მსგავს ცნებებს აღნიშნავს, ძველთაგანვე ხმარებაში ყოფილა იბერიულ-კავკასიურ ენებში და მისი ოდნავ სახეშეცვლილი ფორმა ძირითადად იმავე შინაარსით დღემდე დაუცავს ქართულს. ამრიგად, ჩვენი აზრით, ეს სიტყვა არ შეიძლება ჩაითვალოს მარტოდენ ჩრდილო-კავკასიურ (ჩერქეზულადილერურ) ენათა კუთვნილებად.

¹ Шаревиц Вахушти, География Грузии, введение, перевод и примечания М. Г. Джанашивили, Зап. КОИРО, кн. XXIV, вып. 5-й, Тифлис, 1904, გვ. 183, №5. 529. შესაძლოა ფშა ძირისაგან მომდინარეობდეს ქართული სატომო სახელიც ფშავი (შდრ. მ. ჯანაშვილი, იქვე).

² ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, ტფილისი, 1928, გვ. 360.

³ იქვე, გვ. 442.

⁴ იქვე, გვ. 360.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტ.-ეთნოლოგიურ პოპულაციები, 1950, გვ. 3ა.

⁶ იქვე, გვ. 41.

⁷ იქვე, გვ. 41.

ახლა საკითხი ისმის ფუძეების ფსა და ფას (რომლისგანაც ნაწარმოებია ანტიკური მწერლების ფასისი) ურთიერთმიმართების შესახებ. საგულისხმოა, რომ არც აკად. ს. ჯანაშია გამოორიცხავდა სავსებით ამ ფუძეთა ურთიერთღამთხვევის შესაძლებლობას¹. ფას ფუძიდან ნაწარმოები ბერძნული ფაჰაჲ ამჰარად ელინისტური ფორმაა ადგილობრივი სახელწოდებისა. ამ სიტყვაში ო ბერძნულ სუფიქსად გამოიყენება. ხოლო ფორმა „ფასისი“ ბერძნულის გზით ჩანს შემოსული ქართულში (ფასისი + ქართული სახ. ბრ. ნიშანი ი), არ არის გამოორიცხული სიტყვის პირველი ნაწილის ელინიზაცია (კის ფაქტი კი, რომ „ფასისი“ უპირატესად მდინარეებს აღნიშნავდა, ამავე დროს არა ერთ მდინარეს, არამედ ბევრს (მაგ., არაქსს, ქოროხს, რიონს), თავისთავად მოწმობს იმას, რომ ეს სიტყვა არ წარმოადგენდა საკუთარ სახელს და იგი უფრო ზოგად ცნებას, სავარაუდოა, წყლის ცნებას გამოხატავდა.

რაც შეეხება სატომო სახელის-ფაჰაჰის წარმოებას, აქ საქმე შემდეგში მდგომარეობს: სავსებით აშკარაა, რომ ამ სიტყვაში სუფიქსი ო ბერძნული სახელობითი ბრუნვის მრავლობითი რიცხვის დაბოლოებას წარმოადგენს. მაშასადამე, სიტყვის ადგილობრივი ხმარების ფორმა უნდა ყოფილიყო ფაჰაჰ, რომელსაც ბერძნულთან არავითარი კავშირი არა აქვს. თუ ეს ვარაუდი დასაშვებია, მაშინ ცხადია, რომ ამ სიტყვის ფუძეა ფაჰა², მაშინ როდესაც აჲ-სუფიქსის მოვალეობას უნდა ასრულებდეს. რომ ანტიკურ პერიოდში ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელი იყო „ან“-სუფიქსი და რომ ეს სუფიქსი დღემდე შემორჩენილი ქართულში; კერძოდ, გვარის სახელებში და განსაკუთრებით კი ზოგიერთი ტომის სახელწოდებაში (მაგ., სვანი, ქანი და სხვ.), ეს ნათლად დასაბუთებულია აკად. ს. ჯანაშიას გამოკვლევაში „თუბალთაბალი, ტიბარენი, იბერი“³.

საინტერესოა გავიგოთ რა მნიშვნელობას ანიჭებდა ეს სუფიქსი სიტყვას. აკად. ს. ჯანაშიას გამოკვლევით „ეს არის ქართველურ ენებში ფართოდ გავრცელებული ან სუფიქსი (ფონეტიკური ვარიანტების მქონე, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები), რამდენიმე ურთიერთ შორის მკიდროდ დაკავშირებული მნიშვნელობით: ა) კრებითობისა, მრავლობისა, კორპორაციული, ბ) თვისების ქონებისა (კითხვაზე: რიანი?), გ) წარმოშობა სადაურობისა, დ) ტოპონიმიკური, ე) სიტყვათ-წარმოებითი. კერძოდ, კინობითობისა“⁴.

ამ მნიშვნელობათაგან ამჯერად ჩვენ გვინტერესებს „ან“ სუფიქსის თვისების ქონებისა და კრებითობა-კორპორაციული მნიშვნელობა.

უკანასკნელის შესახებ აკად. ს. ჯანაშია წერს: „სუფიქსის მნიშვნელობათაგან განსაკუთრებით საყურადღებოა პირველი—კრებითი. ამ მნიშვნელობის გამოხატვაში ჩვენ ვხედავთ სუფიქსის პირვანდელსა და უძველეს ფუნქციას. ეს მნიშვნელობა ფორმანტისა ნათლად არის წარმოდგენილი ქართველურ გვარის სახელებში, რომელთაც სათანადო დაბოლოება მოეპოვებათ.

¹ ს. ჯანაშია, ჩერქეზული (ადიღურთი) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიკაში, სსრკ მეცნ. აკადემიის საქ. ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 8, გვ. 623—627.

² შესაძლოა ფუძე იყოს ფაჰ, ი-კის ერთ-ერთი ინფიქსი, რომლის მეშვეობითაც სიტყვათწარმოების დროს „ან“-სუფიქსი ფუძეს უკავშირდება ზოლმე (შეად., ს. ჯანაშია, თუბალთაბალი, ტიბარენი, იბერი, ენიმკის მოამბე, 1937, ტ. 1, გვ. 210).

³ ენიმკის მოამბე, 1937, ტ. I, გვ. 210—220.

⁴ ს. ჯანაშია, დასახ. შრომა, გვ. 210.

გვარისსახელების ეს დაბოლოება თავდაპირველად გავრცელებული იყო, ჩანს, ყველა ქართველ ტომში, და ქართველურს პატრონომისტისკულ მორფოლოგიაში იგი ერთი ყველაზე აღრინდელი მოვლენათაგანია¹.

უფრო ქვემოთ კი ავტორი ფართო მასალის ანალიზის შედეგად დაასკვნის: „ამრიგად, შეიძლება უქვევლად მივიჩნიოთ, რომ რიგი (უმრავლესობა) ქართველი ტომები ატარებდნენ (და ზოგი ახლაც ატარებს) ისეთ სატომო სახელებს (სვ-ან-ი, ზ-ან-ი, წ-ან-ი (წ-ენ-ი) და სხვ.), რომელთაც ერთგვარი სტრუქტურა, კერძოდ ერთგვარი ფორმა ჰქონდათ. შეიძლება ამიტომ ვთქვათ, რომ განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ეს ფორმა საერთოდ ქართველური ფორმა იყო სატომო სახელთა წარმოებისათვის“².

კონკრეტული მასალის კრიტიკულ ანალიზზე აგებული ეს ზოგადი დებულება, ცხადია, ძალაშია სატომო სახელის ფას-ი-ან-ის მიმართაც. ახლა, თუ გავიხსენებთ, ერთი მხრით, იმას, რომ „ან“-სუფიქსით ნაწარმოები სიტყვები უპასუხებენ კითხვაზე რიანი?, ხოლო, მეორე მხრით, იმას, რომ იგივე „ან“-სუფიქსს ისეთივე დანიშნულება აქვს, როგორც სუფიქსებს ელი||ელი და სხვ., მაშინ სატომო სახელს ფას-ი-ან-ი ნათელი და კონკრეტული სახე მიეცემა.

დავუბრუნდეთ ამ სიტყვის ფუძის მნიშვნელობას. როგორც დავინახეთ, იგი წყალს აღნიშნავდა და ეს მნიშვნელობა ან მასთან დაახლოებული შინაარსი მან ქართულ, ქართველურ (გაიხსენეთ: ქართული ფშანი, ფშატლა, ფოსო, ფ(ა)სელი; მეგრული—ფსილა) და სხვა მონათესავე კავკასიურ ენებში (ყაბარდოული—პსი, ჩერქეზული—პსე) შემოინახა. მაშასადამე, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ სატომო სახელწოდება ფას-ი-ან-ი წყლით მდიდარ ქვეყანაში მცხოვრებ ხალხს აღნიშნავს.

ეს ვარაუდი, როგორც ვხედავთ, მხოლოდ სატომო სახელის ანალიზზეა დამყარებული. ჩვენ კი ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ როგორც გეოგრაფიული, ისე სატომო სახელების ეტიმოლოგიის გარკვევა არ შეიძლება მოცემული გარემოს გეოგრაფიული თავისებურებების გათვალისწინების გარეშე. ამის გამო გადავხედოთ იმ მხარის თავისებურებებს, სადაც ფასიანების სამოსახლოა საგულვებელი. მართლაც, მცირე აზიაში ძნელი მოსანახია წყლებით (მდინარეები, წყაროები, ტბები, ქაობები) მდიდარი ისეთი მხარე, როგორც ფასიანების ქვეყანა იყო. ჩვენ დავინახეთ, რომ ეს ტომი ბინადრობდა არზრუმის, პასი(ა)-ნის ან ბასიანის ველებზე და ბინგიოლ-დაღის ჩრდილოეთ თხემებზე. არზრუმის ველი ირწყვება ეფფრატით და მისი უამრავი შენაკადებით, ამასთანავე იგი ძველთაგანვე ცნობილია უზარმაზარი ქაობებით. ასევე წყლით მდიდარია პასი(ა)ნის ველი, აქ გაღის ფასის-არაქსის ზემოწელი თავისი აურაცხელი ტოტებით. რაც შეეხება ბინგიოლ-დაღს, იქ თავს იკრის ფასის-არაქსის, მისი შენაკადების და მრავალი სხვა მდინარის სათავეები. ამავე დროს ეს მთიანი სისტემა ცნობილია უამრავი ტბებით და თვით მისი სახელი ბინგიოლ-დაღი ათასი ტბის მთას ნიშნავს. საგულდისხმოა ისიც, რომ ბინგიოლ-დაღის სამხრეთ ფერდობზე ახლაც არსებობს სოფელი, რომლის სახელია პაჭუ. შესაძლოა ეს სახელწოდება „ფასი“-ს დამახინჯებული ფორმა იყოს. ამის სასარგებლოდ იქნებ ისიც მეტყველებს, რომ ამ სოფლის ახლოს მდებარეობს მონასტერი ჩანგელი, რომლის უძველესი სახელი, ლინჩის ცნობით, ინაენიან

¹ ს. ჯანაშია, დასახ. შრომა, გვ. 211.

² იქვე, გვ. 220.

ენაქია, რაც სომხურად ცხრაწყაროს ნიშნავს¹. ცხადია, ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ასეთ მხარეში მოზინადრე ხალხის სატომო სახელი შესაძლებელია ამ მხარის ხსენებულ თავისებურებათა მიხედვით შექმნილიყო, საფუძველს არ უნდა იყოს მოკლებული².

ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოებაც: ქსენოფონტი ფასიანებს ორჯერ ახსენებს, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში „ანაბასისის“ დასკვნით ნაწილს, სადაც ჩამოთვლილია ყველა ის ტომი, რომელნიც ჩვენს ისტორიკოსს ერთხელ მაინც ყავს მოხსენებული. აქამდე ჩვენ ფასიანების ხსენების პირველ შემთხვევას ვეზებოდით. მეორედ კი ქსენოფონტი ფასიანებს მაშინ იხსენიებს, როცა ბერძნები შავი ზღვის სანაპიროზე იმყოფებიან: „... რაკი ხომალდები არის, — მიმართავს ქსენოფონტს სტრატეგოსების ერთი ნაწილი, — უშჯობესია გავცუროთ ფასისისაკენ და დავიპყროთ ფასიანთა ქვეყანა. იქ ახლა აიეტის შთამომავალი მეფობს“ (ანაბ. V, 6, 36—37). როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში სხვა ფასიანებზეა ლაპარაკი, აქ შეუძლებელია ორი აზრის არსებობა: ფასისი, თუ მდინარეზეა ლაპარაკი, რიონია, ხოლო თუ ქალაქზე — ფოთი. ფასიანებში კი საყოველთაოდ ცნობილი კოლხები უნდა ვიგულისხმოთ. ეს ცნობა ორი მხრით მაინც არის საინტერესო.

უპირველეს ყოვლისა, ისმის კითხვა: შეიძლება თუ არა შეეფერებოდეს სახელწოდება ფასი-ი-ანი, ამ სიტყვის ისეთი გაგებით, როგორც მას ზემოთ მივანიჭეთ, ფოთ-რიონის მხარეში მცხოვრებ ხალხს? ვფიქრობთ, რომ არა თუ შეეფერება, არამედ ის ზუსტად გადმოგვცემს ხსენებული მხარის თავისებურებასაც. მართლაც, მხოლოდ ქ. ფოთის შედარებით მცირე ტერიტორიის ჰკვეთს წყალ-მრავალი რიონი, აქვეა მოზრდილი ტბა პალიასტომი, იქვე მიედინება მდინარე კაპარჭინა, ხოლო დასავლეთიდან მას შავი ზღვა აკრავს. ამას შეიძლება დავუმატოთ კიდევ ის უზარმაზარი ქაობები, რომელსაც საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე თითქმის მთელი კოლხეთის დაბლობი ეკავა. ამის შემდეგ ცხადი უნდა იყოს, რომ ამ მხარეში მცხოვრებ ხალხსაც შეეძლო წყლით მდიდარი ქვეყნის მცხოვრებთა სახელი მოეხვეჭა.

ყურადღების ღირსია ისიც, რომ სატომო სახელი ფასი-ი-ანი ფუძისეული ფორმით რიონის ხეობასა და მეზობელი მხარეების გეოგრაფიულ სახელებში დღემდე შემონახული. ასე მაგალითად, მდ. რიონი თავის სათავეებს ფასის მთაში პოულობს, ასეთივე სახელწოდების მთა არსებობს კურორტ წყალტუბოს მახლობლად. ამ მთაში აქვს სათავე პატარა ნაკადულს, რომელიც წყალტუბოს ჩაუდის. ბოლოს, თვით კურორტ წყალტუბოს (რომელიც თავის წყლებითაა განთქმული) სახელი ეტიმოლოგიურად თუ არავეთარ კავშირში არ არის სიტყვასთან „ფასი“, სემანტიკურად მას ამ სიტყვასთან მიეყვება.

აქვეა აღსანიშნავი, რომ ქართული ბასიანი³ და თურქული პასინი ან პასინლერი, ბერძნულ-ბიზანტიური ფასისის თუ ფასიანის სახენაცვალი

¹ Линч, Армения, т. II, гл. 231.

² აღსანიშნავია, რომ ამგვარი გზით სატომო სახელების მიღება ქართულისათვის უცხო არ არის და არც გამონაკლისს წარმოადგენს. საკმარისია გავიხსენოთ ისეთი სატომო სახელები, როგორიცაა მთიული ანდა მოხვეე (ჩვენ აქ მხედველობაში არ ვიღებთ „ფშავს“, რომელიც შესაძლოა ფასიანის სინონიმს წარმოადგენს). ეჭვ გარეშეა, რომ ეს სახელწოდებანი ხსენებული ტომებით დასახლებული მხარეების გეოფიზიკური თავისებურებების მიხედვით არის წარმომდგარი.

³ როდესაც ვიზილავდით „ან“-სუფიქსის მნიშვნელობებს, დავინახეთ, რომ იგი ტოპონიმიკური მნიშვნელობის მატარებელიც არის. ამასთანავე, აღნიშნული იყო, რომ მისი კრები-

ფორმა (ეს საკითხი დიდი ხნის დამტკიცებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში). ამასთან დაკავშირებით კი ნიშანდობლივია, რომ ვახუშტი ბატონიშვილისათვის ორი ბასიანია ცნობილი. ერთი წარმოადგენს იმ პროვინციის (ქ. ჰასანყალას რაიონი) შუა საუკუნოვან სახელს, სადაც ქსენოფონტისეული ფასიანები მოსახლეობდნენ, ხოლო მეორე იმ მთისა და ხეობის სახელს, რომლებიც ვახუშტის ოსეთში ეგულება¹. სწორედ ვახუშტის მიერ ოსეთში ნაგულები ბასიანის მთის მიდამოებიდან, სახელოვანი გეოგრაფის ცნობით, იღებს სათავეს რიონი. საგულდისხმოა ისიც, რომ ბასიანის მთა ვახუშტი ბატონიშვილთან დახასიათებულია როგორც მდინარის სათავეთა აუზი, ხოლო ბასიანის ხეობა, როგორც „ხეობა დიდი, რომელსა შინა დის მდინარე, გამომდინარე რაჭისა და ბასიანს შორისის კავკასიიდან...“².

ამრიგად, მოტანილი მასალის და მისი ანალიზის შედეგად, თუ დავუკვირდებით საქმეზელი სახელის ფუძისეულ ფორმას ფას-ს, რომელიც ვლინდება, ერთი მხრით, ელნინზებულ გეოგრაფიულ სახელწოდებაში (ფასისი), ხოლო, მეორე მხრით, სატომო სახელში (ფას-ი-ან-ი), მას გავრცელების ტერიტორიულად თანმიმდევრული და საინტერესო არე აქვს: ფასის-არაქსის სათავეებიდან, სადაც ფას-ი-ან-ები მოსახლეობდნენ ჰარ(ფ)ას-აკამ-ფასის-ქოროხის³ ხეობით კოლხეთის დაბლობამდე, სადაც აგრეთვე ფას-ი-ან-ები ბინდობდნენ და, ბოლოს, ფასის-რიონის ხეობით ფასის-ბასიანის (ე. ი. რაჭის) მთებამდე.

ამ დაკვირვებამ ჩვენ წინაშე შემდეგი საკითხი დააყენა: სახელწოდება ფას-ი-ან-ი ეთნიკური ცნების გამომხატველია თუ იგი გეოგრაფიულ ტერმინს წარმოადგენს?

ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ „ან“-სუფიქსის კორპორაციულ-კრებითი „მნიშვნელობის გამომხატვაში“ აკად. ს. ჯანაშია ხედავდა „სუფიქსის პირვანდელსა და უძველეს ფუნქციას“. მაგრამ, საფიქრებელია აგრეთვე, რომ ამ მნიშვნელობის პარალელურად ხსენებულ სუფიქსს იმთავითვე ჰქონოდა თვისების გამომხატველი (კითხვაზე: რიანი?) მნიშვნელობაც. ამ ვარაუდის დაშვების შემთხვევაში უფლება გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ სახელწოდება ფას-ი-ან-ი თავდაპირველად ქვეყანას აღნიშნავდა. ხოლო შემდეგ თანდათან ამ მხარეში მცხოვრები ხალხისათვის სატომო სახელის უფლება მოიპოვა. ქსენოფონტი, როგორც აღვნიშნეთ, ფასიანების ორ ტომს იცნობს: ერთი ის არის, რომლის საზღვრებიც ათიათასმა გადალახა, ხოლო მეორე—პონტოსპირელი ფასიანებია, რომლებსაც ანტიკური ისტორიოგრაფია ჩვეულებრივ კოლხებს უწოდებს. ქსენოფონტის ცნობის დიდი მნიშვნელობა, მეორე მხრით, სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ სხვებისაგან განსხვავებით იგი კოლხეთის

თი-კორპორაციული შინაარსი უმთავრესი და უძველესია. როგორც ჩანს, სუფიქსის ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა დროთა ვითარებაში ტომონიმიკურ შინაარსს იძენს, რასაც თვალსაჩინოდ უნდა ხდიდეს სატომო სახელისაგან ფას-ი-ან-ი ტომონიმიკური ბასიანის წარმოშობა.

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, გვ. 116—117; აგრეთვე, გვ. 147, 162, 172.

² იქვე, გვ. 117.

³ „ნაბასისში“ კოროხი ჰარპასოსად (*Ἀρπασος*) არის მოხსენებული. ჩვენის აზრით, ეს სახელი გადამწერთა მიერ არის დამახინჯებული. მისი თავდაპირველი სახე, ვფიქრობთ, უნდა ყოფილიყო *Ἀρ[ρ]ασος*. ამის შესახებ დაწერილებით იხ. ჩვენი საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 125—129.

დაბლობზე მცხოვრებ ხალხს ფასიანებად იცნობს. მაგრამ, თუ ამგვარი ცნობის მოწოდების მხრით ქსენოფონტი პირველია, სამაგიეროდ იგი უკანასკნელად ვერ ჩაითვლება. პესიხე ალექსანდრიელი ფასიანებს უწოდებს რომელიც ფრინველებს, თუმცა დასძინს—ზოგიერთები ასე პონტოელებს უწოდებენ¹. იულიუს ჰონორიუსი კი თავის „კოსმოგრაფიაში“, რომელიც ახ. წ. მე-5 საუკუნის ძეგლად არის აღიარებული, ჩრდილოეთის ოკეანის ტომებს შორის კოლხების ტომთან ერთად და მის შემდეგ ასახელებს კიდევ ერთ ტომს, რომელსაც ფასისს (phasis gens) უწოდებს². მაშასადამე, იულიუს ჰონორიუსი ერთიმეორისაგან ასხვავებს კოლხებისა და ფასისის ტომს. თუ პესიხეს ცნობა მისგან არ მომდინარეობს და თუ იგი „ზოგიერთის“ აზრს გადმოგვცემს და შესაძლოა ამ „ზოგიერთში“ ქსენოფონტის გულგებაც არის საჭირო, იულიუს ჰონორიუსის ცნობა, ჩანს, მისსავე ავტორს უნდა ეკუთვნოდეს და უნდა ასახავდეს გარკვეული დროის ისტორიულ ვითარებას.

ამრიგად, ცხადი უნდა იყოს, რომ კოლხეთშიც არსებობდა ტომი, რომელსაც ფასი-ი-ან-ებს (resp. phasis) უწოდებდნენ. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ რაკი ერთი და იმავე დასახელების ორი ტომი (ან ქვეყანა) არსებობს და ეს სატომო-გეოგრაფიული სახელწოდება გარკვეულ (ბუნებრივია, ამ ტომების) დიალექტზე ამ ქვეყნების გეოგრაფიული სპეციფიკის ამსახველ ერთსა და იმავე შინაარსს გამონახავს, ცხადია, აქ საქმე გვაქვს ეთნიკურად ერთსა და იმავე ხალხთან, რომელიც დროთა ვითარებაში ორ სხვადასხვა ტერიტორიაზე აღმოჩნდა.

დაუბრუნდეთ ზემოთ წარმოდგენილ დაკვირვებას. აღნიშნული იყო, რომ ფუძე „ფას“-ი ტოპონიმიკაში, გარკვეული ტერიტორიული თანმიმდევრობის დაცვით, ფართოდ არის გავრცელებული არაქსის სათავეებიდან რიონის სათავეებამდე. ეს კი მოწმობს იმას, რომ ფასის-არაქსის სათავეებიდან მოყოლებული მთელ პარ(ფ)ას-აკამ-ფასის-ჟოროხის აუზში ვიდრე ფასის-რიონის სათავეებამდე მოსახლეობდნენ ერთი მოდგმის ტომები, რომელთაც პირობითად შეიძლება ფასი-ი-ან-ები ვუწოდოთ. ე. ი. მთელი ეს ტერიტორია ერთი მოდგმის ტომებით დასახლებულ ერთ ქვეყანას წარმოადგენდა. მაგრამ ვიდრე შევეხებოდეთ სხვა საბუთებს, რომელიც წამოყენებულ ვარაუდს განამტკიცებდა, გავარკვიოთ კიდევ ერთი საკითხი.

მთელი ანტიკური საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, როგორც ცნობილია, ფასის-რიონის მხარეში მობინადრე ხალხს კოლხები ეწოდება. სახელწოდება კოლხი, როგორც ეს უკვე დასაბუთებულია, კრებითი მნიშვნელობის მატარებელია³. ამ სახელწოდებას გარკვეულ დროს ატარებდა ერთი ტომი, რომელმაც შემდგომ თავისი სახელი მიანიჭა მთელ ქვეყანას, სადაც მოსახლეობდნენ სხვა მონათესავე ტომებიც. ერთ-ერთ ასეთ ტომად, რომელიც კოლხების შედგენილობაში შევიდა, ფასი-ი-ან-თა ტომია მისაჩნევი. ამას უნდა მოწმობდეს ისიც, რომ მაშინაც კი, როდესაც ფასის-რიონის ქვეყნის აღსანიშნავად დიდიხნის დამკვიდრებული იყო სახელწოდება კოლხეთი, ქსენოფონტი მას ფასიანთა ქვეყანას (χάραξ) უწოდებს (შდრ. ანაბ., V, 6, 36). აღსანიშნავია ისიც, რომ კოლხები და ფასიანები არა თუ მონათესავე ტომები ყოფილან,

¹ В. Латышев, Известия., т. I, вып. 3-й, стр. 855.

² იქვე..., т. II, вып. 2-й, стр. 43.

³ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, გვ. 12.

არამედ ბერძნულ მითოლოგიაში (რომლის საწყისები ალბათ კოლხურ მითებშია საძებარი) ისინი ერთსა და იმავე ხალხად არის აღიარებული. ძვ. წ. III საუკუნის ბუკოლიკური პოეტის თეოკრიტეს სქოლიოებში ასეთ ცნობას ვაწყდებით: „მნასეასი ამბობს, რომ კოლხებმა თავისი სახელწოდება მიიღეს კოლხისაგან, რომელიც ფასისის ვაჟი იყო“¹. თესალონიკელი მიტროპოლიტი ეესტათე იმავე მითს იმეორებს დიონისეს „ქვეყნის აღწერის“ კომენტარებში². მამასადამე, ცხადი უნდა იყოს, რომ ფას-ი-ან-ი აღნიშნავდა კოლხურ ტომს, ამასთანავე, ერთ ყველაზე დიდ ტომს, რომელიც, როგორც ჩანს, კოლხებად წოდებული ეთნიკური გაერთიანების ძირითად ბირთვს წარმოადგენდა. ამავე დროს საფიქრებელია ისიც, რომ ფას-ი-ან-ი კოლხზე უწინარეს გაჩენილი ზოგადი მნიშვნელობის ეთნიკურ-გეოგრაფიული ცნება იყოს.

ამგვარად, ზემოთ წარმოდგენილი დაკვირვება ფას-ი-ან-ების ტომის, ან ამ ეთნიკური ცნების ტერიტორიული გავრცელების შესახებ რეალური ვითარების ამსახველი უნდა იყოს. მართლაც, ქსენოფონტის მიერ მოხსენებულ ფასის-რიონისპირელ ფას-ი-ან-ებსა და ფასის-არაქსისპირელ ფას-ი-ან-ებს შორის ტერიტორიული გათიშვა რომ არ არსებობდა, ამას, გარდა ქოროზის სახელწოდებათა თავისებურებებისა; ისიც მოწმობს, რომ ეს ტერიტორია ძველთაგანვე კოლხური ტომებით ყოფილა დასახლებული. ჯერ კიდევ, ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის დასაწყისში ქოროზის აუზში ურარტული წყაროებით დამოწმებულია კულხას (= კოლხს) დიდი გაერთიანება³. აკად. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, აქვე მდებარე ქართული თემის კოლას და კოლხების „სახელები ერთმანეთთან უნდა იყოს დაკავშირებული“⁴.

დასასრულ, ვიდრე ჩვენი მსჯელობიდან დასკვნებს გამოვიტანდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია კიდევ ერთ საკითხს შევხვით. ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ „ფას-ი-ან-ი“, როგორც ეთნიკურ-გეოგრაფიული ცნება, რომელიც წყლით მდიდარ ქვეყანას ან წყლით მდიდარ ქვეყანაში მცხოვრებ ხალხს აღნიშნავს, წარმოიშვა გარკვეული მხარის თავისებურებათა შედეგად. ცხადია, ამ მხარის ბუნებულ თავისებურებებს არ შეიძლება ზეგავლენა არ მოეხდინა ადამიანთა შემეცნებაზედაც. შესაძლოა სწორედ ამ უკანასკნელმა ფაქტორმა დასაბამი მისცა ეთნიკურ ცნებას „ფას-ი-ან-ი“. ჩვენ გაკვრით ვთქვით, რომ ბერძნულ მითოლოგიაში არსებობს მთავი კოლხების ეთნარქოსის კოლხის შესახებ, რომელიც ფასისის შვილად არის აღიარებული. ცხადია, ამ მითის საწყისები ადგილობრივი თქმულებებიდან უნდა მომდინარეობდეს. ამის დასაბუთებას ჩვენ ვპოულობთ სხვა მწერლების ცნობებში, სადაც ფასისის გინაობაც ვლინდება. ფილოსტრატე უმცროსი გვატყობინებს: „არგო, რომელმაც გაიარა ბოსფორი და ქსიპლევადი და რომელსაც მოყავდა ორმოცდაათნი, ახლა დვას ფასიდში. ხედავ თავად მდინარის ღმერთსაც, ხშირ ლერწამში მწოლარეს. მას აქვს მკაცრი გარეგნობა: ყალყზე დამდგარი ხშირი თმა, საზარელი წვერი და ღია ფერის თვალები. უხვი ნაკადი მოედინება ქურჭლიდან კი არა, როგორც ამას

¹ Л а т ы ш е в, Известия..., т. I, вып. 2-й, стр. 398.

² იხ. ВДИ, 1948, № 1, стр. 252.

³ გ. მელიქიშვილი, ურარტო, თბილისი, 1951, გვ. 142. აგრეთვე მისივე უძველესი სამეფო სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, საქ. სსრ მეცნ. აკად. ისტ. ინსტიტუტის მიმოხილველი, ტ. II, 1951, გვ. 206—207.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ისტ.-ეთნოლოგიური პრობლემები, გვ. 12.

3. მასალები, ნაკვ. 32

ი. ი. მელიქიშვილი

ჩვეულებრივ გამოსახავენ ხოლმე, არამედ მთელი მისი სხეულიდან და წარმოსადგენს ბღის, თუ რაოდენი ძალა აქვს მის ვარდნას პონტოში¹.

მაშასადამე, ფასისი, რომლის შვილი იყო კოლხების ეფნარქოსი კოლხი, ღმერთი ყოფილა. როგორც მისი გამოსახულების აღწერილობიდან ნაიღად ჩანს, იგი წყლის ღმერთს წარმოადგენდა. ასეთივე ღვთაების გამოსახულება უნახავს ფასის-როინის შესართავთან არიანეს, ოღონდ მისი აღწერილობიდან ირკვევა, რომ იგი ქალღმერთი იყო, რომელიც გარეგნულად ძალიან გავს რეას². პროფ. ბ. კუფტინი ამ ქალღმერთს აიგივებს მცირე აზიურ ღვთა-ღვთაება კიბელასთან³, რომლის სახელი ივ. ჯავახიშვილის მიერ ქართულ „კოპალე“-სთან იყო დაკავშირებული⁴, ოღონდ ამ დაკვირვებას, სახელოვანი მეცნიერის აზრით, რამდენადმე ხელს უშლის ის გარემოება, რომ კიბელა ჩვეულებრივ ქალღმერთად არის წარმოდგენილი, მაშინ როდესაც კოპალე მამაკაცია და ხშირად წმინდა გიორგისთან არის დაკავშირებული⁵. თუ გავიხსენებთ, რომ ღმერთი ფასისი ერთ შემთხვევაში წარმოდგენილია მამაკაცად, ხოლო მეორე შემთხვევაში ქალღმერთად, შესაძლოა კოპალე-კიბელას სახესხვაობას გარკვეული საფუძველი მოენახოს.

ერთი სიტყვით, ასეა თუ ისე, აშკარაა, რომ არსებობდა ღმერთი ფასისი, რომელიც წყლის ღვთაებას წარმოადგენდა და რომელიც, შესაძლოა, გააზრებული იყო აგრეთვე, როგორც ნაყოფიერების ღვთაება. ამ ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან რომ მართლაც გაბატონებული იყო წყლის კულტი, ამას ერთი ფაქტიც მოწმობს: უკანასკნელ ხანებში მკვლევართა ყურადღება მიიქცია დიდმა ქვის სულებმა, რომლებიც მოუფენილია სამხრეთ საქართველოში და სამხრეთ ამიერკავკასიის სხვა რაიონებშიც და რომლებიც თევზების გამოსახულებებს წარმოადგენენ. ადგილობრივი მოსახლეობა მათ „ვეშაპებს“ || „ვიშაპებს“ უწოდებს. ქვის ასეთი გამოსახულებანი, ჩვეულებრივ, წყაროებთან დგანან. ყოველივე ეს გაითვალისწინეს სპეციალისტებმა და მივიღნენ იმ დასკვნამდე, რომ მათი სახით ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს საკულტო გამოსახულებებთან, რომლებიც დაუდგამთ წყლისა და ნაყოფიერების ღვთაებისათვის⁶. საგულიანსმია, რომ როგორც ქართველების, ისე სომხების თქმულებებში ფართოდ არის გავრცელებული წარმოდგენა ვეშაპებზე, რომლებიც წყალში მცხოვრებ არსებებად არიან წარმოდგენილნი. ამასთან დაკავშირებით, ყურადღებას იქცევს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ უნდა არსებობდეს გარკვეული კავშირი ჩვენს ვეშაპებსა და ხურიტულ ღვთაებას შორის, რომელსაც „ვიშაიშაპ“-ს (ან „ვიშაშაპ“-ს) უწოდებდნენ. მკვლევართა აზრით, უდავოა, რომ ამ ღვთაებას თაყვანს სცემდა სამხრეთ ამიერკავკასიის ხურიტული მოსახლეობაც, რომლის რელიგიაც დაედო საფუძვლად ქართველებისა და სომხების წარმოდგენას ვეშაპების შესახებ⁷.

ვეშაპებს გარდა, როგორც წყლის ღვთაებათა კულტის გადმონაშთი, საქართველოში ბოლო დრომდე არსებობდა წარმოდგენა წყალში მცხოვრებ

¹ Латышев, Известия..., т. I, вып. 3-й, 83. 644.

² Б. Купфин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, 1949, 83. 251.

³ იქვე, 83. 251—252.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 1913, 83. 144.

⁵ იქვე, 83. 143—145.

⁶ Н. Я. Марри Я. И. Смирнов, Вышаны, 1931.

⁷ Г. А. Меликишвили, О происхождении грузинского народа, Тбилиси, 1952, 83. 27—28.

არსებათა შესახებ. აფხაზებს სწამთ „...განსაკუთრებით წყლის ალ-ქაჯები, რომელთაც „წყლის დედას“, წყლის მფლობელს უწოდებენ“¹. ცხადია, ამ წარმოდგენის საწყისები უძველესი ადგილობრივი მოსახლეობის რელიგიაში უნდა ვეძებოთ. საგულისხმოა ისიც, რომ ქართული თქმულებების დალი სვანურად „აფსად“-ადაც იწოდება². ამ სახელწოდებაში აშკარად მოჩანს ფუძისეული „ფს“, რომელიც „ფასის“, „ფას-ი-ან“-ის ფუძეს ეხმაურება. მართალია, დალი მონადირეობასთან დაკავშირებული ღვთაებაა, მაგრამ მის სამყოფელად ხშირად წყალია ხოლმე მიჩნეული.

ამგვარად, წარმოდგენილი მსჯელობის შემდეგ შესაძლებლად მიგვაჩნია დავასკვნათ: 1. სახელწოდება „ფას-ი-ან-ი“ ეთნიკურ-გეოგრაფიული ტერმინია. 2. ამ სიტყვაში ფუძე-სიტყვაა „ფას“, რაც ზოგადად წყალს ნიშნავს, „ი“ ინფიქსი უნდა იყოს, ხოლო „ან“—სუფიქსი, რომელიც კრებით-კორპორაციული შინაარსის მატარებელია და შეესატყვისება ქართულ სუფიქსი იელი || ელი. 3. მაშასადამე, სახელწოდება „ფას-ი-ან-ი“ წყალ-უხვი ქვეყნის და იქ მცხოვრები ხალხის აღმნიშვნელი სიტყვაა. ამას ასაბუთებს: ა) ამ სატომო სახელის და დღემდე როგორც ქართულსა და ქართველურში, ისე სხვა კავკასიურ ენებში შემორჩენილი მსგავსი სიტყვების მორფოლოგიური და სემანტიკური ნათესაობა; ბ) გეოგრაფიული გარემოს სპეციფიკურობა, რომლის ზუსტ ასახვას უნდა წარმოადგენდეს საძიებელი ტერმინი; გ) ადგილობრივი ტობონიმიკა, რომლის შედგენილობაში „ფას“ ძირი და მისი სახენაცვალნი ფორმანტები („ბას“, „პას“, „პაზ“) დღემდეა დაცული; დ) წყლის კულტის ფართო გავრცელების დამოწმება როგორც წერილობითი წყაროებით, ისე მატერიალური კულტურის ძეგლებით, კულტისა, რომელიც წინაანტიკურ პერიოდში ხუროთული რელიგიის გავლენით ჩაისახა და რომლის გადმონაშთები ბოლო დრომდე არსებობდა ქართველი ხალხის წარმოდგენებში. 4. ტობონიმიკის საფუძველზე მოსახერხებელი ხდება ფასიანთა ტომების გავრცელების საზღვრების დადგენა. ამ ტომების განსახლების სამხრეთი საზღვარია ფასიანარაქსის სათავეები, ხოლო უკიდურეს ჩრდილოეთ საზღვრად მისაჩნევია კავკასიონის ქედის ის ნაწილი, სადაც ვახუშტი ბატონიშვილისეული ბასიანის მთა და კლუხორის (კოლხორის სახენაცვალნი ფორმაა) გადასასვლელი მდებარეობს, ე. ი. იქ, სადაც საძებნელია პეკატესეული კოლხური მთები (Колхидская гора).

T. K. MIKELADZE

К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ФАСИАНОВ

Резюме

«Анабасис» Ксенофонта, можно сказать, является единственным источником, которому знакомы фасианы. Хотя он содержит весьма скудные сведения о них, все-же представляется возможным установить этническую принадлежность и границы расселения фасианов.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტ., წ. I—II, 1913, გვ. 143.
² იქვე, გვ. 148.

Восточная граница фасианов должна была проходить вдоль Басиан-Хасанкала, северная же граница — по линии Шинека. Некоторые места «Анабасиса» (IV, 4, 4 и VII, 8, 25) показывают, что с юга страна фасианов граничила с Западной Арменией, а с юго-запада и с запада — со страной гесперитов. Эта последняя находилась в страбовновском Сиспирите, который, надо предполагать, был расположен у истоков Тигра и по местной ономастике простирался до верхнего течения р. Чорох (по грузинским источникам — р. Спера).

В выяснении этнической принадлежности фасианов важную роль играет племенное название их, а также и ряд других данных.

Из племенного названия *φασιάνοι* совершенно ясно, что «от» является окончанием множественного числа греческого именительного падежа. Значит, форма местного употребления слова есть *φασίανυ*. В данном слове *ανυ* представляет широко распространенный в картвельских языках суффикс, являющийся носителем собирательно-корпоративного содержания и обозначающий в то же время происхождение народа.

Таким образом, в искомом слове словом-основой является «фас». Оно и ее видоизмененные формы в картвельских и иберийско-кавказских языках в общем обозначают воду. Следовательно, название «фаси-ан» является названием, обозначающим многоводную страну и проживающий там народ. Это, между прочим, подтверждается и специфичностью географической обстановки страны. В самом деле, в современной Турции трудно найти местность с таким обилием воды (озера, реки, болота, родники), как тот район, где должны были проживать фасианы. Это предположение о местопребывании племени фасианов подтверждается еще и тем обстоятельством, что в местной топонимике и поныне сохранились слово-основа «фас» и его видоизмененные формы бас, пас, паз. Наряду с этим следует отметить, что в выработке этнического понятия «фаси-ан» должны были принять участие и религиозные воззрения фасианов, что опять-таки было обусловлено географическими особенностями местности. И действительно, на территории, где мы предполагаем локализацию фасианов, до настоящего времени широко распространены древнейшие изображения божеств воды. В связи с этим следует иметь в виду, что Ксенофонт знаком с двумя племенами фасианов: одно племя — это вышеупомянутые фасианы, а другое — фасианы, проживающие по побережью р. Фасиса-Риона («Анабасис», V, 6, 36 — 37); это — народ, который в греко-латинской историографии, обычно, называется колхами. Название — «фасианы» для этого народа также не является случайным, ибо его страна также характеризуется большим обилием воды (море, озера, болота, реки). Это обстоятельство, как видно, и здесь оказало влияние на религиозное сознание народа. Филострат Младший указывает, что у р. Фасис-Рион стояло изображение божества воды. Такое же изображение было найдено у устья Фасиса-Риона Аррианом.

Таким образом, оба племени фасисов — картвельские племена, месторасселения которых, как показывает анализ топонимике, простирались от окрестностей Басиан-Хасанкала до истоков Фасиса-Риона.

Наконец, следует сказать, что слова со словом-основой «фас» имеют широкое распространение в различных районах Грузии. Они представлены укоренившимися не только в топонимике и вообще в ономастике, но имеют широкое употребление и в народной речи. Поэтому законно было-бы считать, что это слово по своему происхождению не черкесское, а иберийско-кавказское, получившее одинаковое распространение как в черкесско-адигейском, так и грузинском и картвельских языках.

6. ლომოური

კლავდიოს პტოლემეადიოსი „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“,
ცნობები საქართველოს შესახებ

(ტექსტი თარგმანიურთ, წინასიტყვაობა და განმარტებები)

მეცნიერი გეოგრაფოსის და ასტრონომის კლავდიოს პტოლემეადიოსის „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“ (Γεωγραφικὴ ἡγερέσις) იმ ნაშრომთა რიცხვში შედის, რომლებიც გვაწვდიან ცნობებს ძველი საქართველოს შესახებ.

პტოლემეადიოსი ეკუთვნოდა სახელგანთქმულ ალექსანდრიის სამეცნიერო სკოლას და თავისი მრავალმხრივი მოღვაწეობით ამ სკოლის წარმომადგენელთა შორის საპატიო ადგილი ეკავა.

როგორც პტოლემეადიოსის ასტრონომიული ტრაქტატიდან — „ალმაგესტი“-დან და, აგრეთვე, უფრო გვიანდელ ავტორთა (თეოდორე მელიტენელი, სეიდა და სხვ.) ცნობებიდან ირკვევა, პტოლემეადიოსი ახ. წ. II საუკუნის 20—60-იან წლებში მოღვაწეობდა ქ. ალექსანდრიაში.

ვიდრე კომპერნიკამდე პტოლემეადიოსი ითვლებოდა ასტრონომიული და გეოგრაფიული ცოდნის ურყევ ავტორიტეტად, მისი სისტემა გაბატონებული იყო როგორც საყოველთაოდ აღიარებული, ერთადერთი სისტემა. უდავოა, ესოდენ სახელმძღვანელო მეცნიერის ცნობების შესწავლა თავისთავადაც დიდ ინტერესს იწვევს, მის მონაცემთა საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, თუ რამდენად იცნობდა ბერძნულ-რომაული სამეცნიერო საზოგადოება ამა თუ იმ ქვეყანას და კერძოდ-კი საქართველოს.

ამას გარდა, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“ ღირსშესანიშნავია თავისი მდიდარი, მრავალფეროვანი ნომენკლატურით და ახალი, მანამდე უცნობი, მონაცემებით. რომის იმპერიის გამოსვლა მახლობელი აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე, იმპერიის ომები მითრიდატე ეგაბატორთან და მისი შემდგომი ექსპანსია აღმოსავლეთში იწვევს დასავლეთში აღმოსავლური ქვეყნების შესახებ ახალი ცნობების გაჩენას. პტოლემეადიოსი უკანასკნელი იყო, რომელმაც შეაჯამა და ქალაქზე გადაიტანა რომის ახალი მონაპოვარი.

საქართველოს ძველი ისტორიის მკვლევარი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ აუვლის გვერდს პტოლემეადიოსის ცნობებს და ჩვენი მეცნიერები (აკად. ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, პროფ. ს. კაკაბაძე, ს. გორგაძე, პ. ინგოროყვა და სხვ.) კიდევ იყენებენ პტოლემეადიოსის მონაცემებს, მაგრამ ეს გამოყენება ხდებოდა ფრაგმენტალურად, მხოლოდ ცალკეული ფაქტების დადგენისას. იმ ცნობების ერთიანი, მონოგრაფიული შესწავლა, რომლებიც საქართველოს ეხება, არავის უცდია. არ არსებობდა, აგრეთვე, საქართველოს შესახებ პტოლემეადიოსის ნაშრომში დაცული ცნობების ქართული თარგმანი, ხოლო რუსული თარგმანი, რომელიც აკად. ვ. ლატიშევიჩი „Scythica et Caucasica“-ში შევიდა, სრული არ არის.

„გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“ თავისი ხასიათით მათემატიკური ნაწარმოებია, რომელშიაც თითოეული გეოგრაფიული პუნქტი აღნიშნულია

მათემატიკურად გამოთვლილი კოორდინატების მიხედვით. მაგრამ, პტოლემე-მაიოსის მცდარმა გეოცენტრისტულმა სისტემამ განაპირობა ჩვენი მეცნიერის მიერ გრადუსის სიგრძის არასწორი გამოთვლა. ამას ზედ დაერთო გაზომვათა არასიზუსტე. უკვე ამ ორმა მიზეზმა ძალზე გააძინელა პტოლემემაიოსის კოორდინატების გამოყენება; ხოლო, როდესაც ჩვენ საქმე გვაქვს ალექსანდრიიდან ესოდენ მოშორებული ქვეყნის აღწერასთან, როგორც კავკასია არის, რომლის შედგენისას ავტორს ხელთ ჰქონდა არა ასტრონომიული გაზომვების მონაცემები, არამედ საექვო სიზუსტის საგზაო ჩანაწერები, მოგზაურთა, ვაჭართა და სამხედრო პირთა ნაკლებად სანდო გადმოცემები და სხვა ამგვარი წყაროები, მისი კოორდინატები სრულიად გამოუყენებელი ხდება. პტოლემე-მაიოსის ცნობების შესწავლისას ეს კოორდინატები სრულიად უნდა უგულვებელვყოთ და „გეოგრაფიული სახელმძღვანელოს“ მონაცემთა ინტერპრეტაცია მოვახდინოთ ამ მონაცემთა სხვა, ძველ ავტორთა ცნობებთან შეჯერება-შედარების გზით. ამასთან, აუცილებელია ადგილობრივი ტოპონიმიკური მასალის ვათვალისწინებაც. გარდა ამისა, მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული ის გარემოებაც, რომ ჩვენი ავტორის ნაშრომი შედგენილია სხვადასხვა დროის და რიგის წყაროების საფუძველზე; ისეთ ძველ წყაროთა გვერდით, როგორცაა ჰეროდოტეს, ლაგოგრაფოსების, ფსევდო-სკილაქს კარიანდელის ნაწარმოებები, პტოლემემაიოსი იყენებს მის ხანასთან უფრო ახლოს მდგომ ავტორებს—სტრაბონს, პლინიუსს და, აგრეთვე, თანამედროვეს—ფლავიუს არიანეს. მხოლოდ ამ ქრონოლოგიური დანაშრეების მხედველობაში მიღებით შესაძლებელი გახდება პტოლემემაიოსის ცნობების გარკვევა.

წინამდებარე ტექსტი წარმოადგენს „გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოს“ ნარჩევ ადგილებს, რომლებიც საქართველოსა და მისი მეზობელი მხარეების აღწერილობას შეიცავს. ჩვენ მიზანშეწონილად დავინახეთ, გარდა საკუთრივ კოლხეთისა და იბერიის აღწერილობისა, გვეთარგმნა და წარმოგვედგინა ალბანიის, არმენიის და აგრეთვე, სარმატიის სამხრეთ ნაწილის და კაპადოკიის პონტოს ჩრდილო ნაწილის აღწერილობაც, რადგან ნაწილი ტერიტორიისა, რომელიც პტოლემემაიოსის მიხედვით იბერია-კოლხეთის გარეთ არის მოქცეული, ისტორიულად საქართველოს ეკუთვნოდა. ამის გარდა, ამიერკავკასიის და მისი მიმდგომი ადგილების ერთიანი აღწერა საშუალებას მოგვცემს უფრო სრულად გავიგოთ პტოლემემაიოსის მონაცემები.

ტექსტის თარგმნისა და დამუშავების დროს ჩვენს ხელთ იყო „გეოგრაფიული სახელმძღვანელოს“ შვიდი ძირითადი გამოცემა. უმთავრესად ვეყრდნობით კ. მიულერის გამოცემას¹, გარდა ამისა, გამოყენებული გვქონდა პ. მონტანოს, ფრ. ვილბერგის, ფრ. ნობეს, ედ. სტევენსონის გამოცემები² და ორი ხელნაწერის ფოტოტიპური პუბლიკაცია³.

¹ Claudii Ptolemaei, Geographia, e codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione indicibus, tabulis instruxit Carolus Müllerus. Vol. I, pars II, Parisii, 1901.

² Cl. Ptolemaei Alexandrini, Geographiae libri octo, ed. Petro Montano, Amsterodami, 1605; Cl. Ptolemaei, Geographiae libri octo, ed. Dr. Fr. Guil. Wilberg, Essendiae, 1838; Ptolemaeus Claudius, Geographia, ed. C. Fr. A. Nobbe, Lipsiae, 1843—45; Edw. Luth. Stewenson, Geographie of Cl. Ptolemy, transl. in English. New-Jork, 1932.

³ Geographie de Ptolémée. Reproduction photolithographique du manuscrit graec du monastère de Vatopédi au monts Athos. Paris, 1887; Claudii Ptolemaei Geographiae. Codex Urbinae Graecus 82; Ed. Jos. Fischer. [Codices e Vati canis selecti, vol. XIX], Lugduni-Batavorum Lipsiae, 1932.

აღნიშნული გამოცემების მიხედვით შედგენილი გვაქვს კრიტიკული აპარატი, არ ვიძლევიტ მხოლოდ კოორდინატთა ციფრების კითხვა-სხვაობებს, რადგან ეს კოორდინატები, როგორც აღვნიშნეთ, გამოუყენებელია, ხოლო ხელნაწერებში გრძედისა და განედის ციფრები იმდენად განსხვავებულია, რომ ეს ძალზე გადატვირთავდა გამოცემას.

კრიტიკულ აპარატში მიღებული შემოკლებები:

1. A—Codex Parisiensis № 1401
2. B—Codex Parisiensis № 1402
3. C—Codex Parisiensis № 1403
4. D—Codex Parisiensis № 1404
5. E—Cod. Paris. Supplem. № 119
6. F—Cod. Paris. Coislinianus № 337
7. G—Codex Venetus № 388
8. H—Codex Venetus № 516
9. I—Codex Vaticanus № 177
10. K—Codex Vatic. Palatinus № 314
11. L—Editio Argentinensis anni 1513
12. M—Editio Lugdunensis anni 1535
13. Urb. Gr. 82—Codex Urbinas Graecus 82
14. Vat.—Geographie de Ptolémée. Reproduction photolith. du manuscrit grec du monastère de Vatopédie
15. Mont.—Cl. Ptolemaei Alexandrini, Geographiae... ed. P. Montano.
16. Wilb.—Cl. Ptolemaei Geographiae... ed. Fr. Wilberg.
17. Stew.—Geographie of Ptolemy... Stevenson's გამოცემა.

ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΥΦΗΓΗΣΕΩΣ

βίβλιον πέμπτον

ΚΕΦ. ζ'

Καππαδοκίας θέσις
(Ἀσίας πίναξ α')

1. Ἡ Καππαδοκία περιορίζεται ἀπὸ μὲν δὺσεως Γαλατίας καὶ μέρει Παμφυλίας κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην ἀπὸ τοῦ Πόντου γραμμὴν μέχρι τοῦ πέρατος, ὃν ἡ θέσις ἐπέχει μοίρας 5°-λ'ζ' ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τῆ τε Κιλικίας κατὰ τὴν ἐντεῦθεν διὰ τοῦ Ταύρου ὄρους μέχρι τοῦ Ἀμανῶν ὄρους γραμμὴν ἕως πέρατος, ὃν ἡ θέσις 0°-λ'ζ', καὶ μέρει Συρίας τῶ ἐντεῦθεν διὰ τοῦ Ἀμανῶν ὄρους ἐπὶ τὸ τοῦ Εὐφρατοῦ τμήμα τὸ ἐπέχον μοίρας 0°-λ'ζ'; ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Ἀρμενία Μεγάλη παρὰ μὲν τὸν

კლავდიოს პტოლემეაიოსის
„გეოგრაფიული
სახელმძღვანელოს“
წიგნი მეხუთე

თავი მამკვენი

კაპადოკიის მდებარეობა
(აზიის I რუკა)

1. კაპადოკია ისაზღვრება დისავლე-თიდან გალატიითა და პანფილიის ნაწილით იმ ხაზზე, რომელიც მიემართება პონტოდან, ვიდრე წერტილამდე, რომელიც მდებარეობს 64°—37° 40' ქვეშ. სამხრეთიდან კილიკიით, ხაზით [რომელიც მიემართება] აქედან ტავროსის მთებზე [გადავლით] ვიდრე ამანოსის მთებამდე, წერტილამდე, რომელიც მდებარეობს 70°—37° 20' ქვეშ, [შემდეგ] სირიის ნაწილით, აქედან ამანოსის მთების გაყოლებით ეფფრატის იმ ადგილამდე, რომელიც 71° 20'—38°

Εὐφράτην ἀπὸ τοῦ εἰρημένου τμήματος μέχρι τῆς ἀρκτικωτάτης αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἐπιστροφῆς, ἣ ἐπέχει μοίρας $\sigma^{\circ}\alpha - \mu^{\circ}\beta\lambda^{\circ}$; μέτα δὲ ταῦτα τῇ παρὰ τὰ Μοσχικὰ ὄρη γραμμῇ μέχρι πέρατος, ὃν ἡ θέσις $\sigma^{\circ}\gamma - \mu^{\circ}\delta\lambda^{\circ}\delta^{\circ}$, καὶ τῇ ἐν-
 τεύθεν ἐπιζευγυσούσῃ τὸ εἰρημένον πέρας γραμμῇ. ἀπὸ δὲ ἀρκτων μέρει τοῦ Εὐξείνου Πόντου τῶ ἀπὸ Ἄμισσος τῆς Γαλατίας μέχρι πέρατος, ὃν θέσις $\sigma^{\circ}\beta\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\delta\lambda^{\circ}\delta^{\circ}$.

2. Ἡ μὲν οὖν παράλιος τοῦτου τοῦ τμήματος ἔχει περιγράφην τοιαύτην

...5. Πόντου Καππαδοκικοῦ παρὰ μὲν τὴν Σιδηγήν.

Ἰσχόπολις ¹	$\xi^{\circ}\eta^{\circ}\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\gamma^{\circ}$
Κερασσοῦς	$\xi^{\circ}\eta^{\circ}\lambda^{\circ}\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\gamma^{\circ}$
Φαρνακιά	$\xi^{\circ}\theta^{\circ}\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\iota^{\circ}\beta^{\circ}$
Ἰσσοῦ λιμὴν ²	$\sigma^{\circ}\lambda^{\circ}\delta^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\gamma^{\circ}$
Τραπεζοῦς	$\sigma^{\circ}\lambda^{\circ}\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\iota^{\circ}\beta^{\circ}$

6. Παρὰ δὲ τοὺς Κισσίους:

Ὀφιτοῦς ³	$\sigma^{\circ}\alpha - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\gamma^{\circ}\beta^{\circ}$
Ῥιζοῦς λιμὴν	$\sigma^{\circ}\alpha\zeta^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\lambda^{\circ}\beta^{\circ}$
Ἀθηγῶν ἄκρον	$\sigma^{\circ}\alpha - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\lambda^{\circ}\delta^{\circ}$
Κορδύλη ⁴	$\sigma^{\circ}\alpha\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\lambda^{\circ}\delta^{\circ}$
Μάρθουλα ⁵	$\sigma^{\circ}\alpha\gamma^{\circ}\sigma^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma^{\circ}\lambda^{\circ}\delta^{\circ}$
Ἀρχάβιος ποτ. ἐκβολαί	$\sigma^{\circ}\beta - \mu^{\circ}\delta$
Χυλίγη	$\sigma^{\circ}\beta\beta^{\circ} - \mu^{\circ}\delta\zeta^{\circ}$
Κίσσα ποτ. ἐκβολαί	$\sigma^{\circ}\beta\zeta^{\circ} - \mu^{\circ}\delta\gamma^{\circ}$
Ἀψορῶρος	$\sigma^{\circ}\beta\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\delta\gamma^{\circ}$
Ἀψορῶρου ποτ. ἐκβολαί	$\sigma^{\circ}\beta\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\delta\gamma^{\circ}\sigma^{\circ}$

Καθ' ὃ σχίζεται εἰς τὸν Γλαῦκον ποταμόν καὶ εἰς τὸν Λύκον $\sigma^{\circ}\beta\lambda^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma\lambda^{\circ}\delta^{\circ}$

αἱ πεγαὶ τοῦ Ἀψορῶρου ποταμοῦ...

... $\sigma^{\circ}\beta\lambda^{\circ}\delta^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma$

αἱ πεγαὶ τοῦ Λύκου	$\sigma^{\circ}\alpha\delta^{\circ} - \mu^{\circ}\gamma$
Σεβαστόπολις	$\sigma^{\circ}\beta\gamma^{\circ} - \mu^{\circ}\delta\lambda^{\circ}\delta^{\circ}$

ქვეშ მდებარეობს; აღმოსავლეთიდან დიდი არმენიით ევფრატის გასწვრივ, ნაჩვენებია ზღვარიდან ადგილამდე, სადაც [ევფრატი] ყველაზე ჩრდილოეთით უზვევს აღმოსავლეთისაკენ; ეს ადგილი მდებარეობს $71^{\circ} - 42^{\circ}30'$ ქვეშ. აქედან მოსხურო მთების¹ ხაზზე წერტილამდე, რომელიც მდებარეობს $73^{\circ} - 44^{\circ}45'$ ქვეშ, ხოლო აქედან ნაჩვენებ ზღვართან შემაერთებელი ხაზით, ჩრდილოეთიდან [ისაზღვრება] ევქსინის პონტოს ნაწილით გალატიის ამისოდან ვიდრე ზღვარამდე, რომელიც მდებარეობს $72^{\circ}20' - 44^{\circ}45'$ ქვეშ.

2. ამ ნაწილის სანაპიროს აქვს შემდეგი აღწერილობა:

...5. კაბადოკიის პონტო, სიღენეს გასწვრივ:

ისხოპოლისი ²	$68^{\circ}20' - 43^{\circ}20'$
კერასუსი ³	$68^{\circ}50' - 43^{\circ}20'$
ფარნაკია ⁴	$69^{\circ}20' - 43^{\circ}05'$
ნავთსადგური ჰისოსი ⁵	$70^{\circ}45' - 43^{\circ}20'$
ტრაპეზუსი ⁶	$70^{\circ}50' - 43^{\circ}05'$

6. მდ. კისიუსის გასწვრივ:

ოფიუსი ⁷	$71^{\circ} - 43^{\circ}25'$
ნავთსადგ. რიძუსი ⁸	$71^{\circ}10' - 43^{\circ}35'$
ათენის ციხე ⁹	$71^{\circ} - 43^{\circ}45'$
კორდილე ¹⁰	$71^{\circ}20' - 43^{\circ}45'$
მორთულა ¹¹	$71^{\circ}40' - 43^{\circ}45'$

მდ. არხაბიოსის შესართავი¹² $72^{\circ} - 44'$

ქსილინე¹³ $72^{\circ}05' - 44^{\circ}10'$

მდ. კისას შესართავი¹⁴ $72^{\circ}10' - 44^{\circ}20'$

აფსოროსი $72^{\circ}20' - 44^{\circ}20'$

მდ. აფსოროსის შესართავი¹⁵

$72^{\circ}20' - 44^{\circ}30'$

ამისგან გამოყოფა მდინარეებში გლაუქოსი და ლიკოსი¹⁶ $72^{\circ}30' - 43^{\circ}45'$ ქვეშ.

მდ. აფსოროსის სათავე $72^{\circ}45' - 43^{\circ}$

მდ. ლიკოსის სათავე $71^{\circ}15' - 43^{\circ}$

სებასტოპოლისი¹⁷ $72^{\circ}20' - 44^{\circ}45'$

1. Ἰσκόπολις—Urb. Gr. 82; 2. Ἰσσοῦ—C; 3. Πιτιοῦσα—Urb. Gr. 82, D; Ὀφιτοῦς—Mont; 4. Χοδοῦβη—Urb. Gr. 82, Χορδύλη—Mont.; 5. Μάρθουλα—Mont.

ΚΕΦ. Η'

მადრიდის

Σαρματίας τῆς ἐν Ἀσίᾳ θῆσις
(Ἀσίας πίναξ γ')

აზიის სარმატიის
მდებარეობა
(აზიის III რუკა)

...7. ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τῶν τε ἐν-
τευθεν μέρει τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέ-
χρι Κόρακος ποταμοῦ καὶ τῆς ἐντευθεν
γραμμῆς Κολχίδος καὶ Ἰβηρίας καὶ Ἀλ-
βανίας μέχρι τῆς Ἰρκανίας τῆς καὶ
Κασπίας θαλάσσης ἧς πλευρᾶς ἡ περι-
γραφή ἔχει οὕτως·

8. μετὰ δὲ Κοροκονδάμην ἐν τῶ
Πόντῳ πάλιν.

Ἐρμωνιάς ξ'η—μ'ζL'
Σινδιῶς λιμὴν¹ ξ'ηL'—μ'ζL'γ'
Σίνδα κώμη ξ'ε—μ'η
Βάτα λιμὴν ξ'εL'—μ'ζγO'
Βάτα κώμη ξ'εγ'—μ'ζL'
Ψυχροῦ ποτ. ἐκβολαί ξ'εγO'—μ'ζL'

Ἀχάια κώμη² ξ'ε—μ'ζL'
9. Κερκέτιδος κόλπος ξ'εL'—μ'ζγ'

Τάξος πόλις ξ'η—μ'ζL'
Τορετική ἄκρα ξ'η—μ'ε
Ἀμφαλις πόλις ξ'ηL'—μ'ζδ'
Βούρκα ποτ. ἐκβολαί ξ'θ—μ'ζδ'

Οὐνάνθεια ξ'θγO'—μ'ζδ'
10. Θεασύριος ποτ. ἐκβολαί ξ'θγO'—μ'ε

Καρτερὸν Τεῖχος ο'—μ'εL'γ'

Κόρακος ποτ. ἐκβολαί ο'L'—μ'ε

τὸ ἐντευθεν ἐπὶ τὴν πλευρὰν τῆς
Κολχίδος πέρας ο'ε—μ'ε

11. τὸ ἐφεξῆς ἐπὶ τὸ τέλος τῆς Ἰβη-
ρίας ἐν ᾧ καὶ αἱ Σαρματικαὶ Πύλαι
ο'ε—μ'ε.

...14. Διέζωκε δὲ καὶ ἕτερα ὄρη τὴν
Σαρματίαν καὶ ὀνομάζεται τὰ τε Ἰππικὰ
καὶ τὰ Κεραύνια καὶ ὁ Κόραξ ὄρος,
εἰς ὃ περαιούται τὰ διὰ τῆς Κολχίδος

7. სამხრეთიდან [აზიის სარმატიის
საზღვრება] ევქსინის პონტოს ნაწი-
ლით, ვიდრე მდ. კორაკოსამდე და
კოლხეთის, იბერიისა და ალბანიის
სასაზღვრო ხაზით, რომელიც ჰირკა-
ნიის ანუ კასპიის ზღვამდე მიემართე-
ბა; ამ მხარის აღწერილობა შემდეგია:

8. კოროკონდამის შემდეგ იგივე
პონტოში:

ჰერმონასა¹ 65° —47°30'
სინდების ნავთსადგ.² 65°30'—47°50'
სოფ. სინდა 66° —48°
ნავთსადგ. ბატა 66°30'—47°40'
სოფ. ბატა³ 66°20'—47°30'
მდ. ფსიუხროსის⁴ შესართავი 66°40'—47°30'

სოფ. ახაია⁵ 67° —47°30'
9. კერკეტილის ყურე⁶ 67°30'—47°20'

ქ. ტაძოსი⁷ 68° —47°30'
ტორეტიკის კონცხი⁸ 68° —47°
ქ. ამფალიდა⁹ 68°30'—47°15'
მდ. ბურკას შესართავი¹⁰ 69° —47°15'

თინანთეა¹¹ 69°40'—47°15'
10. მდ. თესიროსის¹² შესართავი 69°40'—47°

კარტერონ ტეიხოსი (ძლიერი კედე-
ლი)¹³ 70° —46°50'
მდ. კორაკოსის შესართავი¹⁴ 70°30'—47°

შემდეგ კოლხეთის კიდეზე მიჯნასთან
მდებარე ზღვარი 75°—47°

11. შემდეგ [საზღვარი მიჰყვება]
იბერიის მიჯნას. აქ მდებარეობს სარ-
მატიის კარი¹⁵ 77°—47° ქვეშ.

...14. სარმატიის ჰეგეთენ აგრეთვე
მთები, რომლებიც ჰიპიოსა¹⁶ და კე-
რანისად¹⁷ იწოდება და აგრეთვე
კორაქსის მთა¹⁸, რომლითაც მთავრ-

1. Σινδιῶς λιμὴν—L; 2. Ἀχάια κώμη—A, B; Ἀχάια κώμη—Urb. Gr. 82.

καὶ τῆς Ἰβηρίας ἀνίοντα ὄρη καλοῦ-
μενα δὲ Καυκάσια. καὶ ἐπὶ ἢ ἐπὶ τὴν
Ἵρκανίαν θάλασσαν αὐτῶν ἐπιστροφῆ
Καυκάσος καλουμένη καὶ αὐτῆ.

ღება იბერიისა და კოლხეთზე გამავ-
ლი მთები—კავკასად წოდებული და
აგრეთვე ამ მთების ტოტი, რომელიც
ჰირკანიის ზღვისაკენ მიემართება და
იწოდება აგრეთვე კავკასად.

15. Τὰ μὲν οὖν τῶν Ἰππικῶν ὀρέων
ἄκρα ἐπέχει μοίρας ο'δ—ν'δ καὶ
π'α—ν'β
τὰ δὲ τῶν Κεραινῶν π'βL'—μ'θL'
καὶ π'δ—ν'β
τὰ δὲ τοῦ Κόρακος ξ'θ—μ'η καὶ
ο'ε—μ'η
τὰ δὲ τοῦ Καυκάσου ο'ε—μ'ζ καὶ
π'ε—μ'η
αἱ δὲ Σαρματικαὶ Πύλαι π'α—μ'ηL'
'Αλβάνιαι δὲ Πύλαι π'—μ'ζ

15. ჰიპისის მთების კიდურა წერ-
ტილებს აქვთ შემდეგი მდებარეობა—
74°—54° და 81°—52°
კერაენისას—82°30'—49°30' და 84°—
—52°
კორაქსისას—69°—48° და 75°—48°
კავკასიისას—75°—47° და 85°—48°
სარმატიის კარებს—81°—48°30'
ალბანიის კარებს¹⁹—81°—47°

...17. Ἵπὸ δὲ τοὺς Σαυαρθηνοὺς Χαι-
νίδες, καὶ ἀπ' ἀνατολῶν τοῦ Ἰξ ποτα-
μοῦ Φθειροφάγοι καὶ Ματῆροι καὶ ἡ
Νεσιῶτις χώρα· εἶτα ὑπὸ μὲν τοὺς Ἰαξα-
μάτας Σιρακηνοί, μεταξὺ δὲ τῆς Μαι-
ώτιδος λίμνης καὶ τῶν Ἰππικῶν ὀρέων
μετὰ τοὺς Σιρακηνοὺς Ψῆσσιοι¹, εἶτα
οἱ Θαιμεῶται², ἕφ' οὗς Ἵραμβαί,
εἶτα Ἀστουρικανοί, εἶτα μέχρι τοῦ
Κόρακος ὄρους Ἄριχοι καὶ Ζίγχοι...

...17. [სარმატიაში მოსახლეობენ]
სვარდნეებს ქვევით ხაინიდეები, ხოლო
მდ. რას აღმოსავლეთით ფთერიოფა-
გები, მატერები და აქვეა ნესიოტიდა
(კუნძულების ქვეყანა); შემდეგ, იაქსა-
მატებს ქვევით—სირაკენები, ხოლო
სირაკენებს იქით, მეოტიდის ტბასა და
ჰიპისის მთებს შორის—ფესიები, შემ-
დეგ თემოტები, მათ ქვევით—ტირამ-
ბები, შემდეგ ასტურიკანები, შემდეგ
კორაქსის მთებამდე—არიხები²⁰ და
ზინხები²¹ (ჯიქები)...

...25. μεταξὺ δὲ τοῦ Καυκάσου ὄρ-
ους καὶ τῶν Κεραινῶν Τοῦσχοι³ καὶ
Δίδουροι· καὶ παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασ-
σαν Οὐδαί⁴, καὶ Ὀλόνδαι⁵ καὶ Γέρροι·
ὑπὸ δὲ τὰς ὄρεινὰς ῥάχεις Βοσπορανοί
μὲν ἕφ' ἐκάτερα τοῦ Κιμμερίου Βοσ-
πόρου, παρὰ δὲ τὸν Πόντον Ἄχαιοί καὶ
Κερκέται καὶ Ἠνίοχοι καὶ Σουανόκαλ-
χοι⁶ ὑπὲρ δὲ τὴν Ἀλβανίαν Σαναραῖοι.

...25. კავკასიის მთასა და კერაენის
მთებს შორის—ტუსკები და დიდურე-
ბი²²; კასპიის ზღვის გასწვრივ—უდე-
ბი, ოლონდები, ისონდები²³ და გე-
რები²⁴; მთის ქედების ძირში, კიმე-
რიული ბოსფორის ორივე მხარეს—
ბოსფორანები, ხოლო პონტოს გასწვ-
რივ ახაიელები²⁵, კერკეტები²⁶, ჰენი-
ოხები²⁷ და სუანოკოლხები²⁸; ალბა-
ნიის იქით—სანარები²⁹.

ΚΕΦ. Θ'

Κολχίδος θέσις
(Ἀσίας πῖναξ γ')

მთავი მხეხვა

კოლხეთის მდებარეობა
(ახიის III რუკა)

1. Ἡ Κολχίς περιορίζεται ἀπὸ μὲν
ἄρκτων τῷ εἰρημένῳ μέρει τῆς Σαρμα-
τίας·

1. კოლხეთს¹ ესაზღვრება ჩრდი-
ლოეთის მხრიდან სარმატიის ზემოხე-
ნებული ნაწილი;

1. Ψῆσσιοι—A, E; 2. Θεμεῶται, A, B; Θεμαιῶται—E; Θερμαιῶται—F. 3. Τοῦσχοι—G,
4. Οὐδαί—D, E; 5. Ὀλοῦδαι—H; 6. სევა—Urb. Gr. 82, B, C, D, E, F; დანარჩენები Σουენόχαლი.

ἀπὸ δὲ δὺσεως τῷ ἀπὸ Κόρακος ποτα-
 μῶν μέχρι τοῦ κατὰ Φάτιν μυχῶν μέ-
 ρει τοῦ Εὐξείνου Πόντου κατὰ περιγρα-
 φῆν τοιαύτην·

2. Διοσκουριᾶς ἢ καὶ Σεβαστοπόλις¹
 ὄας'—μ'νL'δ'
 Ἴππου ποτ. ἐκβολαί ὄα—μ'εL'

Κυανέου ποτ. ἐκβολαί ὄαL'—μ'εζ'

Σιγάνεον² ὄαL'—μζL'δ'

Νεάπολις ὄαL'—μ'εζγ'

Αἶα πόλις³ ὄβ—μ'εL'

Χαριούστου⁴ ποτ. ἐκβολαί ὄβ—μ'εδ'

Φάσις ποτ. ἐκβολαί ὄβL'—μ'ε

Φάσις πόλις ὀβL'—μ'δL'δ'

3. ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τῷ ἐντευθεν
 Καππαδοκικῷ Πόντῳ παρὰ τὴν ἐκτῆθει-
 μένην γραμμὴν καὶ τῷ ἐξῆς μέρει τῆς
 Μεγάλης Ἀρμενίας διὰ τῆς αὐτῆς γραμ-
 μῆς μέχρι πέρατος οὗ θέσις ὄδ—μ'δγ'

4. ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Ἰβηρία κατὰ
 τὴν ἐπιζευγνύουσαν τὰ ἐκτεθειμένα πέ-
 ρατα διὰ τῶν Καυκασίων ὀρέων γραμ-
 μὴν ἕως ὄε—μ'ζ

5. Κατέχουσι δὲ τὰ μὲν ἐπὶ θαλάσση
 τῆς Κολχίδος Ἀάζοι⁵ τὰ δὲ ὑπερκείμενα
 Μάνραλοι καὶ οἱ κατὰ τὴν Ἑκρητικὴν⁶
 χώραν·

6. Μεσόγειοι δ' ἐν αὐτῇ λέγονται πό-
 λεις καὶ κῶμαι·

Μεχλεσσός⁷ ὄδL'—μ'εL'δ'

Μαδία ὄδδ'—μ'εδ'

Σαράκη ὄγ—μ'ε

Σούριον ὄγγγ'—μ'δγ'

Ζαδρίς ὄδ—μ'δγ'

დასავლეთიდან ეგქსინის პონტოს ნა-
 წილი მდ. კორაკოსიდან², ვიდრე კუთ-
 ხემდე, რომელსაც ფაზისი ქმნის ზღვას-
 თან შეერთებისას, შემდეგი აღწერი-
 ლობით:

2. დიოსკურია ანუ სედასტოპოლისი³
 71°10'—46°45'
 მდ. პიპოსის შესართავი⁴
 71°—46°30'

მდ. კიანეოსის შესართავი⁵
 71°30'—46°10'
 სიგანეონი⁶
 71°30'—46°45'

ნეაპოლისი⁷
 71°30'—46°40'
 ქალაქი აია⁸
 72°—45°30'

მდ. ხარიუსტოსის შესართავი⁹
 72°—45°15'
 მდ. ფაზისის შესართავი¹⁰
 72°—45°

ქ. ფაზისი¹¹
 72°30'—44°45'

3. სამხრეთიდან [კოლხეთს] აღნიშ-
 ნული ხაზით ესაზღვრება კაპადოკიის
 პონტო და მისი მომდევნო დიდი არ-
 მენიის ნაწილი, იმავე ხაზით, ვიდრე
 74°—44°40' ქვეშ მდებარე წერტილ-
 ლამდე¹².

4. აღმოსავლეთიდან — იბერია, ხა-
 ზით, რომელიც აერთებს აღნიშნულ
 ზღვარს კავკასიის მთებზე¹³ გადავლით
 75°—47° ქვეშ მდებარე წერტილთან.

5. კოლხეთის ზღვისპირა ნაწილში
 მოსახლეობენ ლაზები¹⁴, ზევით
 მდებარე ადგილებში მანრალები¹⁵.
 და ეკრი [კ]ტიკის¹⁶ ქვეყნის
 მცხოვრებნი.

6. მის შიგნით ნაჩვენებია ქალაქები
 და სოფლები:

მეხლესოსი¹⁷
 74°30'—46°45'

მაღია¹⁸
 74°15'—46°15'

სარაკე¹⁹
 73° —45°

სუროონი²⁰
 73°20'—44°40'

ძადრისი²¹
 74° —44°40'

1. აკლოს ἢ καὶ Σεβαστόπολις—C, D, L; 2. Σιγάτιον—Vat.; Γιγάτιον—A. 3. Γαϊάπο-
 λις—L; Θιάπóλις—Mont.; 4. Χαρίσου—Mont.; 5. Ζάλαι—Mont.; Wilb. 6. Ἑκρητικὴν—A, B,
 C, E, F, Urb. Gr. 82; Латышев, „S. C.“; Νεκρητικὴν—Mont.; 7. Μαχλεσσός—G; Μεχρε-
 σός—Stew.

KEΦ. I'

 Ἰβηρίας θέσις
 (Ασίας πίναξ γ')

1. Ἡ Ἰβηρία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῶ ἐκτεθειμένῳ τῆς Σαρματίας μέρει· ἀπὸ δὲ δύσεων Κολχίδι παρὰ τὴν εἰρημένην γραμμὴν· ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τῆς Μεγάλῃ Ἀρμενίας τῶ ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Κολχίδι ὄριου μέχρι πέρατος, οὗ ἡ θέσις ἐπέχει μοίρας ὄς ς'—μ᾽δγο'· ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Ἀλβανία κατὰ τὴν ἐπιλευγνύουσαν τὰ ἐκτεθειμένα πέρατα γραμμὴν ἕως ὄς—μ᾽.

2. Εἰσι δ' ἐν αὐτῇ πόλεις· καὶ κῶμαι αἷδε·

Λούβιον κῶμη ¹	ρ'εγο'—μ᾽ςL'γ'
Ἄγινα	οε—μ᾽ςL'
Οὐάσαιδα ²	ὄς—μ᾽ςγ'
Οὐαρία	ὄεγ'—μ᾽ς
Σοῦρα ³	ὄε—μ᾽εγ'
3. Ἀρτάνισα ⁴	ὄεγο'—μ᾽ς
Μεσλήτα ⁵	ὄθγο'—μ᾽ε
Ζάλισα ⁶	ὄς—μ᾽δγο'
Ἀρμάκτικα ⁷	ὄε—μ᾽δL'γ'

KEΦ. IA'.

 Ἀλβανίας θέσις
 (Ασίας πίναξ γ')

1. Ἡ Ἀλβανία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων ἐκτεθειμένῳ μέρει τῆς Σαρματίας· ἀπὸ δὲ δύσεων Ἰβηρία κατὰ τὴν ἀφωρισμένην γραμμὴν· ἀπὸ δὲ μεσημβρίας Ἀρμενίας τῆς Μεγάλῃς μέρει τῶ ἀπὸ τοῦ πρὸς τῇ Ἰβηρία πέρατος μέχρι τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κύρου ποταμοῦ αἰ ἐπέχουσι μοίρας ὄθγο'—μ᾽δL'. ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν τῶ ἐντεθειμένῳ μέχρι Σοάνα τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὑρκανίας θαλάσσης μέρει κατὰ περιγραφὴν τοιαύτην·

თავი მათი

 იბერიის მდებარეობა
 (ახიის III რუკა)

1. იბერია ისაზღვრება ჩრდილოეთიდან სარმატიის დასახელებული ნაწილით¹, დასავლეთიდან—კოლხეთით—ნაჩვენებ ხაზზე²; სამხრეთიდან დიდი არმენიის ნაწილით, რომელიც მოდის კოლხეთის საზღვრიდან წერტილამდე, რომლის მდებარეობა არის 76°10'—44°40'³, აღმოსავლეთიდან ალბანიით, ხაზზე, რომელიც აერთებს ამ ზღვარს 77°—47° ქვეშ მდებარე წერტილთან⁴.

2. ქალაქები და სოფლები [იბერიაში] შემდეგია:

სოფელი ლუბიონი ⁵	75°40'—46°50'
აგინა ⁶	75° —46°30'
უასაიდა	76° —46°20'
უაროკა ⁷	75°20'—46°
სურა ⁸	75° —45°20'
3. არტანისა ⁹	75°40'—46°
მესტლეტა ¹⁰	75°40'—45°
ძალისა ¹¹	76° —44°40'
ჰარმაკტიკა ¹²	75° —44°50'

თავი მეთერთმეტი

 ალბანიის მდებარეობა
 (ახიის III რუკა)

1. ალბანია¹ ისაზღვრება ჩრდილოეთიდან სარმატიის აღწერილი ნაწილით, დასავლეთიდან—იბერიით—ნაჩვენებ ხაზზე, სამხრეთიდან—დიდი არმენიის ნაწილით, [რომელიც მოდის] იბერიის საზღვრიდან ჰირკანის ზღვამდე, მდ. კიროსის შესართავამდე, რომელიც მდებარეობს 79°40'—44°30' ქვეშ; აღმოსავლეთიდან—ჰირკანის ზღვის ნაწილით, რომელიც [ვრცელდება] აქედან მდ. სოანამდე, შემდეგ იღწეობს.

1. სხვა—K; დანარჩენებში—Νούβιον; 2. Οὐάσαιδα—E, H, I; 3. Mont—გარდა ამ Σοῦრა-ის Ἀρτάνισა-ს შემდეგ Σοῦრ-ია იგივე კოორდინატებით; 4. Ἀρτάνισα—Urb. Gr. 82; 5. Μεσλήτα—C, D; Μέζλητα—F; 6. სხვა—D, Mont, Wilb. Ζάλισα—დანარჩენებში; 7. Ἀρμάκτικα—Vat, H, I; Ἀρμάσιკα—F.

2. μετά την του Σοάνα ποτ. ἐκβολήν·

Τέλαιβα πόλις ^{1*}	π̣ε—μ̣ζγ̣ο'
Γέβρου ² ποτ. ἐκβολαί	π̣δL'—μ̣ζL'
Γέλδα πόλις	π̣γ—μ̣ζL'
Κασίου ³ ποτ. ἐκβολαί	π̣βL'—μ̣ζ
'Αλβάνα πόλις	π̣αγ̣ο'—μ̣εL'γ'
'Αλβάνου ποτ. ἐκβολαί	π̣L'—μ̣εL'

Γαιτάρα πόλις	ο̣θL'—μ̣ε
μεθ' ἧν αἰ τοῦ Κύρου ποταμοῦ ἐκβολαί	
ο̣θγ̣ο'—μ̣δL'	

3. Πόλις δὲ εἰσιν ἐν τῇ 'Αλβανίᾳ καὶ κῶμαι μεταξὺ μὲν τῆς 'Ιβηρίας καὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἀπὸ Καυκάσου εἰς τὸν Κύρον ἐμβάλλοντος, ὅς παρ' ἄλλην τὴν τε 'Ιβηρίαν καὶ τὴν 'Αλβανίαν βεβ̄η δισορίζων τὴν 'Αρμενίαν ἀπ' αὐτῶν·

Τάγωδα ⁴	ο̣ζL'—μ̣ζL'γ'
Βακρία ⁵	ο̣ζ—μ̣ζL'
Σανούα	ο̣ζγ̣ο'—μ̣ζγ̣ο'
Δηγγλάνη ⁶	ο̣ζγ̣ο'—μ̣εL'δ'
Νίγα	ο̣ζγ̣ο'—μ̣εδ'

4. μεταξὺ δὲ τοῦ εἰρεμένου καὶ τοῦ 'Αλβάνου ποταμοῦ, ὅς καὶ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου βεβ̄η·

Μόσηγα	ο̣θ—μ̣ζ
Σαμουνίς	ο̣θ—μ̣ζγ̣ο'
'Ιβουλα	ο̣η—μ̣ζγ̣ο'
'Ιούνα	ο̣θ—μ̣ζ
'Εμβόλαιον ⁷	ο̣L'—μ̣εγ̣ο'

5. 'Αδιὰβλα	ο̣θ—μ̣εL'
'Αβλάνα ⁸	ο̣η—μ̣εδ'
Μαμεχία ⁹	ο̣θL'δ'—μ̣εγ̣ο'
'Οσσικα	ο̣ζL'—μ̣δL'
Σιόδα	ο̣ηδ'—μ̣δγ̣ο'
Βαρούκα	ο̣θγ̣ο'—μ̣δγ̣ο'

6. ἐπέχουσι δὲ καὶ αἱ 'Αλβάνια Πύλαι μοίρας, ὡς εἴρηται π̣—μ̣ζ· μεταξὺ δὲ τοῦ 'Αλβάνου καὶ τοῦ Κασίου ποταμοῦ·

Χαβλά ¹⁰	π̣—μ̣ζ
---------------------	--------

2. მლ. სოანას იქით:

ქ. ტელაიბა	85° —46°40'
მლ. გეროსის შესართ.	84°30'—46°30'
ქ. გელდა	83° —46°30'
მლ. კასიუსის შესართ.	82°30'—46°
ქ. ალბანა	81°40'—45°40'
მლ. ალბანოსის შესართავი	80°30'—45°30'
ქ. გაიტარა	79°30'—45°
რომლის იქით არის მდინარე კიროსის შესართავი	79°40'—44°30'

3. ქალაქები და სოფლები ალბანიის ში შემდეგია: იბერიასა და მდინარეს შორის, რომელიც გამომდინარეობს კავკასიიდან და უერთდება კიროსს², რომელიც მიედინება მთელ იბერიასა და ალბანეთზე, ვაჰყოფს რა მათგან არმენიას:

ტაგოდა	77°30' —46°50'
ბაკრია	77° —46°30'
სანუა	77°40'—46°40'
დეგლანა	77°20'—45°45'
ნიგა	77°20'—45°15'

4. აღნიშნულ მდინარესა და მდინარე ალბანოსს შორის, რომელიც აგრეთვე კავკასიიდან მოედინება:

მოსევა	79° —47°
სამუნისი	79° —46°40'
იობულა	78° —46°20'
იუნა	79° —46°
ემბოლაიონი	78°30'—45°40'

5. აღიადლა	79° —45°30'
აბლანა	78° —45°15'
მამეხია	79°45'—45°40'
ოსიკა	77°30'—44°30'
სიოდა	78°15'—44°40'
ბარუკა	79°20'—44°40'

6. ამას გარდა ალბანიის კარები³, როგორც აღნიშნულია იყო, მდებარეობს 80°—47° ქვეშ, მლ. ალბანოსსა და მლ. კასიუსს შორის:

ხაბლა	80°—47°
-------	---------

1. Τέλεβα—Mont; 2. Γέροντος—A; 3. Κασίου—Urb. Gr. 82; 4. Τετάγωδα—Mont; 5. Βακρία—Urb. Gr. 82; 6. Δηγγλάνη—E; 7. 'Εβλαία—Mont; 8. 'Αβλία—L; 9. Καμμεχία—Mont. 10. სება—Urb. Gr. 82, A, B, E; Χαλάβα—დანარჩენებში.

Χωβῶτα ¹ .	π'L'—μ'ςL'δ'	ხობოტა	80°30'—46°45'
Μοζιάτα ² .	π'—μ'ςγ'	მოძიატა	80° —46°20'
Μισία	π'α—μ'ςγ'	მიზია	81° —46°20'
Χαδάχα ³ .	π'α—μ'ς	ხადახა	81° —46°
*Αλαμος	π'β—μ'ςδ'	ალამოსი	82° —46°15'
7. μεταξὺν δὲ τοῦ Κασίου ποταμοῦ καὶ Γεῦρου ποταμοῦ*		7. მდინარე კასიუსსა და მდინარე გეროსს შორის:	
Θίαυνα	π'βδ'—μ'ςγ'	თიაუნა	82°15'—46°40'
Θαβιλάκα ⁴ .	π'βL'δ'—μ'ςL'γ'	თაბილაკა	82°45'—46°50'
μεταξὺν δὲ τοῦ Γεῦρου ποτ. καὶ τοῦ Σοάνα ποταμοῦ*		მდინარე გეროსსა და მდინარე სოანს შორის:	
Θιλβίς ⁵ .	π'δδ'—μ'ςL'γ'	თილბისი	84°15'—45°50'
8. Νῆσοι δὲ παράκεινται τῇ Ἄλβανίᾳ δύο ἐλώδεις, ὧν τὸ μεταξὺν ἐπέχει μοίρας π'ςL'—μ'ε		8. აღზნის მახლობლად ძვეს ორი ქაობანი კუნძული, რომელთა შორის [სივრცე] მდებარეობს 87°30' — 45° ქვეშ.	

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ἄρμενίας Μεγάλης θείσις
(Ἀσίας πῖναξ γ'.)

1. Ἡ Μεγάλη Ἀρμενία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῷ τε τῆς Κολχίδος μέρει καὶ Ἱβηρίας καὶ Ἀλβανίας κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην διὰ Κύρου τοῦ ποταμοῦ γραμμῆν·

2. ἀπὸ δὲ δύσεως Καππαδοκίᾳ παρὰ τὸ ἐκτεθειμένον τοῦ Εὐφράτου μέρος καὶ παρὰ τὸ ἐκκείμενον τοῦ Καππαδοκικοῦ Πόντου μέχρι τῆς Κολχίδος διὰ τῆς τῶν Μοσχίων ὁρέων γραμμῆς·

3. ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν τῆς τε Ἰρკანίας θαλάσσης μέρει τῷ ἀπὸ τῶν τοῦ Κύρου ποταμοῦ ἐπιβολῶν μέχρι πέρατος, οὗ ἡ θείσις ο'θL'δ'—μ'γγ'.

...5. Ὅρη δὲ τῆς Ἀρμενίας ὀνομάζεται τὰ τε καλούμενα Μοσχικά διατείνοντα παρὰ τὸ ὑπερκείμενον μέρος τοῦ Καππαδοκικοῦ Πόντου καὶ ὁ Παρυάδρης ὄρος, οὗ τὰ πέρατα ἐπέχει μοίρας ο'ε—μ'γγ' καὶ ἰς—μ'β.

თავი მეთორმეტი

დიდი არმენიის მდებარეობა
(აზიის III რუკა)

1. დიდი არმენია ისაზღვრება ჩრდილოეთიდან კოლხეთის ნაწილით, იბერიითა და აღზნით ზემოხსენებულ ხაზზე, რომელიც მიჰყვება მდინარე კიროსს¹.

2. დასავლეთიდან — კაპადოკიით — ევფრატის დასახელებული ნაწილის გასწვრივ და კაპადოკიის პონტოს ხაზით მოსხურ მთებზე² გადავლით კოლხეთამდე.

3. აღმოსავლეთიდან ჰირკანის ზღვის ნაწილით, მდინარე კიროსის შესართავიდან 79°45' — 43°20' ქვეშ მდებარე წერტილამდე.

...5. არმენიის მთებიდან აღსანიშნავია ე. წ. მოსხური მთები³, რომლებიც მიჰყვებიან კაპადოკიის პონტოს დასახელებულ ნაწილს, და მთა პარიადრი⁴, რომლის კიდურა წერტილებს აქვთ მდებარეობა: 75°—43°20' და 77°—42°.

1. Χοβάτα—Urb. Gr. 82, A, B, E; Χοβέντα—F; 2. Βοζιάτα—Mont; 3. Χαδάχα—Urb. Gr. 82; Χαδάκα—Mont; Χαλάκα—C, D, H, K; 4. Θαμβιλάκα—F; 5. Θιλβίς—A, B, E, F; Θέλβις—L; Θαλβίς—Mont, Vat.

6. Ποταμοί δὲ διαρρέουσι τὴν χώραν
8 τε Ἀράξης ποταμός, ὃς τὰς μὲν
ἐκβολὰς ἔχει κατὰ θέσιν τῆς θαλάσσης
ἢ ἐπέχει μοίρας 0°L'δ'—μ'γ'γ', τὰς
δὲ πεγὰς κατὰ θέσιν ἐπέχουσιν μοίρας
0°ε'L'—μ'β'L', ἀφ' ὧν ἕρμηθεις πρὸς
ἀνατολὰς μέχρι τοῦ Κασπίου ὄρους καὶ
ἐπιστρέφας πρὸς ἄρκτους τῆ μὲν εἰς
τὴν Ὑγκανίαν θάλασσαν ἐκβάλλει, τῆ
δὲ συμβάλλει τῷ Κύρῳ ποταμῷ κατὰ
θέσιν ἐπέχουσιν μοίρας 0°η'L'—μ'δ'L'.

...9. Χῶραι δὲ εἰσιν ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ
ἐν τῷ ἀπολαμβανομένῳ μεταξὺ Εὐφρά-
του καὶ Κύρου καὶ Ἀράξου ποταμῶν
τμήματα παρὰ μὲν τὰ Μοσχικὰ ὄρη ἢ
Καταρζηνή¹. ὑπὲρ τοὺς καλουμένους
Βόχας, παρὰ δὲ τὸν Κύρον ποταμὸν ἢ
τε Ἰωσσαρηνή² καὶ ἢ Ἰωτηνῆ³, παρὰ
δὲ τὸν Ἀράξην ποταμὸν ἢ τε Κολθηνή
καὶ ἢ ὑπ' αὐτὴν ἢ Σοδοικηνή, παρὰ δὲ
τὸν Παρυάρδην τὸ ὄρος ἢ τε Σιρακηνή
καὶ ἢ Σακαπηνή.⁴

10. Καὶ πόλεις ἐν αὐτῷ τῷ τμήματι.

Σάλα	0°γγ'—μ'δ'γ'
Ἄσκουρα	0°δ—μ'δς'
Βάραζα	0°εγ'—μ'δς'
Λάλα	0°εςε'—μδ
Σαντούτα ⁵ .	0°ζγ'—μ'δγ'
Σαταφάρα	0°η—μ'δγ'
Ἰώγα	0°ηL'γ'—μ'γ'L'
Οὐαρουθια	0°γ—μ'γ
Ἀζάτα	0°γL'δ'—μγ'L'δ'
Χαλούα	0°δ—μ'γς'
Σηδάλα ⁶ .	0°δγσ'—μγ'L'δ'
Σοῦρτα	0°δL'—μ'γγσ'
Ἰαστίνα	0°δγσ'—μ'γ
Κοζάλα	0°εγ'—μ'γ'L'
Κοτομάνα	0°εδ'—μ'γγσ'
Βατίνα ⁷ .	0°εςε'—μ'γγσ'
Διζάλα ⁸ .	0°εL'γ'—μ'γς'
Πτοῦα	0°ε—μ'γ'L'δ'

6. [არმენიაზე] მიმდინარეობენ შემ-
დეგი მდინარეები: მდინარე არაქსი,
რომელიც ზღვას უერთდება 79°45'—
43°50' ქვეშ მდებარე წერტილში, ხო-
ლო სათავეები აქვს 76°30'—42°30'
ქვეშ მდებარე წერტილში. მიემართება
რა აქედან აღმოსავლეთისაკენ კასპიის
მთამდე და უხვევს რა შემდეგ ჩრდი-
ლოეთისაკენ, ის ერთი [ტოტი] უერთ-
დება ჰირკანიის ზღვას, ხოლო მეორე-
თი-კი მდ. კიროსს 78°30'—44°30' ქვეშ
მდებარე წერტილში.

...9. მდინარეების ევფრატს, კი-
როსსა და არაქსს შორის მდებარე
არმენიის ნაწილში შემდეგი ოლქებია:
მოსხურ მთებთან — კატარძენე⁴,
ე. წ. ბოხეზის⁵ ზევით; მდ. კირო-
სის გასწვრივ ტოსარენე⁶ და ტო-
ტენე⁷, არაქსის გასწვრივ კოლოთენე⁸,
ხოლო მის ქვევით — სოდუკენე⁹; პარი-
არდის მთასთან სირაკენე¹⁰ და საკა-
პენე¹¹.

10. ქალაქები ამ ნაწილში შემდეგია:¹².

სალა	73°20'—44°20'
ასკურა	74° — 44°10'
ბარაძა	75°20'—44°10'
ლალა	76°15'—44°
სანტუტა	77°20'—44°20'
სატაფარა	78° — 44°20'
ტოგა	78°50'—43°30'
უარუთა	73° — 43°
აძატა	73°45'—43°45'
ხალუა	74° — 43°10'
სედალა	74°40'—43°45'
სურტა	74°30'—43°40'
ტასტინა	74°40'—43°
კოძალა	75°20'—43°30'
კოტომანა	75°15'—43°40'
ბატინა	76°10'—43°40'
დიძაკა	76°50'—43°10'
პტუსა	77° — 43°45'

1. Κοραζηνή—E, G, H, I; 2. Ωραρηνή—A, B, C, E, Urb. Gr. 82; 3. Ωτηρηνή—Urb. Gr. 82; 4. Σακασηνή—Urb. Gr. 82; 5. Σαγροῦτα—Urb. Gr. 82, A; 6. Σιδάλα—Urb. Gr. 82, Vat, M; 7. Βατίνα—Urb. Gr. 82, M; 8. Αιζάλα—Urb. Gr. 82, A, K.
4. მასალეობი, ნაკვ. 32

Γλίσμα	σ'ηγ'—μ'γγο'	გლისმა	78°20'—43°40'
Χαλουάτα	σ'ηL'δ'—μ'γγο'	ხალუატა	78°45'—43°40'
Σακάλβινα	σ'θζ'—μ'γδ'	საკალბინა	79°10'—43°15'
'Αρσαράτα	σ'θL'—μ'γδ'	არსარატა	79°30'—43°15'

BIBAIION H'

KEΦ IΘ'

('Ασίας πίναξ γ')

...3. Τῶν μὲν οὖν ἐν τῇ Κολχίδι διασήμεων πόλεων ἡ μὲν Διοσκουριὰς ἔχει τὴν μεγίστην ἡμέραν ὥρων ἰσημεριῶν ἮL'δ' καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς ἀνατολὰς γ' καὶ ἰε' μιάς ὥρας ἰσημερινῆς.

4. ἡ δὲ Φᾶσις ἔχει τὴν μεγίστην ἡμέραν ὥρων ἮL' καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς ἀνατολὰς ἡμίσει καὶ τρίτῳ μιάς ὥρας.

5. Τῆς δὲ Ἰβηρίας ἡ μὲν Ἀρτάνισσα ἔχει τὴν μεγίστην ἡμέραν ὥρων ἮL'β' καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς ἀνατολὰς ὥρα μᾶ.

წიგნი მერვე

თავი მესხრამბტ

(ახისი III რუკა)

...3. ცნობილ ქალაქთაგან კოლხეთში დიოსკურიას აქვს ყველაზე გრძელი დღე 15 საათისა და 45 წუთის ტოლი და დაცილებულია ალექსანდრიას აღმოსავლეთისაკენ 1/3 და 1/5 საათით.

4. ფაზისს ყველაზე გრძელი დღე აქვს 15 საათისა და 30 წუთის ტოლი და დაცილებულია ალექსანდრიას აღმოსავლეთისაკენ 1/2 და 1/3 საათით.

5. იბერიის [ქალაქებიდან] არტანისასს აქვს ყველაზე გრძელი დღე 15 საათისა და 35 წუთის ტოლი და დაცილებულია ალექსანდრიას აღმოსავლეთისაკენ ერთი საათით.

ბ ნ მ ბ რ ტ მ ბ მ ბ ი

თავი მემშხს

1. აღმოსავლეთ პონტოს მთაგრეხილის ნაწილი გადაჭიმული კოროხის ქვემო წელიდან, ვიდრე ტრაპეზუნტ-ბაიბურდის ხაზამდე (ს. ჯანაშია, პარიადრი, სკიდიის, მოსხური მთები. შრომები, II, გვ. 261—270).

2. საძიებელია თანამედროვე გირესუნის მახლობლად მდ. მელანტიას ნაპირას. იხსენიება სტრაბონთან (გეოგრაფია, XII.3.17).

3. თანამედროვე გირესუნი.

4. მდებარეობდა, როგორც ჩანს, იმავე ადგილას, სადაც მერმინდელი კერასუნტი, ან მის მახლობლად.

5. ტრაპეზუნტის სამხრ.-დასავლეთით, ამ სახელწოდების პუნქტი წყაროებში ცნობილი არ არის. შესაძლოა იგი შეეფერებოდეს არიანეს მიერ მოხსენებულ ჰისოსის ნავთსადგურს, რომელიც ტრაპეზუნტის მომდევნო პუნქტი იყო აღმოსავლეთისაკენ (პერიპლუსი, § 8). არიანეს პისოსი, რომელსაც V ს-ის ანონიში აგრეთვე სუსარმიას უწოდებს (პერიპლუსი § 38), უკავშირდება სიურმენეს, ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით.

6. თანამედროვე ტრაპეზუნტი.

7. უკავშირდება არიანეს მდ. ოფიუსს (პერიპლუსი, § 8) და Tab. Peut. ოპიუნტს (It. Romana, 648). არიანეს მანძილის მიხედვით კარგად ემთხ-

ვევა ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით 47—48 კმ-ით დაშორებულ დასახლებულ პუნქტს ოფს.

8. ნახსენებია არიანეს „პერიპლუსში“ (§ 8) და შეეფარდება ქ. რიხეს.

9. სახელითაც და არიანესთან მოცემული მანძილის მიხედვითაც უდრის ქ. ათინას (პარაზი).

10. არიანეს აღწერილობაში არ გვხვდება. ზუსტი ლოკალიზაცია ვერ ხერხდება. სამაგიეროდ V საუკუნის ანონიმს მოხსენებული აქვს თავის „პერიპლუსში“ პუნქტი კორდილა (Κόρδαλα), ათენიდან 80 სტადიონის დაშორებით (6—7 კმ) დასავლეთით ზღვის სანაპიროზე. აღსანიშნავია, რომ იგივე პუნქტი „კორდილოს“ სახელით მოხსენებულია XI ს-ის ქართულ სენაქსარში (იხ. ხელნაწერი A—97) და მოთავსებულია ზღვის სანაპიროზე რიზესა (რიზონს) და აფსარონს შორის (გეორგიკა, IV, 2, გვ. 413—415).

11. მიულერის აზრით ამ პუნქტის სახელის სწორი წაკითხვა არის Πτόμαγα (Cl. Ptolemaei, Geographie, Ed. C. Müllerus, 1,2, 869). ამ კონიექტურით შეიძლება დაუკავშირდეს არიანეს „პერიპლუსში“ მოხსენებულ მდ. პრიტანისს და ფსევდო-სკილაქს კარიანდელის „პერიპლუსში“ ნახსენებ მდ. პორდანისს; პრიტანის-პორდანისი—კი უნდა გაიგივებულ იქნეს აწინდელ ფორტუნა-სუსთან, ანუ მდ. ფურტუნასთან (აკად. ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი; ენიმკის მოამბე, ტ. I, გვ. 201).

12. არიანესთან—არხაბისი („პერიპლუსი“ § 8) სამეცნიერო ლიტერატურაში გაიგივებულია დღევანდელ მდ. არხაბესთან

13. ამ პუნქტის ლოკალიზაცია ვერ ხერხდება.

14. გვხვდება Tabula Peutingeriana-ზე, მხოლოდ აქ ამ სახელით აღნიშნულია სადგური აბგაბესა (დამახინჯებული არხაბეს) და აფსაროსს შორის. მიულერისა და რუგეს აზრით, უნდა შეეფარდებოდეს ეხლანდელ სოფ. კისესს, რომელიც ხოფას სამხრეთით მდებარეობს, ზღვის სანაპიროზე (Itineraria Romana, K. Miller, Stuttgart, 1916, S. 16; R. E. XI Band, S. 517).

15. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია, რომ მდ. აფსაროსის (აფსარუნტის) სახელით აღინიშნებოდა მდ. ჭოროხი, ხოლო ომონიმური ქალაქი-კი ჭოროხის მახლობლად, თანამედროვე გონიოს ადგილზეა საძიებელი. (იხ. Успенский, Ф. Старинная крепость на устье Чороха. ИАН, 1917, стр. 163—169; ს. ჯანაშია, შრომები, II, 271—272).

16. იგულისხმება აფსაროსის, ანუ ჭოროხის ორი შენაკადი. სახელები არაფერს გვაძლევენ იმის გასარკვევად, თუ რომელ შენაკადებს გულისხმობს პტოლემეისი. მხოლოდ ის ფაქტი, რომ ორივე ეს მდინარე ერთ წერტილში გამოეყოფა (ანუ უერთდება) აფსაროსს, გვაძლევს საბუთს ვეარაუდოთ აქ მდინარეები ოლთუ-ჩაი და თორთუმი.

17. არ უნდა ავრიოთ სებასტოპოლის-დიოსკურიაში, რომელიც პტოლემეისს და სხვა ბერძენ ავტორებს კოლხეთის ჩრდილოეთ ნაწილში აქვთ დასახელებული. არქანჯელო ლამბერტის სიტყვით, ფაზისის (მდ. რიონი) შესართავთან არსებობდა ქ. სევასტოპოლისი, რომელიც მის დროს წყლის ქვეშ ყოფილა მოქცეული (Описание Колхиды... СМОРПР 43, 1913 стр. 189—190). კიპერტიც აღნიშნავს, რომ იმპერატორ ტრაიანეს დროიდან სებასტოპოლისის სახელით ქ. ფაზისიც აღინიშნებოდა (Kippert, H. Lehrbuch der alten Geographie, Berlin, 1878, S. 83). არც ლამბერტს, არც კიპერტს არ

მოწყაეთ ამ მტკიცების საბუთი. რას უნდა მივაწეროთ სებასტოპოლისის ამ ადგილას მოთავსება გაურკვეველია.

თავი მმრმ

1. მოხსენებულია ფსევდო-სკილაქს კარიანდელის „პერიპლუსში“ (G. G. M. I, 58—59), აგრეთვე სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ (XI, 2, 10). მისი ადგილმდებარეობა სავარაუდებელია აწინდელ ტამანის ნახევარ კუნძულზე.
2. უკავშირდება ქ. გორგობიას (სტეფანე ბიზანტიელი იხ. Σαβασιος, რომელსაც სტრაბონი სინდების ტომის დედაქალაქს უწოდებს; „გეოგრაფია“, XI, 2, 10). აღწერილობის მიხედვით უნდა თანამედროვე ანაპას უდრიდეს (იხ. Брун, Ф. Черноморье, II, стр. 259).
3. სოფელსა და ნავთსადგურ ბატას იცნობს სტრაბონიც (XI, 2, 14). მისი დაახლოებითი ლოკალიზაცია ხერხდება აწინდელი გელენჯიკის მახლობლად.
4. სხვა წყაროებისათვის უცნობი მდინარე. მისი ადგილმდებარეობის გარკვევა ვერ ხერხდება.
5. „ძველი ახაიას“ სახელით მოხსენებულია არიანეს „პერიპლუსში“ (§ 28). არიანეს მიერ მოცემული მანძილების მიხედვით საძიებელია გელენჯიკსა და ტუაფსეს შუა, პირველიდან 64—65 კმ-ის მანძილზე (Брун, Ф. Черноморье, II, 268).
6. ამ ყურის ზუსტი განსაზღვრა არ ხერხდება, საძიებელია სადღაც მდ. შაფსუხოს რაიონში.
7. მიუღერის აზრით ეს სახელი უნდა შესწორდეს „ლაზოს“-ად (Λαζός) და დაუკავშირდეს არიანესთან მოხსენებულ „ძველ ლაზიკას“ (Πλασιζ Λαζαί; იხ. G. G. M. I, 393, შენ. 15). ეს უკანასკნელი ანონიმის გადმოცემით ნიკოფსისა და ციწოდებოდა (პერიპლუსი, § 58). ქართული წყაროებისათვის კარგად ცნობილი ნიკოფსისის სახელი შენახული უნდა იყოს მდ. ნიკაფსუხოს სახელწოდებაში (იხ. აკად. ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, 1948 წ. გვ. 48; Брун, Ф. Черноморье, II, 259). ამ მდინარის მახლობლად, მდ. ფსებეს ნაპირას, სოფ. ნოვო-მიხაილოვსკაიას გვერდით შერჩენილია დიდი ტყით დაფარული ნაქალაქარი, პროფ. ბ. კუფტინის აზრით, ნიკოფსისის ნაშთი (Материалы к археологии Колхиды, I, стр. 101).
8. ამ კონცხის სახელწოდება უკავშირდება ტორეტების ტომის სახელს, შესაძლოა ტუაფსის კონცხს უდრიდეს.
9. ტომაშეკის აზრით მდ. შახეს ნაპირას, გოლოვინის კონცხთან (R. E. II Band, S. 1890).
10. დასახელებულია არიანესთან ბორგისის ფორმით („პერიპლუსი“, § 27). ამ მდინარის უფრო გვიანდელ სახელს—„მიზიგოსს“ (Μιζιγός) გვაძლევს ანონიმი („პერიპლუსი“, § 58). ტომაშეკისა და ბრუნის აზრით, უდრის მდ. მიზიმთას (R. E. I Band, S. 1980; Брун, Ф. Черноморье, II, стр. 257).
11. საერთო აღიარებით შეეყრება არიანეს ნიტიკას და უდრის აწინდელ გაგრას (Брун, Ф. Черноморье, II, 257; R. E. XIV Band, S. 913; Dubois de Mantpéreau, Voyage... I, p. 86).
12. სხვა წყაროებში არ გვხვდება, ამიტომ მისი ზუსტი განსაზღვრა ვერ ხერხდება.

13. პროფ. ბ. კუფტინის საკმაოდ დამაჯერებელი მოსაზრებით, აღნიშნავს აწინდელ ბიჭვინთას (ბერძნული წყაროების პიტიუნტი; იხ. B. Kyფтин, Материалы... I, стр. 123—124).

14. მეცნიერთა ნაწილი აიგივებს მდ. კოდორთან (Mannert, K. Geographie d. Griechen und Römer, IV, Leipzig, 1820, S. 330; Dubois, Voyage... I, p. 86; R. E. V Band, S. 1124; ВДИ, 1948, 2, 244). მაგრამ, ეს გაიგივება სრულიად მიუღებელია, რადგან პტოლემეისი ამ მდინარეს დიოსკურია-სებასტოპოლისის (აწ. სუხუმი) ჩრდილოეთით უჩვენებს. ამავე მიზეზით არ არის სარწმუნო მისი დაკავშირება მდ. კელასურთან (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, მნათობი, 1950 წ. № 3, გვ. 150). უნდა უდრიდეს მდ. ბზიფს, ან, ყოველ შემთხვევაში, ბზიფის სექტორის რომელიმე მდინარეს (შეად. B. A. Kyფтин, Материалы... I, стр. 124)

15. მდებარეობის მიხედვით უნდა აღნიშნავდეს დარიალის კარს.

16. აზიის სარმატიაში ნაჩვენები ეს მთები პტოლემეისის მოთავსებულ აქვს კავკასიონის მთებიდან 6⁰-ით ჩრდილოეთით. როგორც დამაჯერებლად არკვევს კისლინგი, სინამდვილეში ისინი კავკასიონის მთაგრეხილის ნაწილია, დაახლოებით, იალბუზიდან აღმოსავლეთით ცენტრალურ კავკასიონამდე, ე. ი. ის ნაწილი, საიდანაც სათავეს იღებს მდ. ცხენისწყალი (ბერძნ. ჰიპოსი) იხ. Kissling, Hippika შპუ, R. E. VIII Band, S. 1715—1717.

17. სტრაბონის ნიშანდობლივი აღწერილობით კავკასიონის უკიდურესი აღმოსავლეთი, კასპიის ზღვის მახლობელი ნაწილი („გეოგრაფია“, XI, 4, 5). პტოლემეისმა მოსწყვიტა ისინი კავკასიონს და მოათავსა ჩრდილოეთით, აზიის სარმატიის შიგნით. ამ შეცდომის ახსნა იხ. Kissling, დასახ. სტატია. R. E. VIII Band, S 1716.

18. პტოლემეისის მიხედვით, დაახლოებით, იბერია-კოლხეთის საზღვართან იწყება, მიემართება დასავლეთისაკენ და დაახლ. მდ. ბურკას გასწვრივ წყდება. მდ. ბურკა უდრის მდ. შშიმთას (იხ. ზევით, შენ. 10). ეს მონაცემები მიუთითებს იმაზე, რომ კორაქსის მთების ქვეშ ჩვენი ავტორი კავკასიონის ქედის უკიდურეს დასავლეთ ნაწილს უნდა გულისხმობდეს.

19. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ალბანის კარები“ ყოველთვის ეწოდება „დარუბანდის კარს“ (გეორგიკა, II, გვ. 43). პტოლემეისის მონაცემები ამ კარის შესახებ საექვოს ხდიან მის დაკავშირებას დარუბანდის გადასასვლელთან: ეს კარი ალბანიის ჩრდილოეთ საზღვარზე, დაახლოებით მის შუა ადგილას არის ნაჩვენები. შესაძლოა, აღნიშნავდეს ერთ-ერთს იმ მრავალრიცხოვან გადმოსასვლელთაგან, რომლებიც ჩრდილო და ამიერკავკასიის აკავშირებენ.

20. ყველა ეს ტომი ჩრდილო კავკასიის სკვითურ-სარმატული მოდგმის ტომებია.

21. იგივეა, რაც სტრაბონის ზიგები (Ζύγοι), არიანეს ზიკხები (Ζίχαι), ანონიმის ზიხები (Ζάχαι). ამ სახელით უნდა აღინიშნებოდეს ქართული წყაროებისთვის კარგად ცნობილი ჯიქების ტომი. სტრაბონის წინა-დროინდელი მწერლები (ჰეკატე მილეტელი, ფსევდო-სკილაქსი, არტემიდორე, პლინიუსი) შავი ზღვის ჩრდ.-აღმოსავლეთ სანაპიროზე არსად არ ახსენებენ ამ ტომს. სტრაბონი პირველი მწერალია, რომელიც მას აღნიშნულ სანაპიროს მცხოვრებთა შორის ასახელებს („გეოგრაფია“, XI, 2,1; XI, 2,12). ამის შემდეგ ჯიქები განუწყვეტლივ გვხვდებიან წყაროებში სწორედ ამ სანაპიროზე

(არიანე „პერიპლუსი“, § 27; ანონიმი, „პერიპლუსი“, §§ 60, 61; პროკოპი კესარიელი, გეორგია, II, გვ. გვ. 72 და 105). ზემოაღნიშნულის გამო, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ტომი არ წარმოადგენდა შავი ზღვის ჩრდ.-აღმოსავლეთ სანაპიროს მკვიდრ მოსახლეობას, იგი შემდგომ, დაახლ. ჩვ. წ. დასაწყისისათვის, დასახლებულა აქ. ამ ვადმოსახლების გარკვეული ტრადიცია შენახულია ქართულ წყაროებში (ლეონტი მროველი, ანასეული ქცა, გვ. 27; ჯუანშერი, ანასეული ქცა, გვ. 103; შეად. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, მნათობი, 1950, 3, 124). პტოლემეოსის ჯიქებს სარმატიის ტომებს შორის ასახელებს და უთმობს მათ ადგილს მდინარეების ყუბანისა და ლაბასისათავეებთან (R. E. VIII Band, S. 263); საფიქრებელია, რომ ამით ჩვენი ავტორი გვიჩვენებს ჯიქების ძველ ადგილსამყოფელს, მათი ჩრდილო კავკასიიდან ვადმოსახლებამდე. უდავოა, ეს ცნობა მას ძველი წყაროებიდან უნდა ჰქონდეს ნასესხები. შესაძლოა, ასეთი წყარო პლინიუსის „ბუნების ისტორია“ ყოფილიყო: პლინიუსიც ჯიქებს მეოტურ ხალხებს შორის ასახელებს (N. H. VI, 19).

22. თუშები და დიდოელები (აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 402; ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, გვ. 136; R. E. V. Band, 436).

23. ძველი ალბანიის ტომები.

24. აკად. ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით, უკავშირდება ჰერების ტომს (ქართული წყაროების „ჭერთი“; იხ. შესავალი... წ. I, გვ. 50).

25. სტრაბონის (XI, 2, 12), დიონისესა („დასახლებული ქვეყნ. აღწერა“, § 652—710) და სხვა ანტიკურ მწერალთა მიხედვით, ბერძენ ახელთა ჩამომავალი, რომელთა დასახლება შავი ზღვის ნაპირას არგონავტებისა და ტროადის ომის მითებს უკავშირდება. ახაიელების ბერძნულ ჩამომავლობას ძნელია მკვიდრი მეცნიერული საფუძველი მოეძებნოს. ამ ტომის ეთნიკური კუთვნილება ჯერ კიდევ საკვლევი საგანია.

26. სახელის მიხედვით უნდა აწინდელ ჩერქეზებს აღნიშნავდნენ.

27. ახაიელებთან ერთად ესენიც ბერძნული ჩამომავლობის ტომად არიან ცნობილი (სტრაბონი, XI, 2, 12; დიონისე, § 652—710). ი. ორბელმა ჰენიოხთა სახელი დაუკავშირა სანიგების სახელს (Ж. М. Н. Пр., 1911 г., Апрель, стр. 200—208). იგივე აზრი გაიზიარა ნ. მარმაც (Изв. А. Н. 1913, стр. 327). არც ორბელს, არც მარს, გარდა რთული და საეჭვო ლინგვისტური კომბინაციებისა, ამ ორი ტომის იდენტურობის შესახებ არავითარი საბუთი არ გააჩნიათ. ჰენიოხებისა და სანიგების იდენტურობას ცნობს პ. ინგოროყვა (გიორგი მერჩულე, მნათობი, 1950, 3, გვ. 122 და შემდ.), მაგრამ მის მიერ დამოწმებული წყაროები ამ იგივეობას სრულიადაც არ ასაბუთებენ. აკად. ივ. ჯავახიშვილს ჰენიოხები ქან-მეგრეთა მოდგმის ტომად მიაჩნია (ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, გვ. 401). ეს აზრი იმდენად ჩანს გამართლებული, რომ ჰენიოხთა სახელს ჩვენ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ვხვდებით სწორედ ქანურ-მეგრულ ტომებთან კავშირში; არიანე და პლინიუსი შავი ზღვის სანაპიროზე, კოროხის სექტორში ასახელებენ მაკრონ-ჰენიოხთა და სან-ჰენიოხთა ტომს (არიანე, „პერიპლუსი“, § 15; პლინიუსი, N. H. VI, 12). ძვ. წ. IV—III ს-თა მწერლის ჰერაკლიდე პონტიელის ვადმოცემითაც, „ფაზისის ვაყოლებასზე ძველად ჰენიოხები ცხოვრობდნენ“ (Φάσις ἐξ ἀρχῆς Ἦνιοχοὶ κατοικοῦν. F. H. G, II, 218). შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჰენიოხები თავდაპირველად დას. საქართველოს სამხრეთ

ნაწილში ბინადრობდნენ და შემდგომ თანდათან გადაიწიეს შავი ზღვის ჩრდ.-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. საინტერესოა, ამასთან დაკავშირებით, პ. უშაკოვის მოსაზრება, რომ ჰენიოხები უნდა იყვნენ იგივე ურარტული წყაროების იგანიეხები, რომლებიც კულხას და დიაუხის სამეფოთა ჩრდილოეთით მოსახლეობდნენ. ე. ი. დაახლოებით დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (П. Ушаков, К походам урартийцев в Закавказье в IX и VIII вв. до н. э. ВДИ, 1946, 2, стр. 37—38).

28. სხვა ძველი წყაროებისათვის უცნობი ტომი. ამ სახელის ორივე კომპონენტი (სუან-, resp. სან- და -კოლხ) ქანურ-მეგრულ შტოს ეკუთვნის და ამდენად, საფიქრებელია, ამ შტოს ერთ-ერთ ტომს უნდა გულისხმობდეს.

29. შეეფერება ქართულ, სომხურ და არაბულ წყაროთა წანარებს. წანარების ტომის სამოსახლო ადგილად ცენტრალური კავკასიონი, დარიალის ხეობის რაიონია საგულვებელი (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 302; С. Какабадзе, О племени цанар. Саяс-ისტორიკრებული, III, 1928, გვ. 102). თუმცა ჩვენს ავტორს, როგორც ჩანს, შეცდომით აქვს მოცემული წანარების სამოსახლო ადგილი, მაინც აღსანიშნავია, რომ პტოლემიოსი ერთადერთია ანტიკურ მწერალთა შორის, რომელიც ამ ტომს ასახელებს.

თავი მესამე

1. პტოლემიოსი ინახავს ერთიანი კოლხეთის სახელს. ამავე დროს, როგორც ირკვევა პტოლემიოსის თანამედროვე წყაროებიდან, ახ. წ. II ს-თვის დაპარავი ერთიან, პოლიტიკურად კონსოლიდირებულ კოლხეთზე უკვე აღარ შეიძლება. ამ დროისთვის კოლხეთის სამეფოს ტერიტორიაზე წარმოქმნილია რამდენიმე დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული (იხ. ს. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 211).

2. იხ. ზევით, თავი VIII, შენიშვნა 14.

3. წყაროების მონაცემების მიხედვით, რომელთაც არქეოლოგიური მასალაც ამაგრებს, მდებარეობდა აწინდელი ქ. სუხუმის ადგილას. ძველი ქალაქის ტერიტორია, როგორც ჩანს, ამჟამად ნაწილობრივ ზღვით არის დაფარული (იხ. В. Сизов, «Восточное побережье Черного моря». МАК. вып. II, 1889, стр. 40—41; М. Иващенко, «К вопросу о местонахождении Диоскурии древних», Изв. Абх. научн. Об-ва, 1926, IV, стр. 93—103; М. Трапш, Мраморный барельеф из Сухуми, ВДИ, 1954, № 1, стр. 163—165).

4. არ უნდა ავრიოთ მდ. რიონის შენაკად ცხენისწყალში. იგეგვა, რაც არიანეს ჰიპოსი („პერიპლუსი“, § 14). არიანეს მიერ მოცემული მანძილებისა და აღწერილობის მიხედვით უნდა აწინდელ მდ. კოდორს აღნიშნავდეს.

5. არ უნდა ავრიოთ პლინიუსსა (N. H. VI, 5) და სტეფანე ბიზანტიელთან (გეორგიკა, III, გვ. 274) მოხსენებულ მდ. კიანეოსში, რომელიც მდ. თაზის—რიონის შენაკადს წარმოადგენდა. არიანეს აღწერილობაში მდ. კიანეოსი არ გვხვდება. მდ. ჰიპოსის სამხრეთით პირველი მდინარე, არიანეს მიხედვით, არის მდ. ტარსუროსი („პერიპლუსი“, § 14), ანონიმი დამატებით გვაძლევს ცნობას, რომ ტარსუროსი მის დროს მოხვსად (Μόχυσ) იწოდებოდა („პერიპლუსი“, § 47). ეს ცნობა საშუალებას იძლევა არიანეს ტარ-

სური აწინდელ მდ. მოქვეთან გავიავივით. ამავე დროს, სწორედ მდ. მოქვის შესართავის მახლობლად არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი იქნა ნანგრევები ძველი ქალაქისა, რომელსაც სკილაქს კარიანდელის სახელით ცნობილი ძველი ქ. გუენოსის უწოდებს (G. G. M. I, § 81; შუად. B. A. Куптин, Материалы, ... т. I, стр. 106—107; т. II, стр. 259—264). ამდენად, იმავე ფსევდო-სკილაქსის მიერ დასახელებული მდ. გუენოსი სწორედ მდ. მოქვის უნდა აღნიშნავდეს. საფიქრებელია, რომ სწორედ ამ მდ. გუენოსის გულისხმობს პტოლემეაიოსი კიანეოსის ქვეშ. როგორც ჩანს, არიანეს დროს ქ. გუენოსი აღარ არსებობდა, გამქრალი იყო მდ. გუენოსის სახელიც და არიანე მდ. მოქვის ტარსურის სახელით ახსენებს. პტოლემეაიოსს კი ხელთ ჰქონდა ძველი წყარო (შესაძლოა, იგივე ფსევდო-სკილაქსი), რომლის მიხედვითაც მდ. მოქვი გუენოსად იწოდებოდა და მან არიანეს ტარსურის ნაცვლად სწორედ ეს ძველი სახელი იხმარა. მხოლოდ, როგორც ჩანს, არიანესთან ნახსენები მდ. ჰიპოსის ზეგავლენით ჩვენმა ავტორმა იხმარა სახელი კიანეოსი; ამ სახელწოდების მდინარე სხვა წყაროებში ყოველთვის რიონის შენაკად ჰიპოსთან (ცხენისწყალთან) წვეილში მოიხსენიება.

6. უკავშირდება არიანესთან დასახელებულ მდ. სინგამს („პერიპლუსი“, § 14; ანონიმის ცნობით სინგამი აგრეთვე ზიგანეუშად იწოდება „პერიპლუსი“, § 47). არიანეს სინგამი მეცნიერთა უმეტესობის აზრით (ფ. ბრუნო, ს. ჯანაშია, ბ. კუფტინი) უდრის მდ. ენგურს. მაგრამ, არიანეს მონაცემთა მიხედვით, უფრო სარწმუნო ჩანს ამ მდინარის გაივივება მდ. მდ. მოქვეთ-მერიისწყალის საერთო შესართავთან. სწორედ მდ. ერისწყალის ნაპირას მდებარეობს სოფ. გუდავა (ძველი გუდაყვა), რომელთანაც XI ს-ის ქართული სვინაქსარის სქოლიო აიგივებს პუნქტს ზილანეცს (იხ. ნ. ბერძენიშვილი, ენიშქის მოამბე, X, 1941, გვ. 299; გეორგიკა IV, 2, გვ. 413—415).

7. სხვა წყაროებში არ გვხვდება და მისი ადგილმდებარეობის გარკვევა ვერ ხერხდება.

8. კოლხეთის მითური დედაქალაქი, ლოკალიზაცია ვერ ხერხდება.

9. უნდა შეეფერებოდეს აწინდელ მდ. ხოფს. ამას, არიანეს მანძილების გარდა, უნდა მოწმობდეს მდ. ხოფის ნაპირას მდებარე სოფ. ქარიატასა და ხოფის შენაკადის მდ. კორათის წყლის სახელი.

10. აწინდელი მდ. რიონი ყვირილათი.

11. საძიებელია აწინდელი ქ. ფოთის რაიონში, საფიქრებელია ძველად ფოთის აღმოსავლეთით მდებარეობდა (იხ. მ. ბერძენიშვილი, ქალაქ ფაზისის ლოკალიზაციისათვის, თბ. უნივ. შრ., XXIII, 1942, გვ. 1—15).

12. როგორც აღნიშნული გვექონდა, პტოლემეაიოსი ინახავს ერთიანი კოლხეთის მცნებას. მის სამხრეთის საზღვარს იგი ქ. ფაზისთან ატარებს და კოლხეთის მოსაზღვრედ სამხრეთიდან კაპადოკიის პონტოს აცხადებს. ამავე დროს, ძველი კოლხეთის ტერიტორია, ყოველ შემთხვევაში, მდ. კოროხის აუზსაც მოიცავდა (ფსევდო-სკილაქსი, G. G. M. I, § 81. სტრაბონი, „გეოგრაფია“, XI, I, 1; XI, I, 14). ამრიგად, თუ ჩვენ აქ ძველი კოლხეთის სამხრეთის საზღვარს ვივარაუდებთ, აშკარა შეცდომასთან გვექნება საქმე. მაგრამ, უკვე ის ფაქტი, რომ პტოლემეაიოსი კაპადოკიის პონტოს ახსენებს, მოწმობს, რომ მას უფრო ახალი წყაროების ზეგავლენით, ზოგ შემთხვევაში, მისი თანამედროვე სიტუაცია აქვს აღნიშნული: კაპადოკიის პონტოს პროვინცია

შეიქმნა იმპერატორ ტრაიანეს დროს, II ს-ის დასაწყისში. შეიძლება გვეფიქრა, რომ პტოლემეოსის ხანაში კაპადოკიის პონტოს ტერიტორია მართლაც აღწევდა მდ. ფაზისის მიდამოებამდე. მაგრამ, საამისო მტკიცების საბუთი ჩვენ არ მოგვეპოვება, ხოლო არიანეს აღწერილობა, რომლის მიხედვით მდ. ფაზისზე მოსახლე ლაზებსა და კაპადოკიის პონტოს შორის კიდევ სამი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული არსებობდა („პერიპლუსი“, § 15), ნიშანდობლივ უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ კაპადოკიის პონტოს ტერიტორია ქ. ტრაპეზუნტის სანახებს დიდად არ უნდა ვასცილებოდა.

ამრიგად, პტოლემეოსის მიერ მოცემული კოლხეთის სამხრეთის საზღვარი არც ძველი კოლხეთისათვის არის სწორი და არც ჩვენი ავტორის თანამედროვე სიტუაციას უნდა გადმოსცემდეს მართებულად.

13. ლიხის ნთა, ანუ სურამის ქედი.

14. დასავლეთ საქართველოს ეს ძირითადი ტომთაგანი პირველად იხსენიება პლინიუსთან (N. H. VI, 12).

15. მერმინდელი მეგრელების სახელის დამახინჯებული ფორმა (ი. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტ. I, 418; ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალი... ენიშკის მოაზრე I, გვ. 189, შენ. 1). აღსანიშნავია, რომ მეგრელთა ტომის სახელი ასეთი ფორმით, პტოლემეოსის გარდა, არც ერთ ავტორს არა აქვს მოცემული.

16. ეგრისის სახელის მცირედ დამახინჯებული გადმოცემა, ისევე როგორც პლინიუსის „Cegritice“ (N. H. VI, 12; შეად. ივ. ჯავახიშვილი, იქვე, გვ. 418; ს. ჯანაშია, იქვე, გვ. 189).

17. ერთ-ერთი ხელნაწერი ინახავს ამ სახელის განსხვავებულ ფორმას— *Μεχρῆσθ* (Stewenson, Edw. Geographie of Cl. Ptolemy. transl. in English, New-York, 1932, 318). ასეთი წაკითხვით ეს პუნქტი შესაძლოა დაუკავშირდეს ბიზანტიელი მწერლების, კერძოდ პროკოპი კესარიელის, ნაშრომში მოხსენიებულ ქ. მოხირისს, რომელიც იმავე სახელწოდების მხარეში მდებარეობდა (გეორგიკა, II, 90 და 72). ხოლო ქ. მოხირისის ადგილმდებარეობა უნდა ემთხვეოდეს აწინდ. სამტრედიის რაიონში, სოფ. დაბლაგომის მახლობლად მდებარე მუხურის-ციხეს (გეორგიკა, II, 178).

თუ ეს მოსაზრება გამართლდა, ეს იქნება მერმინდელი ლაზეთის ამ ღირსშესანიშნავი მხარისა და ქალაქის პირველი, უძველესი მოხსენიება.

18. უკავშირდება პლინიუსის ქ. მათიუმს (Matium, N. H. VI, 12). არც მათიუმის და არც მადიას ლოკალიზაცია ვერ ხერხდება.

19. საფიქრებელია, უნდა წარმოადგენდეს შორაპანის ციხის (ბერძნულად *Σαραπανίς*) სახელის შერყვნილ ფორმას.

20. მოხსენებულია პლინიუსის „ბუნების ისტორიაში“ ამავე სახელის მქონე მდინარის ფაზისთან შეერთებისას (N. H. VI, 13). დოც. ს. ერემიანი დამაჯერებლად აიგივებს სოფ. სვირთან (С. Т. Еремян, Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов. ВДИ, 1939, № 1, стр. 92—94).

21. ამ პუნქტის ადგილმდებარეობის მოძებნა ვერ ხერხდება.

თავი მათი

1. იბერიის ჩრდილოეთის საზღვრის მიმართულება ზუსტად ემთხვევა კავკასიონის ქედის ხაზს. სინამდვილეში, როგორც ჩანს ანტიკურ ავტორთა ცნობებიდან, ჩრდილოეთით იბერიის სამეფოს საზღვარი კავკასიონის მთავარი ქედის გადაღმა გადიოდა (იხ. ს. ჯანაშია, შრომები II, გვ. 251—252).

2. იბერიის დასავლეთის საზღვარი, ანუ საზღვარი კოლხეთსა და იბერიის შორის, პტოლემეაიოსის მიხედვით, გასდევს ლიხის ანუ სურამის ქედს. სტრაბონის ცნობების თანახმად, ეს საზღვარი სინამდვილეში სურამის ქედის დასავლეთით, ციხე-ქალაქებზე—სკანდასა და შორაპანზე გადიოდა („გეოგრაფია“, XI, 3, 4; XI, 2, 15; XI, 2, 17; იხ. ს. ჯანაშია, შრომები, II, 253).

3. ქვევით, დიდი სომხეთის აღწერისას (V, 11, 1), პტოლემეაიოსი კიდევ უფრო აზუსტებს ამ საზღვარს; მისი სიტყვით, საზღვარი იბერიისა და კოლხეთს შორის მდ. კიროსს, ანუ მტკვარს მიყვებოდა. როგორც აკად. ს. ჯანაშიამ გამოარკვია, სტრაბონის, პლინიუსისა და დიონ კასიუსის ცნობების თანახმად, ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისისათვის იბერიის საზღვარი მტკვრის სამხრეთით გადიოდა საკმაო მანძილზე, „მტკვრისა და არაქსის წყალთგასაყარ მთებზე“ (შრომები, II, 225). ამავ დროს, სამხრეთ-დასავლეთით იბერიის ტერიტორია ჭოროხის აუზამდე უწევდა (იქვე, გვ. 256—257). ჩვენ არა გვაქვს არავითარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ამის შემდეგ იბერიის ტერიტორია შევიწროვებულყო და მისი სამხრეთის საზღვარი მდ. მტკვრამდე ამოწეულყო. პირიქით, სწორედ I—III სს. ახ. წ. არის იბერიის სამეფოს განსაკუთრებული გაძლიერებისა და, საფიქრებელია, ტერიტორიული გაფართოების ხანა (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტ. I⁴, გვ. 168—171; ს. ჯანაშია, *Од одном примере искажения исторической правды...* Тб., 1947, стр. 14).

საინტერესოა, რომ თვით პტოლემეაიოსსაც მოეპოვება ცნობა, რომ იბერიის მიწა წყალი მდ. ჭოროხის აუზამდე აღწევდა: იბერიის ქალაქების ჩამოთვლისას, იგი ასახელებს ქ. არტანისსას (*Αρτανισσας*), რომელიც, როგორც ქვევით დავინახავთ (შენ. 9) ქ. არტანუჯს უნდა აღნიშნავდეს.

4. იბერიის სამეფოს აღმოსავლეთის საზღვრის ზუსტი დადგენა აღებულ პერიოდში (და საერთოდ ძველ ხანაში), პირდაპირი ცნობების უქონლობის გამო, ძნელდება. აკად. ივ. ჯავახიშვილი იბერიის აღმოსავლეთის საზღვრად მდ. ალაზანს ვარაუდობს (ქართ. ერის ისტორია, I⁴, გვ. 422—423); პროფ. ს. კაკაბაძეს ამ საზღვრად მდ. იორი მიაჩნია („ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები“, საისტორიო მოაზრებ., 1924, I, გვ. 29—31). ეს უკანასკნელი მოსაზრება სრულიად უსაფუძვლო ჩანს. არ უნდა იყოს ზუსტი აკად. ი. ჯავახიშვილის ვარაუდიც. ამ საკითხის გარკვევისთვის საინტერესოა სტრაბონის ერთი ცნობა: იგი აღნიშნავს, რომ იბერიაზე მომდინარე მტკვარი „ვიწრო ხეობაზე გავლის შემდეგ შედის ალბანიაში. წყალმრავალ მდინარედ გაივლის რა მის (ე. ი. ალბანიის, ნ. ლ.) და სომხეთს შორის მდიდარ საძოვრებზე და შეიერთებს რა კიდევ დიდ რაოდენობა მდინარეებს, მათ შორის ალაზონიოსს... უერთდება კასპიის ზღვას“ („გეოგრაფია“, XI, 3, 2). როგორც კონტექსტიდან აშკარად ჩანს, ალაზანი დასახელებულია მტკვრის შენაკადად მის შემდეგ, რაც ეს უკანასკნელი ალბანიაში შედის. ამრიგად, ალაზანი ალბანიის მდინარე ყოფილა. გარდა ამისა, ალბანია-იბერიის საზღვარი რომ მდ. ალაზანზე ყოფილიყო, სტრაბონი ვეღარ იტყვოდა მტკვარი „ვიწრო ხეობაზე გავლის შემდეგ შედის ალბანიაში“, რადგან მტკვრის დინების გასწვრივ ასეთი ვიწრო ხეობა, აღმოსავლეთისაკენ უკანასკნელი, თავდება თბილისის მახლობლად, ხოლო ალაზნის მიმდგომი ადგილები ფართო ველებს წარმოადგენს.

აქვე უნდა მოვიტანოთ ქართულ წყაროებში დაცული ცნობა ჰერეთის (ანუ იგივე ალბანეთის) ადგილმდებარეობის შესახებ. ეს ცნობა ეხება კავკა-

სიელი ტომების ეთნარქ-გეონიშთა განსახლება, შენახულია ლეონტი მროველის თხზულებაში და შემდეგ უფრო დაზუსტებულია ვახუშტი ბაგრატიონის „საქართველოს გეოგრაფიაში“. ამ აღწერილობის მიხედვით ჰერეთსა და ქართლს (თუ ქართლს კახეთ-კუხეთსაც მივათვლით) შორის საზღვარი იწყებოდა ქ. ხუნანთან (მდ. ხრამის მტკვართან შეერთების ადგილზე), აქედან მიდიოდა ჩრდილოეთისაკენ ვიდრე სოფ. ხაშმის მახლობლად მდებარე სამების ხევამდე, გადადიოდა გომბორის უღელტეხილზე, მიჰყვებოდა მდ. თურდოს, სოფ. გულგულასთან ჰკვეთდა ალაზანს და სტორის ხეობის გაყოლებით მიადგებოდა კავკასიონს (ანასეული ქცა, გვ. გვ. 2 და 5; ვახუშტი, გეოგრაფია, გვ. გვ. 86, 90, 100 და 101).

მართალია, ჩვენ არ შეგვიძლია ანტიკური დროის ალბანეთის საზღვრები ზუსტად განვსაზღვროთ ამ გვიანდელი წყაროების ჩვენებით, მაგრამ, რამდენადაც აქ აღწერილი საზღვრები გულისხმობენ იმ პერიოდს, როდესაც ჰერეთი და ქართლი ცალ-ცალკე პოლიტიკურ ერთეულებს წარმოადგენდნენ, ხოლო ჰერეთი—კი ყოველ შემთხვევაში V ს-დან უკვე ქართლის სამეფოში შემოდის (იხ. ნ. ბერძენიშვილი, მიმოხილველი, III, გვ. 67). ამდენად, ეს ცნობები V ს-ის წინაპერიოდულ მდგომარეობას ასახვენ. თუ ჩვენ ამ აღწერილობას სტრაბონის შემოშტანულ ცნობას შევადარებთ, შეგვიძლება დავასკვნათ, რომ ქართულ წყაროებში შენახული აღწერილობა ქართლ-ჰერეთის საზღვრისა დაახლოებით სწორედ უნდა გადმოსცემდეს იბერიის აღმოსავლეთის საზღვრის მდებარეობას ძველ ხანაში.

საინტერესოა, რომ პტოლემეოსის ალბანიის აღწერაში დასახელებული აქვს უსახელო მდინარე (V, 11, 3), როგორც ქვევით დავინახავთ (თავი XI, შენ. 2), შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს მდინარე ალაზანს უდრის. თუ ეს ვარაუდი მართებულია, მაშინ პტოლემეოსის მონაცემებითაც აშკარა იქნება, რომ იბერიის აღმოსავლეთის საზღვარი ალაზნის დასავლეთით გადიოდა.

5. სახელის მიხედვით უკავშირდება პლინიუსთან დასახელებულ ლუპენიების ტომს (N. H. VI, 29) და სომხური წყაროების ლბინების ტომს (M. Karanqatvachi, История Агван, пер. с арм. К. Патканьяна, СПб, 1861, стр. 191—192). ეს ტომი, როგორც ჩანს, მოსახლეობდა ალაზნის შემოწვლზე, მისი სათავეების მახლობლად (С. Т. Еремян, ВДИ, 1939, стр. 85). ამდენად, ამავე რაიონშია საძიებელი სოფ. ლუბინიცი. უფრო ზუსტი ლოკალიზაცია ვერ ხერხდება.

6. ტომაშეკის აზრით, უნდა შესწორდეს ძაგინად (Zágyva) და აღნიშნავდეს მდ. ფცის ფრონეს შემოწვლზე მდებარე სოფ. ძაღინას (R. E. I Band, 815), სადაც ვახუშტის მოწმობით „არს ლითონი ვერცხლისა, არამედ აწ უსარგებობისათვის დაუტევეს“ (გეოგრაფია, გვ. 80).

7. ამ ორი პუნქტის ლოკალიზაცია სავარაუდოდაც არ ხერხდება.

8. სახელის მიხედვით შესაძლოა აწინდელ სურამს დაუკავშირდეს (Dubois, Voyage... III, p. 348; П. Иоселиани, Города... стр. 62).

9. პროფ. ს. კაკაბაძე და პ. იოსელიანი აიგივებენ ქ. არტაანთან (საისტ. მოამბე, 1924, წ. I, გვ. 34; П. Иоселиани, Города... стр. 21). უფრო სარწმუნოა ჩანს ტომაშეკის მოსაზრება, რომ ამ სახელით ქ. არტანუჯი აღინიშნება (R. E. II Band. S. 1305—1306). ამას გვაფიქრებინებს თვით ამ სახელის დაწერილობა: ბოლო ორი სიგმა (—στ) უნდა მიუთითებდეს აქ რაიმე აფრიკატის არსებობაზე და ბუნებრივია, ვივარაუდოთ ჯ-ანი. აღსანიშნავია,

რომ პტოლემეაიოსის ნაშრომის ერთ-ერთ ხელნაწერში (Codex urbinas Graecus, 82) შენახულია ამ სახელის განსხვავებული ფორმა—'Αρράνισσα. ვფიქრობთ, რომ—*αι*—კომპლექსი მიღებული უნდა იყოს გრაფიკული შეცდომის შედეგად კომპლექსიდან—*αι*—, ანუ „უ“ და ეს სახელი ამგვარი წაკითხვით—'Αρράνισσα—ზედმიწვევით შეეფერება არტანუჯის სახელს.

10. მიულერის კონიექტურით მესხეთა (Μεσσηται; იხ. Cl. Ptolemai, Geographie, ed. C. Müllerus, I, 2, 927) აღნიშნავს ქ. მცხეთას. ამ სახელით ქ. მცხეთა პირველად მოიხსენება სწორედ პტოლემეაიოსთან.

11. უდრის სოფ. მუხრანის ჩრდ.-აღმოსავლეთით, ხუთიოდე კმ-ის მანძილზე მდებარე სოფ. ძალისს.

12. იბერიის სამეფოს დედაქალაქის აკროპოლისი, ცნობილი სტრაბონთან, პლინიუსსა და სხვა ანტიკურ მწერლებთან; ქართული არმაზციხე მდებარეობდა მცხეთის მახლობლად, არმაზის ბორცვზე.

თავი მეთერთმეტი

1. ალბანიაში პტოლემეაიოსი განსაკუთრებით მრავალრიცხოვან გეოგრაფიულ პუნქტს ასახელებს. ამასთან ამ პუნქტების უმეტესობა სხვა წყაროებისათვის უცნობია, რის გამო ალბანიაში მითითებული ქალაქებისა და სოფლების ლოკალიზაცია ძნელდება. ამ ლოკალიზაციისათვის აუცილებელია იმ მდინარეების დადგენა, რომელთა შორისაც პტოლემეაიოსი სოფლებსა და ქალაქებს ათავსებს, მაგრამ მეცნიერები დღემდე სხვადასხვა ინტერპრეტაციას აძლევენ ამ მდინარეებს და ამდენად სხვადასხვაგვარად განმარტავენ დასახელებულ პუნქტებსაც. ალბანიაში დასახელებული პუნქტებისა და მდინარეების ლოკალიზაციის ცდა იხ. მანერტთან (Geographie der Griechen und Römer, IV, 1920) პაული-ვისოვა-კროლის „Realenzyklopedie“-ში აგრეთვე А. Яновский, «О древней Кавказской Албании» (ЖМН Пр. 1846, Октябрь, стр. 91—206), С. Юшков, К вопросу о границах древней Албании (Исторические записки, том I, 1937).

2. ტომაშეკის (R. E. I Band, S, 1299), აკად. ივ. ჯავახიშვილის (ქართველი ერის ისტ-ის შესავალი, წ. I, გვ. 50) და სხვათა აზრით უდრის მდ. ალაზანს. ეს გაიგევა შესაძლოა იმაზე იყოს დამყარებული, რომ სტრაბონთანაც და პლინიუსთანაც მოხსენებული მდ. ალაზანი ძნელი საფიქრებელია პტოლემეაიოსს გამოჩენოდა. გარდა ამისა, პლინიუსი მდ. მტკვრის ანუ კიროსის ერთადერთ შესართავად ალაზანს ახსენებს (N. H. VI, 26), ასევე პტოლემეაიოსთან. პლინიუსი, ლაპარაკობს რა მდ. ალაზანზე, უმატებს, „რომელიც მომდინარეობს კავკასიონიდან და მდ. კიროსს უერთდება“ (N. H. VI, 26); პტოლემეაიოსიც უსუსტად ამ სიტყვებით განმარტავს თავის უსახელო მდინარეს.

3. იხ. ზევით, თავი VIII, შენ. 19.

თავი მეთორმეტი

1. იხ. ზევით, თავი X, შენ. 3.

2. იხ. ზევით, თავი VI, შენ. 1.

3. აკად. ს. ჯანაშიას განმარტებით—აღმოსავლეთ პონტოს მთაგრეხილის უკიდურესი დასავლეთი ნაწილი ტერმეს რაიონიდან დასავლეთისაკენ

გადაქიმიული (შრომები, II, გვ. 266), პტოლემეისის კოორდინატებით შუა სომხეთში ექცევა, მაგრამ ყველა დანარჩენი წყაროს მიხედვით მტკიცდება აკად. ს. ჯანაშიას განმარტება.

4. Müller-ის (ibid, I, 2, 937), Marquart'-ის (Eranšahr ... S. 116) და Hübschmann'-ის (Die altarmenischen Ortsnamen, S. 212) აზრით წარმოდგენს კალარძენეს (Καλαρτζηνή) შერყენილ ფორმას, ხოლო კალარძენე კი ქართულ და სომხურ წყაროთა კალარჯეთს აღნიშნავს.

5. კავშირშია მდ. ჭოროხის სომხურ სახელთან — გოხ (Marquart, იქვე, გვ. 116; Hübschmann, იქვე, გვ. 212).

6. ხელნაწერებში დაცულია ამ სახელის კითხვასხვაობანი: 'Ωγαρηγῆ, 'Ωγαρηγῆ, Ταπαρηγῆ, მეცნიერთა აზრით, სტრაბონთან მოხსენებული გოგარენეს, ანუ ქართული გუგარეთის შერყენილი ფორმაა (Müller, იქვე, გვ. 937; Marquart, იქვე, გვ. 116; Hübschmann, იქვე, გვ. 212). გუგარეთი აკად. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით უდრიდა მერმინდელ ბორჩალოს სამხრეთ ნაწილს და მოიცავდა ქოქკანის, ბოლნის-დმანისის, ლოქის ხეობებს, ტაშირს, აბოცს და თრიალეთის სამხრეთ ნაწილს (საქართველოს საზღვრები, გვ. 16—17). გუგარეთი, ისევე როგორც კლარჯეთი, სტრაბონის მიხედვით, ძვ. წ. II ს-ში სომხებმა იბერებს წაართვეს („გეოგრაფია“ XI, 14, 5), მაგრამ ახ. წ. I ს-თვის კლარჯეთი და გუგარეთი (ყოველ შემთხვევაში ამ უკანასკნელის ნაწილი — თეზისა და თრიალეთის ოლქები) უკვე ისევ იბერებსა ჰუთუნებთან (ს. ჯანაშია, შრომები, II, გვ. 256—257; ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტ., I¹, გვ. 423); რომ კლარჯეთი II ს-თვის იბერიის ფარგლებში შემოდის, ამას, როგორც აღვნიშნეთ, თვით პტოლემეისიც ამოწმებს, ასახელებს რა იბერიის აღწერილობაში ქ. არტანუჯს. ის ფაქტი, რომ ჩვენი ავტორი კლარჯეთსა და გუგარეთს სომხეთის ოლქებად სთვლის, უდავოა მის თანამედროვე სიტუაციას არ ასახავს და უფრო ძველი (ახ. წ. წინადროინდელი) წყაროებიდან უნდა მომდინარეობდეს.

7. ეს სახელი ზოგიერთ ხელნაწერში წარმოდგენილია ოტენეს ფორმით (Ωτηγῆ), ამის საფუძველზე მას აკავშირებენ სომხურ პროვინციასთან უტი, რომელიც მტკვრის ქვემო დინებაზე მდებარეობდა (Hübschmann, იქვე, 212).

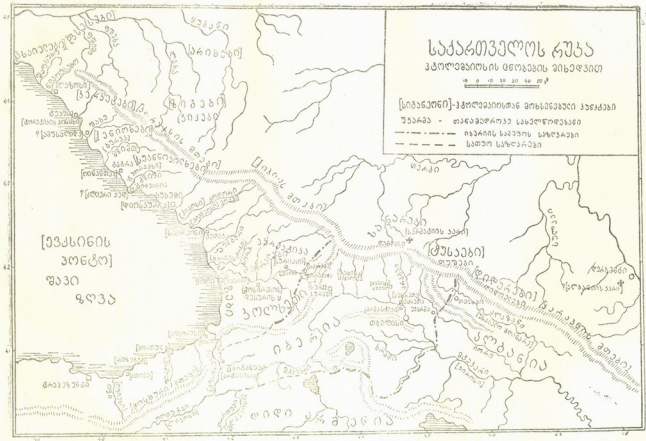
8. სომხეთის არცახის პროვინციის ერთ-ერთი ოლქი — კოლთი (იხ. Армянская география VII в. по Р. X., издал К. П. Патканов, СПб, 1877, стр. 50).

9. უნდა უდრიდეს სომხეთის სიუნიკის პროვინციის ერთ-ერთ ოლქს — სოტკს (იქვე, გვ. 49).

10. აირარატის პროვინციის ოლქი შირაკი (იქვე, გვ. 53).

11. ჯტის პროვინციის ოლქი შიკაშენე (იქვე, გვ. 51).

12. ყველა ჩამოთვლილი პუნქტის ლოკალიზაცია ვერ ხერხდება ზუსტად, პუნქტების უმეტესობას განმარტავს ტომაშევი (იხ. R. E. შესაფერი სტატიები). ზოგიერთის ლოკალიზაციას გვაძლევენ აგრეთვე აკად. ი. მანანდიანი (О торговле и городах Армении, Ереван, 1930 და Главные пути Армении по Пейтингеровой карте. Ереван, 1936) და დოც. ს. ერემიანი (დასახ. ნაშრ., ВДИ, 1939, № 1).

Н. Ю. ЛОМОУРИ

КЛАВДИЙ ПТОЛЕМЕЙ, «ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ РУКОВОДСТВО», ИЗВЕСТИЯ О ГРУЗИИ

Резюме

К числу греческих и римских источников, повествующих о древней Грузии, принадлежит и «Географическое руководство» знаменитого александрийского ученого астронома и географа II в. н. э. Клавдия Птолемея.

«Географическое руководство» Птолемея является чисто математическим произведением, в котором каждый географический пункт отмечен посредством математически вычисленных координатов. Однако, неправильное исчисление величины градуса и другие ошибки сделали эти координаты абсолютно непригодными и единственным способом интерпретации известий Птолемея является сравнение и сопоставление его данных с данными других античных авторов.

«Географическое руководство» замечательно своей обильной номенклатурой и новыми, до того не известными данными.

В V книге труда Птолемея уделено место описанию закавказских областей — Колхиды, Иберии, Албании и Армении.

Автор дает для каждой из этих стран точное указание границ, перечисляет географические пункты — города и сёла, реки и горы, находящиеся на их территории, называет племена, живущие там, или по соседству.

Несмотря на то, что ряд известий Птолемея ошибочны и являются следствием механического соединения данных разновременных источников, или недостаточного знакомства с данной местностью, в его труде, несомненно, много ценных и оригинальных данных о странах Закавказья и, в частности, о древней Грузии.

Целый ряд упоминаемых Птолемеем географических пунктов не встречается ни в одном источнике; некоторые из них впервые названы именно в «Географическом руководстве»; например, древняя столица Восточной Грузии — Мцхета впервые упоминается Птолемеем; точно также первый раз встречаются в «Географическом руководстве» такие пункты, как Мохирис в Западной Грузии и г. Артанудж в Иберии. Кроме того, упоминание Артануджа в пределах Иберии дает нам возможность установить, что территория царства Иберии во II в. н. э. охватывала и часть Чорохского бассейна. Оригинален труд Птолемея и в отношении наименований некоторых племен; так, впервые встречаем мы здесь Манралов (Мегрелов), Тусков (Тушинцев), Санареев (Цанаров).

Большое количество упоминаемых географических пунктов, оригинальность номенклатуры, разносторонность описания, а также ученый авторитет автора ко времени его деятельности, делают «Географическое руководство» одним из первостепенных источников для изучения исторической географии Закавказья, и в частности, Грузии.

Именно этим значением труда Птолемея руководствовались мы, когда взялись за публикацию всех известий Птолемея о Закавказьи.

При переводе мы руководствовались доступными нам изданиями, а также двумя фототипными публикациями рукописей «Географического руководства». Здесь же приводим сохранившиеся в многочисленных рукописях существенные разночтения. К переводу прилагаются краткие объяснения данных Птолемея, составленные на основании исследований отдельных ученых, а также наших наблюдений.

მ. ლორთქიფანიძე

ქართული ფეოდალური მოწარმის კარის მოხელენი

(ვაზირი)

ქართული ფეოდალური მოწარმის კარის მოხელეთა შორის პირველი ადგილი ვაზირებს ეკავათ. როგორც ცნობილია, ტერმინი „ვაზირი“ ქართული წარმოშობის არ არის. „ვაზირი“ არაბულ-სპარსული სიტყვაა. მეცნიერნი ფიქრობენ, რომ ეს სიტყვა არაბებს აბზასელების დროს სპარსელებისაგან, ვითარცა სასანელთა ხანის განძი, უნდა ჰქონდეთ შეთვისებული, მაგრამ ფაჰლავურ მწერლობაში იგი არა ჩანს (A. von Kremer, Kulturgeschichte 1, 185)¹ — წერს აკად. ივ. ჯავახიშვილი. მაგრამ, განაგრძობს ის, „ეს გარემოება (ფაჰლავურ მწერლობაში მისი მოუხსენებლობა, მ. ლ.) თავისთავად შეურყეველ საბუთად ვერ გამოდგება იმიტომ, რომ ფაჰლავური საისტორიო მწერლობა თითქმის სრულებით შენახული არ არის“². და მართლაც, Kremer-ის ეს მოსაზრება, დამოწმებული აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ, სადღესოდ არაა გაზიარებული და დადასტურებულია, რომ ვაზირი vicir-ის ფორმით გვხვდება ავესტაშიც და ფალავურშიც (მოსამართლე, გადაწყვეტის მნიშვნელობით)³. დადასტურებულია, აგრეთვე, ვაზირის, როგორც გარკვეული სამოხელეო ინსტიტუტის, არსებობა სასანიანთა ირანის სახელმწიფოში.

ომიანთა სახალიფოში სამდივანმწიფინობროს განმგებელი ქათიბი იყო, ვაზირი კი აბასიანთა დროინდელი ინსტიტუტია⁴. უმკველია, ეს სიტყვა არაბებმა ირანელებისაგან გადმოიღეს, ხოლო შემდეგ, IX—X სს., სპარსულს ის არაბულიდან ხელახლა დაუბრუნდა გაარაბებული ფორმით (ვაზირი), როგორც გარკვეული არაბული სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტი.

პირველი აბასიანი ხალიფების დროს სახელმწიფოს უმაღლეს მოხელედ ვაზირია. მაგრამ შემდეგ, თავისებურ ვითარებაში, აბასიანთა სახალიფოში ვაზირის ხელისუფლება მნიშვნელობას კარგავს და მისი სამოხელეო ასპარეზი საგრძნობლად იზღუდება. ვაზირის ხელისუფლების აღორძინება სახალიფოს დაშლის შემდეგ ხდება. ამის პირველი ნიშნები სამანიდთა სახელმწიფოში შეინიშნება და საბოლოოდ ჩამოყალიბებულ სახეს ვაზირის ინსტიტუტი თურქ-სელჯუკთა სახელმწიფოში იღებს. როგორც XI ს. ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწის, ნიზამ ალ-მულქის თხზულებიდან ჩანს — სახელმწიფოს მმართველობის

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, გ. I, გვ. 117.

² იქვე.

³ Enzyklopedie des Islam.

⁴ A. Kremer, Kulturgeschichte des Orients, I. Wien, 1875, გვ. 186.

ძირითადი საკითხები: ჯარი, გადასახადები, ფინანსები, მშენებლობა, გამარჯობა სამეაროსთან ურთიერთობა, ყველაფერი ვაზირს ეკითხება¹.

XII—XIV სს. საქართველოში ვაზირის ინსტიტუტი თავისებურადაა წარმოდგენილი; როგორც ცნობილია (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნ. I), ჩვენში რამდენიმე ვაზირია და თითოეულ ვაზირს თავისი უწყება აქვს. ვაზირთა შორის ერთი, სახელდობრ მწიგნობართუხუცესი-ჰყონდიდელი, „ვაზირთა ყოველთა უპირველესია“. თუ აღმოსავლეთის მუსლიმანური სახელმწიფოების სამოხელეო წყობილებაში ვაზირი ერთი გარკვეული მოხელეა, ჩვენში ვაზირად იწოდება სახელმწიფოს რამდენიმე ძირითადი უწყების უპირველესი მოხელე. ვაზირია მწიგნობართუხუცესი-ჰყონდიდელი, ვაზირია ათაბაგი, ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი.

ქართულ წყაროებში ვაზირები XII ს. უწინარეს არ გვხვდებიან. მაგრამ საჭიროა აღინიშნოს, რომ ყველა ის ქართული პოლიტიკური ინსტიტუტი, რომლებიც XII ს-დან არაბული ვაზირის სახელწოდებას ატარებენ, ჩვენში აღრევე არსებობდნენ. ცნობილია, რომ მწიგნობართუხუცესი მოხსენებულია უკვე X—XI სს.² XI ს. ძეგლებში იხსენიებიან მანდატურები, სპასალარი³. ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი კი მხოლოდ მეფე გიორგი III დროიდან გვხვდებიან წყაროებში⁴, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აკად. ივ. ჯავახიშვილს ისინი, სრულიად სამართლიანად, ძველ ხელისუფლებად შიაჩნია⁵.

ის ფაქტი, რომ ეს ხელისუფლები ქართულ წყაროებში მეფე დავით აღმაშენებლისა და გიორგი III დრომდე არ გვხვდებიან, შესაძლებელია აიხსნას წყაროების ნაკლებობით და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში მათი ადგილისა და როლის მცირე მნიშვნელობით. „XI საუკუნესთან შედარებით—წერს აკად. ნ. ბერძენიშვილი—XII—XIII საუკუნეებში საქართველოს სახელმწიფოს თითქმის ყოველი ხელისუფლის უფლება-მოვალეობა გართულდა და გაიზარდა. ეს გამოწვეული იყო სახელმწიფოს იმ სწრაფი ზრდით, რომელსაც ამ დროს ჩვენი ქვეყანა განიცდიდა“⁶. მწიგნობართუხუცესი, ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი და მსახურთუხუცესი ასეთი ხელისუფლებაგართულებული მოხელეები არიან. გარკვეული დროიდან ეს „უხუცესები“ არაბული „ვაზირის“ სახელწოდებას იღებენ. ამ არაბული სახელწოდების ქართული სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტის, ვაზირის, ქართულ სინამდვილეში შესწავლის მიზნით აუცილებელია ჩვენი ე. წ. „უხუცესთა“ ინსტიტუტის გათვალისწინება.

მწიგნობართუხუცესი და სხვა „უხუცესები“ ქართულ სინამდვილეში აღრევე არსებობდნენ. რომ „უხუცესობის“ ინსტიტუტი ჩვენში ძალიან ძვე-

¹ Сиа с ет-На м э, Книга о правлении в а з и р а XI столетия Низам аль-Мулька. Перевод, введение в изучение памятника и примечания проф. Б. Заходера. М.—Л., 1949, გვ. 103.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. წ. II, ნ. I, გვ. 124; ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, „ენიმიკ“-ს მოამბე, V—VI, თბილისი, 1940, გვ. 322.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. წ. II, ნ. I, გვ. 157, 141.

⁴ იქვე, გვ. 140, 157, 167, 187. აღსანიშნავია, რომ მათი ხელქვეშეთი მოხელენი XI ს. ძეგლებში არიან წოხნებულნი.

⁵ იქვე, გვ. 141, 157, 167, 182.

⁶ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 281.

ლი მოხელენაა, ამის მაუწყებელია მათი („უხუცესების“) მოხსენიება უძველეს წერილობით წყაროებში¹. XII—XIII სს. ხდება ამ „უხუცესთა“ უშუალო დაკავშირება ქართულ სამოხელეო წყობილებასთან. XII—XIII სს. საქართველოს სამეფო კარზე სწორედ ეს „უხუცესები“, მწიგნობართუხუცესი, ამირსპასალარი (ესეც „უხუცესია“—სიტყვაწარმოებაა უცხოური), მანდატურთუხუცესი, მეპურქლეთუხუცესი, მსახურთუხუცესი, მეღვინეთუხუცესი, მონადირეთუხუცესი, ტყისმცველთუხუცესი, არიან წარმოდგენილი მათი ხელკვეშეთი მოხელეებითურთ, იმავე XII—XIII სს. მანძილზე ხუთი ამ „უხუცესთაგანი“, სახელდობრ მწიგნობართუხუცესი, ამირსპასალარი, მეპურქლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი, ვაზირად იქცევა².

როგორც ცნობილია, ყველა „უხუცესის“ გავაზირება ერთბაშად არ მომხდარა. ყოველ შემთხვევაში, დანამდვილებით ვიცით, რომ მსახურთუხუცესი რუსუდანმა შეიყვანა სავაზიროში³. თუმცა ჩვენი წყაროები სხვა „უხუცესების“ გავაზირებაზე პირდაპირ არას ამბობენ, მაგრამ იქნებ შესაძლებელი გახდეს უხუცესთა გავაზირების პროცესისათვის თვალის გადევნება.

უხუცესთა შორის ყველაზე ადრე უპირველესობა სხვა ხელისუფალთა შორის მწიგნობართუხუცესმა მოიპოვა. მწიგნობართუხუცეს-კუონდიდლის გაუპირველესება, როგორც ცნობილია, ქართული ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას, დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობასა და მის ეპოქას უკავშირდება. „დავით აღმაშენებელმა—წერს აკად. ნ. ბერძენიშვილი—ფეოდალური საქართველო სახელმწიფო განვითარების ახალ გზაზე გამოიყვანა. უმკველია, სახელმწიფო წყობილების ძლიერი გარდატეხისას სათანადო ცვლილება უნდა განეცადა ხელისუფალთა უფლება-მოვალეობასაც. სამუშაოდ, ჯერ-ჯერობით ამ მხრით კვლევა ჭარბად უწარმოებია, რომ ეს ჩვენი a priori მსჯელობა საჭირო საბუთებით შეგვემარტებინა. ამხელად ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ სპასალარობისა და მწიგნობართუხუცესობის მაგალითები მოვიშველიოთ. დიდგვარიანთა პოლიტიკური ბატონობის ხანის სპასალარის პირველობა ხელისუფალთა შორის ახალი სახელმწიფო წყობილებისათვის მიუღებელი იყო. ამიერიდან სპასალარს პირველობა უნდა დაეთმო გამარჯვებული ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლისათვის. ასეთი კი იყო მწიგნობართუხუცესი და ამიერიდან სწორედ ის იქმნა „ვაზირი მეფისა“⁴.

ამგვარად, დავით აღმაშენებლის დროს მწიგნობართუხუცესი ვაზირია და ეს „ვაზირობა“ სხვა მოხელეთა შორის მისი უპირველესობის მაუწყებელი ნიშანია.

თუ მწიგნობართუხუცესის გავაზირება ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერება-განმტკიცებას უკავშირდება, სხვა ხელისუფალთა გავაზირება, ყოველ შემთხვევაში და პირველ რიგში ამირსპასალარის გავაზირება, მსხვილ ფეოდალებთან კიდილში ცენტრალური ხელისუფლების მარცხს უნდა უკავშირდებოდეს.

¹ მაგ., მხატვართუხუცესი მცხეთის IV ს. წარწერაში. იხ. თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, 1951, გვ. 255.

² ცნობილია, რომ ათაბაგიც ვაზირია. მაგრამ რადგან ათაბაგობა სხვა ხასიათის მოვლენაა და ის ქართულ „უხუცესთა“ ინსტიტუტს არ უკავშირდება, ჩვენ აქ მას არ ვეხებით.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. წ. II, ნ. I, გვ. 182.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, „ენიშის“ მოამბე, X,

ამირსპასალარი (და შემდეგ ათაბაგი) მსხვილი ფეოდალების ინტერესების გამოხატველი ხელისუფალია. ის, როგორც მსხვილი ფეოდალების ინტერესების გამოხატველი, უპირისპირდებოდა მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდელს, რომელიც მეფის ცენტრალური ხელისუფლების დასაყრდენი და მისი ინტერესების გამოხატველია. „ცენტრალური ხელისუფლების ასეთი დასუსტებისას—წერს აკად. ნ. ბერძენიშვილი—ადვილი გასაგებია, რომ ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის „გელის“ მნიშვნელობა კიდევ უფრო შესუსტდა, XIII ს-ში პირველი ვაზირი, „ვაზირთა უხუცესი“ ნამდვილად არის არა ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი, არამედ ათაბაგი, რომელიც ამავე დროს ამირსპასალარიც არის“¹. ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტება მსხვილ ფეოდალებთან ბრძოლაში, როგორც ცნობილია, თამარის გამეფების პირველ წლებში შეინიშნება. ფეიქრობთ, რომ ამირსპასალარის გავაზირებაც ამ დროს ხდება.

თამარის ისტორიაში („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) გიორგი III სიცოცხლეში არც ერთი ხელისუფალი, მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდელს გარდა, ვაზირობით არ იხსენიება². ნიშანდობლივია, და არა შემთხვევითი, რომ მწიგნობართუხუცესი-ჰყონდიდელი სულ ვეზირად იწოდება, მის გვერდით კი ამირსპასალარი (და არც სხვა ვინმე ხელისუფალი) არ იწოდება ვაზირად. „მოიხილეს გარემოს (გიორგი III გარდაცვალების ჟამს.—მ. ლ.) და იხილეს მიქაელ პატრიარქი, ყოველთა ეპისკოპოზთა თანა მდგომი, და ვაზირი ანტონი და ამირსპასალარი ყუბასარ და სხუანი გელისუფალნი: ყუთლუ-არსლან მექურჭლეთუხუცესი, ვარდან დადიანი ჩუხჩარხი, ჭიბაგრი მეჯინიბეთ-უხუცესი, აფრიდონ მსახურთ-უხუცესი...“³. ამგვარად, გიორგი III გარდაცვალების ჟამს ვაზირი მარტო მწიგნობართუხუცესი-ჰყონდიდელია. მართალია, იგივე ისტორიკოსი გიორგი III მეფობის დროს ორ შემთხვევაში „ვაზირს“ მრავლობით რიცხვში ხმარობს, მაგრამ ფეიქრობთ—ეს ჩვენ მოსაზრებას არ ეწინააღმდეგება. ორსავე შემთხვევაში მრავლობითი რიცხვი ისტორიკოსს მჭერმეტყველების მაღალფარდოვანი სტილის დასაცავად ჭირდება. ანისის აღების გამო ის წერს: „იხილა მეფემან „კონსტანტინე“ საყუარელნი და საკუთარნი ვაზირნი, სპასალარნი, გელისუფალნი და თავადნი, დიდებულნი, აზნაურნი, მონანი და მოყმენი“⁴. ხოლო მეორე შემთხვევაში, თამარ მეფის კურთხევის გამო ვკითხულობთ: „განჩრევითა და გამოჩრევითა, განგებთა და გაგონებთა ზენისა მის ხუედრისა შარავანდელთა მნებებელისავეთა მეფე-ყო (გიორგი III-მ თამარი, მ. ლ.) თანადგომითა ყოველთა პატრიარქთა და ეპისკოპოსთა, დიდებულთა იმიერთა და ამერთა, ვაზირთა და სპასალართა და სპასპეტთა“⁵. სტილის დაცვის მიზნით ჩვენი ავტორი ამირსპასალარსაც კი მრავლობით რიცხვში იხსენიებს: „ამირ-სპასალართა, დიდებულთა და ლაშქართა, ამათ აქაეთ და მათ მუნით, აღინეს ლუარი სისხლისაჲ“⁶. გასათვა-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში. „ენიკის“ შიამზე, ტ. X, გვ. 293.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის გამოცემა, თბ., 1941, გვ. 53—73.

³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 72.

⁴ იქვე, გვ. 60.

⁵ იქვე, გვ. 69.

⁶ იქვე, გვ. 59.

ლისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ავტორი ამ თხზულებას იმ დროს წერს, როდესაც ვაზირები უკვე არიან მრავლობით რიცხვში. ასე რომ „ვაზირ-ნის“ ხმარება არ ეწინააღმდეგება მის ცნობიერებაში არსებულ ვაზირებს. თუმცა, როდესაც საკუთრივ რომელიმე ხელისუფალს ასახელებს, სანამ მათ ვაზირობა არა აქვთ მიღებული, არც უწოდებს არც ერთ მათგანს ვაზირს. მაგ., ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი ყუბასარი ვაზირი არაა.

მსხვილმა ფეოდალებმა ცენტრალურ ხელისუფლებასთან ბრძოლაში დიდი გამარჯვება მოიპოვეს და მიიღეს სახელმწიფო საქმეთა გადაწყვეტაში „ერთნებაობის და თანადგომის“ უფლება. ყუბასარის ხელისუფლებაც მათ მიიტაცეს. სწორედ ამის შემდეგ ამირსპასალარი ვაზირად ხდება „პირველად გარდაცვალებასა და გამორჩევასა შინა ორთა ვაზირთა და სპასპეტთასა თანადგომითა და ერთნებაობითა (შუდათვე სამეფოთა დიდებულთადათ), ბრძანადმტკიცებად ქყონდილლად, მწიგნობართა-უხუცესად და (ვაზირთა) ვაზირად ანტონი... და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მვარგრძელი, კაცი გუარბანი და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა... და განაჩინა და უბოძა ჰიბბერს მანდატურთუხუცესობად და მისცა არგანი ოქროსაჲ ველთა მისა“¹... აქ ერთი საკითხი დგება: „ორთა ვაზირთა გამორჩევა“ ქყონდილლ-მწიგნობართუხუცესს და ამირსპასალარს ეხება, თუ ის (მწიგნობართუხუცესი)—იგულისხმება, რომ უკვე ვაზირია და აქ ამირსპასალარის და მანდატურთუხუცესის გამორჩევაზეა ლაპარაკი? რომ ამირსპასალარი ვაზირი გახდა ეს ცხადია, მაგრამ მანდატურთუხუცესზე ამას გადაჭრით ვერ ვიტყვი. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ კონტექსტი მანდატურთუხუცესის სასარგებლოდ ლაპარაკობს. მწიგნობართუხუცესის, ამირსპასალარის და მანდატურთუხუცესის გამორჩევის შემდეგ ავტორი წერს: „დასუეს სელებთა ოქრო-ქედილებითა რომელნიმე მარჯუენით მისსა (ე. ი. მეფისა, მ. ლ.) და რომელნიმე მარცხენით“². ამის შემდეგ ისტორიკოსი მოუთხრობს, თუ ვის რა ხელისუფლება უბოძეს. მეჭურჭლეთუხუცესობა ვარდანის ძეს კაბაბერს მისცეს, მსახურთუხუცესობა ვარდან დადიანს და სხვ. აღსანიშნავია, რომ მანდატურთუხუცესი მწიგნობართუხუცესსა და ამირსპასალართან ერთად ერთ ჯგუფშია გამოყოფილი. შემდეგაც ის პირველ სამთა ვაზირთა ჯგუფში შედის. ავტორის ცნობით, ეს სამი ხელისუფალი სელებით ოქროქედილ სკამებზე დასვენს; მეჭურჭლეთუხუცესი, მსახურთუხუცესი და ჩუხჩარხი, კი რომელთა გამორჩევაზე ცალკეა საუბარი, მხოლოდ სასთაულიან სკამებზე დასვენს³. როგორც ვხედავთ, ის (მანდატურთუხუცესი) ვაზირების—მწიგნობართუხუცესის და ამირსპასალარის ჯგუფშია მოთავსებული. შესაძლებელია მან ვაზირობა ამირსპასალართან ერთად მიიღო. მაგრამ თუ ეხლა არა, ძალიან მალე ამის შემდეგ, ყოველ შემთხვევაში შამქორის ომის დროს, ის უკვე ნამდვილად ვაზირია. შამქორის გამარჯვების აღსანიშნავად „შეიქმნა დარბაზობაჲ, და დასხნეს ამირ-მირმან და შარვანშა თუთოეული თუსსა ადგილსა, ეგრეთვე ვაზირნი: მანდატურთ-უხუცესი და ამირ-სპასალარი და შემდგომნი წესისაებრ, რომელი აქუნდა წესი ჯდომისა და დგომისაჲ, დასვენს“⁴. ე. ი. ამ დროს მანდატურთუხუცესი უკვე ვაზირია.

¹ ისტორიანი და ახმანი, გვ. 78.

² იქვე, გვ. 78—79.

³ იქვე, გვ. 79.

⁴ იქვე, გვ. 108.

არ ვიცით, როდის მიიღო ვაზირობა მეჭურჭლეთუხუცესმა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ბევრად ადრე მსახურთუხუცესზე. „წელმწიფის კარის გარიგება“, ჩამოთვლის რა ვაზირებს, აღნიშნავს, რომ ჭყონდიდელი ძველი ვაზირია, ათაბაგი კი ახალი. „ჭყონდიდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახალია“¹. ასევე, მსახურთუხუცესთან შედარებით, რომელიც რუსუდანს შეუყვანია სავაზიროში, მეჭურჭლეთუხუცესი ძველი და საპატიო ვაზირია. „მეჭურჭლეთ-უხუცესი ძველი ვაზირი არის, საბატიო და ვინ ამას იტყვს: მსახურთუხუცესი მანაველი რუსუდან მეფეს შეუყვანია სავაზიროს“². აქედან ჩანს, რომ ჭყონდიდელი-მწიგნობართუხუცესი საერთოდ ყველაზე ძველი ვაზირია, მასთან შედარებით ათაბაგი, რომელმაც ვაზირობა თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში მიიღო, ახალია, ხოლო მეჭურჭლეთუხუცესი ასევე ძველი ვაზირია მსახურთუხუცესთან შედარებით, რომელმაც ვაზირობა რუსუდანის მეფობაში მიიღო.

ნიშანდობლივია, რომ მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი, ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი, როგორც ადრე გავაზირებულნი, ქმნიან პირველ სამთა ვაზირთა ჯგუფს, ხოლო მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი კი მეორე ორთა ვაზირთა ჯგუფს. ამავე დროს გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ ათაბაგიც პირველ სამთა ვაზირთა ჯგუფში შედის. მაგრამ ათაბაგის სპიტი სხვაა. ჯერ ერთი, ათაბაგობა პირველ ათაბაგს (ივანე მხარგრძელს) ამირსპასალარობასთან ერთად ეძლევა³ და, რაც მთავარია, „ათაბაგობის შემოღება — როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს — [თამარის მეფობის მიწურულს] და მისი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესისადმი დაპირისპირება ცენტრალური ხელისუფლების კიდევ ერთი დამარცხება იყო უშუალოდ ფეოდალთა ბრძოლაში“⁴. უშუალოდ ფეოდალთა ეს ხელისუფალი გავაზირდა და პირველ სამთა ვაზირთა ჯგუფშიც შევიდა.

ცნობილი გარემოებაა, რომ ამირსპასალარის როლი საქართველოში განსაკუთრებით თამარის მეფობაში გაიზარდა, მაგრამ ქართულ წყაროებში, როგორც აღნიშნულიც გვქონდა, ამირსპასალარი უკვე გიორგი III დროსაა დამოწმებული. მიუხედავად იმისა, რომ მხედართმთავრის მოვალეობის მეფე ასრულებს (გიორგი III), ამირსპასალარის ფუნქციები გიორგის დროს შეზღუდულად არ გამოიყურება. დავით აღმაშენებლის დროს დათრგუნულმა, ფეოდალთა ბატონების ეპოქის სპასალარმა, გიორგი III დროს უკვე ამირსპასალარის სახით წამოყო თავი. ნიშანდობლივია, რომ სწორედ ეს „სპასალართა თავი“ არა „უხუცესია“, არამედ „ამირსპასალარია“ — ეს „წელი“ ქართული „უხუცესთა“ ინსტიტუტიდან არ მოდის. ეს ახალი მოვლენაა, მეფის წინააღმდეგ მებრძოლ ფეოდალთა მიღწევაა. ნიშანდობლივია, რომ სწორედ გიორგი III დროს ის უკვე იჩინს თავს, ხოლო თამარის დროს კი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს ამოუდგება გვერდში როგორც ვაზირი. გამარჯვებული ფეოდალები ათაბაგის ინსტიტუტს აწესებენ, ათაბაგი თავის ხელში ამირსპასალარობასაც იგდებს და ის გარკვეული დროიდან იკავებს კიდევაც სახელმწიფოში პირველი პირის ადგილს.

¹ წელმწიფის კარის გარიგება. ვ. თაყაიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1920, გვ. 19.

² იქვე.

³ როგორც ცნობილია, ეს „წელი“ შემდეგაც ყოველთვის, როგორც წესი, სხვა „წელთანა“ ხოლმე გაერთიანებული.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში. „ენიმიკს“ მოამბე, ტ. X, გვ. 289.

„უხუცესთა“ ვავაზირების პროცესი გრძელდება, როგორც ვნახეთ. მანდატურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მსახურთუხუცესი ვაზირობას იღებენ. საფიქრებელია, რომ ეს მოვლენა ქართული ფეოდალური მონარქიის შექმნას უკავშირდება. მრავალ „უხუცესთა“ შორის ნაწილისათვის ვაზირობის მინიჭება მაუწყებელია მათი უშუალო მონაწილეობისა სახელმწიფოს მმართველობაში.

„უხუცესთა“ ინსტიტუტი ადგილობრივ ქართულ ნიადაგზეა წარმოშობილი და განვითარებული. შემდეგ კი, როგორც ვნახეთ, ზოგი მათგანი თავისებურს ისტორიულ პირობებსა და ვითარებაში აღმოსავლური წარმოშობის ინსტიტუტის, ვაზირის სახელწოდებას იღებს, შინაარსს კი ქართულს ინარჩუნებს¹.

„უხუცესთა“ ნაწილისათვის ვაზირის სახელწოდების მინიჭების შემდეგ იქმნება სავაზირო, ვაზირთა საბჭო, რომელიც, შესაძლებელია, ცენტრალური ხელისუფლების მიერ შექმნილია უფლებაგაზრდილი დარბაზის საპირისპიროდ.

აღმოსავლეთში სავაზირო არ არის. სავაზიროს რთული შემადგენლობა და ორგანიზაცია ქართულ სახელმწიფოს შემდგომ განვითარებასთანაა დაკავშირებული. სავაზირო ქართულ ნიადაგზეა ჩამოყალიბებული და განვითარებული. არაბულიდან ნასესხები მხოლოდ ტერმინი „ვაზირი“ ჩანს.

თუ ერთის მხრივ, ფეოდალური საქართველოს სავაზირო უკავშირდება არაბული სახელწოდების ტერმინს (ვაზირს), ხოლო ამ ტერმინში აღმოსავლურ შინაარსს გამოირიცხავს, მეორეს მხრივ ის გენეტურად დაკავშირებულია ქართულ „უხუცესთა“ ინსტიტუტთან.

ამგვარად, ქართული ვაზირი და სავაზირო თავისთავადი მოვლენაა, აღმოცენებული ძირითადად ქართული „უხუცესთა“ ინსტიტუტიდან.

М. Д. ЛОРДКИПАНИДЗЕ

ПРИДВОРНЫЕ ЧИНОВНЫЕ ЛЮДИ ГРУЗИНСКОЙ ФЕОДАЛЬНОЙ МОНАРХИИ

(Вазирь)

Резюме

Среди придворных людей Грузинской феодальной монархии первое место занимали «вазирь».

Термин — «вазирь» персидско-арабского происхождения.

В халифате при первых Аббасидах наивысшими сановниками являлись вазирь. В дальнейшем, как известно, в халифате вазирь постепенно теряют свое значение. После распада Халифата происходит возрождение института вазира; первые признаки чего замечаются в государстве Саманидов, и окончательно оформляется должность вазира в государстве Турок-сельджуков.

В Грузии XII — XIV вв. институт «вазирь» представлен своеобразно.

¹ თითოეული ამ მოხელის უფლება-მოვალეობაზე არას ვამბობთ, რადგან ეს საკითხი სათანადოდ დამუშავებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

В отличие от восточно-мусульманского мира (где, как правило, в государстве один вазир) в грузинской феодальной монархии представлены пять вазиров, среди которых один (мцигнобартухуцеси) является первым.

Вазирь, как должностные лица при грузинском дворе, встречаются с XII века, но следует отметить, что все те политические институты, которые с XII века принимают название вазиров, представлены в Грузии и ранее этого времени, таковыми являются мцигнобартухуцес, мечурчлетухуцес и др.

Институт «ухуцесов» (старейшин, глав) в Грузии существовал издревле. «Ухуцесы» являлись главами отдельных ведомств (мцигнобартухуцес — канцлер, мечурчлетухуцес — глава хранителей государственных имуществ, тқисмцвэлтухуцес — главный лесничий, мхатвартухуцес — глава художников и ряд др.).

На протяжении XII—XIII вв. совместно с быстрым развитием государственной жизни феодальной Грузии, функции и обязанности ряда «ухуцесов» расширяются, они непосредственно включаются в аппарат государственного управления, в связи с чем и получают титул «вазира».

Из грузинских «ухуцесов» первым титул «вазира» получает, в царствование Давида Строителя, мцигнобартухуцес; в дальнейшем, в первые годы царствования царицы Тамары вазирами становятся амирспасалар, мандатуртухуцес и мечурчлетухуцес, в последние годы царицы Тамары атабег, а в царствование Русуданы мсахуртухуцес.

Институт «ухуцесов» чисто грузинское явление; часть из «ухуцесов», в определенных исторических условиях, принимает восточный титул вазира, но по содержанию остается грузинским институтом.

Совместно с возведением ряда «ухуцесов» в сан вазиров создается «Савазиро» (Совет вазиров).

Восточно-мусульманский мир института «Савазиро» не знает.

Институт «Савазиро», как и «ухуцесов», самобытное, грузинское явление, созданное и развитое на местной почве. Сложная система «Савазиро» непосредственно связана с дальнейшим развитием грузинского феодального государства.

Принятым из Восточно-мусульманского мира является лишь термин «вазир».

ბ. აქოზაზილი

აზნაურთა უფლებრივი მდგომარეობის საკითხისათვის
XV—XVIII სს. საქართველოში

აზნაურთა სოციალური ფენის მდგომარეობა გვიანფეოდალურ საქართველოში ქართულ ისტორიოგრაფიაში ცალკე კვლევის საგნად არ ყოფილა. მკვლევრები ამ საკითხს სხვა საკითხებთან დაკავშირებით იხილავდნენ.

ის მკვლევრები, რომლებიც სათავადოთა შესწავლაზე მუშაობდნენ, სხვათა შორის ეხებოდნენ სათავადო აზნაურების საკითხსაც.

პროფ. ნ. ბერძენიშვილმა თავის გამოკვლევაში «Очерк из истории феодальных отношений в Грузии XIII—XVI века»¹ ზოგადი დებულებები გამოთქვა აზნაურთა ფენის შესახებ XIII—XVI საუკუნეების საქართველოში. ეს დებულებები ჩვენთვის ამოსავალი იყო საკითხის კვლევის დროს.

აზნაურთა ფენის, როგორც გარკვეული სოციალური ძალის, შესწავლა საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს.

ფეოდალურად დაქუცმაცებულ ქვეყანაში ცხოვრების მომწესრიგებლის როლში სამეფო ხელისუფლება გამოდიოდა. მეფე იბრძოდა დაშლილი სახელმწიფოს გაერთიანებისათვის, რასაც ქვეყნის შემდგომი წინსვლის ინტერესები მოითხოვდა, იბრძოდა ძლიერი თავადების, როგორც ქვეყნის დამშლელი ძალებს, ალაგმვისათვის. ამ ბრძოლაში სამეფო ხელისუფლების ერთ-ერთ დასაყრდენად საქალაქო ფენებთან ერთად აზნაურობა უნდა ყოფილიყო.

აზნაურები, როგორც წვრილი ფეოდალები, ძლიერად საჭიროებდნენ ცენტრალური ხელისუფლების დახმარებას თავიანთი კლასობრივი ბატონობის განხორციელებისათვის. მეფის ხელისუფლების მფარველობა მათთვის საჭირო იყო იმიტომაც, რომ თავი დაეცვათ ძლიერ თავადთა შემოტევებისაგან. ერთი სიტყვით აზნაურობა დაინტერესებული იყო მტკიცე ცენტრალური ხელისუფლების არსებობაში და ამიტომ ცენტრალური ხელისუფლებაც თავის მხრივ დასაყრდენს ამ სოციალურ ფენაში ეძებდა.

ამრიგად, აზნაურთა ფენის შესწავლის საკითხი დაკავშირებულია სამეფო ხელისუფლების დასაყრდენი ძალების რაგვარობის, მათი სისუსტე-სიძლიერის გამოკვლევის საკითხთან.

ირკვევა, რომ აზნაურთა ფენა გვიანფეოდალურ საქართველოში თავისი სოციალ-პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობით მეტად სუსტია. ამ ფენის მთავარი სისუსტე იმაში მდგომარეობს, რომ იგი არ შეადგენს ერთ მთლიან ძალას. აზნაურთა დიდი უმრავლესობა დამორჩილებული ჰყავთ თავადებს. დამოუკიდებელი აზნაური ამ დროისათვის აღარ არსებობს. აზნაურ-

¹ გვ. 38—39.

რები ეკუთვნიან ან თავადს, ან ეკლესიას და ან მეფეს¹. სათავადო და საეკლესიო აზნაურებთან შედარებით სამეფო აზნაურების რიცხვი გაცილებით მცირეა, ხოლო სათავადო აზნაურებსა და მეფეს შორის თავადია ჩამდგარი. თავადებს ძლიერად ჰყავთ დამორჩილებული თავიანთი აზნაურები. სათავადოში აზნაურები შეადგენდნენ სამხედრო ძალას და ქმნიდნენ მის სამოხელეო აპარატს. აზნაურთაგან შემდგარი რაზმები უზრუნველყოფდნენ ფეოდალთა ბატონობას თავიანთ ყმებზე². გარდა ამისა, აზნაურთა სამხედრო რაზმები ქმნიდნენ თავადების ხელში იმ სამხედრო ძალას, რის საშუალებითაც ეს თავადები ებრძოდნენ სამეფო ხელისუფლების ცდებს მიმართულს ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანებისაკენ. ამრიგად, თავადთა ყმობაში მოქცეული აზნაურობა გადაიქცა ისეთ ძალად, რომელიც ამტკიცებდა სათავადოს, მის ძლიერებას და უადვილებდა თავადს ქვეყანაში ფეოდალური დაქუცმაცებულობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლას.

სათავადო აზნაურებს შორის არსებობდა მისწრაფება სამეფო აზნაურებად გახდომისა, რადგანაც სამეფო აზნაურს სოციალური და ეკონომიური დაწინაურების უფრო მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა³. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ აზნაურები, როგორც ფეოდალთა კლასის წარმომადგენლები, პირადად თავისუფალნი იყვნენ, მათი წასვლა თავადისაგან არც თუ ისე ადვილი იყო. აზნაურები თავადებისადმი მკიდრო ეკონომიურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ. უმეტეს შემთხვევაში ისინი ვერ ახერხებდნენ მათგან თავის დაღწევასა და მეფის ყმობაში გადასვლას.

პროფ. ნ. ბერძენიშვილი თავის ნაშრომში «Очерк из истории феодальных отношений в Грузии XIII—XVI вв.» აღნიშნავს: «Отказаться от своего патрона и отойти к другому азнаур может лишь отказавшись от пожалованных ему во владение патроном земли и крестьян. Но и после этого отход азнаура, тем более, если он «мквидри», связан с трудностями... Не только пожалованное, но и все недвижимое имение азнаура—вассала патрони склонен со временем рассматривать как достояние своего «дома» и в случае отхода вассала он посягает и на эту часть его собственности. Патрони противиться отходу вассала»⁴.

¹ «Независимых, сидящих лишь на собственных наследственных вотчинах азнауров к этому времени, как общее явление давно уже нет. Азнауры являются либо царскими, либо церковными, либо княжескими» (Н. Бердзенишвили, Очерк из истории феод. отношений Грузии XIII—XVI вв. стр. 38).

² «Иерархическая структура земельной собственности и связанная с ней система вооруженных дружин давали дворянству власть над крестьянами» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Немецкая идеология, Социн., т. IV, гл. 14).

³ «Царские азнауры несут те же функции, что и азнауры церкви или княжеские, но, понятно, царские азнауры находятся в сравнительно лучших условиях, чем их социальные собратья. Возможностей экономического усиления и социального возвышения у царского азнаура больше» (Н. Бердзенишвили, Очерк из истории развития феодальных отношений в Грузии XIII—XVI вв. стр. 39).

⁴ ასეთივე დასკვნამდე მიღის დოქ. დ. გვრიტიშვილი თავის სადოქტორო დისერტაციაში («სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან გვიანფეოდალურ საქართველოში. ქართლის სათავადოები». გვ. 445). იგი წერს: «...აზნაურს უფლება აქვს წავიდეს ბატონისაგან. ეს უფლება, როგორც ჩანს, უფრო ფორმალური ხასიათისაა, რადგან წასვლა დაკავშირებულია მფლობელობასთან. იგი თუ წავა იმ ყმა-მამულს, რომელიც მას უბოძეს, თავის ძველ პატრონს უბოძებს კანონი. მეტიც, თუ აზნაური „მკვიდრია“, მაშინ წასვლის შემთხვევაში აზნაურების მთელი უძრავი ქონება პატრონს რჩება». შ. ხანთაძესაც თავის საკანდიდატო დისერტაციაში («სოციალური ბრძოლის ისტორიიდან საქართველოში XIX საუკუნის დასაწყისს, სათავადო

წინამდებარე წერილი მიზნად ისახავს არსებული მასალების საფუძველზე განიხილოს საკითხი, თუ რამდენად შეეძლო აზნაურს დაეტოვებინა თავისი ბატონი და სხვას ყმობოდა, რამდენად სარგებლობდა იგი პირადი თავისუფლებით. ამ საკითხის გადასაწყვეტად ვცდილობთ პასუხი გავცეთ შემდეგ კითხვებს: რა მღვდმარობაშია აზნაურის ეს უფლება სახელმწიფო სამართლის მიხედვით, როგორ უყურებს მას თავადი და ამის შედეგად რა რეალური შესაძლებლობა აქვს აზნაურს ამ უფლების ცხოვრებაში განხორციელებისათვის.

საკანონმდებლო ძეგლებში აზნაურთა აღნიშნული უფლების შესახებ არავითარი მითითება არა გვაქვს, რაც სრულიად გასაგებია. აზნაურის პირადი თავისუფლება იყო ბუნებრივი, უდაო უფლება ფეოდალური კლასისა, რომელსაც ეს ფენა ეკუთვნოდა და მას საგანგებო აღნიშვნა არ ესაჭიროებოდა. მხოლოდ XIX საუკუნის დამდეგს დავით ბატონიშვილის მიერ რუსულ ენაზე შედგენილი ქართული სამართლის მიმოხილვაში («Обозрение Грузии по части прав и законовещения»), სადაც ფეოდალური საზოგადოების არაერთი დაუწერელი კანონი თუ სახელმწიფო წყობილების ნიშანი არის ჩაწერილი, სათავადო აზნაურების შესახებ ვხვდებით ასეთ განცხადებას: «Княжеские дворяне в лице и фамилии своей суть свободны. Они имеют волю избирать местопребывание и пользуются всеми преимуществами благородному грузинскому дворянству присвоенными»¹. დავით ბატონიშვილის ეს სიტყვები, ისე როგორც ზოგიერთი სხვა ადგილი მისი თხზულებისა, უფრო სახელმწიფო ნორმას გამოხატავს, ვიდრე რეალურ ვითარებას სახელმწიფოში. ქართული სახელმწიფოს დაუწერელი კანონის მიხედვით მართლაც ასე ითვლებოდა— აზნაურს შეეძლო თავისი ნებით დაეტოვებინა ბატონი და ვისთანაც სურდა მას მისვლოდა ყმად. მაგრამ რეალურად ისეთი ვითარება იყო შექმნილი, რომ აზნაურს რიგ შემთხვევებში უჭირდა თავისი უფლებების ცხოვრებაში განხორციელება.

XVIII საუკუნის სასამართლო აქტებში საჭირო გამხდარა აზნაურის თავისუფალი წასვლის უფლების საგანგებო დადასტურება, აღნიშვნა იმისა, რომ აზნაური შეიძლება წაუვიდეს თავის ბატონს (ჩანს, ეს საკითხი სადაოდ იყო ქცეული ზოგიერთისათვის). სასამართლო დოკუმენტებში აზნაურთა ამ უფლების აღიარებისას შენიშნავდნენ, რომ აზნაურს ბატონისაგან წასვლის უფლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჰქონდა, თუ თავის ყმა-მამულს ბატონს დაუტოვებდა. 1795 წლის ერთ სასამართლო განაჩენში, რომელსაც ხელს აწერს ერეკლე II, ვკითხულობთ: «აზნაურიშვალს რომ თავისმა მებატონემ ყმა ან მამული გაუყიდოს, ან ჩამოართოს და ან კიდევ თითონ აზნაური-შვილმა თავის ნებით ყმასა და მამულზე კელი აიღოს და თავისის მამულიდამ ადგეს, თავის მებატონეს საქმე აღარ ექნება»².

აზნაურების საკითხისათვის*) აღნიშნული აქვს შემდეგი: «გვიანფეოდალურ ხანაში აზნაურს თავადისაგან წასვლის უფლება შეუნარჩუნებია... თუ კი აზნაური დაუტოვებდა თავის პატრონს ნაწყალობეგ უძრავ ქონებას და ყმებს, მას უფლება ჰქონდა წასვლოდა ბატონს*. უფრო ქვემოთ დასძენს: «ფაქტიურად აზნაურის პირადი თავისუფლებაც შელახულია. თავადი ხელს იწვედის აზნაურის პიროვნებაზე» (გვ. 28).

¹ Царевич Давид. Обзорение Грузии по части прав и законовещения, § 242. ეს ძეგლი ხელნაწერის სახით გაგვაცნო მეცნ. თანამშრომელმა აპ. როგავამ, რომელიც მას გამოსაცემად ამზადებს.

² საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 873.

აზნაურის პირადი თავისუფლება ერთ-ერთი მთავარი ნიშანთაგანია, რაც განასხვავებს აზნაურს გლეხისაგან. ეს ნიშანი მკაფიოდ მოჩანს XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის სასამართლო განაჩენებში. მოვიტანთ ერთ-ერთ ასეთ საბუთს, რომელიც წარმოადგენს განაჩენს, დადებულს აზნაურ ქვლივიძესა და კაკაბეთის მფლობელ მემამულეს შორის წარმოებულ დავაზე.

სვიმონ და გოგია ქვლივიძის მამა ოთარი ქართლიდან კახეთს გადასულა ვახტანგ VI დროს და იქ დასახლებულა. მყრელობის დროს ოთარ ქვლივიძე ქართლში დაუბრუნებიათ. ოსმალობის დროს მისი შვილები სვიმონ და გოგია ისევ აყრილან და კახეთს მისულან. იქ მინავს დამდგარან სამეფო ყმად, ხიზნად. მას შემდეგ 50 წელი-გასულა. ახლა კაკაბეთის პატრონი წამოდავებია ამ ქვლივიძეებს. სამართალი სამეფო კარზე მყოფ მდივანბეგებს გაუჩენიათ, სასამართლომ აღიარა, რომ კაკაბეთის პატრონს აწავითარი უფლებები არა აქვს ქვლივიძეებზე და ეს ასე დაასაბუთა: ერთი, რომ „კაკაბეთიდან აყრილი დიდს ხანს ქართლში მდგარა, მერმე კაკაბეთს აღარ მისულა, მინავს ყოფილა და დღეს ორმოცდაათი და კიდევ მეტი წელიწადია გვლმწიფის ყმად არის. კაკაბეთს აღარ მისულა; მეორედ, რომ აზნაურშვილია, თავისუფლება აქვს, გლეხაცურად ვეღარ იყობენ“¹. განაჩენს აზის მდივანბეგების ბეჭდები; იგი დამტკიცებულია მეფე ერეკლე II-ის მიერ.

მოტიანილ განაჩენში სრულიად მკაფიოდ და უცილებლად არის აღიარებული აზნაურის პირადი თავისუფლება. მაგრამ სხვა საკითხია, თუ როგორ იყენებს აზნაური ამ უფლებას ცხოვრებაში და ნამდვილად შეუძლია თუ არა მას ასეთი თავისუფლების მოპოვება.

აზნაურის ბატონისაგან წასვლა დიდ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული. უმთავრესი დაბრკოლება არის ის, რომ აზნაური ეკონომიურად ძლიერად არის დამოკიდებული თავის ბატონისაგან. ზემოთ ციტირებული 1795 წლის სასამართლო განაჩენიდან ცხადად ჩანს, რომ აზნაური თავისუფალია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ თავის „ყმასა და მამულზედ ხელი აიღო და თავისის მამულიდამ ადგა“. ამრიგად, ბატონისაგან წასვლის შემთხვევაში აზნაური კარგავს თავის სამკვიდრო მამულს. სამკვიდრო ყმა-მამულის დაკარგვა ეს ისეთი დაბრკოლება იყო, რომელიც ნებას არ აძლევდა, ხელს უშლიდა აზნაურს წასულიყო ბატონისაგან, აიძულებდა მას ბატონის მორჩილებაში დარჩენილიყო, მისთვის ემსახურა. აქ ძლიერად შეტანილია აზნაურის ეკონომიური დამოკიდებულება ბატონისაგან, ის რომ თავადს აზნაური ეკონომიურად ჰყავს დამორჩილებული. აზნაურისა და მისი სენიორის ურთიერთდამოკიდებულებაში შესანიშნავად დასტურდება ცნობილი დებულება, რომ მიწის ფეოდალური საკუთრება წარმოადგენს ფეოდალური ურთიერთობის საფუძველს². სენიორისა და მისი აზნაურის ურთიერთდამოკიდებულებაც მიწის-მფლობელობის საკითხზეა დაფუძნებული. აზნაური არ იყო თავისი ყმა-მამულის ერთადერთი მესაკუთრე. აზნაურის ყმა-მამულზე საკუთრების გარკვეული უფლებები გააჩნდა აზნაურის-მემატონესაც. ჩვენ აქ საქმე გვაქვს საკუთრების

¹ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 867.

² ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, 1952, გვ. 45 („რა თქმა უნდა, გარეშე ეკონომიური იძულება როლს ასრულებდა მემამულე-მემატონეების ეკონომიკური ძალუფლების განმტკიცების საქმეში, მაგრამ იგი კი არა, არამედ მიწის ფეოდალური საკუთრება წარმოადგენდა ფეოდალიზმის საფუძველს“).

იმ ფორმისთან, რომელიც იურიდიულ ლიტერატურაში დანაწევრებული საკუთრების (dominum divisum) სახელწოდებას ატარებს. ბატონის უფლებები აზნაურის ყმა-მამულზე შემდეგი გარემოებებით მტკიცდება: აზნაურს არა აქვს თავისი ყმა-მამულის თავისუფალი გასხვისების უფლება. თავისი ყმა-მამულის გაყიდვის, ანდერძად გაცემის, შეწირვის თუ სხვა მისთანა შემთხვევაში აზნაურმა ნებართვა უნდა აიღოს თავის ბატონისაგან; როდესაც აზნაური არ ღვას თავის მამულზე, ტყვედ არის ჩავერდნილი, თუ წასული და დაკარგულია სადმე, ბატონი მის ყმა-მამულს თავისად სთვლის და თავისთვის იხმარს, ყიდის ან წყალობად გასცემს (თუმცა, აზნაურის ტყვეობიდან დაბრუნების შემთხვევაში ბატონი ვალდებულია დაუბრუნოს ან მისცეს სანაცვლო ყმა-მამული); თუ აზნაური რაიმე მძიმე დანაშაულს ჩაიდენდა, ბატონს უფლება ჰქონდა ჩამოერთმია მისთვის ყმა-მამული; უძეოდ გარდაცვლილი აზნაურის ყმა-მამული მთლიანად ბატონის ხელში გადადიოდა¹. მაგრამ ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ აზნაურის განკარგულებაში მყოფი საკუთრების სხვადასხვა სახეობანი, რადგან აზნაურის ბატონი ყმის ყოველგვარ საკუთრებას ერთნაირად ვერ შეეხებოდა. აზნაურის ყმა-მამული საკუთრების ხასიათის მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდებოდა: 1. სამკვიდრო ყმა-მამული, 2. ბატონისაგან ნაწყალობევი და 3. ბატონისაგან დამოუკიდებლად ნაშოვნის, პირადი გარჯით შეძენილი ყმა-მამული (ნასყიდი, ნასისხლი, ნამზითევი, ნაჯილდოები...). განსხვავება საკუთრების ამ სამ სახეობას შორის ნათლად შეიმჩნევა აღებული ხაზის საბუთებში. მოვიტანთ ზოგიერთ ასეთ საბუთს: 1441 წლის შეწირულობის წიგნით მეფე ალექსანდრე I სწირავს სვეტი-ცხოველს მაკუქას-ძეთ თავიანთი ყმა-მამულითა. ალექსანდრე მეფე ამ მაკუქას-ძეთ მცხეთის-შვილად სვამს და ასე აღნიშნავს: „ასრე და ამა წესითა შეგწირენ, რომე მცხეთის-შვილად დაგსხენ... თქუენით მკუთიდრი თა მამული თა და ნასყიდი თა მამული თა და ჩუენგან ბოძებული თა ერწოულითა მამულითა და სოფლითა შემიწირიხართ...“². ამრიგად, აქ ცალ-ცალკეა მოხსენებული „მკუთიდრი მამული“, „ნასყიდი მამული“ და „ჩუენგან (ამ შემთხვევაში მეფისაგან, გ. ა.) ბოძებული მამული“.

ერეკლე II-ის მიერ მანუჩარ ყორდანაშვილისადმი მიცემულ წყალობის წიგნში, რომლითაც ერეკლე II უბოძებს ყორდანაშვილს პაპაპისის ყმა-მამულს, ნათქვამია: „...სადაც პაპაშენს შალუტას-შვილს თამაზას ყმა ჰყოლია და მამული ჰქონებია სამკვიდრო, ნასყიდი თუ უსყიდი და ან თუ მებატონისაგან ნაწყალობევი ჰქონოდეს, თავისის სამართლიანის სამძღვრით... შენთვის და სახლისა შენისა მომავლისათვის გვიბოძებია“³.

ქაიხოსრო და იოსებ ნახუცრიშვილების მორიგების წიგნში, სადაც ქაიხოსრო ნახუცრიშვილი თავის ბიძაშვილს თავიანთ მამულებში წილს უღდებს, ნათქვამია: „თუ მამა-პაპის ნაქონი მამული კავთიგვეს სალაპარაკო

¹ საკითხი აზნაურის საკუთრების უფლების შესახებ თავის ყმა-მამულზე ცალკე და დიდი საკითხია, რომლის დეტალურად გამოკვლევას აქ ვერ შევუდგებით, ვინაიდან თემის ფარგლები და წერილის მოცულობა ამის საშუალებას არ გვაძლევს. ამიტომ აქ, ამ შემთხვევაში, ზოგადად და ფაქტური მასალის მოტანის გარეშე, ხოლო ქვემოთ მოკლედ და მცირედენი ფაქტური მასალის მოშველიებით ვიხილავთ აზნაურის საკუთრების უფლებასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

² ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წ. III, № 22.

³ ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველეები, წ. III, № 191, გვ. 168.

ან ნაწყალობევი, ან ნასყიდი და შემატებული გამოვიტანოთ ვისგანმე რამე, იმისიც მეხუთელი წილი მოგეცეს“¹.

ნიკოლას კანდელაკი თავის ანდერძის წიგნში (1798 წ.) წერს: „...ჩემდა დამმარხველად და მომვლელად... ოქრობირი დავადგინე და ჩემდა შვილად ავიყუანე და ჩემი მამისეული, ან ბატონის წყალობა, ან ჩემი ხელით მონაგარი რაც მქონდა გლეხები, ადგილ-მამული, ვენახი, ტყე, ამ მტკიცე წერილით მივეცი“².

ამრიგად, აზნაურის ყმა-მამული ზემოაღნიშნულ სამ ძირითად სახეობად შეიძლება დაეყოთ.

ნაწყალობევი ქონება აზნაურის ყველაზე უფრო მერყევი საკუთრება იყო. ასეთი სახის ქონების უკან წაღება ყოველთვის შეეძლო მწყალობელს. ამის მაგალითები საბუთებში ხშირია. მოვიტანო მხოლოდ ერთ საბუთს, რომლითაც განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ნაწყალობევი მამულის ამგვარი ხასიათი, მისი განსხვავება სხვა სახის საკუთრებისაგან: ერეკლე II ბრძანებს აძლევს მარტყოფის მოურავს სულხანს, რომ ცმაგურის-შვილის ბეითალმალი მიწა, რომელიც მან, ერეკლემ, ჩიტრეკაშვილს უბოძა, ახლა თუშმალ გებრიელისათვის უბოძებია და ამ გაბრიელს უნდა მოაბარო. მაგრამ აქვე დასძენს: თუ ეს მიწა ჩიტრეკაშვილის „მამისა და პაპის სამკვიდრო იყოს, მოგვახსენოს და ვერ გამოვართმევთ. თუ ჩვენგან მიცემული არის, აქ ორი ზონა გამოგვართოს და ეგ მიწა მაგას დაანებოსო“³.

ამ საბუთით კარგად შეიმჩნევა ნაწყალობევი ქონების ეს არამტკიცე ხასიათი. მწყალობელს შეუძლია თავისი სურვილის მიხედვით, თუ საჭიროდ დაინახავს, ადვილად წაიღოს უკან ნაწყალობევი ქონება, ანდა, უფრო ხშირად—გამოცვალოს იგი სხვა წყალობით, იმ დროს, როდესაც სამკვიდრო ქონებას ასე თავისუფლად ვერ მოეპყრება. ცხადია, აზნაურის საკუთრების უფლება ბატონისაგან ნაწყალობევი ყმა-მამულზე მეტად შეზღუდულია. ბატონთან ახლადმისული აზნაურის ქონება ჩვეულებრივ მთლიანად ასეთი სახის საკუთრებისაგან, ნაწყალობევი ქონებისაგან, შესდგება. ამიტომაც, რომ ასეთ აზნაურს თავისი ყმა-მამულის გაყიდვის უფლება არ გააჩნია. ერთ-ერთ საბუთში ვკითხულობთ: „მაჰკვარიანი (ქართლში გადმოსული იმერეთიდან, იყმო ფალავანდიშვილს. გ. ა.) მოსული კაცია, ის მამულს როგორ გაჰყიდის“⁴.

აზნაურის სამკვიდრო ყმა-მამული ეს ისეთი სახის ქონებაა, რომელსაც ეს აზნაური ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ფლობს და რომელშიც შესულია როგორც ნაწყალობევი, ისე მისი საკუთარი, ე. წ. „თანმოყოლილი“, ყმა-მამული და სხვა. დროთა განმავლობაში მან დაისაკუთრა ნაწყალობევი ყმა-მამული. ბატონი ასე ადვილად ვეღარ წაიღებს უკან ამ ყმა-მამულს. ზემოთ მოტანილ საბუთში სამკვიდრო ქონების ეს შედარებით უფრო მტკიცე ხასიათი კარგად მოჩანს: თუ „მამისა და პაპის სამკვიდრო იყოს, მოგვახსენოს და ვერ გამოვართმევთ“, აღნიშნავს მეფე თავის ბრძანებაში⁵.

სამკვიდრო ქონების შედარებით უფრო მტკიცე ხასიათს შესანიშნავად მოწმობს ერეკლე II-ის სიტყვები გამოთქმული აზნაურ ბაქრაძისადმი მიცემულ განაჩენში. ამ განაჩენს ერეკლე II ასეთ დასკვნას აწერს: „ქ. რადგან ამ

¹ საქ. მუხ. Qd № 2169.

² საქ. მუხ. Ad № 1570.

³ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 459.

⁴ საქ. მუხ. Hd № 1774.

⁵ საქ. ცენტრ. არქივი ფ. 226, № 459.

ბაქრაძის მამა და პაპა დიდი ხნის დასახლებული არის მერეს მამულზედ, სამართლით არც მამული გამოერთმევა ამ ბაქრაძესა. ალაგერდის ყმობისა მეფის ალექსანდრეს გუჯარი აქვს და მამულზედ ა(მ) მოწმე(ე)ბს უფიცავს, რომ ამ თონს თაობას გაუვლია და ამას მამული როგორღა წაეგართოთ¹. ეს უკანასკნელი სიტყვები შესანიშნავად ადასტურებს სამკვიდრო საკუთრების თავისებურ სიმტკიცეს.

მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ „მკვიდრი“ მამული აზნაურის სრული საკუთრება იყო.

ვახტანგის სამართლის ერთ-ერთ მუხლში საგანგებოდ აღნიშნულია, რომ აზნაურს, იქნება ის სამეფო თუ სათავადო, უფლება არა აქვს ბატონის დაუკითხავად გაჰყიდოს თავისი ყმა-მამული². დაახლოებით ასევეა აღნიშნული ერეკლე II-ის ერთ სასამართლო განაჩენშიც³. ეს კანონი ძირითადად სწორედ აზნაურის სამკვიდრო ქონებას შეეხება.

ნაწყალობევი და სამკვიდრო საკუთრების გარდა აზნაურს გააჩნია კიდევ ნასყიდი, ნამზითვი, ნასისხლი, საჯილდაოდ ნაშოვნი და საერთოდ პირადად, თავისი გარჯით, „კარგაკაცობით“ მოპოვებული, თავისი ხელით მონაგარი ქონება. ასეთი ქონების განსხვავებული ხასიათი კარგად ჩანს საბუთებში, ერთ საბუთში ვკითხულობთ: „ლაპარაკი ჩამოვარდა რუხისის ღ(ე)თაების სასაფლაოზედ კლიმიას-შვილები ამბობდენ: ბატონის ჩვენისაგან არ მოგვეცემია, ჩვენის კაცობით გვიშოვნია საჯილდაოთა“⁴. როდესაც კლიმიაშვილები ასე დაჟინებით ცდილობენ დამტკიცონ და ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ეს სადაო ადგილი თავიანთი ბატონისაგან მიღებული წყალობა კი არაა, არამედ ბატონისაგან დამოუკიდებლად, მათი „კაცობით“ ნაშოვნი საკუთრებაა („საჯილდაო“), ჩანს, მათთვის დიდი მნიშვნელობის ამბავია ამის დამტკიცება და ამ ადგილის „საჯილდაოდ“ შოვნის ფაქტი მათი უდაო უფლებების დამადასტურებელი უნდა ყოფილიყო.

აზნაურის პირად, უცილებელ საკუთრებას წარმოადგენს მისი ნასყიდი ყმა-მამული. ეს აზნაურის ყველაზე მტკიცე საკუთრებაა.

ნასყიდი ქონების სიმტკიცის დამადასტურებელ გამოთქმებს, საერთოდ, იურიდიულ აქტებში არაიშვიათად ვხვდებით: „ნასყიდობა არავის მოშლიაო“, აღნიშნავენ თავადები, „ნასყიდობა არ მოიშლებოდაო“, შენიშნავენ მეფე თავის ერთ-ერთ სასამართლო განაჩენში⁵, „ნასყიდობა არავის წართმევიაო“⁶, აცხადებს გლეხი თავის არზაში. ნასყიდი ქონების სიმტკიცე და ხელუხლებლობა დაცულია კანონით. ვახტანგის სამართალში ნათქვამია: „თუ კაცმან ნასყიდობა ქნას მამული, სოფელი, საქონელი, თუ პირუტყვი, დიად ალალი შესარჩენი საქმე არის, ბატონის მეტი კაცი ვერ მოუშლის და თუ ბატონი გაუწყრებისა

¹ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 359.

² „ქელმწიფის სახასოს აზნაურიშვილისას და სახასო გლეხისას ხელმწიფის უდასტუროდ თავადი, ნურც თავადის ყმა თავისი ბატონის უბეჭდოდ ნურავინრას გაყიდის, თორემ მისი მებატონე არ იყაბულგებს, მამულს თვითან დაიჭერს და ფასს მიმსყიდველს სთხოვს“ (დ. ჩუბინიშვილი, ქრესტომათია, 1848 წ., გვ. 428, § 163).

³ „საქართველოს რიგით და წესით ასრე გაეარჩევთ და დადებულციც ასრე არის, თავისის ბატონის უდასტუროდ ვერა კაცი მამულს ვერ იყიდის და ვერც გაჰყიდის“ (საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 607).

⁴ ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, წ. III, № 12.

⁵ საქ. მუხ. ძეგ. № 4135.

⁶ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 467.

სულს გარდა ყველაზე ხელი მიუწვდება, მაგრამ ბატონსაც ეს მართებს, სხვა რიგად, რომ კაცმან კაცს გარდაახდევინოს, ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს“¹. ასე რომ, დანაშაულის შემთხვევაში, მართალია, მეფეს შეუძლია უკლებლივ მთელი ქონება ჩამოართვას დამნაშავეს, მაგრამ კანონი ურჩევს მას, რომ, როგორც არ უნდა დასაჯოს დამნაშავე, „ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს“.

ნასყიდი მამულის სრული, შეუზღუდველი საკუთრების ხასიათი გამოხატულია იმ ფორმულაში, რომელიც ჩვეულებრივ იხმარებოდა ხოლმე ნასყიდობის აქტებში: „გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან, როგორც სხვას ალალს მონასყიდეს მოხმარებოდეს. ხელგეწიფოდეს გასასყიდად, გასამზითვად, თუ რითაც ფერად გინდოდეს“. ამ ფორმულაში დადასტურებულია ნასყიდი ქონების თავისუფალი გაყიდვის, გამოზივების, საერთოდ გასხვისების უფლება.

აზნაურის ნასყიდი ყმა-მამულიც ასეთივე განსაკუთრებულ მდგომარეობაშია (მისი ნამზითვიც, ნასისხლიც და სხვა მისთანა, ბატონისაგან დამოუკიდებლად ნაშოვნია ქონება). ასე მაგალითად, ბატონი ვერ აუკრძალავდა აზნაურს ნასყიდი ყმა-მამულის გაყიდვას თუ გაანდერძებას, სამკვიდრო და მით უფრო ნაწყალობევი ყმა-მამულის გასხვისება-გაყიდვის საკითხში კი აზნაური თავისი ბატონის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. ბატონს უფლება ჰქონდა აეკრძალა თავისი აზნაურისათვის ასეთი ყმა-მამულის გასხვისება და უფლება ჰქონდა დაერღვია ნასყიდობის აქტი, თუკი იგი მისი ნებართვის გარეშე იყო შედგენილი. ამის დამადასტურებელი არაერთი საბუთი მოგვეპოვება².

აზნაურის ნასყიდი ყმა-მამული კი ამ მხრივ რამდენადმე განსხვავებულ მდგომარეობაში იყო. მართალია, ვახტანგის სამართლის იმ მუხლში, რომელიც ზემოთ მოვიტანეთ, საუბარია აზნაურის ყმა-მამულზე საერთოდ და არაფერია ნათქვამი, თუ რა უფლებები გააჩნია აზნაურს კერძოდ თავისი ნასყიდი ქონების მიმართ, მაგრამ საბუთების მიხედვით შესაძლებელი ხდება გარკვეული დასკვნის გამოტანა იმის შესახებ, თუ რამდენად აქვს აზნაურს თავისი ნასყიდი ქონების თავისუფალი გაყიდვის უფლება. ამ მხრივ საინტერესოა ნასყიდობის წიგნი, გაცემული სომხითის აზნაურის გიორგი იაგულაშვილის მიერ. იაგულაშვილმა გიორგიმ წელფეწას ვენახი მიჰყიდა. ნასყიდობის წიგნში იგი აღნიშნავს: „ერთი ესე, რომე ჩემიც ნასყიდი იყო ეს ვენახი და ძლევის მთავარმოწამის შეწირული იყო. ბატონს წელი არ ქონდა, არ აქს. მეც ასრე შენთვის მომიყიდა, წელი არა აქვს“³.

როგორც გამყიდველი აღნიშნავს, გაყიდული ვენახი მისი ნასყიდი ყოფილა და ამიტომ მის ბატონს „ხელი არა ჰქონდა“. მაგრამ საინტერესოა და ნიშანდობლივია, რომ ამ საბუთს აშიაზე ასეთი მინაწერი ახლავს: „მე ედიშერს ამისი ყაბული მაქვს. ამისი მოწამე გერმანოზიშვილი კაცია“. ცხადია, ეს ედიშერი, თავის თანხმობას რომ აღნიშნავს საბუთში, არის საბუთის გამცემის, გიორგი იაგულაშვილის ბატონი. მართალია, ეს ვენახი იაგულაშვილის ნასყიდი იყო, ე. ი. მის უცილებელ საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ მაინც ზედმეტი არ ყოფილა ბატონს თავისი ყაბულობა განეცხადებინა

¹ დ. ჩუბინაშვილი, ქრესტომათია, 1848, გვ. 428, § 160.

² საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 1479; საქ. მუხ. Hd № 6335; ნ. ბერძენიშვილი ი. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, წ. I, № 270.

³ ნ. ბერძენიშვილი ი. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, წ. II, № 35.

ნასყიდობის წიგნში. შეიძლება ეს აეხსნათ იმ გარემოებით, რომელიც ერთ-ერთ საბუთშია აღნიშნული, რომ თუ ყმის „ბატონს ენდომება იმ მამულის სყიდვა, იმისი უპრინაია და იმან უნდა იყიდოს და თუ იმის ბატონს არ ენდომება სყიდვა, დასტურს დასცემს წერილის მოცემით და მერე ვისაც უნდა მიჰყიდოს“¹. ან იქნებ, აქ უნდა დავინახოთ თავადების იმ ტენდენციის გამოვლინება, რომელიც სხვა საბუთებიდანაც შეიმჩნევა—ხელი დაადგან თავიანთი აზნაურის ნასყიდ ქონებასაც, აზნაურის ნასყიდი ქონებაც, ისე როგორც მთელი მისი ყმა-მამული, თავიანთი სახლის საკუთრებად წარმოადგინონ².

სამართლის მიხედვით ბატონი ვერ დაუშლიდა ყმას ნასყიდი ყმა-მამულის გაყიდვას: ბეჟან ამილახვარი ჩივის მეფესთან თავისი ყმის შესახებ—ჩემს ნაწყალობევე ადგილებს ჰყიდისო, „ჩვენგან მიცემულს მამულს თუ სამართალი გააყიდვინებს, ნება სამართლისა არისო“. მაგრამ გამოირკვა, რომ ეს ადგილები ამილახვრის ყმას თავისი ბატონისაგან ნაწყალობევი კი არ ჰქონია, არამედ სახასო კაცისაგან უყიდა. ამის საფუძველზე სასამართლოს გამოაქვს განჩენი: „ასე გაყიდულის მებატონე თავის გლეხს ვერ დაუშლის გასყიდვას“³.

ამრიგად, სამკვიდრო და მით უფრო ნაწყალობევი მამულის გაყიდვის შემთხვევაში ბატონს უფლება აქვს არ დაანებოს თავის ყმას გაყიდვა, არ დათანხმდეს გაყიდვაზე და ეს კანონიერი იქნება. მაგრამ, თუ ყმა თავისი ნასყიდი მამულის გაყიდვას მოინდომებს, ბატონი მოვალეა მისცეს მას თავისი დასტური.

ამ დებულების დასამტკიცებლად შეიძლება კიდევ სხვა საბუთების ნოტანაც. დავკმაყოფილებით ერთით: აზნაური პაპალოა სანთლიკუდაშვილი ჩივის მეფესთან, რომ მისი ბატონი ედია ავალიშვილი არ ანებებს მას ნასყიდა მამულის გაყიდვას. მეფე უბრძანებს თავადს, მისცეს მან თავის აზნაურს ნასყიდი მამულის გაყიდვის საშუალება ან არადა გადაუხადოს იმ ვალების ნაწილი, რომლის გამოც ამ აზნაურს მამულის გაყიდვა უხდება⁴. ურჩი თავადი არ ემორჩილება ამ ბრძანებას. მეფე ხელშეორე ოქმს უგზავნის: „ჩენი ბძანება არის, ამ პაპალას თავის სახსრის ვალი რომ დაზღებია, იმას უწინაც მივეცი თ ოქმი, თავის ნასყიდი მამული გაყიდოს და მოვალეს მისცეს, მაგრამ, რომელიც ნასყიდი არა ჰქონდეს, სამკვიდროს მამულს ნუ გაჰყიდის“⁴.

ასევე წყდება საკითხი იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც აზნაური ეკლესიას სწირავს თავის ყმა-მამულს. აზნაურს არ შეუძლია შესწიროს ეკლესიას თავისი სამკვიდრო ქონება ბატონის ნებართვის გარეშე. აზნაურის შეწირულობის წიგნს ასეთ შემთხვევაში აუცილებლად ახლავს ბატონის დამტკიცება⁵. მაგრამ თავისი ნასყიდი ქონების შეწირვა კი აზნაურს შეუძლია ისე, რომ მისი შეწირულობის წიგნს ბატონის ხელრთვა არ ახლდეს⁶.

ანალოგიური მდგომარეობა უნდა გვექონდეს იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც აზნაურს თავისი ყმა-მამულის ანდერძით დატოვება სურს ვინმესათვის. აზნაური თავის სამკვიდრო ყმა-მამულს ვერავის ვერ დაუტოვებდა ბატონის

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, წ. II, № 249.

² «He только пожалованное, но и все недвижимое имение азнаура-вассала патрони склонен со временем рассматривать как достояние своего «дома»...» (Н. Бердзенишвили, Очерк... გვ. 38).

³ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 446.

⁴ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 430.

⁵ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 2349.

⁶ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 364.

ნებართვისა და განადგობების აქტში მისი აქტიური მონაწილეობის გარეშე. მაგრამ აზნაურის ნასყიდი ქონება ამ მხრივ, ჩანს, გამოჩაქისის შეადგენდა. ასეთი დასკვნის საშუალებას იძლევა შემდეგი საბუთი: არჩვადე გოგიამ გედევანიშვილს პატარაკაცს მიჰყიდა მიწა. ნასყიდობის ამ წიგნს აშოიაზე ახლავს მიწის მსყიდველის გედევანიშვილის მინაწერი: „თუ უშვილო გარდავიცვალო, ჩემი ანდერძია, ჩემი ნასყიდობა ჩემსავე მამის შვილს დარჩეს“¹.

ამრიგად, აზნაური შედარებით თავისუფალია თავისი ნასყიდი ქონების გასხვისების საკითხში, მაგრამ საბუთების მიხედვით აშკარა ხდება ერთი გარემოება, ფრიად დამახასიათებელი აზნაურის მდგომარეობისათვის გვიანფორმალურ საქართველოში. მიუხედავად იმისა, რომ სამართალით დაცულია ნასყიდი ქონების ხელუხლებლობა და ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობს დაიცვას ყმა-აზნაურის უფლებები ნასყიდ ყმა-მამულზე, თავადების მძლავრობისა და სამეფო ხელისუფლების სისუსტის პირობებში აზნაურის ეს უფლებები ყოველთვის დაცული როდია. აღნიშნული გარემოება კარგად შეიმჩნევა ზემოხსენებული სანთლიკუდაშვილის საბუთების მაგალითზეც და აგრეთვე სხვა საბუთებითაც. თავადები ცდილობენ თავიანთი უფლებები გაავრცელონ აზნაურის ამ სახის საკუთრებაზედაც.

აზნაურის ნასყიდი ყმა-მამულის სამკვიდრო და ნაწყალობევი ყმა-მამული-საგან განსხვავებული ხასიათი მქადავდება იმ ფაქტშიც, რომ აზნაურის ბატონისაგან წასვლის შემთხვევაშიც აზნაური თავის ძველ ბატონთან სტოვებს როგორც მისგან წყალობის სახით მიღებულ ყმა-მამულს, ისე თავის სამკვიდრო ყმა-მამულსაც, მაგრამ საკუთრების უფლებას ინარჩუნებს თავის ნასყიდ ყმა-მამულზე.

XIX საუკუნის დამდეგს რუსეთის ხელისუფლება საქართველოში, სხვა საკითხთა შორის, დაინტერესებული იყო საკითხით სათავადო აზნაურთა უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ. მთავრობამ ამ საკითხზე ქართველ თავადთაგან აზნა-განმარტება მოითხოვა. კითხვაზე იმის შესახებ, თუ ქონების რა ნაწილს უტოვებდა თავის ბატონს აზნაური მისგან წასვლის შემთხვევაში, ქართველმა თავადებმა ასეთი პასუხი გასცეს: „თავადის აზნაურნი, ვიცით, რომ რამდენიმე თავიანთის მეზატონისაგან გასულან სამეფოს მამულში და აგრეთვე სხვისა სათავადოსა სამფლობელოსა შ[ინ]ა, მარამ ხსენებულთა მათ აზნაურთა თავადისათა, რაიცა ჰქონებიათ ყმა, გინა მამული, ის კი სრულებით დაუტევებიათ თავეთის მეზატონეთათვის და აზნაურის დატევებულის ყმასა და მამულში თავადისადმი ნასყიდიც რევებულა თუ არა, იგი ჩვენ არა ვუწყით“².

ქართველი თავადების ამ პასუხში აშკარად შეიმჩნევა ის ტენდენცია, თავადებს რომ ახასიათებთ აზნაურთა ნასყიდი ყმა-მამულის მიმართ. მათ არ სურთ იცნონ აზნაურის განსხვავებული, უცილობელი უფლებები ასეთი სახის ყმა-მამულზე და ამით უნდა აინსნებოდეს ის გარემოებაც, რომ თავიანთ პასუხში მათ ეს უფლება მიჩქმალეს.

XIX საუკუნის დამდეგს შედგენილ ქართული სამართლის მიმოხილვაში დავით ბატონიშვილი ამ საკითხის შესახებ ასე წერს: «Княжеские дворяне в лице и фамилии своей суть свободны. Они имеют волю избирать место-

¹ საქ. მუხ. Hd № 14261.

² საქ. ც. არქ. ფ. 1, საქმე № 627. «О рассмотрении прав грузинских княжеских дворян».

пребывание и пользуются всеми преимуществами благородному грузинскому дворянству присвоенными. Имена пожалованные от царей, благоприобретенные, равно и приданое за женами остаётся неприкосновенным. Прочее же стяжание полученное от милостей князей, их патронов, остаётся навсегда за прежними владельцами, покровителями сих дворян»¹.

ქართული სამართლის ეს მუხლი უფრო სწორად გამოხატავს არსებულ წესს, რასაც სხვა საბუთებზე ემორწმება. ასე მაგალითად, ბებურიშვილის ბუშისათვის მიცემულ ახნაურშილობისა და სითარხნის წიგნში თავადი აღნიშნავდა: „ჩემი მოცემული მამული კი ჩამოგართვი და თქვენის ნასყიდის მამულით გაგანთავისუფლეო და საბატონყმით ხელი არა მაქვს შენთანაო“.

პაპუნა დოქიძემ, მეფე ბაქარის საუფლისწულო ყმამ სვეტიცხოველის ყმობაში გადასვლა არჩია. ვახტანგ VI-ის ბრძანებით იგი დომენტი კათალიკოზს ახლდა სპარსეთში და მის ყმობაში შესვლა მოინდომა. კათალიკოზ დომენტის მიერ პაპუნა დოქიძისადმი მიცემულ წყალობის წიგნში ნათქვამია: „აწუ ჩვენს ძმისწულთან მეფეს ბაქართან შუა შემოგვიყუანე და სვეტიცხოველის ყმობა მოინდომეო“. მეფე ბაქარ დათანხმებულა და ნება დაურთავს, ანუ, როგორც ნათქვამია საბუთში, „შეუწირავს“ დოქიძე სვეტიცხოველისათვის. დოქიძის სამკვიდრო მამული ბაქარს დარჩენია, მაგრამ ნასყიდი მამული კი თან გაყოლია დოქიძეს ახალ ბატონთან: „ის შენი მამა-პაპათ სამკვიდრო მამული ისევ საუფლისწულოდ დადევს და შენ ამ შენგან ნასყიდობით შემოგწირეს“², აღნიშნა ს დომენტი კათალიკოზი დოქიძისადმი მიცემულ წყალობის წიგნში, რომლისათაც ამ თავის ახლადშემდენილ ახნაურს ყმა-მამულს უბოძებს.

ერეკლე II-მ ურჩ ფეოდალებს—დავით, პაატა და ნიკოლოზ ციციშვილებს ჩამოართვა ახნაური მეღვინეთხუციშვილი თავისი ძმისწულებით და სახსო ყმად გაიხადა, მეღვინეთხუციშვილების სამკვიდრო მამული ციციშვილებისად სცნო, ხოლო ნასყიდი კი მეღვინეთხუციშვილებს დაუტოვა. ბრძანების წიგნში ერეკლე II ასე წერს: მეღვინეთხუციშვილები „ციციშვილს პაატას და ნიკოლოზის წილიდამ უმამულოთ გამოგართვით და ჩვენს სახსოთ დავიკირეთ. ციციშვილებს გაყრა რომ მოუხდესთ, სხვა სახლისკაცებმა ამ მეღვინეთხუციშვილის სამაგიეროდ უმამულოთ სხვა ახნაურშილი უნდა აიღონ და ამათთან ციციშვილებს საბატონყმით ხელი აღარა აქვსთ, ჩვენი სახსო არისო.

ქ. რომელიც მამულები ამ მეღვინეთხუციშვილებს ნასყიდი აქვს და ან მოსული კაცი ჰყავსთ რომ ციციშვილებისაგან მიცემული არ ყვანდესთ, ის იმათივე არის და ვერცავინ მოუშლისთ და რომელიც ციციშვილებისაგან ამათ ყმა და მამული მისცემია, ის ისევ ციციშვილებისა არის და მეღვინეთხუციშვილებს ამ ყმასთან და მამულთან ხელი აღარ აქვსთ“³.

ამრიგად, ახნაურს უფლება აქვს დასტოვოს თავისი ნებით ბატონი და სხვას ეყმოს, მხოლოდ ძველ ბატონს უნდა დაუტოვოს თავისი სამკვიდრო და ნაწყალობევი ყმა-მამული. ნასყიდ ყმა-მამულზე კი იგი ინარჩუნებს საკუთრების

¹ Царевич Давид. «Обозрение Грузии по части прав и законовения». § 242.

² საქ. მუხ. Ad № 1575.

³ საქ. მუხ. Qd № 420.

უფლებებს. მართალია, საკანონმდებლო ძეგლებში ამგვარი კანონი აღნიშნული არ არის, მაგრამ ასეთი წესის არსებობა ცხოვრებაში სრულიად ცხადი ხდება ზემოთ ნახსენები სასამართლო განჩინებებით, რომელიც ბატონისაგან აზნაურის წასვლას ეხებოდა¹. ამასვე მოწმობს როგორც დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვა“², ისე XIX საუკუნის დამდგის ქართველი თავადების აზნაურანობა³.

ასეთი იყო საკითხის იურიდიული მხარე. მაგრამ გასარკვევია, თუ როგორ უყურებდა თავადი აღნიშნულ წესს და ჰქონდა თუ არა აზნაურს რეალური შესაძლებლობა, რომ აღნიშნული უფლებებით ესარგებლა.

აზნაურისათვის ხშირად გადამწყვეტი, საარსებო მნიშვნელობა ჰქონდა ბატონისაგან წასვლის შემთხვევაში თავისი სამკვიდრო ყმა-მამულის დატოვებას. მართალია, აზნაური ინარჩუნებდა ნასყიდ ყმა-მამულს, მაგრამ აზნაურთა ძირითად მასას, ეკონომიური სიფიწროვის პირობებში, ასეთი სახის ყმა-მამული ან არ გააჩნდა, ან კიდევ თუ ჰქონდა, ნაკლებმნიშვნელოვანი იყო მისი მეურნეობისათვის. აზნაურის ქონების ძირითად ნაწილს შეადგენდა მისი სამკვიდრო, მამა-პაპეული ყმა-მამული, რომელსაც აზნაური საუკუნეთა მანძილზე ფლობდა. „სამკვიდროში“ იგულისხმებოდა როგორც ბატონისაგან ნაწყალობევი, ისე აზნაურის მიერ პირადი გარჯით მოპოვებული ყმა-მამული, რადგანაც როგორც ერთი, ისე მეორე სახის მამული დროთა განმავლობაში აზნაურის სამკვიდრო მამულად იქცეოდა. მაგრამ ბატონი ცდილობდა თავისი უფლებების გავრცელებას აზნაურის არა მარტო სამკვიდრო ქონებაზე, არამედ მის ნასყიდ ქონებაზეც და აზნაურის წასვლის შემთხვევაში არც ამ სახის ქონებას ანებებდა მას⁴.

მეფესთან გადასული აზნაურიც კი ყოველთვის არ იყო ყმა-მამულის მხრივ შესაფერისად უზრუნველყოფილი და დაქმყოფილებული; მართალია, მეფე ცდილობდა აზნაურთა მოზიდვას თავის მხარეზე, მაგრამ მის ყოველთვის არ შეეძლო მათი სათანადოდ მოპარაგება.

თუ რამდენად შეზღუდული იყო აზნაური ეკონომიურად წასვლის უფლების განსორციელებაში, კარგად ჩანს აზნაურ ფარსადან ესიტაშვილის მიერ თავის ბატონის ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილისადმი მიცემულ ყმობის წიგნიდან. „ჩემის ცოდვით და უკეთურებით ურჩება მოვინდომე,—წერს ამ წიგნში ესიტაშვილი,—და თქვენი ბატონ-ყმობა უარყავ და ბატონთან ჩვილი დავიწყებ და თქვენის ყმობიდან განთავისუფლება მოვინდომე და თქვენ ბატონისათვის მოგხსენებინათ და ბატონი გამწყრომოდა და გარსევან ეშვიკალათბაში იასაულად ებოძებინა და რომელიც თქვენის მამა-პაპისაგან წყალობა მამული მქონდა, იმ მამულსაც და ასი თუმანი სინჯიკაშვილების სახსარი რომ მეჭირა, ის ყმა და მამულიც და ეს თეთრიც ჩემთვის უნდა გამოერთმევიანა და თქვენთვის მიებარებინა. ახლა მოველ და შემოგხევე და ეს ჩემი დანაშაული

¹ „საბატონყვით ვერ შემოვივდით აზნაურობის მიზეზით“—1797 წლის საბუთი (საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 2997); „აზნაურშვილია, თავისუფლება აქვს, გლეხკაცურად ვერ იყვობენ“—1774 წლის სასამართლო განჩინი (საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 867); „აზნაურშვილმა თავისი ნებათ-ყმასა და მამულზედ ქელი აღიღოს და თავისის მამულიდამ ადგეს, თავის მებატონეს საქმე აღარ ექნება“—1792 წლის სასამართლო განჩინი (საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 873).

² Царевич Давид, Обзорение... § 242.

³ საქ. ც. არქ. ფ. 1, საქმე № 627.

⁴ Н. Бердзенишвили, Очерк... გვ. 38.

მაპატიეთ, რომ, რადგან თქვენის მამა-პაპის ერთგულად ნამსახურის კაცის შვილი ვიყავ და შენი მემკვიდრე აზნაურშვილიც ვიყავ, ეს ყმა და მამული და ეს თეთრიც ჩვეე წყალობა მიყავით. დღეს და დღეის იქნათ, როგორც ერთს სხვას ჩემისთანას აზნაურშვილს თავისის მემკვიდრის ბატონისათვის ერთგულად ემსახუროს, მეც ისე თავდადებით და ერთგულად გმსახურო თქვენცა, თქვენს ძმისწულსაც და თქვენს ჩამომავლობასაც¹.

მოტანილი საბუთიდან შეიმჩნევა, რომ საქმეს სწყვეტს ის ყმა-მამული, რომელიც ესიტაშვილს წასვლის შემთხვევაში უნდა დაეტოვებინა ბატონთან. ესიტაშვილმა ამ ყმა-მამულის შენარჩუნება ვერ მოახერხა და იძულებული გახდა, რომ ისევ თავის ძველ ბატონთან დაარჩენილიყო.

აზნაურის განთავისუფლებას, ეკონომიური დამოკიდებულების გარდა, პირადი დამოკიდებულებაც აძწელებდა. ბატონი სრულიად არ თვლიდა აზნაურს უფლებამოსილად, რომ მას თავისი ნებით მიეტოვებინა საცხოვრებელი, უგულებელდებოდა სამსახურებრივი მოვალეობანი და წასულიყო სხვასთან.

აზნაურის ყმა-მამულს თავადი თავისად სთვლიდა, თავადის ასეთი მიდრეკილების საფუძველზეა წარმოშობილი მისი დამოკიდებულება აზნაურის ყმა-მამულისადმი აზნაურის წასვლის შემთხვევაში—თუ აზნაური წავა, ყმა-მამული ბატონს რჩება; კიდევ მეტიც, დროის განმავლობაში თავადი იმის დაკანონებასაც კი ცდილობდა, რომ აზნაურს საერთოდ, არავითარ შემთხვევაში, არც ყმა-მამულის დატოვების პირობით არ ჰქონდეს ბატონისაგან თავისუფალი წასვლის უფლება. საბუთებიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორ დაჟინებით ცდილობდა თავადი აეკრძალა აზნაურისათვის წასვლა, ხელი შეეშალა მისთვის ამგვარი ცდების განხორციელებაში.

მიუხედავად იმისა, რომ თავადის ყმობიდან წასული აზნაურის ყმა-მამული თავადის ხელში გადადიოდა და მაშასადამე, ამის შემდეგ თავადი ხდებოდა ამ ყმა-მამულის შემოსავლის ერთადერთი მესაკუთრე და მონაშჩარებელი, თავადები, მაინც სასტიკად ეწინააღმდეგებიან აზნაურების ყმობიდან წასვლას.

ამის ახსნა იმით, რომ თავადს ესაქიროება აზნაური თავის მეურნეობისათვის როგორც მოხელე, სკირდება, როგორც დამხმარე ძალა ექსპლუატირებული მასის დასამორჩილებლად და სხვა, ვფიქრობთ, სამართლიანი იქნებოდა, მაგრამ არა საქმაო. ისმის კითხვა: ის ფაქტი, რომ თავადები ასეთ სასტიკ წინააღმდეგობას უწევენ აზნაურს მისი ყმობიდან წასვლის შემთხვევაში, ხომ არ ადასტურებს იმ გარემოებას, რომ ეს თავადები ნაკლებად არიან ჩაბმულნი სასაქონლო მეურნეობაში, ნაკლებად არიან დაინტერესებულნი თავიანთი მეურნეობის ზრდა-განვითარებით და რომ ეს იმ ტიპის ფეოდალია, რომლის შესახებ მარქსს აქვს აღნიშნული, რომ მისი მალა მისი კუჭის მოთხოვნილებით გაიზომება.

აზნაურის წასვლის შემთხვევაში თავადი ჩვეულებრივ დიდი ხნის განმავლობაში დაეძებდა მას. როცა იპოვიდა, მოითხოვდა მის უკან დაბრუნებას და, თუ აზნაური ნებით არ დაემორჩილებოდა, მაშინ სასამართლოში ჩიოდა, ცდილობდა იმის დამტკიცებას, რომ აზნაურის უფლება არა ჰქონდა თვითნებურად წასვლოდა ყმობიდან. ამრიგად, თავადი აზნაურის პირად დამორჩილებასაც ცდილობს. ამ თვალსაზრისით საინტერესო ცნობებს იძლევა აზნაურსა და ყმარელებს შორის საბუთები.

¹ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 1558.

აზნაური გიორგი საყვარელიძე იმერეთიდან ქართლს გადმოსულა XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. იგი ჯერ ციციშვილთან დამდგარა ხიზნად, შემდეგ დავითიშვილთან გადასულა და „ხლებია“ მას, საბოლოოდ კი დიმიტრი ამილახორის-შვილის ყმად შექნिला. გავიდა 20 წელი. დიმიტრი ამილახორის-შვილის ყმა-მამული სამეფოდ გამოაცხადეს და ამასთან დაკავშირებით საყვარელიძეც სახასო ყმად იქცა. მაშინ დავითიშვილმა გაიხსენა, რომ საყვარელიძე ერთ დროს მისი ყმა იყო. მან საჩივარიც აღძრა. გიორგი საყვარელიძემ ამასთან დაკავშირებით არზა მიართვა მეფეს, სადაც სწერდა: „ლ(მერ)-თ(მა) ბედნიერის ხელმწიფის ქირი მოსცეს მათ მიწა-მტვერს საყვარელიძეს გიორგის. მერე ამას მოვახსენებ: დავითის-შვილს ელიზბარს არზა მოუერთებია—საყვარელიძე ჩემი ყმა არისო. ბედნიერს ხემწიფეს ამას ვევედრები, რომ გძლათ მოხსენებისათვის არ გამიწყრეს და ჩემი საჩივარი წვრილად მოიხსენოს“. გიორგი საყვარელიძე აღწერს თავის თავგადასავალს იმერეთიდან გადმოსვლის შემდეგ. თუ როგორ იდგა ყმად ჯერ ციციშვილთან, მერე დავითიშვილს მიუვიდა და როდესაც დავითიშვილები იყრებოდნენ, როგორ გამოვიდა მათი ყმობიდან და ისევ იმერეთს გადავიდა და სხვ. გიორგი საყვარელიძე ამტკიცებდა, რომ დავითიშვილს არავითარი საფუძველი არ ჰქონდა იმისათვის, რომ ბატონს ხელი დაედო მისთვის. აზნაური სთხოვს მეფეს, დაიცვას იგი ამ უკანონო პრეტენზიებისაგან: „ჩემთან რა საქმე ვისმე აქვს, — წერს საყვარელიძე, — თუ სიტყვა ჰქონდა ვისმე, აქამდინ რატომ არ მოხსენდა ბედნიერ ხემწიფესა. ახლა ბედნიერს ხემწიფეს ამას ვევედრები: მე ერთი დაუძლურებული კაცი გახლავარ, ოთხი ხმლის ამქნევი შვილი მყავს. ამათ თავისის ბედნიერის კალთას ქვეშ გაძლება მისცეს და ამათ ერთი მუჭი ს(ისხლი) ბედნიერმა ხელმწიფემ თავის წინ დააქცევინოს“¹. თუ რა მოჰყოლია შედეგად ამ არზას, საბუთებიდან არ ჩანს, მაგრამ რამდენიმე წლის შემდეგ, როგორც გიორგი საყვარელიძის შვილების მიერ დაწერილი თხოვნიდან ჩანს, დავითიშვილს კვლავ წამოუყენებია ძველი პრეტენზიები და ისევ უცდია საყვარელიძეთა დამორჩილება. 1776 წლის აგვისტოს 23-ს ლევან ბატონიშვილისადმი მიცემული არზით საყვარელიძეები შიომ, ზაალ, იესე და ქაიხოსრო ითხოვენ დაცვას დავითიშვილის პრეტენზიებისაგან. „ჩვენთან არას კაცს საქმე არა აქვსრა, უბრალოს კაცის სიტყვით ნუ შეგვებულვებთ“, სწერენ ისინი არზაში². ლევან ბატონიშვილს ბრძანება გაუცია, რომ საყვარელიძეებს მეფისათვის მიემართათ. იმავე წლის 13 ოქტომბერს შიომ საყვარელიძე არზით მიმართავს ერეკლე II-ს და წერს: „პაპაჩემი მკუ(ი)დრი იმერელი ყოფილა, იმერეთიდან გადმოსულა, დიდ ციციის მისვლია, ყმა და მამული იმას უბოძებია. პაპაჩემი რომ თქუშნის ქირის სანაცვლო შექმნილა, მამაჩემს ციცი ყმა და მამული გაუშვია, ელიზბარ დავითის-შვილს მისვლია, ყმა და მამული მიუცია. მერე ელიზბარს რომ თავის ძმა გაჰყრია, მამაჩემიც წილში უგდიათ. მამაჩემს არ უყაბულნია, თავიანთი მიცემული ყმა და მამული იმათთვისვე დაუგდია, მარტო ცარიელი თავი გამოუტანია იმათგან... ახლა ზაალ დავითის-შვილი და ელიზბარ მედაებიან, პაპის-ჩვენის ნახლები ხარ, ჩვენი ყმა ხარო. ეს როგორც მომიხსენებია, ჩვენი საქმე ასეა. დავითის-შვი-

¹ საქ. მუხ. Hd № 2564. ეს არზა უთარილა, დაწერილი უნდა იყოს 1765 — 1770 წლებში.

² საქ. მუხ. Hd № 5354.

ლის შემკუიდრე ყმაც რომ ვიყო, აზნაურიშვილი ვარ, იმისი ყმა და მამული ჯამიშვია, ჩემთან რაღა კელი აქუს, ტყვილად მაცოდვილებს. ოცდახუთმეტი წელიწადი დიმიტრი ამილახორის-შვილს ვახლდი, სად იყო აქამდინ, ტყუის, თქუქსნი ყმა ვახლავარ, სამართალი მაღირსედ; ღ(მერ)თი გაგიმარჯვენს¹.

როგორც ამ არზიდან ირკვევა, მიუხედავად იმისა, რომ საყვარელიძეს დაუტოვებია ყმა-მამული და ისე წასულა დავითიშვილისაგან, ეს უკანასკნელი მაინც თვლის, რომ საყვარელიძე მისი ყმაა და ცდილობს მეფის კარზე ჩივილით, სამართლის საშუალებით დაიბრუნოს იგი. ჩანს, დავითიშვილს მიაჩნდა, რომ ყმა-აზნაური პირად თავისუფლებას მოკლებული იყო.

ასევე ფიქრობდა თავადი ფალავანდიშვილიც, რომელსაც მისი აზნაურები — ჩუბინიშვილები წასვლიან. მიუხედავად იმისა, რომ ჩუბინიშვილები „დიდი ხნის აყრილი და წამოსული ყოფილან“, ფალავანდიშვილმა მათ მეფის სამართალში უჩივლა. სამართლის ძალით ჩუბინიშვილები განთავისუფლებულ იქნენ ფალავანდიშვილის ხელყოფისაგან და ეს უკანასკნელი იძულებული შეიქნა მიეცა მათთვის განთავისუფლების წიგნი. ამ საბუთში იაკობ ფალავანდიშვილი წერდა: „თავისუფლების წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ, ფალავანდიშვილმა იაკობმა, შვილთა და მომავალთა ყოველთავე სახლისა ჩვენისათამან თქვენ, ჩვენს აზნაურშვილს ჩუბინაშვილებს ბიძინასა, ქაიხოსროსა და იასესა, თქვენს ძმისწულს ზა(ა)ლსა, შვილთა თქვენთა ბეჟანსა, დიმიტრისა, როსტომსა, სოლომონსა, ივანესა, ბეციასა, ლუკასა, შვილთა და მომავალთა ყოველთავე სახლისა თქვენისათა, — ასე რომე ჩემის ქვეყნიდამ დიდის ხნის აყრილი და წამოსული იყავით. მოველ და ბატონის სამართალში გიჩივლეთ და თქვენც სამართალში მოხვედით. ბევრს გედავენით, მაგრამ საბატონყმით ვერ შემოგვივდით აზნაურშვილობის მიზეზითა. ზა(ა)ლ დავითიშვილს ქონდა ბატონის ბრძანება ჩვენის მორიგებისა. ჩემის ნება-დართვითა და თქვენც ინებეთ და ასრე მოვახდინეთ, ჩემი გული შეიჯეროვით და მშვიდობიანად დავშვივლდით. ჩემი თქვენთან დავა და სალაპარაკო აღარა დარჩომილარა. ეს მიზეზიცა გქონდათ, რომე ორნივე ძმანი ტყვეობიდამ მოხვედით. ეს მტკიცე სიგელი და პირი მოგეცით, რომე მე თქვენთან სადაო საქმე აღარა მაქვსრა, არცა ერთის იოტის ფასი ძმობისა და სიყვარულის მეტი. დღესა და დღეის იმას იქით არც ჩემს ჩამომავლობას და არც ჩემს ნათესავსა და არც ჩემს სახლის კაცთ თქვენთან საქმე არავისა აქვს თვინიერ ღეთისა მეტსა“².

ამ საბუთში ჩუბინიშვილების ყმა-მამულის შესახებ ხსენებაც არ არის. ცხადია, ჩუბინიშვილებს არ უკავიათ თავიანთი სამკვიდრო მამული, აკი ფალავანდიშვილიც აცხადებს — „ჩემის ქვეყნიდან დიდი ხნის აყრილი და წამოსული იყავითო“. ამ მხრივ საინტერესოა, რომ 16 წლის შემდეგ, როდესაც ფალავანდიშვილის ყმობისაგან განთავისუფლებულნი უკვე გაყრილნი ჩუბინიშვილები ბიძინა, ქაიხოსრო და იასე შეთანხმების წიგნს სდებენ, ამ წიგნში მათ საუბარი აქვთ მხოლოდ თავიანთი ნასყიდი ყმა-მამულის შესახებ³. ჩანს, ეს არის მთელი ის ქონება, რომელსაც ჩუბინიშვილები ფალავანდიშვილისაგან წასვლის შემდეგ ფლობენ. სამკვიდრო ყმა-მამული მათ ამ დროისათვის აღარ გააჩნიათ. ასე რომ, მოცემულ შემთხვევაში ფალავანდიშვილი ამ აზნაურებს მხოლოდ და მხოლოდ პირად თავისუფლებაში გადავება.

¹ საქ. მუხ. Hd № 5284.

² საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 2997.

³ საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 300.

მოტანილი საბუთი იმითაც არის საინტერესო, რომ ცხადად მოწმობს სახელმწიფო სამართლის თვალსაზრისსაც აზნაურის პირად თავისუფლებაზე. „ბატონის სამართალში გიჩივლეთ, — წერს ფალავანდიშვილი, — ბევრს გედავენით, მაგრამ საპატონყმით ვერ შემოგვივლდით აზნაურშვილობის მიზეზითაო“. მაშასადამე, სამართლით, აზნაურს თუ აღარ სურდა ამა თუ იმ თავადის ყმობა და ყმა-მამულს მას დაუტოვებდა, ეს უკანასკნელი ვერას გააწყობდა. სამართალი იცავდა აზნაურშვილის პირად თავისუფლებას. მაგრამ თავადს მაინც მიუღწევია ერთგვარი წარმატებისათვის იმ მხრივ, რომ აზნაურის ყმობიდან განთავისუფლებისათვის საჭირო გამხდარა ამ აზნაურსა და მის ყოფილ მებატონეს შორის სავანგებო საბუთის — განთავისუფლების წიგნის დიდება. როგორც მოტანილი მაგალითიდან დავინახეთ, მიუხედავად იმისა, რომ სამართალმა სცნო ჩუბინიშვილების თავისუფლება ფალავანდიშვილების ყმობისაგან, მაინც საჭირო გახდა მათი „მორიგება“ და ფალავანდიშვილის „გულისშეჯერებება“ „მშვიდობით დასაშველებლად“ (რამიც, შესაძლებელია, ჩუბინიშვილების მხრით გარკვეული თანხის გაღებაც კი იგულისხმება) იმ მიზნით, რომ განთავისუფლების წიგნი გაფორმებულიყო. ერთი სიტყვით, ყმობიდან განთავისუფლების დროს აზნაური თავის ბატონისაგან სათანადო საბუთს ღებულობდა და მხოლოდ ამის შემდეგ ითვლებოდა თავისუფლად. მხოლოდ ამის შედეგ იყო იგი სავსებით დაზღვეული ყოფილი ბატონის მოსალოდნელი პრეტენზიებისაგან მომავალში.

აღნიშნული თვალსაზრისით საინტერესოა სხვა მაგალითებიც: აბაშიძის აზნაური იოსებ სავანელი თავისი სამკვიდრო მამულიდან დიდი ხნის წასული იყო, თავისი ყმა-მამული დატოვებული ჰქონდა, უცხოეთში იყო გაზრდილი, იქვე ცხოვრობდა და თავის ბატონზე „გულ გაგრილებულს“ აღარ უნებებია მისი ყმობა. აღარც აბაშიძეს შეუწუხებია იგი და თავისუფლება მიუცია. თითქოს, რაკი აზნაურმა ხელი გაუშვა თავის ყმა-მამულს, წავიდა თავისი ბატონის სამფლობელოდან და უცხო ქვეყანაში ცხოვრობდა, თავისთავად ცხადი უნდა იყოს, რომ იგი განთავისუფლდა. მაგრამ მთლად ასე არ ყოფილა, სრული თავისუფლების მქონედ იგი მაშინ ჩაითვლებოდა, თუ ბატონი თვითონ, თავისი ნებით აიღებდა მასზე ხელს და ამას წერილობითაც დაადასტურებდა. სავანელის ბატონა ნიკოლოზ აბაშიძე განთავისუფლების წიგნში წერს: „მე, აბაშიძე დიამბეგი ნიკოლოზ ამ თავისუფლების წერილს გაძლევ შენ, ჩემს აზნაურშვილის შვილს სავანელს იოსებს. შენ ობოლი იყავ და შენ შენის ყმისა და მამულისა არცა იცირა და არც მოგიხმარნია, სულ უცხოებაში და უცხო ქვეყანაში გამოიზარდე და იერუსალიმს და საბერძნეთში ანტონი ჯვარისმამისათვის სამსახური და ღვაწლი დაგიდგია და ჰყავხარ მამობრივის ნუგეშის ცემით და შენც ჩვენზედ გული გაგგრილებოდა და აღარ ინებე ჩვენი ყმობა და შენი მამული და არც ჩვენ შეგაწუხეთ და მეძინა ანტონი ჯვარისმამისაგან შენი თავისუფლება და მეც ასე ნება მომიცია, რომ არას ჩემს ოჯახისშვილობას შენთან საქმე არა აქვს, არც შვილს და არც შვილისშვილს. დ(მერ)თ(მან) ნებისამებრ შენისა გაცხოვროს“¹.

განთავისუფლების ამგვარი სიგელების არსებობა იმას მოწმობს, რომ თავადები დიდად აბრკოლებდნენ აზნაურთა თავისუფალ წასვლას და მათ პირად თავისუფლებასაც ზღუდავდნენ.

¹ საქ. ც. არქ. ფ. 229, № 33/260

თავადების ასეთ ტენდენციას თავისი ისტორიული საფუძველიც ჰქონდა, რაც იმ ცვლილებაში მდგომარეობდა, რომელიც ახნაურებმა განიცადეს დროთა განმავლობაში თავიანთი უფლებრივი მდგომარეობის მხრივ. ამ საკითხს აქ მხოლოდ მოკლედ და ზოგადად შევხებით.

XVI—XVIII საუკუნეებში ახნაურებს განასხვავებდნენ იმისდა მიხედვით, თუ რა გზით მოხვდნენ ისინი ყმობაში. ამის გამოსახატავად სპეციალური ტერმინებიც არსებობდა. ახნაურები იყვნენ: მკვიდრი, მეფის მიერ ნაწყალობევი, ნამზითვი, ნასისხლი, ნასყიდი, წყალობის (ნებით მოსული). ეკლესიას ჰყავდა შეწირული ახნაურებიც.

მეფის მიერ თავადისათვის ახნაურის ბოძება ამ ახნაურის ყმა-მამულთან ერთად ხშირი მოვლენა იყო XV—XVIII საუკუნეების საქართველოში¹. არაინფიათად ვხვდებით მეფისა თუ თავადის ქალიშვილისაგან ახნაურის მზითვად გაყოლების ფაქტებს². იყვნენ ნასისხლი ახნაურები, ე. ი. სისხლის საფასურში გაღებული ახნაურები³. თავადებს ჰყავთ საჩუქრად მიღებული ახნაურებიც⁴, ე. ი. ახნაურები გასაჩუქრების ობიექტსაც წარმოადგენენ. არსებობდნენ ნასყიდი ახნაურებიც⁵. იყვნენ ე. წ. წყალობის ახნაურები. ეს უკანასკნელნი ისეთი ახნაურები არიან, რომელნიც თავისი ნებით მივიდნენ რომელიმე თავადთან, მიიღეს მისგან ყმა-მამული და ამის სანაცვლოდ იკისრეს მისი სამსახური.

უკვე ის გარემოება, რომ ახნაური წყალობა-გაჩუქების ობიექტს წარმოადგენდა და ეს მისდა დაუკითხავად ხდებოდა, იმაზე მიუთითებს, რომ ახნაურის ერთ-ერთი ძირითადი სოციალური ნიშანთაგანი, პირადი თავისუფლება, შელახული იყო. ამჯერად ჩვენ ვერ ვხვებით საკითხს იმის შესახებ, თუ როდის და რა პირობებში შემოდის ახნაურების წყალობად გაღების ჩვეულება. ამ საკითხს შემდგომი კვლევა ესაჭიროება. ჯერჯერობით მხოლოდ ვადასტურებთ ამგვარი ჩვეულების არსებობას და გავრცელებულობას XV—XVIII საუკუნეებში.

თავადისათვის ახნაურის წყალობად მიცემის ჩვეულება მიუთითებს იმაზე, რომ ახნაურის პირად თავისუფლებას უკვე პირობითი ხასიათი მიეცა. თუ უფრო ადრე, ბატონყმობის გამარჯვებამდე საქართველოში, წვრილი ახნაურები საკუთარი ნება-სურვილით შედიოდნენ დიდებული ახნაურების მფარველობაში ანდა ექცეოდნენ მსხვილი ფეოდალების ხელში არა პერსონალურად, არამედ მთელი მხარეების მათ საგამგეოში გადასვლასთან დაკავშირებით, გვიანფეოდალურ ხანაში უკვე გათავადებული ეს მსხვილი ფეოდალები ახნაურებს ცენტრალური ხელისუფლებისაგან ღებულობდნენ საჩუქრად, ყმად, ღებულობენ მათ საჩუქრად ამ ახნაურის ყმა-მამულთან ერთად. ასე რომ, თავდას უკვე გარკვეული უფლებები გააჩნია ახნაურის ყმა-მამულზედაც⁶. თავა-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დოკ. საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, წ. II, № 441; საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 107, 523, 584; საქ. მუხ. № 4133, 5234, 10869, 6919 და სხვ. მრავალი.

² ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, წ. III, № 519; წ. II, № 281; საქ. მუხ. № 465, 1975, 9666; საქ. ც. არქ. ფ. 226, № 1170 და სხვ.

³ საქ. მუხ. № 8421 და სხვ.

⁴ საქ. ც. არქ. ფ. 229, № 3/278.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, დოკ. საქართველოს სოც. ისტორიიდან, წ. II, № 92; წ. I, № 634; საქ. მუხ. № 1620, 1757, 3147.

⁶ ამასთან დაკავშირებით შ. ხანთაძეს სამართლიანად შენიშნული აქვს თავის დისკრტაციაში: „ამ დროისათვის (საუბარია გვიანფეოდალურ ხანაზე, გ. ა.) ახნაურთა წოდება დამოკიდებულ წოდებად გადაიქცა. ამ ცვლილების ძირითადი მიზეზი იყო ახნაურების მიერ მიწის დაკარგვა“ (გვ. 28).

დისა და აზნაურის პატრონყმობა ამ დროს პირობითი დამოკიდებულებამ და ურთიერთშეთანხმების საკითხი კი აღარაა, არამედ ბატონყმური მოვლენაა. თავადის ბატონობა აზნაურზე ხორციელდებოდა უკვე აზნაურის დაუკითხავად და იმ უფლებით, რომელიც თავადს უზენაესმა ხელისუფლებამ მიანიჭა. ამ დროს ჩვენს საქმე გვაქვს აზნაურსა და სენიორს შორის ყმური დამოკიდებულების დამძიმების ფაქტთან. ასევე, თუ არა კიდევ უფრო მეტად, ჩრდილს ფენს აზნაურის პირად თავისუფლებას მისი მზითვად გაყოლების ფაქტებიც, ანდა სისხლის საფასურში აზნაურის მიცემა—ნასისხლი აზნაურების კატეგორიის არსებობა. ყველა ასეთი შემთხვევა აზნაურის დაუკითხავად ხდება. იგი ერთი ბატონიდან მეორის ხელში გადადის, როგორც პირად თავისუფლებას მოკლებული ყმა, რადგან მის ნება-სურვილს ანგარიშს აღარ უწევენ. იგი ასეთ შემთხვევაში უკვე ვალდებულია ემსახუროს თავის ძველსა თუ ახალ ბატონს.

ასე რომ, თუ ერთის მხრივ, როგორც ზემოთ დავინახეთ, სახელმწიფოსამართალი ცდილობს დაიცვას აზნაურთა ფენის უფლებები, მეორეს მხრივ, ცხოვრება აზნაურთა უფლებრივი მდგომარეობის საზიანოდ არის შებრუნებული.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ აზნაურები პროტესტს გამოთქვამდნენ მათი გასაჩუქრებისა თუ გამზითვების შემთხვევებში, ისინი ცდილობდნენ წინააღმდეგობის გაწევას, როცა კი ეს მოსახერხებელი ჩანდა. მეფე თეიმურაზ II-ს თავისი ქალიშვილი ყაფლანიშვილისათვის მიუთხოვეს და მზითვეს კახეთის სახასო აზნაურის ზაალ ნაცვლიშვილის გატანება განუზრახავს. ზაალ ნაცვლიშვილს რომ ეს გაუგია, არზა მიურთმევია მეფისათვის და უარი უთქვამს მზითვეს გაყოლაზე. იგი ჩიობდა, რომ მას, როგორც კახელ კაცს, ყაფლანიანებთან ყოფნა გაუძნელდებოდა. თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ, 1764 წელს ხელმეორედ დაწერილ არზაში ნაცვლიშვილი წერდა: „როდესაც სანატრელმა ცხებულმა მეფემ თავისის ქალისათვის ჩემი მზითვეს გატანება ბძანა, მაშინ მე მოვახსენე: თქვენი შვილის ხლება ჩემთვის დიდი ღ(ვთ)ის წყალობა არის, მაგრამ მე კახი კაცი გახლავარ და ყაფლანიანთში გაძლება არ შემიძლიან მეთქი. ჩემ(მა) ხელმწიფემ ასე მიბძანა, შენ ყაფლანის-შვილს კი არ გაძლევ, ჩვენს ქალს გატან, ცოტას ხანს უნდა ემსახურო“.

როგორც ამ არზიდან ჩანს, თეიმურაზ მეფეს ნაცვლიშვილის თხოვნის შედეგად უარუყვია თავისი პირვანდელი განზრახვა და მზითვეს არ გაუტანებია იგი, მხოლოდ თავისი ქალის სამსახური დაუვალებია მისთვის. ამასვე მოწმობს ამ არზაზე მიწერილი ერეკლე II-ის ოქმი: „ქ. ჩვენი ბრძანება არის ნაცვლის-შვილო ზა(ა)ლ, სანატრელის მამის ჩვენისაგან გვაქვს ნაბძანები. ჩვენის ქალისათვის მზითვეს არც ზა(ა)ლ მიგვიცია და არც გაურახიო“.

ზაალ ნაცვლიშვილი თავის არზაში სთხოვს ერეკლე II-ს: „ახლა, მოგეხსენებათ, რაერთიც ხანია, რომ თქვენს დას ვემსახურები. მოწყალებას ვთხოვ თქვენს სადღეგრძელოთ, ახლა კი განმათავისუფლეთ“.

ერეკლე II ბძანებს: „რადგან ჩვენმა დამ გვთხოვა, მანამ ცოცხალი ვიყო გაურახს ნუ ჩამომართმევთო, ამისთვის ჩვენს დას ვერ მოგაშორებთ. მანამ ჩვენი და ცოცხალი ბძანდება, უნდა ემსახურო. გაურახისა და ვაშლოვნის მოურაობაც შენთვის გვიბოძებია საშვილიშვილოთ. არ მოგეშალოს და ჩვენს დას უკან გაურახიც სახასო არის და შენც ეს ასე იცოდეთ“¹.

¹ საქ. ცენტრ, არქ. ფ. 226, № 426.

მაშასადამე, ზაალ ნაცვლიშვილმა მიაღწია თავისას. იგი ნამზითვად მეფის ასულს არ უბოძეს, დაავალეს მხოლოდ სამსახური მისი სიცოცხლის განმავლობაში. მეფის ქალიშვილის გარდაცვალების შემდეგ ნაცვლიშვილი ისევ სახასო უნდა იყოს.

აღსანიშნავია ისიც, რომ დროთა მანძილზე ყველა ეს აზნაური—ნებით მოსული, ნაწყალობევი, ნასყიდი თუ სხვა, ერთ საერთო კატეგორიაში ექცევიან, სამკვიდრო აზნაურთა სახელს ატარებენ.

საჭირო მასალის სათანადო სისრულით უქონლობის გამო ჩვენ ამჯერად გეტყობს დავადგინოთ, არსებობდა თუ არა რაიმე უფლებრივი განსხვავება ნაწყალობევისა და ნასყიდ თუ სხვა ამგვარ აზნაურს შორის. ამ საკითხის გარკვევისათვის მეტი მასალის მოპოვება და კვლევის გაღრმავება არის საჭირო. ერთი რამ კი სრულიად ცხადია—ე. წყალობის აზნაურები სხვა აზნაურებთან შედარებით უფრო მსუბუქ ყმურ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან თავიანთი ბატონის მიმართ.

წყალობის აზნაურის, ანუ ნებით მოსულის ყმობის შედარებით იოლი ფორმა აშკარად შეიმჩნევა. როგორც ზემოთ აღვნიშნავდით, გიორგი საყვარელიძე თავისი შვილებით წყალობის ყმად მისვლია დიმიტრი ამილახორის-შვილს. იმავე საყვარელიძეების არზებუიდან ვტყობილობდით, რომ მანამდე ისინი ასეთივე წყალობის ყმად იყვნენ მისულნი ქართლის სხვა თავადებთან—ჯერ ციციშვილებს, ამ უკანასკნელის გარდაცვალების შემდეგ კი (ჩანს, საყვარელიძეებს არ სურთ სამკვიდრო აზნაურებად გადაქცევა და ამიტომ დაანებეს თავი ციციშვილის მემკვიდრის ყმობას) ელიზბარ დავითიშვილთან. „პაპა ჩემი,—წერს არზაში შიომ საყვარელიძე,—მკუ(ი)დრი იმერელი ყოფილა, იმერეთიდან გარდმოსულა, დიდ ციციის მისვლია, ყმა და მამული იმას უბოძებია. პაპაჩემი რომ თქულის ჭირის სანაცვლო შექმნილა, მამაჩემის ციციის ყმა და მამული გაუშვია, ელიზბარ დავითის-შვილს მისვლია, ყმა და მამული მიუცია“¹. შემდეგში საყვარელიძეს დავითიშვილის მიერ მიცემული მამულიც დაუგდია და სხვას მისვლია ყმად. ვავიდა რამოდენიმე ხანი და დავითიშვილმა ვაიხსენა საყვარელიძის ყმობა. მოვიდა და ყმობით წამოედავა მას—„პაპის ჩვენის ნახლები ხარ, ჩვენი ყმა ხარო“. შიომ საყვარელიძე მეფისადმი მირთმეულ არზაში თავს იცავს დავითიშვილის პრეტენზიებისაგან მეტად საინტერესო არგუმენტით: „დავითის-შვილის მემკვიდრე ყმაც რომ ვიყო, აზნაურშვილი ვარ, იმის ყმა და მამული გამიშვია, ჩემთან რაღა გელი აქუს, ტყვილად მიცოდვილებს“². ეს სიტყვები იმას მოწმობს, რომ წყალობის აზნაური, თავის ნებით ნაყმობი, ჩვეულებრივ აზნაურზე უფრო ნაკლებად დამონებული ჩანს და მის პირად თავისუფლებას ადვილად ვერ შეეხებიან.

საინტერესოა ისიც, თუ რა პირობებში მოუხდა საყვარელიძეს წასვლა დავითიშვილის ყმობიდან. ელიზბარ დავითიშვილი ეყრებოდა თავის ძმას და მამულს იყოფდნენ. დავითიშვილებს საყვარელიძის „ბარათში ჩავდებაც“, ე. ი. სხვა გასაყოფ ყმა-მამულთან ერთად განაწილება, მოუხდომებიათ. საყვარელიძეს ეს არ უყაბულნია. ჩანს, ამით, მისი ბარათში ჩავდებით, ძმებს შორის განაწილებით მისი ყმობის ხასიათი შეიცვლებოდა. ის უკვე „ბარათში ნარგები ყმა“ გახდებოდა და ამრიგად, უკვე მკვიდრი აზნაურების კატეგორიაში გადავიდოდა და უფრო მძიმე ბატონყმურ დამოკიდებულებაში მოექცეოდა.

¹ საქ. მუხ. Hd № 5355.

ამის გამო საყვარელიც უჩივლია მეფესთან: „მე რადგან მოსული ვახლდი, მეფე ვახტანგს მოვასხენით და მე და ზარდიაშვილი მაშინვე აქეთ გადმოვაცუნენს და ბარათში აღარ ჩავვაგდეს. ყმანი რომ არ ვახლდით, აღარც ბატონმა ჩავვაგდო ბარათში“.

ამრიგად, წყალობის აზნაური ეს ისეთი აზნაურია, რომელიც ბატონთან ახლად არის მისული, მისი არამკვიდრი ყმაა. იგი ბატონისაგან ღებულობს წყალობის სახით ყმა-მამულს: და კისრულობს ამის სამაგიეროდ ერთგულ სამსახურს. როგორც თავისი ნება-სურვილით არის მისული ბატონთან, ასევე თავისივე სურვილის მიხედვით შეუძლია დასტოვოს იგი და სხვას მიუვიდეს. ასეთი აზნაური მეტი თავისუფლებით სარგებლობს და უფრო სუსტიად არის დაკავშირებული ბატონთან. როგორც საყვარელიცის არზაში გამოთქმული სიტყვებიდან ჩანს, თავადი ასეთ აზნაურს თავისი სამკვიდრო აზნაურებისდაგვარად ვერ მოეპყრობოდა. იგი მას, მაგალითად, თავისი ქონების გაყოფაში ვერ მოახვედრებს, თუ კი ამ აზნაურს ეს არა სურს.

მაგრამ ისეთი სახის ყმა-აზნაურიც კი, როგორც არის წყალობის ყმა, ზოგჯერ ბატონისაგან წასვლის შემთხვევაში ღებულობს თავისი ბატონისაგან განთავისუფლების წიგნს. ასე მაგალითად, ხვარეშან ბატონიშვილი განთავისუფლების ასეთ წიგნს აძლევს თავის წყალობის აზნაურს გიორგი მღვდელსა და მის შვილს მახარას: „ჩემი წყალობის ყმანი იყვენით და ჩემი ზითვის მამულზე ძამუკაშვილის მამულზე დაგასახლე, ის კაცი ამოსწყდა და იმისი მამული მოგეცა, რახან შვილი მომიკუდა და უშვილო დაერჩი, ის ჩემი ზითვის მამული გასასყიდლად მოვინდომე. თუ ის მამული გავყიდა, შენთან ჯელი არაიისა ქონდეს. ვისაც შენმა გულმა მოინდომის, იმას ეყმევ. თუ გინდათ ჩვენს ყმათ იყავით, თუ გინდათ თქვენთვის აზნაურათ“¹. საბუთს ახლავს ერეკლე მეფის დამტკიცებაც: „მამიდის ჩენის განთავისუფლების წიგნს ვამტკიცებ თეიმურაზის ძე ერეკლე“¹.

ამგვარი განთავისუფლების წიგნები იმას მოწმობენ, რომ თავადთა მისწრაფება წაერთვით აზნაურებისათვის თავისუფალი წასვლის უფლება—გამარჯვებას აღწევდა. იმ დევნას, რომელიც წყალობის აზნაურს აუტეხეს, და ასეთ-სავე მთელ რიგ სხვა შემთხვევებს შედეგად მოჰქონდა ის, რომ წყალობის აზნაურებიც კი ბატონისაგან წასვლის შემთხვევაში თავს სრულიად თავისუფლად გრძნობდნენ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ხელში ეჭირათ ბატონისაგან მიტოვებული ყმობიდან განთავისუფლების წიგნი.

აზნაურის წასვლის უფლებაზე თავადის შეხედულების საილუსტრაციოდ შესანიშნავ მასალას გვაწვდის საბუთების ერთი წყება, რომელიც წარმოადგენს ქართლის ერთ-ერთი მსხვილი თავადის ზაალ დავითიშვილის არზებს—საჩივარს თავისი აზნაურის ზარდიაშვილის მისგან წასვლის გასახლდნის შესახებ. აღნიშნული არზების მიხედვით კარგად ჩანს, თუ როგორ იბრძოდნენ თავადები (ამ შემთხვევაში ზაალ დავითიშვილი) აზნაურის თავისუფალი წასვლის უფლების წინააღმდეგ.

ზარდიაშვილი დავითიშვილების სამკვიდრო აზნაური იყო. 1720 წლის რთი საბუთის მიხედვით ავთანდილ ზარდიაშვილი ელიზბარ დავითიშვილის ყმა იყო. დავითიშვილებს იგი მზითვად გაუტანებიათ თავიანთი ქალიშვილისათვის, რომელიც ყორჩიბაშ ამილახორის მეუღლე გამხდარა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ზარდიაშვილი ისევ დავითიშვილის მამულშივე რჩებოდა, ამი-

¹ საქ. მუხ. Hd № 14220.

ლახორთან არ წასულა (აქაც, აზნაურის პროტესტის გამოვლინებასთან შეიქ-
ლება გვერდის საქმე). 1720 წელს ფარემუზ ამილახორის-შვილი ყორჩიბაშის
შვილი თავის ბიძაშვილს, დედის ძმისშვილს ელისბარ დავითიშვილს სათანა-
დო საბუთით უთმობს ამ აზნაურს, აღნიშნავს რა საბუთში, რომ, მართალია,
ეს ზარდიაშვილი, როგორც დედაჩემის მზითვი მე მეკუთვნოდაო, მაგრამ
შეთანხმების შედეგად „შენის ნდომისა და სიყვარულისათვის“ შენ მოგეციო,
„არავის ჩემს სახლის კაცს ამასთან ხელი არ ქონდეს, შენიაო“¹.

1750 წელს, როდესაც დავითიშვილების სათავედო სახლის გაყრა მომხ-
დარა, აზნაური ზარდიაშვილი სახლის უფროს შტოს, გიორგი დავითიშვილს
ერგო წილად, მისი „ბარათში გამოყოფილი ყმა“, სამკვიდრო აზნაური
შეიქნა².

მაგრამ ოციოდე წლის შემდეგ მდგომარეობა იცვლება. ზარდიაშვილს
უკვე ქსნის ერისთავის ყმებს შორის ვხვდებით. ზაალ დავითიშვილის 1769 წლის
არზიდან ჩანს, რომ ზარდიაშვილი დავითიშვილს წასვლია და ქსნის ერის-
თავთან გადასულა. 1771 წლის საბუთში ქსნის ერისთავი დავითი თავის ყმად
იხსენიებს ზარდიაშვილს. ეს საბუთი წარმოადგენს დავით ქსნის ერისთავის
მიერ მეფისადმი მიცემულ არზას, რომლითაც დავით ერისთავი ჩივის თავისი
ყმების შეუძლებლობას და აღნიშნავს, რომ ბევრმა მათგანმა დაჰკარგა თავისი
საქონელი, ხოლო „ამას გარდა, ფურცელაძე, ზარდიაშვილი, ქსუისი, კულბითა
და ნახევარი დიციც ისე დასეტყვა, რომ არაფერი არ მოსვლიათრა-ო“. ამის
გამო ერისთავი ითხოვს, რომ მის ყმებს შეუმცირდეთ შეწერილი სახელმწიფო
გადასახადი³. მაშასადამე, ზარდიაშვილი 1771 წლისათვის უკვე ქსნის საერის-
თაოშია, ერისთავის ყმად ითვლება, იქა აქვს თავისი ყმა-მამული და საერის-
თაოს სხვა ყმებთან ერთად იხდის სახელმწიფო გადასახადს. ზაალ დავითი-
შვილის არზებიდანაც, რომელიც ამის მომდევნო ხანებშია დაწერილი, ირკვე-
ვა, რომ ზარდიაშვილს თავისი ნებით მიუტოვებია ყმა-მამული სადავითიშვი-
ლოში და ზაალ დავითიშვილის დაუკითხავად ქსნის ერისთავთან მისულა
ყმად. აზნაურის ასეთი თვითნებობით აღუფოთებულა მისი ბატონი ზაალ და-
ვითიშვილი, იგი ჩივის სასამართლოში და ითხოვს დახმარებას თავნება აზნა-
ურის დასამორჩილებლად.

თავისი პარველი არზა ზაალ დავითიშვილს 1769 წელს მიუერთებია
ერეკლე II-სათვის. ამ არზაში დავით და ზაალ დავითიშვილები წერენ, რომ
მათ ბევრჯერ უნდოდათ შემოეტანათ საჩივარი, მაგრამ მეფის მოუცლევლობის
გამო ვერ ბედავდნენ: „დიად მრავალჯერ გვინდა გვეწყინა თავი, მაგრამ მრავალს
საქმეში ბრძანდებით, ვაითუ ყურივერ მოგვიდოსო, ამის მიზეზით ვერ
მოგახსენეთ“. დავითიშვილები ჩივიან, რომ მათი აზნაური ზარდიაშვილი ქსნის
ერისთავთანაა და ითხოვენ სამართალს: „ამას გვევდრებით თქვენ და მართლმსა-
ჯულებას, რომ ყური მიუგდოთ ჩვენ საჩივარს. ქსნის ერისთავთან (არის) ზარ-
დიაშვილი ჩვენი აზნაურიშვილი და ამ მოწყალეებას ვითხოვთ, იმაზე სამართალი
ვვადირსოთ. თუ რომ ჯერ არ გეცალოსთ, ისინი იყრებიან, იმას წილში ნუ ჩაგ-
დებენ. ნურც იმის ანგარიშზე საუფროსოს და საქინახულოს აიღებენ“⁴. მეფის

¹ საქ. მუხ. Hd № 465.

² საქ. მუხ. Hd № 2168.

³ საქ. მუხ. Hd № 2567.

⁴ საქ. მუხ. Hd № 14909.

რეზოლუცია დადებული ამ არზის საპასუხოდ შემორჩენილი არ არის, მაგრამ რამდენიმე წლით გვიან დავითიშვილების მიერ მიცემული არზიდან ვტყობილობთ, რომ მეფეს იმჯერად არ გაუარჩევია მათი საქმე და მხოლოდ უბრძანებია, რომ, როდესაც ერისთავები გაყრას შეუდგებიან, მაშინ მოგვახსენე და თქვენს საქმესაც გავარჩევთო. შემდეგი, 1773 წლის, არზით ზაალ დავითიშვილი ასე ჩივის: „ერთი ძირი აზნაურშილი შეკარგება. ერისთვენი იყრებიან, ზარდიაშვილი ჩემი არის... უწინ მოგახსენე თქვენს სიძალეს და ასე მებძანა—როდესაც სწორეს გაყრაზე დადგენო, მაშინ მოგვახსენე და სამართალს გიბოძებთო“. ზაალ დავითიშვილი ამ არზაშიც იმასვე სთხოვს მეფეს—არ მისცეს მან საშუალება ერისთავებს, რომ მათ თავიანთი ყმა-მამულის გაყოფისას წილში ჩააგდონ ზარდიაშვილი: „არას კაცს საქმე არა აქვსრა, ან თქვენ უნდა მედაოთ, ან ამაღახორიენი, თორამ სხვას კაცს საქმე არავისა აქვს“. ზაალ დავითიშვილი ამავე არზით მოითხოვს აგრეთვე იმ გლეხებსაც, რომელნიც ზარდიაშვილს გაყოლიან მისი მამულიდან¹.

მეფე ერეკლე იძლევა ბრძანებას, რომ ზარდიაშვილი არ მოახვედრონ ერისთავებმა მამულის გაყოფაში, ვინაიდან ეს აზნაური სადაოა და სამართალმა უნდა გადასწყვიტოს საკითხი, თუ ვის ეკუთვნის იგი. თავის ოქმს მეფე ასეთი სიტყვებით ამთავრებს: „ჩივის, თუ სამართალს არ მივცემთ, ხომ არ იქნებაო“. სამწუხაროდ, ჩვენ არ მოგვეპოვება ხელთ ამ საქმეზე სასამართლოს მიერ გამოტანილი განჩენი და არც ვიცით, საერთოდ, მომხდარა თუ არა საქმის გარჩევა, მაგრამ თუ კი მოხდა, უნდა ვიფიქროთ, რომ საქმე ზაალ დავითიშვილის სასარგებლოდ არ გადაწყვეტიდა სასამართლოს, რომ მას უცნია ზარდიაშვილის უფლება—წასულიყო თავის მებატონისაგან. ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ როგორც ზაალ დავითიშვილის შემდეგი დროის არზებიდან ირკვევა, ზარდიაშვილი ისევ ერისთვიანთ მამულში განაგრძობს ყოფნას და არ სცნობს ზაალ დავითიშვილს თავის მებატონედ. ახლა უფრო მეტსაც ცდილობს ზარდიაშვილი—ცდილობს გაავრცელოს თავისი უფლებები ყმა-მამულის იმ ნაწილზე, რომელიც მან სადავითიშვილოში დატოვა. 1788 წლის არზაში ზაალ დავითიშვილი ჩივის, რომ ზარდიაშვილმა აყარა ერთი მისი, ზაალის ყმა და თავისად გამოაცხადა: „ზარდიაშვილს ყალბად მოუხსენებია,—წერს თავის არზაში ზაალ დავითიშვილი,—ერთი ჩემი კაცი ქორთს არისო, არას მეპოებაო. ოქმი გიბოძებიათ. იასაულები მოვიდნენ, აყარეს, და(ა)წიოკეს, არც ბრძანება გვიჩვენეს, არც გამიკითხეს. ჩემი კაცი აყარა. ამ წყალობას ვითხომ, ის კაცი ისევ თავის სახლში გამოვიდეს თავისის საქონლით, ზარდიაშვილი აქ სამართალში გიახლოს, მეც აქ გახლავარ, თუ სამართალში მე გამოვიდეს, ერთი ორათ მოგართვათ“². ზაალ დავითიშვილი იმასაც ვერ შერბობია, რომ მისმა აზნაურმა საკუთარი ნება-სურვილით აარიდა თავი ყმობას, ზარდიაშვილი კი პრეტენზიებს აცხადებს მის საბატონოში მიტოვებულ ყმა-მამულზე. ეს უკვე სრულიად გაუგებარ, საოცარ და დაუშვებელ გარემოებად მიაჩნია თავადს. 1790 წელს დავითიშვილი ასეთი არზით მიმართავს ერეკლე II-ს: „ზარდიაშვილი ჩემ ყმა არის, მაგრამ მძლავრობით წართმეული მყამს... ახლა, ჩემო ზეწიფვე, საერისთაოდამ მამულსა და ყმას მეცილება. თუ ზარდიაშვილი წამერთმევა, ყმასა და მამულს ხომ ვერ

¹ საქ. მუხ. Hd № 521.

² საქ. მუხ. Hd № 451.

გავატან თანა. ამდენი თქვენი წყალობა დამემართოს, სამართლამდინ ყმა და მამული მე დანებდეს და როსცა თქვენს წინ სამართალში გავიაროთ, თუ გამამტყუნოს, დიდათ ჯარიმათ გადამახდევინე და ერთი იმდონი იმისთინ მიმაცემინე. ამისთანა ლეთის რისხვა როგორ იქნება, ჩემ(მ)ა აზნაურშვილმა თავიც წამართვას, სხვის ქვეყანას იყოს და იქილამ ყმასა და მამულს მეღავებოდეს! ეს თქვენს ღროში არ მომხდარა ასე ყმა თავის ბატონს მორეოდეს და ნურც მე მამრემ ჩემს ყმასა, მიშველე რამე, ღ(მერ)თი გავიმარჯვებს. ამ ყოფას სიკედლილი მიჩვენია. სხვა ქვეყნილამ ჩემი ყმა მიმხდეს, ავათაც მამეპყრას და ყმასა და მამულსაც მართმედეს!“¹ მეფე ბრძანებს ოქმით, რომ სამართლამდის სადაო ყმა-მამული დანებდეს ზაალს. სამართალმა უნდა გაარკვიოს საკითხი, ეკუთვნის თუ არა სადავითიშვილოდან წასულ ზარდიაშვილს იქ დატოვებული ყმა-მამული. მაგრამ, ნათქვამია ოქმში, თუ ზარდიაშვილს აქვს მიღებული რაიმე განაჩენი, მაშინ დავა ამ განაჩენის მიხედვით უნდა გადაწყდესო.

ამის შემდეგ ისე გამწვავებულა ურთიერთობა ზარდიაშვილსა და ზაალ დავითიშვილს შორის, რომ საქმე კინალამ შეიარაღებულ შეტაკებამდე, სისხლის ღვრამდე მივიდა. 1791 წლის 13 ივლისს ნიქოზელი ეპისკოპოსი ათანასე იძლევა ჩვენებას ზარდიაშვილსა და დავითიშვილს შორის მომხდარი შეტაკების შესახებ. ათანასე ნიქოზელის ჩვენებით „ზარდიაშვილი ამ დავითიშვილზე იწვედა“ და „თოფი ფეხზე ქონდა შესმული“. „მოკლევდენ თუ არა, ღ(ვ)თის ნება იყოო“. ზარდიაშვილს კი თვითონვე უთქვამს — „თუ მივეშვივისმე, მოვკლევდიო“².

ამავე წლის 3 ივლისის არზაში ზაალ დავითიშვილი წერს, რომ ზარდიაშვილმა „ორნიე მამა-შვილი კინალამ თოფებით დაგებოცაო“. ამ არზით ზაალ დავითიშვილი ჩივის, რომ ზარდიაშვილი ყრის სადავითიშვილოს მამულიდან კაცებს და საერისთაოში მიყავსო. ხოლო შიგ სადავითიშვილოშიც ცდილობს აიღოს ღალაო, ე. ი. ზარდიაშვილი თვლის, რომ იქ გარკვეული მიწები ისევ მას ეკუთვნის. „ახლაც მიხლომია ჩემ კაცს, —წერს ზარდიაშვილის შესახებ არზაში დავითიშვილი,—და ძროხა წაურთმეგია... ჩემს მამულში ღალა აუღია თავის თავათ... მუდამ ჩემის ყმისაგან ამ ყოფას ვერ გაეძღებ და ძნელიც არის, კაცს თავის ყმა წაუვიდეს, იქავ მეზობლის მამულში იღვეს და ამ ყოფაში ყვანდეს! არავის დამართია თავისის ყმისაგან და მეც მიშველე რამ ქრისტეს სიყვარულისათვის ჩემო მოწყალევ“, მიმართავს დავითიშვილი ერეკლე II-ს. მეფე ოქმით სამართალში იბარებს ზარდიაშვილს, მაგრამ საქმე ისევ გაურჩეველი თუ გადაუწყვეტელი რჩება. ამავე წლის 31 ოქტომბერს ზაალ დავითიშვილი ხელახალი არზით მიმართავს მეფეს: „ეს ოცი წელიწადია მუდამ თავს გაწყენ, ზარდიაშვილი ჩემი ყმა არის და მძლავრობით თავს მართმემს მეთქი“. „კაცებს ცალკე მართმევენ... ამ ზაფხულს კიდევ ჩემს კაცს მიხლომიან თავის თავათ, ძროხა წაურთმეგიათ უბრალოს კაცისათვის“. ზაალი მოითხოვს ამ ძროხის უკან დაბრუნებას პატრონისათვის, გარდა ამისა, ასეთი თხოვნით მიმართავს მეფეს: „ამდენი წყალობა დამემართოს, ეს ჩემი ორი კაცი ჯონახძე(ვ)ბი მე მეზოდოს. იმისი სამკვიდრო ხომ არ არის, ნასყიდობით დაობს და თუ შემამივიდეს, ჯარიმით გადამახდევინე“³. ზარდიაშვილი სადავითიშვილოში დარჩენილ თავის ყმებზე აცხადებდა პრეტენ-

¹ საქ. მუხ. Hd № 554.

² ნ. ბერძენიშვილი, დოკ. საქ. სოც. ისტ-დან, წ. II, № 256.

³ იქვე, № 268.

ზეებს იმიტომ, რომ ამ ყმებს მის მიერ შეძენილ, ნასყიდ ყმებად თვლიდა. სწორედ ამას უარყოფდა დავითიშვილი და ამტკიცებდა, რომ აღნიშნული ყმები მის სამკვიდრო საკუთრებას შეადგენდნენ—ამ ჩემს სამკვიდრო კაცებზე მკლავსო* და ნასყიდობით ვერ შემომივიაო. არზის დასასრულს ისევ თავისას იმეორებდა თავადი: „თავის თავსაც ვედავები, რომ ჩემი ყმა არისო“. მეფე მკაცრი ოქმით ზარდიაშვილს კვლავ სასამართლოში იბარებს. 1794 წლის ერთი საბუთიდან ვიგებთ, რომ სამართალი შემდგარა და განაჩენის მიხედვით სადაო ყმები—ჯოხაძეები სამეფოდ გადაურციხავთ. თუ რა მოსაზრებით გადაურციხეთია ასე, ჩვენს ხელთ არსებული საბუთებიდან არ ჩანს. ამ გადაწყვეტილებასთან დაკავშირებით ჯოხაძეები ჩივიან მეფესთან, რომ თქვენ სამეფოდ დაგვდევით და ზაზა გაბაშვილსაც უბრძანეთ, რომ თქვენს დავთარში ჩავეწერინეთ, მაგრამ ეს არ შესრულებულა და იმავე დავთარში ვწერივართო. მამული დავითიშვილმა ჩამოგვართვა, რადგან იმისა იყო, ხოლო შემოსაწერი ისევ ზარდიაშვილისაგან გვეწერებაო. მეფე იძლევა ბრძანებას, რომ ამომალონ ისინი იმ დავთრიდან, სადაც ზარდიაშვილის ყმად სწერიან და სამეფოდ დასწერონ¹.

ზაალ დავითიშვილი ამის შემდეგაც განაგრძობს დავას. 1798 წელს იგი არზით მიმართავს იულონ ბატონიშვილს—ზარდიაშვილი ჩემს კაცებს ჰყრის მამულიდან და მიჰყავსო². რა შედეგი მოჰყვა ამ არზას, ცნობილი არაა. არსებობს ზაალ დავითიშვილის კიდევ ერთი და უკანასკნელი არზა ამავე საქმეზე. ის დაწერილია 1801 წლის 12 სექტემბერს იმპერატორ ალექსანდრე I-ის სახელზე. ზაალ დავითიშვილი ამ არზაში ისევ თავიდან იწყებს დავას მისგან წასული აზნაურის გამო. „ზარდიაშვილი ჩემი ყმა არის, თავი წამართვა, საერისთაოში გავილა* და ვერაფერი გავაწყეო. იგი დასძენდა, რომ მისმა ყოფილმა ყმა-აზნაურმა მას გლეხებიც აუყარა... თავადი კვლავაც მოითხოვდა ზარდიაშვილის დასჯას³.

ამრიგად, მთელი 32 წლის განმავლობაში (პირველი არზა 1769 წელსაა დაწერილი, უკანასკნელი კი 1801 წელს) ზაალ დავითიშვილი თავს არ ანებებდა საჩივრების წერას მისგან თავისი ნებით წასული აზნაურის გამო და სამართალს ეძებდა ამ აზნაურის დაბრუნების მიზნით. განხილული საბუთების მიხედვით აშკარა ხდება, რომ დავითიშვილი არ ცნობდა აზნაურის უფლებას ყმობიდან წასვლის შესახებ და იმედი ჰქონდა, რომ სამართალი მის მხარეზე იქნებოდა. მაგრამ რაკი ასე არ მოხდა და ზარდიაშვილმა მაინც მოახერხა დაუსჯელად მიეტოვებინა თავისი ბატონი და სხვას მისვლოდა, ეს, დავითიშვილის აზრით, „მძლავრობა“ იყო. მისივე აზრით, ამ „მძლავრობაში“ ზარდიაშვილს ხელი შეუწყეს ერისთავებმა, შემდეგ კი იულონ ბატონიშვილმა და რომ ეს არ ყოფილიყო, მაშინ სამართლიანობა მის მხარეზე იქნებოდა და ამგვარი საქმე თავადს არ დაემართებოდა.

ზაალ დავითიშვილის არზებში ნათლად მქლავდება თავადისათვის დამახასიათებელი შეხედულება აზნაურის, როგორც ყმის უფლებრივ მდგომარეობაზე. ამავე დროს კარგად ჩანს ისიც, რომ სამართალი, სახელმწიფო კანონი აზნაურის მხარეზე იყო. მიუხედავად ზაალ დავითიშვილის გამუდმებული საჩივრებისა, ზარდიაშვილი ისევ და ისევ მის მიერ არჩეულ მდგომარეობაში

¹ საქ. მუხ. Hd № 557.

² საქ. მუხ. Hd № 2245.

³ საქ. მუხ. Hd № 5014.

რჩება. არსად თავის ბრძანებაში მეფე არ აცხადებს, რომ ზარდიაშვილის საქციელი კანონის საწინააღმდეგო საქმე ყოფილიყოს. ერეკლე მხოლოდ იმას აღნიშნავდა, რომ რადგანაც თავადი ჩივის, საჩივარი სასამართლოში უნდა განეხილათ.

მაგრამ ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტისა და ფეოდალთა ძლიერების პირობებში თავადების მისწრაფებას აზნაურთა პიროვნული დამონებისაკენ საკმაოდ ფართო გასაქანი მიეცა; ცხოვრებაში უკვე მტკიცედ დამკვიდრებული ჩვეულება—ბატონის წერილობითი ნებართვის საჭიროება აზნაურის ყმობიდან განთავისუფლებაზე (ე. წ. განთავისუფლების, ანუ აზატობის წიგნებში) და ამასთან დაკავშირებული მრავალი ძნელად თავდასაღწევი ჯდაბრკოლების არსებობა, იმის მაჩვენებელი იყო, რომ აზნაურთა ძირითადმა მასამ საბოლოოდ დაჰკარგა თავისი ძველი სოციალური პრივილეგიები.

Г. Д. АКОПАШВИЛИ

К ВОПРОСУ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО СЛОЯ АЗНАУРОВ В XV — XVIII ВВ.

Резюме

Слой азнауров в означенную эпоху, вместе с другими более или менее прогрессивными элементами, в стране составляет ту силу, на которую обыкновенно опирается центральная власть в борьбе за усиление власти и централизацию страны. Вопрос о правовом положении азнауров связан с вопросом о выяснении положения тех сил в стране, которая должна составлять опору царской власти.

Выясняется, что в данную эпоху социальный слой азнауров крайне слаб по своему социальному, политическому и экономическому положению.

Как известно, слой азнауров не составляет к этому времени единой цельной массы. Большая часть азнауров подпала под власть крупных феодалов. «Азнауры являются либо царскими, либо церковными, либо княжескими»¹. Княжеские азнауры «стремятся стать царскими, но царю нелегко удовлетворить их желания»². Несмотря на то, что юридически азнауры владеют личной свободой, правом свободного перехода от одного сеньера к другому, фактически осуществление этого права сталкивается с трудно преодолимыми для азнаура препятствиями. Азнаур может уйти от своего сеньера только в том случае, если оставит ему свое имение. Правда, азнаур в таких случаях сохраняет за собой лично им приобретенную часть имущества, т. н. «наскиди», но это последнее обыкновенно составляет настолько несущественную часть имущества азнаура, что вышеуказанное условие свободного отхода азнаура — отказ от своего родового имения в пользу своего сеньера является часто непреодолимым препятствием для азнаура в деле осуществления своих прав на личную свободу. Азнауры находятся в тесной эконо-

¹ Н. Бердзенишвили, Очерк из истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI в.). Тбилиси, 1938, стр. 38.

² там же, стр. 39.

мической зависимости от своих сеньеров, так как азнаур не является единственным собственником своей земли и крепостных. Право собственности на землю и крепостных он разделяет со своим сеньером. В этом ясно сказывается непреложный закон феодального общества, что феодальная собственность на землю является основой феодализма. Отношения сеньера и его азнаура основывается на порядке землевладения в данном феодальном обществе.

Кроме того, что азнаур связан экономически в деле перехода от одного сеньера к другому, отход его от своего сеньера затруднен еще тем, что тавады отнюдь не склонны признавать за азнауром его права на свободный отход даже и в том случае, если азнаур откажется от своего имени. Тавады стремятся распространить свою власть и на личную свободу азнауров. В случае своевольного отхода азнаура, тавад обыкновенно долгое время разыскивает азнаура и требует его немедленного возвращения, жалуется на него в суд, утверждает, что азнаур не имеет права покинуть своего сеньера без согласия последнего. В становлении такого взгляда тавадов относительно личной свободы азнауров решающее значение имеет то обстоятельство, что в означенный период одним из главных источников приобретения азнауров тавадами является пожалование царем таваду азнауров вместе с их имением и крепостными. Тавад, таким образом, получает власть над азнауром без согласия последнего на основании пожалования свыше. Азнауров отдают в приданное, они являются предметом дарения, продажи и т. п. В таких условиях азнаур обязан нести службу того или иного сеньера независимо от его личного желания.

Несмотря на это, центральная власть старается сохранить за азнауром его право личной свободы, однако реальное положение дел не в пользу правового положения азнауров.

В условиях политического могущества тавадов и слабости центральной власти, защищающей личную свободу азнауров, попытки тавадов помешать свободному переходу азнауров большей частью достигают успеха.

Личной свободе азнауров в данную эпоху нанесен значительный ущерб.

მ. ბაბაშვილი

იოსებ ქართველი — XVIII ს-ის დიპლომატი და ისტორიკოსი

იოსებ ქართველი ქართული სამეცნიერო-საისტორიო მწერლობისათვის სავსებით უცნობი პიროვნებაა. მაგრამ საკმაოდ კარგად იცნობენ მას ევროპელი ირანისტები და ორიენტალისტები. მისი აღმოსავლურ და ევროპულ ენებზე დაწერილი თხზულებები წარმოადგენენ მთავარ წყაროებს ე. წ. „აშლილობის ხანის“ (სეფიანთა დინასტიის მოსპობა-გადაშენების პერიოდის) ირანის ისტორიისათვის.

იოსებ ქართველი უცხოეთში მყოფი ერთი იმ ქართველთაგანია, რომელთაც XVII—XVIII სს. ევროპის თუ აღმოსავლეთის პოლიტიკურ და კულტურულ ასპარეზზე მოუხდათ მოღვაწეობა.

ამ მოღვაწეთა შორის „თბილისის მკვიდრი“ იოსებ ქართველიც იქცევს ყურადღებას. იგი ანთიმოზ ქართველის თანამედროვეა. თუ ანთიმოზ ქართველი ძირითადად რუმინეთში მოღვაწეობდა, იოსებ ქართველის მოღვაწეობის სარბიელს ირანი და თურქეთი წარმოადგენდა, ახალგაზრდობა კი მან დას. ევროპაში გაატარა.

საყურადღებოა, რომ ანთიმოზმაც და იოსებმაც უცხოეთში მოღვაწეობისას თავიანთ სახელს სადაურობის აღმნიშვნელი „ქართველი“ დაურთეს.

იოსებ ქართველის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გასაცნობად საჭირო ყველა მასალა ამჟამად ჩვენთვის ხელშისაწვდომი არაა. მისი ვინაობის გამო ემიზოლოგიური ხასიათის ცნობები მოიპოვება იმ ავტორთა თხზულებებსა და გამოკვლევებში, რომელნიც მისი ნაწერებით სარგებლობდნენ ან ამ ნაწერებს სწავლობდნენ. ამ მხრივ ყველაზე საყურადღებოა XVIII ს-ის ფრანგი მწერლის ლუი ანდრე დე ლა მამიე-კლერაკის (La Mamyé-Clairac) „სპარსეთის ისტორია“, რომლის შესავალში დაცულია იოსებ ქართველის შესახებ ცნობები და დასახელებულია მისივე თხზულებები¹. ბიოგრაფიული ხასიათის ცნობებს ვხვდებით აგრეთვე იოსებ ქართველის თურქულად დაწერილი თხზულების პატარა წინასიტყვაობაში. ამ თხზულების ხელნაწერი გლაზგოს უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში აღმოაჩინა და შეისწავლა ინგლისელმა ორიენტალისტმა ვაიჩმა².

როდის დაიბადა იოსებ ქართველი, არსად აღნიშნული არ არის. ვიცით მხოლოდ, რომ იგი თბილისის მკვიდრია („A native of Tiflis“)³. ჯერ ისევ ბავ-

¹ La Mamyé-Clairac, Histoire de la Perse, depuis la Comensement de ce Siecle, Paris, 1750, Introduction.

² W a i r, T. H. The Revolution of Persia at the beginning of the 18 th Century (from a Turkish Ms in the University of Glasgow). A vol. of Oriental Studies presented to Ed. Browne, Cambridge, 1922, გვ. 480—490.

³ იქვე, გვ. 481.

შვი („a mere boy“)¹ იგი ევროპას გამგზავრებულა ევროპული ენების შესწავლის მიზნით. ვენეციაში, გემით კონსტანტინოპოლში დაბრუნების წინ, იოსებ ქართველი შეუერთდა საფრანგეთის ელჩს გარდანს, რომელიც ლუი XIV საგანგებო დავალებით ირანის შაჰის კარზე იყო წარგზავნილი. ელჩი თავის ამაღლით ზღვით ტრაპიზონს მივიდა. აქედან კი ხმელეთით გაიარეს ერზერუმი, ერევანი, ნახჩევანი, თავრიზი, სულტანიე და ყაზვინს მივიდნენ 1717 წელს. ამ დროსვე ყაზვინს მოვიდა შაჰ-ჰუსეინი (1694—1722), რომელსაც გარდანმა გადასცა რწმუნების სიგელები. იოსებ ქართველი გარდანის ელჩობის დროს ასრულებდა თარჯიმანის მოვალეობას.

იმდროინდელი თარჯიმანების როლი და მნიშვნელობა განსხვავდებოდა XIX—XX სს. დიპლომატიური პრაქტიკით ცნობილ თარჯიმანების მოვალეობისაგან. XVII—XVIII სს. თარჯიმანები პასუხსაგებ დიპლომატიურ დავალებებსაც ასრულებდნენ. დრაგომანების როლი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობაში იმდენად კარგად არის შესწავლილი სპეც. ლიტერატურაში, რომ მასზე მკითხველის ყურადღებას არ შევაჩერებთ. გაცვრით აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ აბატი რიშარი, სულხან-საბა ორბელიანის თარჯიმანი ლუი XIV კარზე, უაღრესად პასუხსაგებ დიპლომატიურ დავალებებს ასრულებდა. მან თითქმის ერთდროულად მოაწყო ორი ელჩობის ორგანიზაცია: სულხან-საბა ორბელიანის და მოჰამედ რიზა-ბეგის². 1714 წლის ივნისში, ე. ი. სულხან-საბა ორბელიანის პარიზიდან გამგზავრების შემდეგ, მან ერთხელ კიდევ სცადა საფრანგეთის შუამავლობით ვახტანგ VI-ის დანაბარების წარმატებით მოგვარება.

გარდანის ელჩობის მთავარ მიზანს შეადგენდა 1715 წელს დადებული საფრანგეთ-ირანის ხელშეკრულების რატიფიკაცია. ამავე დროს, ჩანს, რომ მას ევალებოდა ვახტანგ VI მღვთმარობის გამორკვევა ირანში. 1717 წლის 5 ოქტომბრით დათარიღებული წერილით ერევნიდან გარდანი თავის ადრესატებს ვახტანგ VI-ის შესახებ პირველ ცნობებს აწვდიდა³.

საფრანგეთის ელჩის თარჯიმანის ქართველობას, ცხადია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მინიჭებოდა ვახტანგ VI და ირანში მყოფ ქართველებთან ურთიერთობის დასამყარებლად. საამისო ცნობები, გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ (ამის მოწმობას ახლა გარდანის წერილი წარმოადგენს), საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში უნდა მოიპოვებოდეს. აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ VI ადრევე იყო დაკავშირებული საფრანგეთის საელჩოსთან კონსტანტინოპოლში⁴. მისი წერილები კონსტანტინოპოლს ფრანგ მისიონერებს მიჰქონდათ⁵.

იოსებ ქართველი, ამრიგად, ერთის მხრივ მონაწილეობდა საფრანგეთ-ირანის მეტად მნიშვნელოვან მოლაპარაკებაში, ხოლო მეორე მხრივ მისი შუამავლობით გარდანს უნდა დაემყარებინა კავშირი ირანში მყოფ ქართველებთან.

¹ Wair, T. H. გვ. 481. თბილისელი იოსებ ქართველი სარწმუნოებით კათოლიკე უნდა ყოფილიყო. საფიქრებელია, რომ თავდაპირველად იგი თბილისის კათოლიკე მისიონერთა სასწავლებელში სწავლობდა.

² Lang, D. M. Georgian Relations with France during the reign of wakhtang VI (1711—24) Journal of the Royal Asiatic Society, parts 3 et 4, Paris, 1950, გვ. 119—122.

³ იქვე, გვ. 124—125.

⁴ იქვე, გვ. 119.

⁵ იქვე.

გარდანისათვის ქართველებთან ურთიერთობა იმ მხრივაც უნდა ყოფილიყო სასურველი, რომ მათ ირანში ეკავათ უმაღლესი სახელმწიფო და სამხედრო თანამდებობები.

სათანადო მასალების გამოვლინება-შესწავლა უეჭველია შუქს მოჰფენს იოსებ ქართველის დიპლომატიური მოღვაწეობის იმ მხარეს, რომელიც მის ქართველებსა და საქართველოსთან ურთიერთობასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

გარდანის ელჩობა დიდ დაბრკოლებებს წააწყდა. ამიტომ ვახტანგ VI-ის საკითხი ახლაც ისევე უნდა შოხსნილიყო, როგორც თავის დროზე ვერსალში. საფრანგეთის წინააღმდეგ ირანში ენერგიულად მოქმედებდნენ ინგლისელები და ჰოლანდიელები. ინგლისი და ჰოლანდია დიდად იყო უკმაყოფილო საფრანგეთ-ირანის 1708 წლის და, განსაკუთრებით, 1715 წლის ხელშეკრულებით. ეს ხელშეკრულებები საფრანგეთს ანიჭებდნენ ისეთ შეღავათებს ირანთან დიპლომატიურ და სავაჭრო ურთიერთობაში, რომლის მსგავსი მანამდე არცერთ ევროპულ სახელმწიფოს არ ჰქონდა მოპოვებული¹. საფრანგეთის მხრივ სწორედ ამ განსაკუთრებული მნიშვნელობის ეკონომიური ხასიათის შეღავათების მოპოვებასთან არის მჭიდროდ დაკავშირებული სულხან-საბა ორბელიანის ელჩობის მარცხი ლუი XIV კარზე.

ინგლისი ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რათა არ დაეშვა საფრანგეთის გავლენის განმტკიცება ირანში. თავის მხრივ რუსეთი და თურქეთი ფხიზლად ადევნებდნენ თვალყურს მოკლენების განვითარებას ირანში. 1717 წლიდან შაჰის კარზე იმყოფებოდა რუსთა ელჩი ვოლინსკი, ხოლო 1720 წელს იქვე მივიდა ხონტარის ელჩი დურრი ეფენდი. საფრანგეთს მიღწეული წარმატება ხელიდან ეცლებოდა. ირანის ელჩმა მოჰამედ-რიზა ბეგმა, 1715 წელს საფრანგეთისათვის მეტად ხელსაყრელ პირობებში რომ დასდო ხელშეკრულება, სამშობლოში დაბრუნებისთანავე თავი მოიკლა. თვითონ შაჰი არ მალავდა თავის უკმაყოფილებას. საქმე ისაა, რომ ირანი საფრანგეთის დახმარებით აპირებდა მასკატის დაპყრობას, საფრანგეთი კი ამ წინადადებას ყველანაირად უხვევდა გვერდს და ყურადღებას სავაჭრო ურთიერთობაზე ამახვილებდა. გარდანს მეტად დაძაბულ ვითარებაში მოუხდა შაჰთან მოლაპარაკების წარმოება. საფრანგეთ-ირანის 1715 წლის ხელშეკრულების რატიფიკაცია მხოლოდ 1722 წელს გახდა შესაძლებელი.

ისფაჰანში იოსებ ქართველმა 1725 წლამდე დაჰყო. მისი ირანში ყოფნის დროს მოხდა გადამწყვეტი მნიშვნელობის ამბები, რომელთაც ერთბაშად შეცვალეს ძალთა განწყობილება მახლობელ აღმოსავლეთში. 1722 წელს ავღანელებმა, მირ-მოჰამედის მეთაურობით, დაიპყრეს ისფაჰანი და დაატყვევეს თვითონ შაჰ-ჰუსეინი. ამ ამბების თანადამხდური და თვითმხილველი იყო იოსებ ქართველი. გამარჯვებულ მირ-მოჰამედთან გარდანმა ძვირფასი საჩუქრებით გაგზავნა იოსებ ქართველი და მფარველობა სთხოვა. იოსებ ქართველის მოციქულობა წარმატებით დამთავრდა. მირ-მოჰამედმა შეიწყნარა საფრანგეთის ელჩის თხოვნა და მას უშიშროება აღუთქვა. იოსებ ქართველი, ჩანს, შაჰის სასახლეში დაესწრო იმ მომენტს, როდესაც შაჰ-ჰუსეინმა გეორგვინი მოიხადა და საკუთარი ხელით დაადგა თავზე გამარჯვებულ ავღანელს².

¹ А. А. Зоненштраль-Пискорский, Международные торговые договоры Персии, М., 1931, стр. 50—58.

² Wait, T. H., op. cit., გვ. 489.
8. მასალები, ნაკვ., 32

1725 წლის შემოდგომიდან იოსებ ქართველი უკვე კონსტანტინოპოლში იმყოფება და ფრანგი დიპლომატების წრესთან არის დაკავშირებული. ოსმალეთის დიდგვზირის დავალებით მან თურქულ ენაზე აღწერა ირანში მომხდარი ამბები. კონსტანტინოპოლში იგი, ჩანს, დიპლომატიურ სამსახურში იმყოფება. სწორედ ფრანგ დიპლომატებს და საფრანგეთის საელჩოს თანამშრომლებს უნდა გაეცნოთ იოსებ ქართველი ფრანგ სამხედრო ინჟინერ მ. კლერაკისათვის, რომელიც კონსტანტინოპოლში 1724—1727 წლებში იმყოფებოდა. მ. კლერაკის შეგობრები კონსტანტინოპოლში იყვნენ დახელოვნებული დიპლომატი მარკიზ დე ბონაკი, დ. ანდრეზელი, მარკიზ დე ვილნევი და ამ უკანასკნელის ძმა¹. რამდენ ხანს დაჰყო კონსტანტინოპოლში იოსებ ქართველმა ან სად, როდის და რითი დამთავრდა მისი თავდასავალი, სამწუხაროდ, საამისო ცნობები არ მოგვეპოვება.

იოსებ ქართველმა სიტყვიერად და წერილობით გააცნო მ. კლერაკს ირანში მომხდარი ამბები. ასე რომ ამ ფრანგი ისტორიკოსის „სპარსეთის ისტორია“, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დათმობილი აქვს ავღანთა შემოსევებს, ბატონობას და ავღანთა ბატონობის მომდევნო ხანას, ძირითადად იოსებ ქართველის ინფორმაციას და თხზულებებს ემყარება. თვითონ მ. კლერაკი თავის ისტორიის შესავალში ასახელებს იოსებ ქართველის 4 თხზულებას:

1. Mémoire sur la différence du rit entre la Turcs et les Persans.
2. Notes de M. Joseph.
3. Relazione della Rivoluzione di Persia.
4. Relazione della Rivoluzione di Persia, seconda Parte².

როგორც ვნახეთ, იოსებ ქართველს თავისი თხზულებები შეუდგენია ფრანგულ და იტალიურ ენებზე. ეს კი მის მიერ ამ ევროპული ენების საფუძვლიანი ცოდნის მოწმობას წარმოადგენს. ამასთანავე მან, ჩანს, ჯარჯად იცოდა აღმოსავლური ენებიც: სპარსული და თურქული. სპარსული იმ დროს დიპლომატიის ენად ითვლებოდა მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ურთიერთობაში, ხოლო თურქული სეფიანთა შაჰების კარზე იყო გაბატონებული. ისე რომ იოსებ ქართველს, როგორც თარჯიმანს, აუცილებლად უნდა სცოდნოდა სპარსული ენა. მის მიერ თურქული ენის ცოდნას მტკიცება არ სჭირდება, რადგან მას ერთ-ერთი თავისი თხზულება თურქულ ენაზე აქვს დაწერილი.

იოსებ ქართველის პირველი თხზულების შინაარსი ეხება ოსმალთა და სპარსელთა შორის არსებულ რელიგიურ სხვაობას (სუნიტობასა და შიიტობას). ეს გარემოება კარგად მოწმობს, თუ როგორ იცნობდა იოსებ ქართველი ოსმალეთის და სპარსეთის პოლიტიკურ და რელიგიურ ვითარებას, ორთავე მუსლიმანური ქვეყნის ისტორიას. მ. კლერაკი ამ თხზულებას იმოწმებს იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი ოსმალთა და სპარსელთა შორის არსებულ სარწმუნოებრივ სხვაობას ეხება. მეორე თხზულება წარმოადგენს შენიშვნებს, რომელიც იოსებ ქართველს სიტყვიერად მიუწოდებია (უკეთ მისი კარნახითაა ჩაწერილი) მ. კლერაკისათვის. ეს შენიშვნები წარმოადგენდნენ იოსებ ქართველის სხვადასხვა თხზულების კომენტარებს. მათ მ. კლერაკი

¹ Lockhart, Nadir-Shah, London, 1939, გვ. 307.

² Wair, T. H., op. cit., გვ. 480.

იყენებს მის მიერ აღწერილი ზოგიერთი მოვლენის განსამარტავად. მესამე თხზულებაში აღწერილია ირანის შინაური არეულობანი ავღანთა ამბოხებიდან მოყოლებული 1724 წლამდე. მეოთხე თხზულება წინა თხზულების გაგრძელებაა და იოსებ ქართველის რელაციონის მეორე ნაწილს წარმოადგენს. ამ თხზულებაში დამატებათა სახით მოტანილია პირველ ნაწილში გამოტოვებული ისტორიული მოვლენები, თბრობა კი 1725 წლის დამლევამდეა მიყვანილი. ვაირის აზრით, ეს უკანასკნელი იოსებ ქართველს თავდაპირველად დაუწერია თურქულ ენაზე კონსტანტინოპოლში ყოფნის დროს, ხოლო შემდეგ მასვე იტალიურად უთარგმნია მ. კლერაკისათვის¹.

იოსებ ქართველის თურქულად დაწერილი თხზულების ხელნაწერი დაცულია გლაზგოს უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში. ხელნაწერის აღწერა და მისი შინაარსი გადმოსცა ვაირმა 1922 წელს გამოქვეყნებულ წერილში. ამ აღწერის მიხედვით ხელნაწერი შეიცავს 60 ფურცელს. თითოეულ ფურცელზე 15 სტრიქონია მოთავსებული. ხელი: სუფთა ნახში. აღმწერელის სიტყვით ხელნაწერის ფურცლებზე მოიპოვება ერთი თუ ორი სენტენცია, რომლის წაკითხვა, დასძენს ავტორი, შეუძლებელი უნდა იყოს ხელნაწერის მდგომარეობის თუ ჩემი უტოდინარობის წყალობითო. უნებლიეთ ისმის კითხვა: ხომ არაა დაწერილი ეს სენტენციები ქართულ ენაზე?

იოსებ ქართველის მიერ თურქულად დაწერილი თხზულება, რამდენადაც ვიცით, დღემდე არავის გამოუქვეყნებია. 1922 წ. ვაირმა დაბეჭდა მხოლოდ მისი შინაარსის საკმაოდ ვრცელი ნაწყვეტების თარგმანი ინგლისურ ენაზე.

სად ინახება ამჟამად, ან საერთოდ არსებობენ თუ არა, იოსებ ქართველის ევროპულ ენებზე დაწერილი თხზულებები, საამისო ცნობები არ მოგვეპოვება². მაგრამ რადგან მისი თხზულებები წარმოადგენდნენ მ. კლერაკის „სპარსეთის ისტორიის“ მთავარ და ძირითად წყაროებს, ძნელი არ უნდა იყოს, ტექსტობრივი ანალიზის საშუალებით, ფრანგი ისტორიკოსის თხზულებაში მოვნახოთ ის, რაც საკუთრივ იოსებ ქართველს ეკუთვნის (მ. კლერაკი ყველგან მიუთითებს თავის წყაროებს). ასეთ სამუშაოს ერთის მხრივ გვიადვილებს XVII—XVIII სს. მწერლობისათვის დამახასიათებელი თხზულებების შედგენას კომპილიაციური წესის ცოდნა³, ხოლო მეორე მხრივ ის ხელსაყრელი გარემოება, რომ მოიპოვება იოსებ ქართველის თურქულად დაწერილი თხზულება.

ამგვარი სამუშაო ნაწილობრივ შესრულებული აქვს ვაირს. მან იოსებ ქართველის თურქული თხზულების ადგილები შეაჯერა მ. კლერაკის თხზულების, ამ თხზულებაში დამოწმებულ იოსებ ქართველის რელაციონების და ჰანეის თხზულების სათანადო ადგილებს, და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ე. წ. „აშლილობის ხანის ირანის“ (ევროპული ტერმინოლოგიით: „სპარსეთის რევოლუციის“) ისტორიოგრაფიაში იოსებ ქართველის თხზულებებს უპირველესი ადგილი უჭირავს⁴.

¹ W a i r, T. H., op. cit., გვ. 480.

² ლ ო ჰ კ ა რ ტ ი, რომელმაც სპეციალურად შესწავლა XVIII საუკ-ის ირანის ისტორიის წყაროები, აღნიშნავს რომ მას არ უნახავს იოსებ ქართველის თხზულებები (იხ. Lockhart, Nadir-Shah, Appendixe III, გვ. 309).

³ ამჟამად ნიშანდობლივია დადგენილი იოსებ ქართველის თანამედროვე პოლონელი მისიონერის და მწერლის კრუშინსკის ცნობილი თხზულების ვერსიები.

⁴ To sum up, it does not seem to much to claim for the Glasgow Ms that it is a primary source for the events which it narrates. W a i r, T. H., op. cit., გვ. 490.

გლაზგოს უნივერსიტეტის თურქული ხელნაწერის აღწერის დასასრულს ვაირი აღნიშნავს, რომ იოსებ ქართველის თხზულების შინაარსი იგივეა, რაც მ. კლერაკის „სპარსეთის ისტორიის“ ოთხი წიგნის და ჰანვეის თხზულების III ტომის შინაარსი.

ვაირმა ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებასაც, რომ ჯონ ჰანვეი, რომლის ხეზულება 1753 წელს გამოქვეყნდა¹, თავის წყაროდ კრუშინსკის თხზულებას სთვლის, მაგრამ ჰანვეი, განაგრძობს ავტორი, სიტყვებითა და ფრაზებით იმდენად მჭიდროდაა დაკავშირებული მ. კლერაკის თხზულების სათანადოდ აღვლილთან, სადაც ეს უკანასკნელი იოსებ ქართველის ტექსტს მისდევს, რომ უნდა არსებულყო მჭიდრო ურთიერთობა კრუშინსკსა და იოსებ ქართველს შორის². აღნიშნული გარემოება სრულიად ახლებურად აყენებს „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიოგრაფიის საკითხს.

ირკვევა, რომ მ. კლერაკის „სპარსეთის ისტორიაზე“ მთლიანად არის დამოკიდებული ჰანვეის თხზულების ის ნაწილები, რომლებშიაც მოთხრობილია ავღანთა აჯანყებასა და ავღანთა ბატონობასთან დაკავშირებული ამბები („Revolution of Persia“). საზოგადოდ, ჰანვეის თხზულების პირველი ნაწილები არავის არ მიაჩნდა ორიგინალურ ნაწარმოებად. ჯერ კიდევ ედვარდ ბროუნმა შენიშნა, რომ ჰანვეის თხზულების პირველი ნაწილების, XVIII ს-ის ირანის ისტორიის პირველ მეოთხედს რომ შეიცავს, თხრობა დიდად არის დამოკიდებული კრუშინსკიზე, ხოლო გვიანდელი პერიოდი (1727—1750), ნადირ-შაჰის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერა, ავტორის დამოუკიდებელი დაკვირვების ნაყოფია და, ამდენად, ღირებულ ისტორიულ წყაროს წარმოადგენს³.

უახლოეს ლიტერატურაში დადგენილია, რომ ჰანვეის „Revolution of Persia“ შემოკლებული თარგმანია იმისა, რაც ერთხელ უკვე დაწერა ფრანგმა მ. კლერაკმა. ლოკჰარტის მიხედვით: ჰანვეის თხზულების II თავი, ვიდრე V თავამდე, ემთხვევა მ. კლერაკის „სპარსეთის ისტორიის“ პირველი ტომის შინაარსს, ხოლო VI—VII თავები ამავე თხზულების მეორე ტომს⁴. ამრიგად, გამორკვეულია ჰანვეის „ისტორიის“ გარკვეული ნაწილების მთავარი წყარო. მაგრამ ამასთან გამოკვლევულია ისიც, რომ თავის მხრივ მ. კლერაკი დამოკიდებული იყო იოსებ ქართველის თხზულებებზე.

ლუი ანდრე დე ლა მამიე-კლერაკი სარგებლობდა აგრეთვე კრუშინსკის თხზულებით, კრუშინსკის თხზულების სერსოს ვერსიით და პატრი რეინალის რელაციონით, მაგრამ მის თხრობაში მთავარი ადგილი მაინც იოსებ ქართველის თხზულებებიდან მოტანილ ცნობებს უჭირავთ. აშკარაა: იოსებ ქართველის თხზულებები ისეთსავე პირველწყაროებს წარმოადგენენ, როგორსაც კრუშინსკის თხზულება.

¹ Han way, I. An historical accanut of the British trade over the Caspian sed. London, 1753.

² Ionas Hanway states that he is indebted for his narrative to Father Krusinschi, but Hanway agrees so closely in word and phrase with La Mamye—Clairac where he follows Ioseph, that here must have been an even closer relation between Krusinschi and Ioseph. Wait, op. cit., გვ. 490.

³ Browne, E. A literary History of Persia, IV.

⁴ Lockhart, L., op. cit., გვ. 309.

თადეუზ კრუშინსკის თხზულება, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიის ერთ-ერთ საუკეთესო წყაროს. კრუშინსკი დიდი ხნის განმავლობაში (1702 წლიდან მოყოლებული) იმყოფებოდა იეზუიტთა პროკურატორად ისფაჰანში. მართალია, მისი ვრცელი თხზულება სეფიანთა დინასტიის ბატონობის დასაწყისით იწყება და 1727 წლამდე გრძელდება, მაგრამ განსაკუთრებული ადგილი მის თხრობაში ეთმობა ავღანელთა აჯანყებას, მათს შემოსევებს და ამ შემოსევების შედეგების დაწვრილებით აღწერას. კრუშინსკიც, ისევე როგორც ყველა ავტორი, ვისაც კი „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიაზე უწერია, ბევრს ლაპარაკობს ირანში მოღვაწე ქართველებზე (გიორგი XI, ქაიხოსრო ბატონიშვილი...), რომელნიც ავღანთა წინააღმდეგ წარბოებული ბრძოლების აქტიური მონაწილენი იყვნენ.

კრუშინსკი მის მიერ აღწერილი ამბების თანადაზღვეო და ნაწილობრივ თვითმხილველი იყო. ამიტომ, ცხადია, მის თხზულებას, როგორც წყაროს, უფრო მეტი ღირებულება აქვს, ვიდრე მ. კლერაკის ან ჰანგეის თხზულებებს.

ასეთივე მნიშვნელობა აქვთ იოსებ ქართველის ნაწარმოებთ.

იოსებ ქართველი თვალყურს ადევნებდა ირანში განვითარებულ მოვლენებს. ძირითადად იგი, ჩანს, ყაზვინსა და ისფაჰანში იმყოფებოდა. ისფაჰანის გარეთ და, საზოგადოდ, 1717 წლამდე მომხდარი ამბები მას ზეპირი წყაროების საშუალებით უნდა მოესმინა.

ვინ იყვნენ მისი ინფორმატორები? საესებით ბუნებრივია, რომ მას, როგორც ქართველს, მჭიდრო ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა დამკარებელი ირანში მოღვაწე ქართველებთან, რომელნიც იმდროინდელი ირანის პოლიტიკურ და სამხედრო სარბიელზე იყვნენ დაწინაურებულნი. ამასთან მას, როგორც ქართველს და საფრანგეთის საელჩოს თანამშრომელს, უშუალო მონაწილეობა უნდა მიეღო ვახტანგ VI-ის მდგომარეობის გამორკვევაში. ამის გამორკვევა, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, გარდანის ელჩობის დავალებათა შორის იყო გათვალისწინებული, რათა ელჩს, შესაძლებელ შემთხვევაში, საფრანგეთის მეფის სახელით და შუამავლობით ვახტანგ VI-ისათვის დახმარება აღმოეჩინა. ფრანგებისათვის უცხო არ იყო ქართველთა უარყოფითი პოლიტიკური განწყობილება ირანის მიმართ. გარდანს ირანის პოლიტიკური ვითარების შესახებ ცნობების შეკრება სწორედ ქართველთა წრეში შეეძლო. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი უნდა შეესრულებინა იოსებ ქართველს. მას თავის თვისებებთან უფრო ადვილად შეეძლო კავშირის დამყარება, ვიდრე კრუშინსკის. ამ უკანასკნელს კი თავის მხრივ სრული შესაძლებლობა ჰქონდა მისთვის საჭირო ცნობები (ავღანთა აჯანყებასა და ავღანთა წინააღმდეგ ქართველების ბრძოლასთან დაკავშირებული) საფრანგეთის ელჩის თარჯიმანისაგან მიეღო. ვაირი, ვფიქრობთ, არ სცდებოდა, როდესაც კრუშინსკისა და იოსებ ქართველის ურთიერთობაზე ამახვილებდა ყურადღებას.

კრუშინსკის ურთიერთობა საფრანგეთის საელჩოსთან მრავალი ცნობით დასტურდება. მან შეაჯერა (ირანის მთავრობის დავალებით?) საფრანგეთ-ირანის 1715 წ. ხელშეკრულების სპარსული და ფრანგული ტექსტები. ცხადია, ამგვარ დავალებათა შესრულების დროს მას ახლო ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა საფრანგეთის საელჩოს თარჯიმანთან. ამის გარდა, ცნობილია, რომ კრუშინსკიმ საფრანგეთის საელჩოს თანამშრომლებთან ერთად (რომელთა

შორის იოსებ ქართველიც იმყოფებოდა) 1725 წელს დასტოვა ირანი და კონსტანტინოპოლს გაემგზავრა¹. კრუშინსკის და იოსებ ქართველს შეხების წერტილები კონსტანტინოპოლშიც უნდა ჰქონოდათ, რადგან როგორც ერთს, ისე მეორეს ოსმალეთის დიდგვირმა იბრაჰიმ-ფაშამ ირანში მომხდარი ამბების აღწერა დაავალა. კრუშინსკიმ ლათინურად დაწერილი თავისი თხზულება თურქულად სთარგმნა², ხოლო იოსებ ქართველმა ირანში მომხდარი ამბები თურქულად აღწერა. კრუშინსკიმ თურქულ ენაზე გადათარგმნა აგრეთვე ღურბი ეფენდის სპარსულად დაწერილი თხზულება, რომელიც 1727 წელს გათურქებულმა უნგრელმა იბრაჰიმ მუთაფერიკმა სტამბური წესით გამოაქვეყნა (პირველი თურქული ბეჭდვითი გამოცემა) ჩანს, კრუშინსკის ხელთ იყო სპარსეთის შესახები ის აღწერილობანი, რომელთაც ასე გულდასმით სწავლობდა თურქეთის მთავრობა. კრუშინსკისათვის, რომლის განკარგულებაში აღმოჩნდა ისეთი ოფიციალური დოკუმენტი, როგორსაც თურქთა ელჩის ღურბი ეფენდის დღიური წარმოადგენდა, ხელმისაწვდომი უნდა ყოფილიყო აგრეთვე იოსებ ქართველის აღწერილობა. ყველა ამის შემდეგ გასაგები უნდა იყოს ის ვასაოცარი მსგავსება, რაც მკვლევართა მიერ შენიშნულია კრუშინსკის, იოსებ ქართველის, მ. კლერაკის და ჰანვეის თხზულებებს შორის.

მაკარ ხუბუამ ყურადღება მიაქცია ჰანვეის და ქართველი ისტორიკოსის სეხნია ჩხეიძის „მეფეთა ცხოვრებაში“ მოტანილი ცნობების, ქართველების ავლანთა წინააღმდეგ ბრძოლას რომ ეხება, „იშვიათ იდენტობას“. ინგლისური თხზულების და ქართული საისტორიო ნაწარმოების რიგი ადგილების ერთმანეთთან შედარების საფუძველზე მკვლევარი აღნიშნავდა: „მოტანილი და სხვა ადგილები შედარებიდან ცხადად ირკვევა ამ ორი ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი ან ავტორის ცნობათა იშვიათი იდენტობა“³. მაგრამ ახლა ჩვენთვის უკვე ცხადია, რომ სეხნია ჩხეიძის „მეფეთა ცხოვრებაში“ მოტანილი ცნობები იდენტიურია არა მარტო ჰანვეის თხზულებიდან შესადარებლად მოტანილი ადგილებისა, არამედ იდენტიურია იოსებ ქართველის თხზულებებზე დამოკიდებული მ. კლერაკის „სპარსეთის ისტორიის“ სათანადო თავების შინაარსისაც. ასე რომ ამიერიდან შესადარებლად გათვალისწინებული უნდა იყოს არა ჰანვეის თხზულების პირველი ნაწილები, რომელიც მთლიანად დამოკიდებულია მ. კლერაკზე, არამედ ამ უკანასკნელის წყარო—იოსებ ქართველის თხზულებები.

ამრიგად, ფაქტიურად ირკვევა ორი ქართველი ისტორიკოსის სეხნია ჩხეიძის და იოსებ ქართველის ცნობათა „იშვიათი იდენტობა“. მათი საერთო წყაროა ირანში მყოფი ქართველთა წრე. ამ წრესთან უშუალოდ და მჭიდროდაა დაკავშირებული ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე. უმკველია, ამავე წრეში ღებულობს საჭირო ინფორმაციას იოსებ ქართველი, რადგან ქართველები იყვნენ ავლანთა წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლის აქტიური მონაწილენი. ამ ბრძოლების მონაწილეთაგან უნდა მოესმინა იოსებ ქართველს ის, რაც მის ირანში მისვლამდე, ე. ი. 1717 წლამდე, მოხდა სეფიანთა სახელმწიფოში. შემდეგ კი თვითონ იგი იყო ავლანელთა შემოსევების, ისფაჰანის საკმაოდ ხან-

¹ A Chronicle of the Carmelites in Persia, London, 1939, გვ. 568.

² Reichman, J. Znamysci nauczani jezikow orientalnyeh w Polsce, Wroclaw, 1950, გვ. 151. იქვე, ბიბლიოგრაფია კრუშინსკის შესახებ. პოლონურიდან ჩვენთვის საინტერესო ადგილები თარგმნა დოც. მაქს. ბერძინი შვილიშვილი, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებთ.

³ მ. ხუბუა, ქართულ-ირანულ ურთიერთობიდან, ენიშკა-ს „მოამბე“, ტ. V—VI, გვ. 361.

გრძლივი გარემოცვისა და მისი დაცემის თანადამხდური და თვითმხილველი სეხნია ჩხეიძეს და იოსებ ქართველს თითქმის ერთნაირად აქვთ აღწერილი XVIII ს-ის პირველ ათეულში და მეორე ათეულის დასაწყისში მომხდარი ამბები მიუხედავად იმისა, რომ სეხნია ჩხეიძის ირანში ყოფნის დრო არ ემთხვევა იოსებ ქართველის ისფაჰანში ყოფნის პერიოდს.

სეხნია ჩხეიძე ისფაჰანს პირველად მივიდა 1697 წლის 5 მარტს¹. იგი თან ახლდა გიორგი XI, რომელსაც ირანში გურგინ-ხანი უწოდეს და რომელიც, ისევე როგორც ქაიხოსრო ბატონიშვილი, „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიოგრაფიის მთავარ პერსონაჟს წარმოადგენს. „ლევანის გაზრდილი. . . და მერმე ქაიხოსროსთან შეზრდილი“ სეხნია ჩხეიძე პირადად მონაწილეობდა ავღან-ბულუქთა აჯანყების ჩაქრობაში². 1699 წელს მას მონაწილეობა მიუღია „ბულუჯთა“ წინააღმდეგ ომებში უდაბნოში. ქირმანის ნაიბმა ბატონიშვილმა ლევანმა ორას გამორჩეულს თათრის ჯარს „უთავა ჩხეიძე სეხნია“³. 1700 წლის ივნისში მას, ლევან ბატონიშვილის სარდლობით, მონაწილეობა მიუღია „ბულუქთა და ავღანთა“ უკუქცევაში⁴. 1703 წელს სეხნია ჩხეიძე თან გაჰყვა საქართველოს ნაიბად დანიშნულ ლევან ბატონიშვილს ქართლში⁵, მაგრამ 1704 წელს ლევან ჯანიშინმა იგი ფეშქაშით ყანდაპარის ბეგლარბეგ გიორგი მეფესთან გაგზავნა და აქ ისტორიკოსი 1707 წლის თებერვლამდე დარჩენილა⁶. 1707 წელს ისფაჰანში მომხდარი აჯანყების ჩასაქრობად ქაიხოსრო ბატონიშვილმა „ჩაფრად თან წაიყვანა სეხნია“⁷. 1707—1712 წწ. სეხნია ჩხეიძე საქართველოში ჩანს⁸. 1712 წლის თებერვალში სეხნია ჩხეიძე ვახტანგ VI-ს ხლებია ირანს და შაჰის კარზე 1714 წლამდე დარჩენილა⁹. 1714—1722 წწ. იგი, როგორც ჩანს, სამშობლოში იმყოფება. 1722 წ. ვახტანგ VI-მ სეხნია ჩხეიძე ხელახლა გაგზავნა ირანს, ახლა უკვე თავრიზს—შაჰ-თამაზთან¹⁰.

ამრიგად, სეხნია ჩხეიძეს დროვამოწევებით, მაგრამ მაინც ხანგრძლივად უხდებოდა ირანში ყოფნა. იგი სეფიანთა ირანის ფაქტიურად უკანასკნელი შაჰინშაჰის შაჰ-ჰუსეინის დროს მომხდარი ამბების თანამხდური, თვითმხილველი და ხშირად მონაწილე იყო. აღნიშნული გარემოება მის „მეფეთა ცხოვრებას“, როგორც წყაროს, განსაკუთრებულ ადგილს უთმობს „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიოგრაფიაში.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი სეხნია ჩხეიძის საისტორიო თხზულების დახასიათებისას ამბობდა: „რაკი ავტორმა დიდ ხანს სპარსეთში დაჰყო და სპარსეთის საქმეები უფრო ვრცლად და უკეთესად იცოდა, ვიდრე თავის სამშობლოს ამბავი, ამიტომ მის ნაწარმოებში ერანის სახელმწიფო საქმეებს საპატიო ადგილი უნდა ჰქონოდა. ასეც მოხდა და თვით ისტორიკოსს თავის თხზულების სათაურში აღნიშნული აქვს, რომ მისი ისტორია არის „არა მარტივად

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, მეორე—მესამე შეკრებილი გამოც., 1945, გვ. 362.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 363.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე.

⁹ იქვე.

¹⁰ იქვე.

ქართლისა“, არამედ „ამბითა უცხოთა ქვეყნისათა“ შემკული. ამგვარად ს. ჩხეიძის ისტორია ისე ქართლის ისტორია არ არის, როგორც მართლაც ქართლის „მეფეთა ცხოვრება“. ხოლო რაკი ბედის უკუღმართობის წყალობით ქართლის მეფეები იძულებული იყვნენ თავიანთი მეფობის უმეტესი ნაწილი საქართველოს გარეშე გაეტარებინათ და სპარსეთში „ბეგლარბეგობისა“ და „ამირსპასალარობისა“ თანამდებობითაც დატვირთულნი სპარსეთის ურჩ ქვეშევრდომთავეს შეეღიათ თავიანთი ძალ-ღონე და დღენი, ამიტომ მათი „ცხოვრება“ უნებლიედ ისტორიკოსს უნდა დაეწერა „ამბითა უცხოთა ქვეყნისათა არა მარტივად ქართლისათა“¹.

საყურადღებოა, რომ ფაქტიურად სპარსეთში მოღვაწე ქართლის „მეფეთა ცხოვრების“ ელფერი გადაჰკრავთ პოლონელ თადეუს კრუშინსკის, სომეხ აბრამ ერევანეცის, თურქი დურრი ეფენდის და იოსებ ქართველის თხზულებათა შინაარსს. ადვილად გასაგებია: სეფიანთა ირანის არსებობის კრიტიკულ მომენტში ბეგლარბეგებად, ამირსპასალარებად, მდივანბეგებად, ყაენის ნაიბებად და ისუაჰანის ტარუღებად ქართველი მეფე-ბატონიშვილები იყვნენ ქართველი სარდლები, რომელთა ავანგარდში ქართველი მეთაურების ლაშქარი იყო, ებრძოდნენ ავღანელთა აჯანყებას, რომლის ლიკვიდაციისაკენ მიმართული იყო ირანის მთელი ენერგია XVII ს-ნის მიწურულიდან მოყოლებული XVIII ს-ის პირველი მეოთხედის დამლევამდე.

თავისთავად ცხადია, რომ ირანის ისტორიის ამ მონაკვეთისათვის ყველაზე უხვი ცნობები უნდა ჰქონოდა ქართველ ისტორიკოსს. ასეთია სენია ჩხეიძის „მეფეთა ცხოვრება“, ასეთივეა იოსებ ქართველის საისტორიო ნაწარმოებები. ეჭვი არაა, რომ კრუშინსკის ცნობილი თხზულების მთავარ წყაროს წარმოადგენს ავტორის ურთიერთობა ქართველებთან, რადგან კარგადაა ცნობილი ირანში მყოფი ქართველი მეფე-ბატონიშვილების ურთიერთობის ხასიათი კათოლიკე მისიონერებთან.

საინტერესოა, რომ იოსებ ქართველი დაახლოებით იქ გამოდის სპარსეთის ამბების თანადამხდურად და თვითმხილველად, როდესაც სენია ჩხეიძე უკვე სამშობლოში იმყოფება და მხოლოდ 1722 წელს ბრუნდება ირანში, უკეთ თავრიზში, სადაც თავშესაფარი ჰპოვა ისუაჰანიდან გაქცეულმა სეფიანმა უფლისწულმა. ამრიგად, 1697—1725 წწ. ირანში მომხდარი ამბების აღმწერელად და, შეიძლება ითქვას, ერთიმეორის ერთგვარ გამგრძელებლად, გვევლინება ორი ქართველი ისტორიკოსი, რომელთა თხზულებების, როგორც წყაროების, მნიშვნელობა „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიოგრაფიაში აშკარა უნდა იყოს.

დასასრულ, აღსანიშნავია ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება: „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიის თანამედროვე სპარსული წყაროები არ მოგვეპოვება. საერთოდ, სპარსელი მწერლები ერიდებოდნენ დაეწერათ ირანის „ეროვნული სირცხვილის“ ისტორია. XVII ს-ის მიწურულის და XVIII ს-ის პირველი მეოთხედის ირანის პოლიტიკურ ვითარებას გაკვრით ეხებიან მხოლოდ ნადირ-შაჰის დროინდელი ისტორიკოსები: მოჰამედ მუჰზინი, შეიხ მოჰამედ ალი-ხაზინი, შეიხ მოჰამედ შაჰიდ-ხან ასტრაბადელი, მოჰამედ კაზიმ მერველი, მირზა მოჰამედ შირაზელი..

მოჰამედ მუჰზინის „ზუბდაუთ თავარიხ“ წარმოადგენს მსოფლიო ისტორიას. დაწერილია იგი 1154 წ. (1741—1742 წ.) ნადირ-შაჰის დავალებით, ირა-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 364.

ნის ამ მბრძანებლის უფროსი ვაჟიშვილის რიზა-ყული მირზას სახელმძღვანელოდ. თბრობა, როგორც ეს წესად ჰქონდათ შუა საუკუნეების ისტორიკოსებს, იწყება ადამიდან. თბზულების ბოლო ნაწილი ეხება სეფიანთა დინასტიის მოსპობა-გადაშენებას და ნადირის აღზევებას. ავღანთა აჯანყებასთან დაკავშირებული თარიღები, შესაძლებელია გადამწერის წყალობით, შეცდომითაა ნაჩვენები (ზოგჯერ განსხვავება 2—3 წელს უდრის). შეიხ მოჰამედ ალი-ხაზინის (დაიბადა 1692 წელს) „მემუარები“ („თარიხ-ი ახვალ-ი შეიხ-ი ხაზინ, ქი ხოდ ნავიშთე ასთ“) დაიწერა 1740 წელს. მისი თბზულება მოიცავს XVIII ს-ის 20—40-იან წლების ამბებს, მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებო ცნობები ნადირ-შაჰის აღზევებისა და გახელმწიფების პერიოდისათვის მოიპოვება. კიდევ უფრო ეპიზოდური ხასიათის ცნობები მოეპოვებათ „აშლილობის ხანაზე“ დანარჩენ სპარსელ ისტორიკოსებს.

„აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიის თანამედროვე სპარსული წყაროს უქონლობით აიხსნება, რომ 1795 წ. ირანში თურქულიდან სპარსულად თარგმნეს კრუშინსკის თბზულება¹.

XVIII ს-ის პირველი მეოთხედის ირანის ისტორიისათვის წყაროები (დოკუმენტური, ნარატიული . . .) უპირატესად უცხოურ (ქართულ, სომხურ, თურქულ, რუსულ, ლათინურ—ევროპულ ენებზე) მოიპოვება. მათ შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ სეხნია ჩხეიდის „მეფეთა ცხოვრებას“ და აღმოსავლურ-ევროპულ ენებზე დაწერილ იმ თბზულებებს, რომელთა ავტორს თავისი ქვეყნის ბედუკუღმართობის გამო უცხოეთში მოუხდა გადახვეწა-ცხოვრება და, როგორც ჩანს, უცხოეთშივე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე.

იოსებ ქართველის ჩვენამდე მოღწეული თურქული თბზულების მოპოვება, მისი თარგმნა-გამოქვეყნება ქართველი საბჭოთა თურქოლოგების და ისტორიკოსების საპატიო მოვალეობას წარმოადგენს. იოსებ ქართველის ბიოგრაფიის და თბზულებების მეცნიერული შესწავლა, დღემდე ცნობილ მასალებთან ერთად, გავვირკვევს ისეთ საკითხებს, როგორიცაა სულხან-საბა ორბელიანის დიპლომატიური მისია დასავლეთ ევროპაში, ირან-საქართველოს ურთიერთობა ვახტანგ VI-ის მეფობაში და ქართველთა მოღვაწეობა სეფიანთა ირანის პოლიტიკურ ასპარეზზე. ამავე დროს მისი თბზულებების შესწავლა-გათვალისწინებას, როგორც ვნახეთ, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს „აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიოგრაფიის შესწავლის საქმეში.

„აშლილობის ხანის“ ირანის ისტორიის შესწავლას ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ სწორედ ამ დროს, რუსეთის დახმარებით, გაძლიერდა ამიერკავკასიის ხალხთა ბრძოლა ირანელი დამპყრობლების წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა კი, XVII ს-ის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, სეფიანთა სახელმწიფოს დასუსტებისა და მისი მოსპობა—გადაშენების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო.

¹ Storey, C. A., Persian Literature a bio-bibliographical Survey, II. London, 1936, გვ. 321.

XVIII საუკუნის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის
არქივიდან

საკმაოდ ცნობილი ფაქტი არის, რომ 1768—1774 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს რუსეთის თვითმპყრობელობის საგარეო საქმეთა კოლეგიის რჩევით, ხოლო ეკატერინე II დასტურით, საქართველოში რუსეთის კორპუსი იქნა გადმოყვანილი. ამ რაზმის მიზანდასახულება არ ყოფილა ქართული სამეფო-სამთავროების ხელში ჩაგდება და რუსეთისათვის შეერთება. რუსეთის რაზმის საქართველოში გადმოყვანა ბალკანეთზე თურქების ძალების შესასუსტებლად იყო მოფიქრებული. საგარეო საქმეთა კოლეგიას საქმე ასე ჰქონდა დაგეგმილი, რომ რუსეთის რაზმით ქართველი მეფეები უნდა განხიფებულიყვნენ, თურქეთის წინააღმდეგ ომში უნდა ჩაბმულიყვნენ, თურქები იძულებული უნდა გაეხადათ გარკვეული ძალები აქ ამიერკავკასიისაკენ გადმოყვანათ და ამით ბალკანეთისაკენ მეომარ რუსეთის ძალებს შელავათი მიეცემოდათ.

ქართველი მეფეები ამ ომში უჭირვეულოდ რუსეთის მხარეზე გამოვიდნენ, მაგრამ, რა თქმა უნდა, საკუთარი ქვეყნის მდგომარეობის გაუმჯობესებას მოელოდნენ: სოლომონ I თურქეთის ბატონობისაგან თავის დაღწევას, ხოლო ერეკლე II სამცხის ნაწილის თურქთა ბატონობისაგან განთავისუფლებას. დეტალურად ამ საკითხზე შეჩერება არ მოგვიხდება.

მეტის-მეტად საყურადღებოა ის საარქივო მასალა, რომელიც რუსეთის რაზმის საქართველოში გადმოსვლის შედეგად სპარსეთში შექმნილ მდგომარეობას გვისურათებს. აქ წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ, რომ რუსული რაზმი საქართველოში დარიალის გზით შემოვიდა და ქართლ-კახეთის მეფის ტერიტორიის გავლით იმერეთის სამეფოში გადავიდა. მაშინდელი დიპლომატიის გაგებით რუსეთ-თურქეთის ომის დროს რუსეთს იმერეთის საზღვრებში შეჭრისათვის ისევე შეეძლო პასუხისგება, როგორც ბალკანეთის პროვინციებში, იმერეთი თურქეთისეულ ვასალურ სამფლობელოდ იყო ცნობილი. მაგრამ, რადგანაც რუსეთის ლაშქარი ქართლ-კახეთის მეფის ნებართვით ამ სამეფოს ტერიტორიით ახერხებს იმერეთში გადასვლას, ხოლო ქართლ-კახეთის სამეფო ირანის სახელმწიფოს ხელქვეით მყოფ სამფლობელოდ ითვლებოდა და ირანსა და თურქეთს შორის საზავო ურთიერთობა სათანადო ხელშეკრულებით ამ ომის დროსაც გრძელდებოდა, ერეკლე II ასეთი ნაბიჯი თურქეთში მეტის-მეტად იუცხოვეს; თურქეთში ჯერ კიდევ არ იცოდნენ, რომ ერეკლე II მიმდინარე ომში საკუთარი ინიციატივით სპარსეთთან შეუთანხმებლად ჩაერეოდა და რუსეთის მხარეზე გამოვიდოდა. ამიტომ ახალციხის ნაჰმან ფაშა ერეკლე II-ს შემფოთებული სწერდა, რომ სოლომონმა (იმერეთის მეფემ) თურქეთის სულტნის „სიკეთე და მოწყალებოა“ დაივიწყაო: „...და გულში ჩადებული

ორგულობა, სიავე, სიფინთე, ღალატო, მუხანათობა და ჰარამზადობა გამოაცხადა. მოსკოვს უსჯულოებთან, ღმერთმან იმათი ბოლო დააქციოს, სოლომონს კაცი ვაგეზავნა იმ ურჯულოებთან და რამდენიმე ასი კაცი მოუყვანინებია, რომ თქვენ ორისავე დოვლათსაგან მართლსაწმენოდ და მისანდოდ დიდგვარობაზე ცნობილ ხართ, თქვენის მიწიდამ, რომ ის უსჯულოები თქვენს შეუტყობრად და უნებურად გადმოსულიყვნენ—ეს ხომ არ იეჭვება, ხუთსა ან ათს დღესა თქვენს ქვეყანაში უვლიათ, ამასუკან იმერეთს გარდასულან, ჯელმწიფის ციხეებისაგან შარაპნის...ციხეს...შემოდგომოდნენ, ღვთის წყალობით... ვერ ექნათ და ხელი ვერაზედ მისწვდომოდათ, რჯულის მოღალატის და სიწუწუკის საზომის მქონებლის სოლომონის ვითარება შეეტყვოთ და ისევ უკან დაბრუნებულ იყვნენ თავისავ საძაგელის მიწისაკენ¹. უკან დაბრუნებაში ახლა თქვენს მიწაში დამდგარან, და გვიკვირს ამისთანა საქნელი საქმე, — გასინჯეთ საპარათების დიდ დიდებას და უფროსების გულის შეცულა, შეძრვა და ამღურევა არ იქნება... მაგრამ მაგ ურჯულოების თქვენს ქვეყანაში ყოფნა და დგომა მალღის საუკუნოდ მყოფის ჯელმწიფის დოვლათისათვის და ჰერანის დოვლათისათვის სხვადასხვა ფიქრი და თქვენის სისწორისა და მეგობრობის ყოფილის ვითარებისა დიდი ზარალი და დასაკლისი არ იქნება ჩვენსა და თქვენში ამისთანა მტკიცე საბღის საკვრელი რომ არის?«².

მაგრამ ამით, რა თქმა უნდა, არ შეიძლებოდა დაქმყოფილებულიყო თურქეთი. ქარიმ-ხან ზენდის ერეკლე II-დმი გამოგზავნილი წერილიდან ჩანს, რომ ოსმაღეთის სახელმწიფოს დიდ ვეზირს ხალილ ფაშას საგანგებოდ წერილი გაუგზავნია ქარიმ-ხანისადმი. ამ წერილში ხალილ ფაშა ქარიმ-ხანს აუწყებდა, რომ ერეკლე II შეუკავშირდა რუსეთს და მასთან შეთანხმებით არა მარტო თურქეთის საზღვრებს არბევს, არამედ შეიქრა სიღრმეში და იქ დიდი ზარალი მიაყენა ზოგიერთ დასახლებულ ადგილს. ვეზირი მოაგონებს ქარიმ-ხანს, რომ თურქეთსა და ირანს შორის მეგობრობისა და მშვიდობიანობის ტრაქტატი არის დადებული და არც ერთი მხარე ამას არ არღვევს ამდენი ხანია. ერეკლე მეფის მოქმედება (იგულისხმება ვითარცა ირანის სახელმწიფოს ხელქვევით მყოფი პოლიტიკური ერთეულის) სრულიად შეუფერებელია თურქეთისა და ირანის მეგობრულ და მტკიცე საზავო ურთიერთობისათვის³. მაშინდელ ირანს, რა თქმა უნდა, ერეკლე II სამეფოს დატუქსვა და შეშინება არ შეეძლო, მით უმეტეს ისეთ ვითარებაში, როცა თურქეთის წინააღმდეგ ამხედრებული რუსეთი ამ ერეკლეს მოკავშირედ ეგულვებოდათ, მაგრამ თურქეთს სხვა გამოსავალი არ ჰქონდა და ირანს, ვითარცა აღმოსავლეთ საქართველოს პატრონს, საყვედურით შეჩვილა და ირანის იმ ღროის ჭირისუფალმა არ დააყოვნა, ერეკლესათვის საკმაოდ მორიდებით რჩევა-დარიგების წერილი მოეწერა, მაგრამ ამ წერილის შესახებ ქვემოთ⁴.

¹ ნაჰმან ფაშა ცდება, რუსეთის რაზმი იმერეთიდან მაშინ რუსეთისაკენ კი არ წასულა, არამედ ქართლში გადმოვიდა ერეკლე II ახალციხისაკენ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩასაბმელად.

² Чагарели. Грамоты... II, вып. I, გვ. 16.

³ იხ. აქვე, საბუთი № 6.

⁴ ახლა რაკი ერეკლესა და ქარიმ-ხანის მიმოწერიდან რამდენიმე საბუთი ჩვენს ხელთ არის, ჩვენთვის სასვებით ნათელი ხდება, რომ ცნობილი სოლომონ ლეონიძე ისტორიულ ფაქტს აღნიშნავდა, როცა ერეკლე II დასაფლავების დღეს წარმოთქმულ სიტყვაში სხვათა შორის თქვა: „თუ ოსმანთ დაიპყრეს საყდარი მეფისა შენისა, საკურთხეველი წმინდა ღვთისა—

მოსკოვში დაცული საარქივო დოკუმენტებიდან ნათელი ხდება, რომ რუსეთს რაზმის საქართველოში გადმოსვლის გამო არა მარტო თურქეთი, არამედ ირანიც შეშინებულა. სალიანის ნავთსადგურში მყოფი რუსეთის კონსული სულიაკოვი 1770 წლის მაისში რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიას ატყობინებდა: „По вступлении в Грузию Российских войск здешних окрестностей, то есть: Тавризской, Генджинской, Шекинской и Шущинской ханы в крайнем находятся страхе, почему они, по достоверным слухам, между собою имеют переписку, чтобы им быть без всякого междуусобия в тишине, понеже российское войско везде умножается“.

სულიაკოვს მოუწადინებია საგანგებო წერილებით ხსენებული მფლობელების დამშვიდება, რომ ირანს არავითარი საშიშროება არ მოელოდა რუსეთიდან, მაგრამ რახან სულიაკოვს სპარსული ენის მცოდნე თანამშრომელი არ ჰყავდა, განზრახულის სისრულეში მოყვანა ხელსაყრელ შემთხვევამდე გადაუდვია.

სანამ სულიაკოვი თავის ცნობას, სპარსეთის მფლობელების შეშფოთების შესახებ, დაწერდა და გაგზავნიდა, საგარეო საქმეთა კოლეგიას ორი თვით ადრე გაუთვალისწინებია სპარსეთში შესაძლებელი ვითარების შექმნა და ენზელის ნავთსადგურში მყოფ რუსეთის კონსულს ბოგოლიუბოვს 1770 წლის თებერვალში საგანგებო მიმართვა და სპარსეთის მფლობელებისათვის დასამშვიდებლად დასაგზავნი წერილების ნიმუში გამოუგზავნა.

ჩვენს ხელთ არსებული ზოგიერთი ცნობა გვაფიქრებინებს, რომ საგარეო საქმეთა კოლეგია ამ ღონისძიების ჩატარებისას ერეკლე II რჩევით ხელმძღვანელობდა. 1769 წლის ზაფხულში ერეკლე II რუსეთში გაგზავნილ თავის ელჩს ა. ანდრონიკაშვილს პანინისათვის ზეპირად მოსახსენებლად სხვათა შორის დაავალა: „ჩვენ გგონია, რომ მისი დიდებულების ბრძანებით გამოორჩეულიც ექნებათ საქმე, რომ ჰერანში ვინც ჩინებულნი არიან იმათი ასეთი რიგი კაცი წიგნი და სიტყვა ებრძანოთ, რომ იმათ თავიანთ თავზედ არა იფიქრონ რა და დაწყნარებულის გულით იყვნენ. ეს მოგონება და მოხსენება ჩემმან გულმან ასე დინახა, რომ ამ მოხსენებისათვის თანამდებობა გვექონდა და ყოვლითურთ ნება მისი დიდებულებისა არს“¹. საგარეო საქმეთა კოლეგიამ ანდრონიკაშვილთან იმავე 1769 წლის დეკემბრის დამლევეს დაამთავრა მოლაპარაკება² და 1770 წლის იანვარში გამოისტუმრეს სამშობლოში. ენზელში მყოფ კონსულს ბოგოლიუბოვს 1770 წლის თებერვალში უგზავნიან სპარსეთის მფლობელთათვის დასაგზავნი წერილების ნიმუშს და სხვა საორიენტაციო ცნო-

მეფე ირაკლი სიმრთელით ბრძანდებოდეს, რომელმანც ზერთვისის დამპყრობლისა და ასიძის მტრის სისხლში გამოწრთობილის ხმლით ზვანთქარს სპარსეთის ხელმწიფეს კარიმ-ხანთან საჩივარი მიაწვრიხა: „მეფე ერეკლე სარათის ქვეყნებს მართმევს და შემ დღუშალოა“. კარიმ-ხან იტყოდა „მეფე ერეკლე ასეთი რამ ბრძანდება, რომ ზვანთქარი ჩემთან საჩივლელად დაამუხლოა“. — მაშინვე უძღვევლობის ნიშნად სახელმწიფო ხრმალი მოართუა“ (იხ. ანთოლოგია, ტ. II, ია ევალაძის რედაქტ., 1928, გვ. 283). მართალია, ერეკლეს ხმლით დაჯილდოებაზე ჩვენს საბუთებში არაფერია ნათქვამი, მაგრამ ისიც ნათელი უნდა იყოს, რომ იმ დროს ელჩების გაგზავნა-გამოგზავნიას ხელისუფალნი ერთმანეთს წერილების გარდა საჩუქრებს უგზავნიდნენ და ამის შესახებ წერილებში არაფერი არ იწერებოდა. ისე რომ სოლომონ ლეონიძე თავიდან ბოლომდე სიმართლეს უნდა ჰევა უძღვევდეს მოტანილ ტექსტში.

¹ იხ. აქვე, საბუთი № 1. აგრეთვე ამ საბუთის რუსული თარგმანი, Чагарели, I, გვ. 92 და 431.

² Чагарели, Грамоты... I, გვ. 97—98.

ბებს. ამდენად სრული შესაძლებლობა არის, რომ ერეკლე II რჩევის შედეგად გაიგზავნა სპარსეთში ადგილობრივ მფლობელთა დასამშვიდებელი წერილი. ამ აზრს მისაღებად გვისახავს ის ფაქტიც, რომ როდესაც საგარეო საქმეთა კოლეგიამ 1768 წელს ომის დაწყების წინ თავისი მოხსენებითი ბარათი: «Разсуждение о способах, какими грузинцы преклонены быть могут к восприятию участия в настоящей с Портою Оттоманскою Войне» — შეადგინა, აზრად არ მოსვლია, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს თურქეთის წინააღმდეგ ომში ჩაბმა და რუსული რაზმის საქართველოში გადმოყვანა სპარსეთს შეაფიქრიანებდა და საამისოდ ღონისძიებების გამონახვა იქნებოდა საქირო.

ბოგოლიუბოვს საგარეო საქმეთა კოლეგია საკმაოდ დაწვრილებით აცნობს თავის წერილში საქართველოში არსებულ საქმის ვითარებას და იმ ურთიერთობას, რომელიც რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყების გამო დამყარდა ქართველ მეფეებსა და რუსეთს შორის. როგორც ჩანს, ბოგოლიუბოვს ორიენტირებისათვის აწვდიან მასალას, ამასთანავე აუწყებენ მას: „...по случаю вышеозначенного с грузинскими владетелями здешнего соглашения о усилении диверсии противу турок, также и отправления к ним в помощь некоторой части российских войск и артиллерии, не пришли персианам по соседству в какую либо тревогу и не возымели оттого подозрения якобы с здешней стороны ищется при настоящем в Персии междуцарствии что нибудь противу персидских областей предпринять, каковое напрасное суждение свободно могут иногда в легкомысленных персиян подущениями своими внедрить недоброохотствующие России могометанцы“¹. საგარეო საქმეთა კოლეგიის მიერ სპარსეთის მფლობელთა დასამშვიდებლად დამზადებული წერილის ნიმუში ახლა ჩვენს ხელთ არის და მისი ტექსტი აქვე, ქვემოთ იბეჭდება. ამ საბუთიდან ადვილად დაინახავს მკითხველი, რომ აქ არაერთარი თვალთმაქცური, დიპლომატიისათვის ჩვეული ორაზროვნობა და განზრახულის განგებ დაფარვის ცდა არ არის. რუსეთ-თურქეთის ამ ომის დროის რუსული საიდუმლო საბუთები და მთელი მიმოწერა ჩვენს ხელთ არის, უმეტესი მათგანი გამოქვეყნებულია კიდევ და ამდენადაც გარკვევით და გაბედულად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ 1768—1774 წლებში რუსეთი ირანის საწინააღმდეგოდ არაფერს გეგმავდა. საგარეო საქმეთა კოლეგიას გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ თურქეთთან ომის დამთავრების შემდეგ რუსეთის რაზმი საქართველოს ტერიტორიას დატოვებდა და რუსეთში დაბრუნდებოდა. როგორც ვიცით, ეს გადაწყვეტილება, ქართველი მეფეებისათვის სამწუხაროდ, სისრულეში მოიყვანა თვითმპყრობელობამ ჯერ კიდევ 1772 წელს, თურქეთთან დროებით სამომარი მოქმედების შეჩერებისთანავე.

მაგრამ ჩვენთვის არანაკლებ საინტერესო არის, როგორ მოიქცა ერეკლე II და როგორ იმართლა თავი ერანის იმდროის მფლობელებთან, კერძოდ კი ქარიზმ-ხან ზენდთან. ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ 1769 წელს რუსეთში გაგზავნილ თავის ელჩს ა. ანდრონიკაშვილს ავალებდა რუსეთის სამეფო კარისათვის გადაეცა, რომ ერანელი მფლობელების დასამშვიდებლად საქირო იქნებოდა რუსეთის მხრით სავანგებო წერილობითი ახსნა-განმარტება, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს ომში ჩაბმა და რუსეთთან კავშირი ირანს საფიქრებლად და საშიშად ნუ გაუხდებოდა. სპარსელების ამ გზით ასე დამშვიდებას.

¹ Чагарели, Грамоты... საბუთი № 2.

ერეკლე II იმიტომ კი არ ცდილობდა, რომ სინამდვილეში არ ფიქრობდა ირანზე გალაშქრებას. პირიქით, იმავე ა. ანდრონიკაშვილისათვის დაუვალეზობა საგარეო საქმეთა კოლეგიისათვის მოეხსენებინა: „ჩვენც ასრე თავდადებულნი ვართ მისის დიდებულების სამსახურისათვის, რომ, რომელიც გარჯა შეგვიძლია უნამეტნავესად სურვილით გავირჯებით; კი: თუ რომ მისის დიდებულების ნება იქნება ოდეს და სპარსეთზე ლაშქრობას ინებებენ მაშინ ღვითთა და მისის დიდებულების ბედნიერების საფარველითა და ძალითა იმაზედაც სამსახურები ჩვენგან შეიძლება. მაგრამ მისის ბრწყინვალეობას ვეზირს მოხსენებით მოვაგონებთ“¹. ქართლ-კახეთის მეფეს თურქეთშიაც და ირანშიაც საკუთარი ანგარიშები ჰქონდა და ამ მიმართულებით გეგმების განაღდებას რუსეთის სამსახურად გასაღებას ცდილობდა.

ირანზე გალაშქრება მაინც მომავლისათვის ჰქონდა წარმოდგენილი ერეკლე II-ს. ამჟამად კი, სანამ თურქეთთან ომი მიმდინარეობდა, ერანელ მფლობელებთან სიფრთხილით იქცეოდა. განსაკუთრებით სიფრთხილეს იჩენდა ირანის იმ დროის ყველაზე უფრო ძლიერ მფლობელთან ქარიმ-ხან ზენდთან. ჩვენს ხელთ არის ერეკლე II-ს ერანელ მფლობელებთან მიმოწერის რამდენიმე საბუთი.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ერეკლე II მეზობელ მაჰმადიან მფლობელებთან მიმოწერა სამწუხაროდ მცირედ არის ცნობილი და გამოქვეყნებული, უმთავრესად იმიტომ, რომ ეს მიმოწერა საქართველოს სამეფოს არქივმა ჩვენამდე ვერ შემოგვინახა და ამდენად იმ დროის ქართული დიპლომატიის სრული თანმიმდევრობითი სურათის აღდგენა საგრძნობლად ფერხდება. ამიტომ არის, რომ ზოგჯერ საკმაო მრუდე წარმოდგენა ექმნებათ ქართული დიპლომატიისა და მისი საგარეო პოლიტიკის შესახებ.

ქვემოთ ჩვენ მიერ გამოქვეყნებული საბუთები ჩვენს წყაროებში არსებულ ხარვეზს ნაწილობრივ ავსებენ. ამ დოკუმენტებიდან კარგად მოჩანს როგორ და რა საშუალებით ფიქრობდნენ ერეკლე II და მისი თანაგამზრახნი ფეოდალური საქართველოს ძლიერების აღდგენას. რუსეთ-თურქეთის კონფლიქტი და 1768—74 წლების ომი, ამ ომის დროს რუსეთსა და საქართველოს სამეფოებს შორის შექმნილი დამოკიდებულება, რუსეთის თვითმპყრობელობის დიპლომატიის აღთქმა, რომ ომის დამთავრების შემდეგ რუსეთსა და თურქეთს შორის დადებულ საზავო ხელშეკრულებაში საგანგებო მუხლი იქნებოდა შეტანილი ქართველების მშვიდობიანობის უზრუნველსაყოფად, ყოველივე ეს ერეკლე მეორისათვის მტკიცე დასაყრდენი შეიქმნა, რომ თურქეთთან არსებული საზავო დამოკიდებულება დაერღვია, სამცხის გამოხსნისათვის ეზრუნა და ამ აქტის შემდეგაც ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრების დაცვაც მოგვარებულად ევარაუდნა. თურქეთთან დადებულ საზავო ხელშეკრულების გარანტიად იმ დროს რუსეთი საიმედოდ მოჩანდა.

როგორც აღნიშნული იყო, ერეკლე II ქარიმ-ხანთან მაინც სიფრთხილეს იჩენდა და თავს ისე აჩვენებდა, რომ ვითომც ირანის მორჩილებიდან გამოსვლას არ ფიქრობდა. როცა რუსეთის რაზმი დარიალის გზით საქართველოში შემოვიდა და ქართლზე გადავლით იმერეთს ეწვია, ერეკლეს მაშინვე ეს ამბავი საგანგებო ელჩის პირით და წერილით ქარიმ-ხანისათვის უცნობებია. ისე რომ, როდესაც ქარიმ-ხანს თურქეთის ვეზირის ხალილ ფაშისაგან

¹ აქვე, საბუთი № 1. აგრეთვე, Чагарели, I, გვ. 92 და 431.

ერეკლეს ანტითურქული საქმიანობის გამო საჩივარი მიუვიდა, ქარიმ-ხანს ყოველგვარი ინფორმაცია საქართველოში მომხდარი ამბების შესახებ თვით ერეკლესაგან მიღებული ჰქონდა. ერეკლე ყველაფერს თურქეთს აბრალებდა, განსაკუთრებით ახალციხის მფლობელს; რუსეთთან კავშირი და დაახლოება ქარიმ-ხანს დროებით მოვლენად დაუსახა, ვითომც ირანის მორჩილებიდან გამოსვლა აზრადაც არ მოსვლია.

ჩვენს ხელთ არსებულ, ირანში გაგზავნილ ერეკლეს წერილებიდან ნათელი ხდება, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს დიპლომატია ცდილობს დაამტკიცოს თურქეთთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის შეუძლებლობა ოსმალეთის მტრული პოზიციის გამო. არავითარი სიკეთე ახალციხის მფლობელებთან არ გადისო. ერეკლე ქარიმ-ხანს სწერდა: „...и нынешней тамо Неамаи Аша, будучи притом и сераскером с прибытия своего не преминул подражать прежним пашам, которой приглася к себе лезгинцев и сообщая их с турецким войском воедино неоднократно чинил на Грузию набеги и несколько деревень раззорил, и на письма мои, коими я пососедству увещевал их от таких неистовств воздержаться, никакого ответа не получил и они в том нимало не раскаялись, следовательно и возженной ими огонь никоими мерами утушить уже способа мне не было. А как они издревле дому и мне всегдашние неприятели, то я непрестанно в смысле моей помощи мне от персидского монарха или как им бы ни есть образом отмстить... ни Персия к ранам моим пластыря не приложила...“¹. ასეთ ვითარებაში ერეკლე რუსეთ-თურქეთის ომში ჩაბმას ყველაზე უკეთეს გამოსავლად აცნობს ქარიმ-ხანს. თავრიზის ბეგლარბეგს ნაჯაბ ყულიხანს საპასუხო წერილში ერეკლე სწერდა: „რომელიც დიდებულის გურგენ მზიანის რუსეთის ხელმწიფის ჯარი ამ ქვეყანაში მოვიდნენ ჩვენი ზოგიერთი მტერი ამას აკეთებენ ვითამც ეს საქმე გვემოქმედებინოს ჩვენ ჰერანის მტრობისათვის... ახალციხურმა ოსმალებმა ლეკი უნდა მიიყვანონ და ჩვენი ქვეყნები უნდა ააოხრონ და ის ახალციხე მამით პაპით ჩვენი ყმანი ყოფილან და ჩვენი ქვეყნის კერძონი არიან, იმათ მაგიერი როგორ არ უნდა უყოთ ჩვენა... იმათს მტერობაზედ რომ შემოგეთვალათ—ვინ იცის ხეანთქარმა ერთი სარასკარი ბრძანოს და გამოგისოსო და ქვეყანა ჯარით აგივსოსო მასუკან რაღასა იქო, რადგანაც ახალციხელები გვიხდენენ ქვეყანასა თუ უნდა სარასკარმა წამახდინოს და თუ უნდა ახალციხელებმა, წახდენა ორისავ ერთი არის. როდის უნდა ვიწოვნო იმათზე უკეთესი დრო, რომ დიდი და ამიღლებული ყოვლად მოწყალე რუსეთის ჯელმწიფე ზურგად მყვანდეს...“².

ერეკლე ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ირანსა და თურქეთს შორის არსებულ საზავო პირობებს სულთანის ხელისშეწყობით ახალციხის საფაშო არღვევს და ამდენად ქართლ-კახეთის მეფის მიერ გადადგმული ნაბიჯი გამართლებულია.

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ქარიმ-ხანი ოსმალეთის ვეზირის ხალილფაშის წერილის მოკლე შინაარსს აუწყებდა ერეკლეს, ამას გარდა, ქარიმ-ხანი იმ წერილის მოკლე შინაარსსაც აცნობს ერეკლეს, რომელიც თურქეთის ვეზირის ხალილ-ფაშას მისწერა საპასუხოდ. ჩვენ საშუალება არა გვაქვს შევა-

¹ აქვე, საბუთი № 7.

² აქვე, საბუთი № 10.

მოწმით რამდენად სწორად აცნობს ერეკლეს ვეზირთან გაგზავნილი წერილის შინაარსს ქარიმ-ხანი, მაგრამ თავისთავად ცხადი უნდა იყოს, რომ სპარსეთი შეეცდებოდა შესაძლებლობის ფარგლებში თავისი ვასალი მართალი გამოეყვანა, მით უმეტეს, თუკი საამისოდ საქირო ფაქტები ერეკლემ მოაწოდა ქარიმ-ხანს თავის დროზე.

ქარიმ-ხანს რუსეთის რაზმის საქართველოში გადმოყვანა იმერეთის მეფის სოლომონ პირველისათვის დაუბრალებია, ვითარცა თურქეთის ურჩ ვასალისათვის, რომელსაც თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლის გასაგრძელებლად საკუთარი ძალები არ ჰყოფნოდა. რუსეთის დედოფალმა სოლომონის თხოვნა დააკმაყოფილა და დამხმარე რუსეთის რაზმი გამოუგზავნა. ერეკლე მეფე კი აქ სრულებით არაფერ შუაშიაო. რაც შეეხება ერეკლეს თავდასხმებს თურქეთის პროვინციებზე, აქ ქარიმ-ხანი თურქეთის ქვეშევრდომებს თვლის დამნაშავედ, რომელნიც არაერთგზის ქართლის სხვადასხვა მხარეებს უმიზეზოდ არბევნ და ტყვევანავენო. ისე რომ თურქეთის ხელისუფლებას აფრთხილებს თავი შეიკავონ ქართლ-კახეთის სამეფოს რბევისაგან. ამავე დროს ქარიმ-ხანი იმედს გამოსთქვამს, რომ ერეკლე რუსებს გზას არ მისცემს, თავის ტერიტორიაზე რუსებს არ გააჩერებს და ამით თურქეთ-ირანს შორის არსებული საზავო ხელშეკრულების მუხლების მტკიცედ დაცვას ხელს შეუწყობს: „...в таком случае надлежит и тебе высокостепенному союз твой с Российскими пресечь, проход им через Кахет и Карталинскую область, и пребывание в тамошних краях воспренятствовать и тем соблюсти... о границах постановления“¹. ამას გარდა, მომავალში, თუ რაიმეს დააშავებს და ქართლ-კახეთის სამეფოს რაიმეს ავნებს თურქეთის მოსაზღვრე საფაშო, ერეკლემ ამის შესახებ ყოველივე უნდა აცნობოს ქარიმ-ხანს და კონფლიქტის მოგვარებას და შუამავლობას თვით ქარიმ-ხანი იკისრებდა. ამასთანავე ერეკლეს ინფორმაცია ხშირად უნდა მიეწოდებინა თავის პრინციპალისათვის.

მაგრამ ერეკლე II ქარიმ-ხანის ასეთ ყურმოჭრილ მონას სინამდვილეში როდი წარმოადგენდა. მართალია, ერეკლეს წერილი რომ წიკითხოს ადამიანი, ერეკლესთანა მორჩილი და ერთგული ხელქვეითი ქარიმ-ხანს საკუთარ სასახლეშიაც არ ეყოლება ეგონება, მაგრამ ყოველივე ეს იმ დროის დიპლომატიის ხერხებია და არა ფაქტიური მდგომარეობის ვითარება. იმის შემდეგ, რაც ჩვენ ერეკლეს რუსეთის სამეფო კარზე მიმოწერიდან ვიცით, რა თქმა უნდა სასაცილოდ გვეჩვენება ერეკლეს ქარიმ-ხანთან გაგზავნილი წერილის შესავალი: „не удостоюсь я и поныне... получить от высокого вашего лица милостивого писания... пришел в робость, опасался что не соизволились, (отчего боже сохрани) прогневаться на меня; я ж соблюдая мое к вашему высочеству преданность и усердие...“². ამ წერილშიაც ერეკლე დაწვრილებით ჩერდება იმ უსამართლოებასა, თვითნებობასა და თავგასულობაზე, რომელსაც ახალციხის საფაშო იჩენდა სრულიად უმიზეზოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს მიმართ. აქ დასახელებულია კონკრეტული ფაქტები. მეტის-მეტად საინტერესოა 1773 წელს რუსეთის დიპლომატიით უკმაყოფილო ერეკლე როგორ უსაყვედურებს საგარეო საქმეთა კოლეგიის ხელმძღვანელს ნიკიტა პანინს, რომ თურქეთი თქვენის მიზეზით გადავიმტერე, თორემ „... თურქეთა, თუ არ სპარსეთის აშლის მიზეზით, ჩვენთან მტრობა არა

¹ იხ. აქვე, საბუთი № 6.

² აქვე, საბუთი № 7.

ჭკონებიან მოქმედებითა... რა შაჰნადირმა ისინი საქართველოდან ძალითა გაყარა, ეგების რომ ჩვენთვის ლეკებს ტყვე მოეტაცოს ქურდობით მცირეს კაცისა და ის ახალციხეს გაეყიდნოს, ისიც დათარევიდა, თვარემ სხვა მტრობა არ გამოუჩინიათ ჩვენდა მომართ“-ო¹. არ არის საფიქრებელი, რომ ერეკლე II ქარიმ-ხანთან წერილში თხზავს არარსებულ კონფლიქტს თურქეთის ქვეშევრდომებით გამოწვეულს. იმ დროს საზღვრებზე ისეთი უსიამოვნებანი, რომელსაც ერეკლე II ასახელებს ქარიმ-ხანისადმი გაგზავნილ წერილში, უჩვეულო მოვლენა არ ყოფილა, მაგრამ ასეთი შემთხვევები ომის მიზეზად კი არ ხდებოდა, არამედ საჭირო შემთხვევაში საბაბად. რუსეთ-თურქეთის ომში მონაწილეობით, როგორც აღნიშნული იყო, სამცხის ნაწილის დაბრუნებას გეგმავდა ერეკლე II და ეს იყო მიზეზი თურქეთის წინააღმდეგ ომში ჩაბმის, მაგრამ ქარიმ-ხანს საქმის ვითარებას ასე ხომ ვერ გააცნობდა, ძველი საქართველოს აღდგენის გეგმა განა სასიამოვნოდ დარჩებოდა სპარსეთს? ამიტომ არის, რომ ერეკლე ქარიმ-ხანისადმი გაგზავნილ წერილში თურქეთის წინააღმდეგ მისი ამხედრების მიზეზად საზღვრებზე წამოჭრილ უსიამოვნების ფაქტებს ასახელებს. აქ ჩვენ ერეკლეს დიპლომატიის ერთ ხერხთან გვაქვს საქმე.

ასევე ოსტატურად არის ერეკლეს წერილში მოცემული ვრცელი ანგარიში ასპინძასთან თურქეთის ჯარებზე ბრწყინვალე გამარჯვების შესახებ. ამ გამარჯვების ვრცელ აღწერილობას ისე აწვდის ქარიმ-ხანს ერეკლე, ვითომც ირანის საგანგებო დავალება შეესრულებინოს.

ყველაზე უფრო საინტერესო არის ერეკლეს წერილის ის ადგილი, სადაც ქარიმ-ხანს ახსნა-განმარტებას აძლევს რუსეთთან მისი დაახლოებისა და რუსეთის რაზმის ქართლში დაბანაკების ნებართვის შესახებ. ერეკლე პირველ რიგში იმას მიუთითებს, თითქოს მას იმდენი ძალა არ აქვს, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოს ასეთი დიდი სახელმწიფოს ჯარებს და თავის საზღვრებიდან განდევნოს, მაგრამ ამას გარდაო, აღნიშნავს ერეკლე, მე დავალებული ვარ რუსეთის წინაშე იმ დახმარებებით, რომელთაც წლების მანძილზე რუსეთი ქართლ-კახეთის სამეფოს აწვდიდა განუწყვეტლივო. ქართველი ტყვეები, თურქეთსა და ყირიმში ჩავარდნილი, რუსეთის მიერ არა ერთი განთავისუფლებულა, თვეების განმავლობაში უსასყიდლოდ არჩენს და შემდეგ სამშობლოში ასევე უსასყიდლოდ აბრუნებსო. ამას გარდა, საქართველოს მეზობელი ჩერქეზები, ყაბარდოელები და სხვა მთიელები რომ ვერაფერს უბედავენ ჩვენს სამეფოს მხოლოდ და მხოლოდ რუსეთის ხელმწიფის შიშით, თორემ მათი თარეშებისაგან ქვეყანა აკლებული იქნებოდაო, სხვა სიკეთის აღნიშვნას რომ თავი დავანებოო. მაგრამ ამით არ დაკმაყოფილებულა ერეკლე და ახლა ქარიმ-ხანს იმას უმტკიცებს, რომ ირანი რუსეთის წინაშე პირშავად გამოიყურებაო. მოავიწყებს, რომ რუსეთი ყოველთვის მეგობრულად იყო ირანის მიმართ განწყობილი, ვინემ თურქეთით, რუსეთმა ირანს წინა წლებში დაპყრობილი პროვინციები ნებაყოფლობით დაუბრუნა, ხოლო თურქეთს ახლაც ბევრი აქვს მიტაცებული ირანის პროვინციებიო და რუსეთთან ერთად თურქეთის წინააღმდეგ შენც მონაწილეობა მიიღეო: „...напротив чего турки всегда желали того, чтоб завладеть им персидскими пограничными местами, из которых многие... до ныне в их руках находятся и я...сове-

¹ Чагарели, II—I, გვ. 93.

² იხ. აქვე, საბუთი № 6.

говал бы вашему высочеству воспользоваться настоящим сколь удобным, столь и нужным временем... ничто не препятствует вашему высочеству помышлять об отобрании у турок захваченных ими персидских провинций; что я всегда почитаю за весьма полезное и необходимое для вашего высочества дело,—принял смелость... о том предложить предаю все на ваше высокое соизволение“¹. ამ რჩევას ვითომც იმისათვის თავაზობს ერეკლე ქარიმ-ხანს, რომ ირანის სახელმწიფოსადმი ერთგულების გრძნობები უკარნახებენ მას ამას. და წერილის ბოლოს, ვითომც შემთხვევით მოაგონდა, ჩამოთვლის იმ პროვინციებს, რომელიც რუსეთთან მიმდინარე ომში თურქეთმა უკვე დაპყრო. თურქეთის დიდ მარცხს, საფიქრებელია, გასაანხვევლად აუწყებს ქარიმ-ხანს ომში ჩასათრევად. აქაც ერეკლეს დიპლომატიის ერთ-ერთ ხერხთან უნდა გვექონდეს საქმე.

ამაზე ვასოულებთ ჩვენ მიერ ამოკრებილი საბუთების მოკლე მიმოხილვას. ჩვენ მხოლოდ ერთ საკითხს მივაქციეთ მკითხველის ყურადღება და, თავისთავად ცხადია, ამ საბუთების მნიშვნელობის ამ მიმოხილვით ამოწურვა არ გეფიქრია.

ქვემოთ დაბეჭდილი საბუთები მოსკოვის ძველ საბუთთა არქივის „Грузинские дела“-ს ფონდის საქმეებიდან არის ამოკრებილი. ამ ფონდის 1768—74 წლების საქმეებიდან, როგორც ცნობილია, განსვ. აღ. ცაგარელმა გამოაქვეყნა საბუთები, მაგრამ შემოწმებამ დაგვარწმუნა, რომ არა ერთი ათეული მნიშვნელოვანი საბუთი გამოუცემელი დარჩენია განსვ. მეცნიერს.

გამოუცემელი საბუთების დიდი ნაწილი ჩვენ გადმოვწერეთ და გამოსაცემად ვამზადებთ. ამათგან მცირე ნაწილს ქვემოთ ვბეჭდავთ. საბუთების ეს მცირე ჯგუფი ერთ საკითხს აშუქებს და მისი დაბეჭდვა მიზანშეწონილად ვცანით. ამ საბუთებიდან კარგად დაინახავს მკვლევარი, თუ როგორ გამოეხმაურენ მეზობელი მამადიანი მფლობელები ერეკლე II კავშირს რუსეთთან 1768—1774 წლ. ომში და რა საშუალებებს მიმართა ქართლ-კახეთის სამეფოს დიპლომატიამ თურქეთთან და ირანის მფლობელებთან მიმოწერის დროს. თურქეთ-ირანთან ქართველი მეფეების მიმოწერის ძეგლები ერთეულებად საძიებელი შეგვექნა ქართული სახელმწიფო არქივების განადგურების გამო.

საბედნიეროდ, ასეთი მიმოწერის ნაწილი რუსეთის არქივებმა შემოგვინახეს ხან დედნის, ხან კიდევ პირის და რუსული თარგმანის სახით. რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის არქივში ეს დოკუმენტები იმ გარემოებით მოხვდა და შემოინახა, რომ ქართველი პოლიტიკოსები მამადიან მეზობლებთან მიმოწერას 1768—74 წლებში რუსეთის ხელისუფლებას აცნობდნენ, რათა ეს უკანასკნელი საქმის კურსში ყოფილიყო და შეპირებისამებრ ქართულ სამეფოების დაცვა დროულად ევარაუნდა.

საბუთები ამოკრებილია „Грузинские дела“-ს ფონდის შემდეგი საქმეებიდან: 1. „R—66. Грузия 1769—1776. Взаимная переписка царей грузинского Ираклия и Имеретинского Соломона с графом Паниным“. 2. „R—72. Грузинская война 1768—1775. Отправление ген. М. Сухотина командующим войсками в Грузию. Промемории военной коллегии, рескрипты генерал поруч. Медуе, отпуски грамот...“ 3. „R—76. Грузинская война. Донесения императрице Екатерине II от командующего в Грузии войсками ген. М. Сухатина“. საქმეების ამ ვრცელი სათაურების განმეორებებს მოვერიდეთ და საბუთის ბოლოს მითითებულია მხოლოდ ინვენტარის ნომრები: „R-66, R—72, R—76“. სასვენნი ნიშნები დედანს არ ეკუთვნის.

¹ იხ. საბუთი № 7.

№ 1. 1769 წ. ერეკლე II მიერ რუსეთში გაგზავნილი ელჩის ა. ანდრონიკაშვილის ზეპირ მოხახსენებელ დავალებათა ნუსხა

ქ: მისის ღრატობის ბრწყინვალეების პირველისა მინისტრისა ზეპირ მოხახსენებელი სიტყვანი ესენი არიან: ქ: პირველად ჩემი სიყრმითგან დიდად სასურველი ეს იყო რომელსაც ჰამბავს და ჯმას დღეს საჩინოთ ვისმინთ, რომ რუსეთის დიდებულის ჯელმწიფის საფარველი და მოწყალეა ვითარიც დღეს გვესმის ამგვარად დაგვფარებოდა და მოველით რომელიც რომ მოწყალეა და დაპირებული გვაქვს მალე აღვეისრულდეს. ჩვენც ასრე თავდადებულნი ვართ მისის დიდებულების სამსახურისათვის, რომ, რომელიც გარჯა შეგვიძლია უნამეტნავესად სურვილით გავირჯებით. ქ: თუ რომ მისის დიდებულების ნება იქნება, ოდეს და სპარსეთზედ ლაშქრობას ინებებენ, მაშინ ღთითა და მისის დიდების ბედნიერების საფარველითა და ძალითა, იმაზედაც სამსახურები ჩვენგან შეიძლება, მაგრამ მისს ბრწყინვალეობას ვეზირს მოხსენებით მოვაგონებთ. ჩვენ გვგონია, რომ მისის დიდებულების ბრძანებით გამორჩეულიც ექნებათ ეს საქმე და ჰერანში ვინც ჩინებულნი არიან იმათ ასეთი რიგი კაცი წიგნი და სიტყვა ებრძანოთ, რომ იმათ თავიანთ თავზედ არა იფიქრონ რა და დაწყნარებულის გულით იყვნენ. ეს მოგონება და მოხსენება ჩემიან გულმან ასე დაინახა, რომ ამ მოხსენებისათვის თანამდებობა გვექონდა და ყოვლითურთ ნება მისის დიდებულებისა არს. ღვთის ნებით, როდესაც ყოვლად მოწყალის ჯელმწიფის ძალი ჩვენს ქვეყანაში მოვა ეს საქმე დიდად სავმარი არის, რომ რამდენიმე მადნების კარგი ოსტატები თან მოყვებთ, რომ ყოველს ალაგს საქართველოებში მრავალი რიგი მადნები არის მრავალს ალაგს, და უქმად არის რომ არვის უმუშავნიათ წარმართთ შიშისაგან და არც ცდილან იმის გამოჩენას. მაგრამ მე დიად ვეცადე და ოსტატი ვერ ვიშოვნე და ვგონებ, რომ მისის დიდებულების აქეთ სამსახურში მრავალს საქმეში გამოსაყენებელი იყოს, მაგრამ კიდევ ნება მათი არის².

ფონდი „Грузинские дела“, К—66, ფურც. 292.

№ 2. 1770 წ. თებერვლის 28. რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის მიერ ენ-ზელში მყოფ კონსულის ბოგოლიუბოვისადმი გაგზავნილი ბრძანებულების პირი, ქართულ სამეფოთა თურქეთის საწინააღმდეგოდ ომში ჩაბმის და მათდა დახახმარებლად რუსეთის რაზმის საქართველოში გადასვლის გამო ირანელ მფლობელთათვის ახსნა-განმარტების მიცემის შესახებ

Копия с указа ея императорского величества отправленного из Коллегии иностранных дел, к обретающемуся в Персии при Энзелинском порте консулу титулярному советнику Боголюбову, в 28 день февраля

¹ საბუთს თარიღი არ აქვს, მაგრამ თარიღდება ანდრონიკაშვილის რუსეთში საქმიანობის წლის მიხედვით. ანდრონიკაშვილის ელჩობის შესახებ ცნობები იხ. Шагарелд. Грамоты... I, გვ. 92, 97—98.

² საბუთს ბოლოში მინაწერი ჰქონია: „ეს აქამდის“. ახლა ძველად იკითხება, განზრახ ამომლის ცდა ეტყობა.

1770 году. При настоящих военных обстоятельствах с Портою Оттоманскою, за потребно разсуждено здесь подать некоторое тебе известие о том положении, в котором находятся теперь нынешние грузинские владетели Соломон и Ираклий, относительно принимаемого ими в сей Турецкой войне участия. Первой из них имеретинской владетель Соломон, обладающий частями грузинской земли, прилежащей к Черному морю и издавна подверженной турецкому порабощению, подражая примеру предков своих искавших напредь сего по единоверию и по усердию своему к российской империи прибежища своего у оной, еще в минувшем 1767 году чрез кизлярскаго коменданта генерала майора Потапова просил ея императорское величество о принятии его с некоторыми князьями дворянами и служителями «под высочайшую ея императорского величества протекцию и о поселении поблизости Кизляра при границе или же по крайней мере о заступлении за него у Турецкаго двора, по случаю чинимого в его владении от турецких войск несносного разорения и насильства, которое было тамо по причине пресечения им Соломонов издавних лет в обычай введенной турецкому салтану дани. Такое единоверное и в сущем от варвар утесненни бедствующаго народа состояние, сколь ни сожалительно здесь было, не дозволили однакож тогдашния обстоятельства и течение дел здешних с турецким двором, а особливо продолжавшейся еще с оным мир исполнить то, или другое Соломоново прошение; но сей владетель Соломон присылал потом сюда нарочнаго архиерея с новыми к ея императорскому величеству представлениями, с принятии его с Имеретией в подданство, илиж о учинении ему противу турок вспоможения. И как сие новое Соломоново прошение подоспело сюда уже в такое время, когда турецкий двор наруша мир, к неприятельским противу России, действиям приготовляться начал, следовательно и миновались уже тут все препятствия, кои пред тем удерживали здешний двор что либо в пользу единовернаго грузинскаго народа предпринять, но паче по переменившемся обстоятельствам возтребовала нужда, пользуясь посылкою отсюда в Имеретию некоторой помощи, учинить с той стороны диверсию противу турок: то по всемилостивейшему ея императорского величества указу отправлен отсюда с вышеозначенным архиереем в Имеретию надворный советник князь Моуравов, с которым послана и грамота ея императорского величества к владетелю Соломону, обнадеживательная о высочайшей ея императорского величества к нему милости и покровительства и что ея величество при настоящем теперь с турками разрыве мира, соизволяет учинить ему Соломону для отмщения неприятелю, помочь войскам и деньгами и дабы он получая таким образом отсюда себе подкрепление всевозможно старался храбрым своим противу общего врага ополчением и действиями в неприятельской земле, доставить и отечеству своему в претерпенном от турок разорении и насильстве совершенное удовлетворение да и здешней стороне оказать знатную услугу. А как о сей здешней резолюции уведомлен был от Соломона, сродник его грузинской и кахетинской владетель Ираклий, который от турок не мало так же обезпокоиван был по соседству, то и он Ираклий сперва чрез нарочно посланных своих людей в Кизляр с письмом к коменданту, а потом и сюда ко двору ея императорского величества чрез нарочнагож посланца своего князя Андроникова, с прошением о высочайшем покровительстве весьма усердно представлял свои услуги здешней империи, обеща я усиленно действовать с своей стороны противу турков, только бы некоторое вспоможение от России ему было подано. Такое самопроизвольное представление помянутого Ираклия, как силь-

нейшего в Грузии пред другими владетеля здесь еще больше полезным в настоящее время принято; и снабден он в ответ милостивейшими от ея императорского величества грамотами, подавая ему к действиям противу турков охотно собственными его силами и возможным с Российской стороны по нынешним обстоятельствам вспоможением, а между тем отсюда отправлен туда генерал майор граф Тотлебен, которому поручено от ея императорского величества имея о полной своей диспозиции отправленную с ним из Кизляра воинскую команду и артиллерию, производить в тамошней стороне над турками поиски, с общего с обоими вышеупомянутыми грузинскими владетелями согласия. По полученным здесь от графа Тотлебена и князя Моуравова рапортам известно уже, что они прибыв благополучно туда с некоторой небольшою передовою воинскою командою и частью артиллерии со обоими грузинскими владетелями Соломоном и Ираклием по порученной им комиссии соглашение имели и что потому оба сие владетели, признавая с неизреченною благодарностью матернее ея императорского величества о их благосостоянии попечение, обязуются своими силами производить в той стороне над неприятелем поиски, но в подкрепление свое в том их предприятии просят о прибавке еще здешних войск, коих туда до несколько тысяч человек с артиллериею и отправлено быть имеет вскоре, а Ираклий будучи весьма сильнее пред Соломоном, в прошедшем октябре месяце и начал уже действовать противу турок с своими войсками, взяв поход к турецким городам Карсу и Баязету, о чем по получении здесь известия для ободрения его и во знак высочайшей ея императорского величества милости и покровительства, пожалован он кавалерским орденом святого апостола Андрея и знаки сего ордена богато украшенные бриллиантами отправлены к нему с присланным сюда от него князем Андрониковым. Все сие объявляется для твоего сведения, а в прочем хотя известно уже в Персии по твоему главному тамошнему правителю Керим хану и другим чрез тебя же и консула Сулякова учиненным сообщениям да и по посторонним до них дошедшим слухам, о последовавшем между здешним и турецким дворами разрыве мира, и что начало сему вероломно учинено с стороны Порты Оттоманской, отчасти же известно и здесь, что главнейшие персичкие ханы в сей войне оказывают себя индифферентным, а один из тех ханов, то есть дербентской, по своему к здешней стороне доброхотству и такой сделал поступок, что при учиненном ему с стороны Порты Оттоманской покушении, призываем к себе в помощь со многими при том ласкательными и выгодными обещаниями, все то пренебрегну отказался от всякого вспоможения, следовательно и не оставалось бы кажется для России на будущее время об них персиянах сомнения, по причине собственной их в нынешнее время о самих себе заботство, но чтоб однако по случаю вышеозначенного с грузинскими владетелями здешнего соглашения о усилении диверсии противу турок, также и отправления к ним в помощь некоторой части российских войск и артиллерии не пришла персянам по соседству в какую либо тревогу и не возымелиб от того, подозрения, якобы с здешней стороны ищется при настоящем в Персии между царствия что нибудь противу персичких областей предпринять, каковое напрасное сомнение свободно могут иногда в легкомысленных персиян подбуждениями своими внедрить недоброхотствующие России магометанцы, в пользу своих единоверцев турок. Для того надобно тебе прилежное и всевозможное старание употребить о сей важной материи разведывать; и сколь скоро уведашь о подобных между персиянами сумнительствах и толкованиях, или же и без того буде запотребно и пристойно усмотришь, дабы имениейшие персичкие ханы неоставались в неведении о точных здешних

предприятиях и намерениях и заблаговременно предупреждены были от всех противных им внушений, то не мешкав много по получении сего, как главному в Персии правителю Керим хану, так и вышеозначенному доброжелательному к России дербентскому Фетих Али Хану, да и другим в большей знатности находящимся ханам, письмами твоими дать знать в следующей силе: «что небезизвестно уже им из учиненного пред сим от тебя писменного сообщения о наглом нарушении Оттоманскою Портою с Российскою империей мира объявлением войны, и что потому ея императорское величество в противность природному своему человеколюбивому намерению удалится всегда от невинного пролития человеческой крови и наблюдать для того со всеми державами богоугодной мир и тишину, принужденное нашлось призвать бога в помощь противу помянутого вероломного неприятеля поднять оружие и вооборону свою употребить дарованные ей от бога силы. Что в следствие того ты понастоящей между российской империею и персичким государством доброй соседственной дружбе, яко учрежденный от стороны высочайшего двора ея императорского величества консула не можешь оставить их без уведомления, что по сие время благословением всевышнего победоносное российское войско, не взирая на краткость времени, многия уже над неприятелем славныя победы одержало, так что и главнейшие турецкого войска предводители верховной визирь и крымской хан прогнаны внутрь Оттоманских областей с немалым посрамлением и знатным уроном из них, в нескольких стах тысячах собранного турецкого, татарского и азияцкого войска, будучи принуждены оставить российским войскам важную крепость Хотин и целое молдавское и волохское княжество, которые уже по самой Дунай и покорились под российскою державу. Что ея императорское величество имея справедливость на своей стороне от помощи всевышнего надеется и впредь подобные аванжаи над вероломным неприятелем всегда получать. Что пред несколькими временем возымели прибежище к ея императорскому величеству грузинские владетели Соломон имеретийский под игом турецким страждующей, да Ираклий Кахетинский родственник его с прошением о учинении им противу турок помощи, предъявляя что от приходящих в их владения турецких войск неописанные наглости и разорения приключены; что таковым крайне бедственным их состоянием человеколюбивое ея императорское величество сердце тронута будучи, запристойно ея величество признать изволила доставить им с своей высочайшей стороны некоторую для отмщения неприятелю помощь, как в такое время, когда Порты Оттоманская вероломным своим поступком освободила ея величество от всех до сего времени бывших с нею обязательств, что потому на первой случай небольшое число российской воинской команды с артиллерией в помощь грузинским владетелям при одном генерале и действительно отправлено, что в протчем ея императорское величество при посылке сей к грузинским владетелям противу общего неприятеля помощи занужно разсудить соизволила и для собственных своих интересов по случаю настоящей с турками войны собрать в той стороне корпус войск для поисков над неприятелем, дабы сим способом принудить его разделить свои силы на разные части и в большее призвесть ослабление и на последок, что ты по бытности своей в Персии испытав некоторым образом их прозорливость и благоразумие, а при том и уверен будучи о их к российской стороне благонамеренности, совершенную полагаешь надежду, что они ханы по случаю вышеозначенного отправления в Грузию российской воинской команды и артиллерии, а особливо ежелиб иногда нужда возтребовала впредь и еще некоторым числом оную умножить, нетокмо ничего противного и

пред осудительного для их Иранского государства из того заключать не будут и ложным иногда от недоброжелательных людей внушениям и клеветам отнюдь веры не подадут, но и сами собою признают те основательные причины для которых помянутое отправление российских воинских людей делается; и что ты имеешь от двора императорского точное повеление о всем вышеозначенном им ханам по продолжающейся соседственной дружбе сообщить с накрепчайшим уверением, что с стороны всероссийской империи весьма и отнюдь не имеется в намерении, что либе предосудительное или обидное для иранского государства и всех областей онаго при сих обстоятельствах воспринимать, но паче старание прилагается и впредь верно прилагаемая будет с ним государством добрую соседственную дружбу спокойство и тишину продолжать умножать. Такие к Керим хану и к прочим ханам письма, распорядя их по состоянию каждого из них, имеешь ты как только возможность допустить, с надежными людьми, изыскав удобные к тому средства от себя отправить, а в прочем при персональных свиданиях с рященским ханом и другими несколько значущими персиянами сходственным же образом отзывать, стараясь истреблять у них всякое могущее быть подозрение и сумнительство, кои в них вселены быть могли от близкого к границам их пребывания здешних воинских людей. Что у тебя по сему происходить будет, о том имеешь почаству со всеми обстоятельствами доносить в Коллегию иностранных дел. С сего послана для известия точная копия к находящемуся при Сальянском Порте консулу Сулякову при указе из которого и для твоего известия прилагается при сем экстракт; а что б консул Суляков не ошибся иногда в письмах своих к ханам (ежели потребны будут от него) и, чтоб не было разности в изъяснениях с твоими, для того изготовляемое тобою к разсылке письмо, тот час послать к нему Сулякову, дабы он сходственно с тем и от себя написать и отправить мог когда надобно будет. Секретарь Василий Яблонский¹.

ფონდი „Грузинские дела“ К—72, 1768—1775, ფურც. 283—301.

№ 3. 1770 წ. თებერვალი. ირანის მიფლობელებთან გასაგზავნ წერილებს პრექტი, შედგენილ რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის მიერ, რუსეთ-თურქეთის ომის მიწვევისა და საქართველოში გაღმოსულ რუსეთის რაზმის მიზანდასახულების შესახებ

Проект писем консульских к персидским ханам. Всем иранского государства членам давно уже известно, о наглom нарушении Оттоманскою Портою с Российской Империею мира, начатою с стороны ея несправильной войною по восхотению вмешаться во внутренние смятении в республике Польской, в то самое время когда ея императорское величество всероссийская по ближнему соседству по священным обязательствам и по собственным от сей республики прошениям, иногo высочайше не желала, как только возстановить по прежнему покой и тишину в республике оной. Сколь скоро только соблюденное с Российской стороны миролюбие ее портою нагло было нарушено, то о сем ея вероломном и священные трактаты нарушенном поступке, как и о непорочных ея им-

¹ დედანში სტრიქონს ქვემოთ მიხაწერია; „Таковых копии сообщены при указе от 28 февраля консулу Сулякову и при цыдуле от 4 марта к астраханскому губернатору Бекетову 1770 года“.

ператорского величества всероссийской в делах польских поведениях, сообщено тогда в пространстве российским союзникам, в том числе и я по долгу моему, как учрежденный и пребывающей от ея императорско-го величества всероссийской в Иранском государстве консул, зная о твердом и правдушном высочайшего российского двора намерении о сохранении с Иранским государством миролюбия и соседственной дружбы по силе торжественных трактатов, тогда же сообщил и вашему великскому высокомоочию со всеми обстоятельствами о существе сего толь важного дела. После сего, когда ея императорское величество всероссийская принужденною нашлась поднять оружие и употребить во оборону свою дарованные ея величеству от бога силы, я упоминаемы российский императорский консул, получая от того времени известия на сих днях получил от высочайшего российско-императорского двора достаточное известие, что благословением всевышнего победоносное российско-императорское войско, в самое еще краткое от начала войны время, одержало уже многие над неприятелем победы, так что и главнейшие турецкого войска предводители верховный визирь и хан Крымский прогнаны в дальние турецкие места, с немалым посрамлением и знатным уроном из бывшего при них в нескольких стах тысячах собранного турецкого, татарского и азиатского войска, будучи принужден оставить российским императорским войскам главную крепость Хотин и два княжества Молдавское и Волохское, которые уже по самую реку Дунай и покорились под российскую державу. К сему в прибавок получил я и сие известие, что впредь несколькими временем возымели прибежище к ея императорскому величеству грузинские владетели Соломон имеретинской да кахетинской Ираклий предьявляя при том неопианные наглости и разорении причиненные от приходящих почасти турецких войск в их области, и просили они об учинении им против турок помощи. Таковым и давно уже известным бедственным их состоянием милосердое ея императорского величества сердце, будучи тронуту, сколько в доставление помянутом владетелем просимой им помощи, столько и по собственной в том пользе для большого чрез то ослабления вероломного своего неприятеля, высочайше потом повелеть изволила, и действительно уже отправленно под команду одного генерала небольшое число российского войска с артиллериею в помощь сим грузинским владетелям и сверх того смотря по надобности, впредь отправлено же и содержано в той стороне будет достаточное число российско императорского войска для учинения над турками сильных поисков. Почему я уполномоченный российский императорский консул на сих днях получил сие известие с особливим от высочайшего российско императорского двора повелением оставить не могу без сего моего откровенного уведомления с такою несумненною надеждою, что ваше великское высокомочие и послед тому высокоместные и высокодостойные управляющие в иранском государстве ханы считаемые за добрых и благонамеренных российской империи соседей и союзников не только сами и все подвластные согласно выслушивать будут с особливою прозорливостью и презрением всякие несправедливые и вредные для России с Турецкой стороны от неობроухотных людей разглашения, но и принято будет во все время продолжения сея войны и подостижении, ежели дарует бог славного для Российской империи, мира, общая во всем Иранском государстве осторожность от всяких вредных турецких покушений, как например: возбуждением иногда зависти в простонародии, привлечением какими либо ласкательствами на свою сторону сыскивающих возмутителей покоя; и всего более вредными иногда толкованиях, будто о предводимой и для самого иранского государст-

ვა опасность чрез вступление в Грузию и приближение тем к Персии российского войска, по нынешним военным против одних только их турок действиям. В предупреждение чего к отвращению и самого малейшего сомнения, я упоминаемый консул имея от высочайшего Российского императорского двора повеление, имею ваше векильское высококомочие при сообщении всего вышеобъявленного накрепчайше уверить, что со стороны высокой Российской империи нимало ныне нет и не будет мыслей и намерений к принятию чего либо вредного и обидного для области и жителей государства Иранского; но паче прилагается старание и впредь верно прилагаемо будет с сим государством сохранить добрую соседственную дружбу и продолжить пограничную тишину и спокойствие, с происходящею пользою от взаимного поныне в обеих сторонах по делам сообщения обоих государств подданных.

ფონდი „Грузинские дела“, К—72, 1768—1775, ფურც. 297—301.

№ 4. 1770 წ. ივნისი. ირანში მყოფ რუსეთის კონსულის სულიაკოვის მოხსენებითი ბარათის მოკლე შინაარსი; რუსეთის რაზმის საქართველოში გადმოსვლის გამო ყარაბახის, განჯის, შუშის და სხვა ხანების შეშფოთების შესახებ

Экстракт из доношения в коллегию иностранных дел обретающегося в Персии при Сальянском порту консула Сулякова от 19-го мая 1770 года.

По вступлении в Грузию Российских войск здешних окрестностей, то есть: Тавризской, Карабатской, Генджинской, Шекинской и Шушинской, ханы в крайнем находятся страхе, почему они по достоверным слухам между собою имеют переписку, чтобы им быть без всякого между усобия в тишине понеже Российское войско везде умножается, о котором их развратном размышлении консулу Боголюбову от меня сообщено; а хотя от такового помянутых ханов о российском войске размышления следовательно б было и мне чрез письмо подкрепить и уверить, что с стороны всероссийской империи весьма и отнюдь не имеется в намерении что либо предосудительное или обидное для них воспринимать, но паче старания прилагается и в предь верно прилагаемо будет добрую соседственную дружбу с ними продолжать, но как в свите моеи переводчика нет, то и предоставил я сие до будущего удобного случая. Регистратор Иван Вальков.

ფონდი „Грузинские дела“, К—72, 1768—1775, ფურც. 301.

№ 5. 1770 წ. აგვისტო. ენჯელშე მყოფ რუსეთის კონსულის ბოგოლიუბოვის მიერ გამოგზავნილ მოხსენებათა მოკლე შინაარსი, ირანელ მფლობელებთან მოლაპარაკებისა და მათი ერეკლე II-თან დამოკიდებულების შესახებ.

Экстракт из доношения в коллегию иностранных дел, от находящегося в Персии при Энзилинском порте консула титулярного советника Боголюбова от 28-го мая, полученного в 13 день августа 1770 года.

Высочайшие и всемилоостивейшие ея императорского величества из Государственной Коллегии иностранных дел указы, под № 3-м и 3-м от 28-го февраля сего года: со всеми при них приложениями: с пришедшего:

сюда от Астрахани в 23 день сего мая казенного бота Сокола, получить я удостоился, и во всеижайшее по силе оных исполнения, не задерживая сего бота в самой скорости покорно доношу: что по первому о Грузинском князе Александре Бакарове, не премину исполнить и о том покорнейше донести при будущем случае. По второму же касающемся до грузинских владетелей Соломона и Ираклия, относительно принятого ими в настоящей с турками войне участия и до решительного ея императорского величества соизволения и намерения к поданию им претиву турок помощи, и к учинению общих над турками в той стороне сильных поисков, отправленными уже и впредь посылаемыми в Грузию российско-императорскими войсками с артиллериею; какое я воисполнение предписанного в конце сего высочайшего указа наставления, на мере положил с моей стороны векилю Керим хану рященскому, и смотря по обстоятельствам другим ханам же сделать письмами моими сообщение, с оного для высокого государственной коллегии иностранных дел известия и усмотрения, прилагаю при сем точную копию. Отправка на сем же боте такую с персидским переводом в Сальныи к консулу Сулякову при моем сообщении; дабы и он списывая с перевода равномерными писмами сделал сообщение, на перед благонамеренному к Российской империи дербентскому Фетх Али хану и потом пребывающим в городах по ту сторону Куры реки к России, и гораздо ближним к Грузии ханам же, Тевризскому, Карадагскому, Генжинскому и Шакинскому. Какие же по сим нашим писмам и о всем достойном примечания по войне с турками происходить будут между ханами, гражданством и в народе толкований с выходящими какими либо с турецкой стороны слухами о том ежели я от консула Сулякова буду получать, о происходящем в тамошнем краю известий, то соображая все то со здешними слухами и моими примечаниями не премину по ревности моей опровергать случающееся противное, и овсем достойном примечания всепокорно доносить для высокого государственной коллегии иностранных дел известия. По сем задолжность себе поставлю высокой государственной коллегии иностранных дел покорнейше донести, огласившихся в прошлых двух годах слухах о грузинском владетеле Ираклии. Во первых, что как его владение сближается с областною Эреванскою в Армении и город Эривань как и вся сия провинция наполнена несравненно природными старожилами, нежели персиянами; хотя оная от начала персидского владения и по ныне управляется подвластным персидскому векилю ханом, с доставлением оному податей, по грузинской владетель Ираклий по вступлении в правительство Грузиею, сказав во многих случаях по соседству и по христианству гражданам и народу эреванскому защиту от персидских наглостей, паче же от разбойнических в том краю иногда зборищей, вместе того, что Керем хан, по общему его удалению от принятия должных мер, ко отвращению случающихся и в подвластных ему местах замешательств, ничего не делает, кроме получения с народа податей, то сами эреванские армяне охотно прибегают ко владетелю Ираклию, и не отказывают ему в денгах по его иногда требованиям; сие же натурально возбуждая против него зависть в векиле и вообще персидскую, заставляет однако сносить эреванского хана, и сколько там персиян находится, по не состоянию без векильского содействия ему владетелю противится, а он Ираклий зная персидскую в той стороне слабость в третьем году и формально потребовал чрез нарочно посланных с устрашиванием и получил до тридцати тысяч рублей денег из сей области, чем подал о себе мнение, что будто он намерен сию область отрешить от векиля хотя и силою; так что векиль

хотя и скрыл его досаду и намерений простым ответом на уведомление о том к хану эриванскому, чтоб он всеми силами Ираклию противился; однако же все зная сего хана малосилие, полагали потому что неминуемо дойдет до военного дела у векиля с Ираклием. В минувшем же 1769 году, хотя и слышно было о возобновленном от Ираклия о денгах требований, но получил ли он оные, и на чем сие дело осталось, по ныне ничего не слышится. Во первых: что когда дербентский Фетх Али хан в минувших двух годах взял Шемаху и показывал свои виды итти с лезгинцами далее, то встревожившиеся Шакинской и Карадагской ханы, призвав владетеля Ираклия к союзу, единогласно требовали, чтоб Фетх Али хан, хотя и имел бы Шемаху под его зависимость, но чтоб допустил его владеть, ограбленного и изгнанного прежнего Шемахинского хана, и особливо будто Ираклий хотел обратить Фетх Али хана в свои границы прежнего владения и с отнятием еще чего либо из оного. Но сие гласившиеся обстоятельство так же как и первое остается давно в молчаливости, как осязательно, потому более, что по приступлений им владетелем к учинению поисков над турками, видно отступил уже он сам от прежних его намерений; однакож сказывают, что и ныне помянутые два хана Карадагский и Шакильской имеют с ним переписку, уверяя его, что намерены всегда держаться с ним в союзе, а он владетель обнадеживает их своею помощью. Сим два обстоятельствоа доношу я для высокого государственной коллегии иностранных дел известия, и приемлю всепокорнейшую мою смелость, предать на благоизобретение не соизволено ли будет пребывающего в Грузии российского начальника наставить высочайшим ея императорского величества указом, сперва разведать по сим обстоятельствам о существе намерений владетеля Ираклия и есть ли по его обращениям и предприятиям против ханов Эриванского или Дербентского что либо скажется за верное, поведать от стороны высочайшего ея императорского величества двора, внушить ему Ираклию чтоб он в раздражение векиля, паче же ближнего к России и к собственному его владению хана дербентского, против сего последнего при нынешним военных обстоятельствах, хотя и собственные его интересы того требуют, чтоб сей покорением себе Шаки и Карадага больше не учинился, содействовал однакож кратким только образом и подкрепляя помянутых ханов своим только союзом, более был склонен к примирению меж ими и дербентским ханом вражды и раздоров, а того менее искал вмешаться в оные директною помощью; понадеясь всегда более на монаршее ныне к нему владетелю ея императорского величества покровительство.

ფონდი „Грузинские дела“, К—72, 1768—1775, ფურც. 291—296.

№ 6. 1770 წ. ქვერძინ-ხან ზენდის ერეკლე II-დმი სპარსულ ენაზე გამოგზავნილი წერილის თარგმანი, თურქეთთან ქართლ-კახეთის სამეფოს მორიგების მიზან-შეწონილებებისა და რუსეთთან მეგობრული ურთიერთობის გაწვევების შესახებ

Перевод с листа на персидском языке, от персидского векиля, или регента Керим Хана Зенда к грузинскому владетелю Ираклию. Высокостепенному, высокопревосходительному, высокомошному, высокоурожденному, высокоощаствливому и высокоповелительному, Ираклию хану. Высокодостойному валию грузинскому, Кахетскому и Карталинскому, при желании от всевышнего всех благ. И при засвидетельствовании нашего высокого благоволения, ведомо да будет, что письмо каково ты о своем состоянии, и вкратце о всех случившихся в ваших пределах пограничных

произшествиях с прочими обстоятельствами чрез поверенного своего высокопочтенного Аслан Бека отправленного к нашему высокому правосудию с верным нашим рабом Летфали ханом послано, до нашего пресветлого зренья дошло; о чем и помянутый Аслан бек словесно нам представил, который также притом уверил нас и о твоей, высокостепенной особливой к нам искренности и преданности, но что подлежит до известию, поданного нам в письме твоем и доносенного на словах от высокопочтенного Аслан бека о прибытии россиян и о приходе их чрез Грузию на помощь к башачехскому валию к милитинскому владетелю, то спустя пятнадцать дней после приезда к нам означенного Аслан бека получили мы от высокопочтенного, высокопревосходительного, высокоповеренного и высоковельительного пречечной Османской Порты верховного везиря Хелиль паши письмо, коим уведомляет он, что ты высокопочтенный сообщась и соединяясь с русианами, по согласию с ними, не токмо на границах турецкой империи причинил великое возмущение, с пограблением имений тамошних подданных, но некоторые местечки привел там и в разорение; а как де между обоими высокими дворами учреждены границы и утверждены оные мирными трактатами, кои по сие время так чисто хранятся что нископторой стороны нималейшей причины к нарушению того не подано, а продолжается доброе согласие; следовательно де вышеоглавленной поступок отнюдь несходственен есть с пограничным издревле постановлением и с заключенным трактатом, почему и просил он нас тем своим письмом, чтобы мы тебе высокостепенному в таких твоих предвосудительных пограничным узаконениям поступках воспрепятствовали, на что мы ответствовали ему следующее: что по содержанию письма твоего, и по словесному объявлению нам от присланного от тебя Аслан бека Сулейман хан вали Бошачехской (милитинский владетель Соломон). Будучи с одной стороны от высокого Османского двора огорчен, а с другой ненадежен на собственную свою во одержании желаемых успехов силу, испросил к зашщитению своему протекцию у пресветлейшей российской монархини, которая снисходя к нему и повелела отправить на помощь ему часть своего войска; и тако причиною вступлению в тамошние край российских войск и произведения военных действий вышеупомянутой Сулейман хан, а ты высокостепенный совсем в том не соучастник, что же еще оной высоковельительный верховный везирь Хелил паша писал к нам о нападении твоём высокостепенный на подданных турецких, на то мы сходственно сообщением нам от Аслан бека ответствовали ему; коим образом живущие в околичности Карса курды, яко своевольный народ и пребывающей во всегдашней вражде с тамошним командиром, и с другими обывателями, устремя вид свой на Грузию, Кахетию и Карталинскую область, причинили жителям оных грабительством своим несносные разоренья; что усмотря ты высокостепенный принужден нашелся употребить во отмщенье оружие свое; а чтоб мы по желанию его верховного везира воздержали тебя высокопоставленного от таковых предприятий на то мы ему во ответ отозвались, что сохранение узаконенных прав, касающихся до границ и утвержденных трактатами ты высокостепенный, поступки свои при границах с подданными и турецкими учреждаеш неинако как позаклученным издавна торжественно мирным трактатам, и по содейственной дружбе, не нарушая того нимало и вследствие наблюдаваемого тобою доброго согласия проход чрез грузинскую, кахетинскую и карталинскую области российских войск возбраниш и пребывание свое продолжать им тамо не допустишь, но всячески старатся будеш союза их удаляться, и тем себя неопорочить, при чем занужно разсудили мы к нему, верховному везиру изясниться дружески, чтоб и высокой Османской двор

в соблюдении к утверждению мирных постановлений повелед с своси стороны накрепко пограничным своим командирам и всякого звания управителям поступать им с грузинцами кахетинцами и карталинцами дружелюбно и совсем непременно попоставленным мирным трактатам, неприключая им и имени их нималейшего вреда и убытка, но наблюдалиб чтоб обоих сторон трактаты. По отправлении ж от нас к верховному везирю Хелиль паше в вышеизображенной сим письма нашего получили мы от высокостепенного иреванского губернатора Хусейн Али хана о сих обстоятельствах доношение и при оном присланное к нему из Карса от тамошнего командира Ахмед паши письмо равного содержанию с письмом к нам от их верховного везиря о соединении твоем с российскими и о нападении с оными на турецкие области в явное опровержение пограничных постановлений; мы и высокостепенному Хусен Али хану точно тож в ответ написали, что и к верховному везирю, повелев ему знать дать о сем и высокостепенному карскому командиру Ахмед паше. С сим нашим листом отправили мы от нашего высокого лица к тебе высокостепенному двора нашего есаула Мухамед Резабека, который может обо всех обстоятельствах изустно еще объявить; а понеже между высоким Османским двором и персидким народом от давних лет постоянно продолжается дружба, которая и поныне ни с одной стороны не нарушена прибывает; в таком случае надлежит и тебе высокостепенному, союз твой с российскими пресеч, проход им чрез Кахет и Карталинскую область, и пребывание в тамошних краях воспрепятствовать и тем соблести с пограничными турецкими подданными твердо узаконенные о границах постановления, коим в противность отнюдь ничего нечинить. Ежели же с стороны турецких подданных произошли к вашим какие наглости и грабительств о том о всем обстоятельно имееш доносить нам, и ожидать на то нашего повеления. За сим можеш писать к нам почаству о состоянии тамошнего края и о всяких надобностях, в протчем конец благ да будет¹.

ფონდი «Грузинские дела», К—72, 1768—1775, ფურც. 72—74.

№ 7. 1771 წ. ერეკლე II მეორე ქარიმ-ხანისადმი სპარსულ ენაზე მიწერილი წერილის თარგმანი, ქართლ-კახეთის სამეფოს თურქეთთან კონფლიქტის მიზეზების, ამის მიმდინარეობის და რუსეთ-საქართველოს მეგობრობის სიმტკიცის შესახებ.

Перевод с письма персидского от грузинского владетеля Ираклия к персидскому векилю или регенту Керим Ханузенду, отправленного с Ибрагим бекем. По персидскому исчислению «6» числа месяца шаибана 1174-го года.

Вашему высочеству доношу, что по отправлении к высокому и пресветлому вашему двору высокостепенного Летфали хана с высокопоч-

¹ დედანში საბუთის დასასრულს ახალი სტრიქონით: „На обороте подлинного персидского листа приложена чернильная печать с именем Керим Хана. ქვემოთ ახალი სტრიქონით: „Переводиа коллежский советник Петр Чекалевский“.

тенным Аслан беком не удостоясь я и поныне, чему многое уже прошло время, получить от высокого вашего лица милостивого писания, а потому и не имея о приезде их к вашему высочеству известия, пришел в робость, опасался что несоизволились (отчего боже сохрани) прогневаться на меня; я ж наблюдая что мое к вашему высочеству преданность и усердие не преминулбы о всех здешних обстоятельствах подробно донести вашему священнейшему высочеству, но за появившееся по посещению божию здесь пред несколькими временем моровую язвою, и забывшими между тем упражнениями моими внемнократных поисках и победах над дагестанцами и эхшекинцами не мог той моей должности исполнить а принужден был остаться в молчании, которое наконец решилось тем, что по божью милосердию и высоким вашим щастием моровое поветрие миновалось и я получа при том от дел своих некоторую свободу, за потребно нашел отправить ныне к победоносному вашему стремяни высокопочтенного Ибрагим бека, нам издревле верного и с ним описание о всех здешних происхождениях, кои состоят в том, что подлежит до похода моего на Эхшекке и до других предприятия, то я не оставил уже вашему высочеству донести с высокостепенным Лятф Али ханом и Аслан беком, а о прочем обо всем имея честь служить сим известием, понеже Эхшекке с своим уездом издревле принадлежало к Грузии, но как потом во времена бывших персицких шахов оной город от Грузии отошел и достался во владение высочайшего османского двора; то тамошние жители обращались всегда с нами лукавым и лицемерным образом, а напоследок дерзнули коварно умертвить и дядю нашего, блаженныя памяти Мугамед Али хана с несколькими знатными грузинскими тавадами (князьями), оказывая к здешним обывателям всякие грубости и досады, о чем все окрестные народы засвидетельствовать могут, да без сомнения и до слуха вашего высочества дошло; совсем тем я спервых дней до сего числа старался всегда в разсуждении соседства моего с ними наблюдать к ним дружбу и даже до такой степени, что защищая их принужден был взятых у них дагестанцами в плен людей и скот отбивать на дороге силою с пролитием многой крови освобожденных из рук лезгинских пленных их и скот, отослал к ним, каковыми с моей стороны благодеяниями они почасту пользовались; но паши их, все то завсегда пренебрегая, поступали со мною вопреки оскорбительным образом и столь злодейски, что иногда приглашали к себе большие партии из лезгинцев и за мое к пользе их с поспешествование нападали с ними на Грузию, что продолжалось от них со времени кончины высокостепенной памяти шаха Надыра. Ибо же каждой определяемой в Эхшекку паша все теж меры употреблял как и нынешней тамо Наеман паша. Будучи притом он и сраскером с прибытия своего непременно подражать прежним пашам, которой приглася к себе лезгинцев и сообща их с турецким войском воедино, неоднократно чинил на Грузию набеги и несколько деревень раззорил, а на письма мои, коими я пососедству увещевал их от таких неистовств воздержаться, никакого ответа не получил и они в том нимало нераскаялись, следовательно и возженной ими огонь никоими мерами утушить уже способа мне не было; а как они издревле нашему дому и мне всегдашние неприятели, то я непрестанно вмысле моей имел помещением мне от персицкого монарха или как им бы внисть образом им отмстить; между тем однако неоставил я заявить о всем вышеописанном Османскому двору, токмо ни доношение мое о том свое место не доставлено, ниже не мог найтить я след внушить о сем хотя тамошнему министерству. И тако, ни турецкой стороны обороны мне не было, ни Персия к ранам моим пластыря не приложила, равномерноже и от прочих соседей ближних и дальных никакого вспоможения против Эх-

шеркинцов и лезгинцов нападающих на Грузию ожидать мне неосталось, а понеже год тому уже назад и более, как между высочайшими дворами российским и турецким дошло до войны и бесчисленные их войска одни против других действительно воюет; победителями ж в поле до шести или до семи раз россияне были, которые сверх того на сухом пути и на море овладели великими турецкими областями; да и сюда прислан одик генерал с войском для поисков с здешней стороны над турками и искоренению их, о чем предсим от меня донесено, по прошению ж высокостепенного Сулеймана хана (валля) милитийского владетеля Соломона Башачевского и Российского двора и мне оной повелел приступить с помянутым генералом к содействию и итти в поход по Эхшекке обнадежа меня, что Грузия может зато защищена быть всячески от дагистанских набегов и жигелям ея доставлена будет совершенная безопасность; я смотря на пребывающую между Российскойю и Турецкою державами, утвержденную благопоставлениями трактатами дружбу, отрекшись от того не мог, но от права к высокому вашему двору высокопоставленного Лутф Али хана и Аслан бека с представлением о всех происхождениях, сам пошел на Эхшекке; а по прибытии в тамешней край увидя на пути моем стоящий знатной город именуемой Азгур за две мили от Эхшекке, оной осадил и во первых все его предместье выжег, окрестные к нему места разорил, жителя ж оных кои убрались в город, а иные бежали в горы между тем российский генерал дождался артиллерии, за которую следовало еще в прибавок войско; и хотя город Эхшекке приведен был в такое худое состояние, что мог бы взят быть оной в скором времени, но генерал получа известие о приближении к городу на вспоможение знатного корпуса турецких войск, рассудил для дальнейших в таком случае распоряжения и приуготовления от города отступя возвратится, а бывшей в оном гарнизон под предводительством коменданга своего Али аги с случившимися тогда у них лезгинцами и прочими народами, которые собрались на помощь городу Катану учинили сильную выласку, но я богу поспешествуя и высокими счастием одержал над ними полную победу, и побив многое число достальных прогнал в город, и паки их атаковал, которые по безсилию своему не были уже в состоянии выходить из города на выласку но я оставя их вознамерился было следовать за российским генералом; но в рассуждении, что он был близок к желаемому им месту, а я остался от него далек и предвидя к соединению с ним некоторую трудность и поискам же над неприятелем удобной случай от города отступил к Ахелцку и Эхшекке о чем сделав находившейся в городе сераскер Неаман наша собрал множество лезгинцев под командою Сурхаева сына Хаджи бека и несколько еще из знатных дагистанцев бывших при нем, также всех эхшекинцов и всем оным обще с находившимися в Карсе военными людьми и на границах севендами и делибашами приказал собрать при деревне именуемой Асмандже, разстоянием от Эхшекке в трех млях, куда и он сераскер намерен был для соединения с ними прибыть и как пораспоряжением его войска одни за другим начали приближаться к показанной деревне, то я на самом их походе сошедшие с ними, дал баталию и через помощь божию и счастием вашего высочества в самое кратчайшее время одержал над ними такую победу, что большая часть из них на месте побита, с взятием многих в плен, а остальные спасая себя, устремились на побег и встретились с сераскером своим, который шел из Эхшекке со особливим во многом числе из разных народов состоящим войском к назначенному от него зборному месту и вдруг стал быть у меня с левого крыла ввиду. Сераскер занял для себя место на высоком холме, а войско свое в тот же час раздела на части,

приказал меня атаковать; и хотя сие случилось сверх моего чаяния и такое время, когда войски мои победив неприятеля, не успели еще отдохнуть, почему и представится б должна мне крайняя опасность, токмо я полагаясь на память всевышнего бога и на щастие вашего высочества, того ж часу пошел против их, огонь с действием сабель продолжался собоих сторон до четырех часов, в которое время и немалому моему удивлению дважды их я разбил и наконец они врознь разсыпались, а понеже тогда по реке Куре, чрез которую им спастися бегом надлежало, велико было наводнение, так что отнюдь никакими мерами переправится невозможно было. Зделанной же пред тем привышеозначенной деревне мост моими был разорен и так будучи они прогнаны мною к самой реке Куре принуждены были и вонную бросатся, где перетонуло их безчисленное множество, а прочие все побиты, что видя сераскер их с своего высокого места, бежал и сам оттуда в крепость Эхшекке, и тамо засел, сколькож при войске их не было лошадей, знамен и всяких вещей, все то моими получено в добычу, кратко сказать, что ныне в окрестности Эхшекке: никаких тамошних войск, лезгинцев и их предводителей не имеется; но по объявлению пленных все побиты и истреблены кроме избавившихся с превеликою трудностью бегом сераскерского неои и Сурханского сына Гирей бека с трицатью или сорокою человеками, я ж по одержании оных побед и других еще после тех в окрестности Эхшекке многих поисках возвращаясь с довольною добычею в Грузию, пошел на российского генерала, которой потом сообщась с башачюгским валием чилитинским владетелем, овладел четырьмя знатными городами, стоящими неподалеку от Эхшекке и Бошачога Милитии, кои по завладении турками Эхшекке достались в их же руки, но ныне генералом российским в конец разорены, совзятием в них всей артиллерии и прочего, что тамо ни было; еликоже касается до повеления мне от вашего высочества, чтоб я войско самодержицы всероссийской чрез свои области не пропускал и пребывание свое продолжать их воонных не дозволял, то я как и вашему святейнейшему высочеству неизвестно по многим важным резонам поступить на сие не могу да и не в состоянии учинить того против войска толь великой монархини и примечая, что вашему высочеству внушено не так обстоятельно как изволите усмотреть из ниже следующего моего представления о всех причинах по которым обязан я России—а именно. Первое, все попадающиеся послучаям здешние жители в плен к лезгинцам и туркам высвобождаются помощью российской монархини, коим нетокмо дается воля в возвращении им в свое отечество, но бедные, изнуренные из них, или лишенные дневного пропитания приемлются милостиво и снабдеваются во всем щедро. И второе, живущие в соседстве с Грузиею черкесы, кабардинцы и другие горские народы ежели б неопасались российской монархини, непременнолиб Грузии причинять крайние разорения, потаковым то обстоятельством, неупомяная о других важнейших воспрепятствовать мне российскому войску никак невозможно, имеяж я к вашему высочеству искреннее мое усердие и истинную преданность, а персическому государству верным будучи доброжелателем, не могу скрыть и сего, что я в пользу вашего высочества предусматривал задолг нахожу представить, коим образом российские монархи и подданные их с персическим государством всегда были и пребывают в дружбе по которой уступлены от них Персии и завоеванные ими напреж сего провинции, напротив чего Турки всегда желали того, чтобы завладеть им персическими пограничными местами, из которых многие поелику и вашему высочеству известно до ныне в их руках находятся и я естли не противно будет советовал бы вашему высочеству воспользоваться настоящим сколь удобным, столь и нужным временем, ибо российская монархиня дружбу свою

к Персии и благопоставленные трактаты нерушимо наблюдал следовательно ничто не препятствует вашему высочеству помышлять об отобрании у турок захваченных ими персических провинций; что я всегда почитаю за весьма полезное и необходимое для вашего высочества дело, — принял смелость при возвращении отсюда с сим к высочеству вашему двору высокодостойного есаула Мухамед Реза бека о том предложить предав все на ваше высокое соизволение. Впрочем прося о продолжении ко мне вашей неотменной милости и неоставления вашими повелениями, желая чтоб сень благоволения вашего вовеки была надо мною.

Перевод с цыдулы, посланной привышепоказанном письме.

Мой патрон.

По известной моей преданности не могу премянуть донести вашему высочеству какие подостоверным известиям российскими войсками при одержании над турками шести или семи знатных побед, завоеваны их государства, а имянно: на сухом пути

«1-ое» Молдавское государство, Булгары тож со всеми принадлеж-ащими и оном городами и уездами.

«2-ое» Государство волоское со многими в оном великими городами.

«3-е» Хотин наикрепчайшей город со всем уездом.

«4-е», государство Бухарест с провинцию Исмаил имянуемое и с другими городами, на Средиземном море.

Остров Морз или Пелопонес со всеми на оном крепостми и другие острова, на которых жители все христиане греческой нации. Также флот российской подошел к Дарданелам разстоянием от Константинополя морем на один день, а сухим путем на 50 миль.

Какиеж впред еще в получении мной будет ведомости, неоставлю вашему высочеству донести. Переводил Коллежский Советник Петр Чекалевский¹.

ფონდი „Грузинские дела“, К—72, 1768—1775, ფურც. 78—83.

№ 8. 1771 წ. ² ქარიზ-ხან ზენდის წერილი ერეკლე II-დმი, ქართლ-კახეთის სამეფოზე თურქეთის ვეზირის ხალილ ფაშის საჩივრის წერილის მიღების შესახებ

ქ: მაღალ ალაგიანო და მაღალ ხარისხიანო, საზარელო ბედნიერად სა-ფარველის მიმცემო, სიმდიდრითა, სიმალლითა და სიმკვეთრითა მრავალთა

¹ საბუთის დასაწყისში მოხსენებული სპარსული თარიღი „შაიხანის 6 რიჯვი 1174 წ. უდრის 1761 წლის სამ მარტს, მაგრამ აშკარად ჩანს, რომ ამ წელს ერეკლე II ამ წერილს ქარიზ-ხანს ვერ ჭაუგზავნიდა. როგორც შინაარსიდან ჩანს, ასპინძის ბრძოლა ერეკლე II უკვე ჩატარებული აქვს. ეს ბრძოლა კი ერეკლემ 1770 წელს გადაიხადა. ამის შემდეგ ერეკლეს ქარიზ-ხანისათვის წერილი გაუგზავნია ასლანბეგის და სხვ. ხელით, მაგრამ ქარიზხანისაგან პასუხი არ მიუღია. ეს მეორე წერილია იბრაჰიმ-ბეგის ხელით გაგზავნილი. ამ საბუთის მომდევნო საბუთიდან (აქვე) ჩანს, რომ ერეკლეს ეს წერილი 1771 წელს უნდა გაეგზავნა ქარიზხანისათვის და რუსულ თარგმანში შეცდომა უნდა იყოს, სპარსულ თარიღში უნდა წერებულყო „1184 წ“. სპარსული წელთაღრიცხვა აკად. ა. შანიემ გვიანგარიშა, და დაგვიხუსტა, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვაცხენებთ.

² საბუთს თარიღი არ აქვს, მაგრამ საქმეში დაცული ერთი პატაკიდან ჩანს, რომ ეს წე-რილი რუსეთში მიღებულია 15 ივლისს 1771 წელს. წერილი სპარსულიდან ქართულ ენაზე ნარგმნილია ერეკლე II განკარგულებით.

ყიდის კიდემდე კელის მიმწოდომო, მაღალთში გამორჩეულო, სიმართლით მცნობო ფრთხილო და ზეშთა დიდებულთა მეფეთა შორის უჩინებულესო უფროსო ერეკლე ხან, ვალო ვალთაო საქართველოსა ქართლისა და კახეთისაო, საყვარლების შესატყობო, და საცნობი ეს არის ამ ჟამად რომ ერთი წიგნი განცხადებული მოგეწერა მაგ მხრის პაშების და ვითარების შემტყობი და გავლილის საქმეების მაუწყე და რუსეთის ჯარისა და შენი შეერთება და პირად პირადი ვითარება მოგეწერა და იმაში რამდენიმე დეფარული პაზრები მოგეწერა ჩვენის სარქრის იასაულის მაჰამად რიზაბეგის კელით და შენის გამოგზავნილის იბრემი-ბეგის კელით ჩვენს უზურში გამოგეგზავნა და მოაწიეს იმ თქვენგან გამოგზავნილის წიგნის პაშბავი თავიდგან ბოლომდის. ჩვენმა სწორედ შემტყობმა გონებამ ყლივე შეიტყო ამისდაგორად რამდენი დრო არის, რომ მაღლთა ზა მაღლისა ალი ოსმალუს დოვლათის შუა და სპარსეთის საჯელმწიფოს შუა მტკიცე ზავი და შერიგება საზღურების საფუძველი დაუძველებელია. ერთი რამ შეერთების და მეგობრობის ზავის დახსნის საქმის მიზეზი და სისწორის და მშვიდობის გამა-ცრუებელი და გარდა არსებული აქნობამდისინ ორისავე მხრიდამ არა გამოცხადებულა რა. ყლთვის სინორების დოსტობის კანონების მიხედვა ორისავე მხრიდამ მიხედულია და შერიგების კარები განიერად დაღებული არის. დიდად მაღალ ალაგიანს, მაღალხარისხიანს და დიდად უდიდესს საზარლად ზარის მიმეფნსა ვაზირთა ზედა ვაზირსა და უმაღლესთ უმაღლესსა მაღლის დოვლათის სიმაგრის საფუძველის მისანდოსა ჰაჯი ხალილ ფაშის, ოსმალთა დიდთა დიდისა მტკიცისა მაგრისა ძლიერისა და შეუპოვარისა დოვლათის ვეზირ პაშამს, რომელ ღთნ ძათის დოვლათის საფუძველი დაამტკიცოს, ამას წინათ ჩვენთვის იმას წიგნი მოეწერა და იმ წიგნში გამოცხადებინა, რომ ის მაღალ ალაგიანიო ოსმალთ ქვეყნების სინორების საზღურების მიჯნებისა და იმაში მყოფთ ხალხის დასაქცევლად დასატყვევებლად და ასაოხრებლად რუსებს შეერთებიაო და სიტყვა ერთი უქნია იმათთანო, რომ იმ მაღალ ალაგიანის იმათთან გაფხანაგებით, ფრთისა მხრისა და ზურგის მიცემით ზარარი წაეკიდება და ვნება ჩვენს ქვეყნებსაო და ჩვენთს ეს ეუწყებინათ. ჩუნქი, ის მაღალ ალაგიანი ერანის დიდებულთაგან ერთი ისიც არისო და საქართველო ქართლი და კახეთი ჰერანელთზედ მითულილიაო, ან ის მაღალ ალაგიანი იგი საქმიდამ გამოიყვანეთო და ან იმ დიდთა ზა დიდსა და კელმწიფებზედ კელმწიფეს და დოვლათთა ზა დოვლათს კარი და გზა დაანებო იმათ ასაოხრებლადო და ბოლოს მოსაღებლადო. და მე ღთის წყალობის იმედის მქონებელმან კაცმან იმ წიგნის პასუხი ასე მიეწერე, რომ ჩვენგან ერთი განცხადებული წიგნი მიეწერა ერეკლეს, რომ რუსების ავფხანაგობიდამ კელი აილოს და აღარ მოვიდეს და მე ღთის წყალობის მქონებელმან და შეწვენის მთხოვნმა საქართველოს ქვეყანა ქართლი და კახეთი ჰერანის ქვეყნის მოჰთაბართაგან ვიცი და იმ მაღალ ალაგიანს ჩვენის მაღლისა და აღმატებულის კარის იასაულის მაჰამად-რიზაბეგის პირით ვაცნობე, რომ ოსმალთ ალაგის დავისაგან და ოსმალთა მაღალთა მაღლის მტრობისაგან კელი აილოს და იმათის ქვეყნების სათარეშოდ და სამტეროდ აღარ დაიძრას და რუსთ კრებულს და ჯარს აღარ შეერთდეს, ამ ვგარის საქმეებისაგან გაფრთხილდეს და გაეკრძალოს, საზღურების კანონის სიმტკიცეზედ თვალი ეპიროს. აწ შენ, მაღალ ალაგიანსა მაგას, რამდენიმე მიზეზებთ მოგედვა და იმ სიტყვებზედ ზურგი მიგეყუდებინა, თუ რომ ჰერანელთ სარწმუნოთაგან შენი თავი არ იცი იმ მაღლისა და აღმატე-

ბულის გელმწიფეთ-გელმწიფისა და დოვლათთ დოვლათის პირ და პირ ომი და ბრძოლა შევიძლია შენს და საქართველოში მყოფთ ხეირად, თუ რომ ურუმთ მტერობას და შებრძოლებას ხეირად და სარგებლად ხედავ შენ იცი ყოვლის მხრიდამ. შენვე იცი შენი შეძლება და აფაიცი და შენის ქვეყნის აფაიცი და ისე იქ. ამ დროს ალიშოჰნ, ასლანბეგისა და იბრეიმ-ბეგის შენ მაღალ ალაგინისაგან გამოგზავნილის კაცებისა უკანვე დაბრუნება მუნსაიბად დაეინახეთ და თქვენის მოწერილობის პასუხი მოგწერეთ¹.

ფონდი „Грузинские дела“, К—76, ფურც. 147, 148.

№ 9. 1771 წ.² თავრიზის ბეგლარბეგის ნაჯაბყულიხანის წერილის პირი ერეკლე II-დში, ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან ურთიერთობის და რუსეთ-თურქეთის ომში ჩარევის გამო ჰეშმარიტი ცნობების მიწოდების შესახებ.

ერთი საქმე დაწერის ღირსი იყოს, რომ მეგობრობით თქვენთან მოგვეწერა. ამის გარდა ამის უწინ ვექილის ბრძანებით თქვენთან მოწერილიყო, რომ სუნური რომ ურუმში და ერანში გამაგრებულა და შეკრულია თქვენ ის ნახოთ და შენახვა ლაზიმი იცოდეთ. ახლა თქმულობა არის, რომ იმ სუნურიდამ რუსის ჯარი მოდის და გზა გაუკეთებიათ თქვენკენ რომ ქვეყნები არის იმას ახდენენ. ასეთი დიდი საქმე ურუმის გელმწიფისა და რუსის გელმწიფის შუა ჩამოვარდნილა ერანის დოვლათიც და ხალფიც ამ საქმის გარევაში რაზი არ იყვნენ ვა დაღისთნის ფეხიც შუა იყოს თუ რომ ეს საქმე სიმართლეს ახლო იყოს. რა მასალაჰათია რომ ერთი ვისმის სახელი შუაში ითქვას ვა ამისთანას დიდი საქმის საბაბი შეიქნას და თავი საშიშს ალაგს შაინახოს მეგობრობის ხეირის მდომით მე თქვენთვის მამიწერია, რომ ამ საქმების მართალი და ტყუილი ჩვენ თქვენს მეგობარს შეგვატყობინოთ, რომ სწორეთ შეატყობა ლაპარაკი იქნას. ამ ბარობაზე ნურალიბეგისათვის ზეპირად დაგვიბარებია ის მოგახსენებს³.

ფონდი „Грузинские дела“, К—76, ფურც. 158.

№ 10. 1771 წ.⁴ ერეკლე II მიერ თავრიზის ბეგლარბეგის ნაჯაბყულიხანისადმი გაგზავნილი წერილის პირი, ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთ-თურქეთის ომში ჩარევის გასამართლებელი მიზეზების შესახებ

ქ. თქვენ რომ რუსის ჯარისა და სხვა ჰამბავე გეკითხათ შევიტყვეით და დიდად გვიამა. რაც ზეპირად ნურალიბეგისათვის დაგებარებინათ გვიამ-

¹ საბუთს მეორე გვერდზე მინაწერი აქვს: „Перевод с персидского письма жи грузинской язык“.

² საბუთს თარიღი არ აქვს, მაგრამ იმავე საქმეში დაკულ ერეკლე მეფის 1771 წლის ივლისში დაწერილი საბუთიდან ჩანს, რომ ეს წერილი ერეკლეს ბეგლარბეგისაგან 1771 წლის ივნისში უნდა მიეღო.

³ საბუთს ზემოთ აწიხვე მინაწერი აქვს: „ასლი მათლაბი ეს არის“ (ტექსტისავე ხელით).

⁴ საბუთს თარიღი არ აქვს, მაგრამ იმავე საქმეში დაკულ ერეკლე მეფის 1771 წლის ივლისში დაწერილი საბუთიდან ჩანს, რომ ნაჯაბყულიხანისათვის განუუთვნილი ეს წერილი ამავე 1771 წლის ივნისის დასაწყისში უნდა გავგზავნა თაყრიზში.

ბო და ამასაც მივხედით, თქვენის დოსტობისაგან მამუნის შევიქენით. ჩვენც ალამი დოსთლულდა იმისი პასუხი მოკლედ მოგწერეთ. პირველად რომ მოგეწერათ რუსის ჯარის მოსულა ჩვენგან გეკითხათ თქვენთან დაფარული იყოს იმათი მოსულა და ან როგორც მოვიდნენ ის წარსულს შემოდგომას ვეპილს კაცი ვაახელით და თვითეულად იმას მივსწერეთ ამ საქმეზედ. რომელიც დიდებულის გურგენ მზიანის რუსეთის ხელმწიფის ჯარი ამ ქვეყანაში მოვიდნენ ჩვენნი ზოგიერთნი მტერნი ამას აკეთებენ ვითამც ეს საქმე გვემოქმედებინოს ჩვენ ჰერანის მტერობისათვის, მაგრამ თქვენთან ეს დაფარული არ დარჩეს თუ კი ტყუილს გაკეთებულს სიტყვას მტერობით სჩხრევენ და მისდევენ და უნდათ რომ იპოონ რამე და მე რომ ამას წინათ ჰერანის გულისათვის მრავალი სარჩულა გამიწვებია ჰერანის მტერთა მიმართ (ესე იგი) ოსმალთა ავღანთა და ლეკთა მიმართ მაშ ამისი დამნახველი რატომ აღარავინ არის და დამმალღებელი. ახალციხურმა ოსმალოებმა ლეკი უნდა მიიყვანონ და ჩვენი ქვეყნები უნდა ააოხრონ და ის ახალციხე მამით პაპით ჩვენი ყმანი ყოფილან და ჩვენის ქვეყნის კერძონი არიან, იმათ მაგიერი როგორ არ უნდა უყოთ ჩვენა. მერმე ამისთანა ძლიერ მაღალ გურგენ მზიანი და ღთისა ჩრდილი გელმწიფე რუსეთისა რომ მპატრონობდეს იმათ მტერობას იმას მაინც უნდა დავმორჩილდე. იმათს მტერობაზედ რომ შემოგეთვალათ—ვინ იცის ხვანთქარმა ერთი სარასკარი ბძანოს და გამოვისიოსო და ქვეყანა ჯარით აგივსოსო მასუკან რაღასა იქო. რადგანაც რომ ახალციხელები გვიხდნენ ქვეყანასა თუ უნდა სარასკარმა წამახდინოს და თუ უნდა ახალციხელებმა, წახდენა ორსვე ერთი არის. როდის უნდა ვიშოვნო იმათზე უკეთესი დრო, რომ დიდი და ამალღებული ყოვლად მოწყალე რუსეთის გელმწიფე ზურგად მყვანდეს. თქვენის დოსტობისაგან მოველით რომ ეს საქმეები კარგად, სრულად და ზედმიწევნით გასინჯოთ, რადგანაც მოგეწერათ, რომ ეს ჰამბები მოგეწერეთო რომ ჩვენც იმ გზით ვილაპარაკოთო, ჰამბის როგორ ყოფნა მოკლედ მოგწერეთ, როგორც მუნასიბი იყოს თქვენც ისე გასინჯავთ¹.

ფონდი „Грузинские дела“, К — 76, ფურც. 160.

№ 11. 1771 წელი². ახალციხელ სულეიმან ფაშის წერილი ერეკლე II-დმი ახალციხის საფაშოსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობის აღდგენის შესახებ

ერეკლეს. ქ: მაგათის ყოვლის სახელოვნებით წარიჩინებულის და სიბრძნე მეცნიერებით განმრავლებულის, ბრძენშიდ ბრძენად ბრძენთაგან საქებარის, თავის კარგად ბრძანებისა დიდათ მდომე ვეზირი და ახალციხის სერასკარი სულეიმან ფაშა მოგახსენებთ. ჩვენ მაგიერად, ჟამ ყოველ კეთილად სახ-

¹ საბუთს ზემოთ მინაწერი აქვს: „ქ. ნაჯაბ ყულიხანთან მიწერილის წიგნის პირია მე რომ მივსწერე“. ეს წინადადება ერეკლე II ეკუთვნის. საქმეში დაცულ ერთ წერილში ერეკლე II ვენ. სუბოტინის წერს: „თავიზის ბეგლარბეგის ნაჯაბყულიხანისაგან წიგნი და კაცი მოგივიდა. ის წიგნიც და რომელიც მე წიგნი იმას მაგიერი მივსწერე უფალს... ვლოვს (ლვოვს) მივბარე თქვენს მაღალმსგლელობას ეს მოართმევს იმის პირებს“. ფურც. 166.

² საბუთს თარიღი არ აქვს არც დედანში და არც რუსულ თარგმანში, მაგრამ საქმეში დაცული ერთი ბატაკიდან ჩანს, რომ ეს წერილი 1771 წელს არის დაწერილი და ამ წლის 15 ივლისს მიღებული.

სენებელს ძმას ბატონს საქართველოს მეფეს მრავალი მაგათის სახელოვანისა და სახელ სიკეთით აღესილის და პატივ საფარველ მინიჭებულის თავის საკადრის მოკითხვის და კარგად ბრძანების ამბის სმენის სიხარულს მოვახსენებთ. მერმეთ ეს მოეხსენათ. მოგეხსენებიან, რომ ახალციხე მკვიდრათ ჩვენი მამა-პაპის ყოფილა, და ქართლი ქალაქი და კახეთი თქვენი მამა-პაპის ყოფილა ვიცით და ახლაც თქვენი არის ვიცით. წახთენა და გაოხრება არც თქვენ გინდათ თქვენი ქვეყნისა და არც ჩვენ გვინდა ჩვენი ქვეყნისა. ჩვენი მკვიდროს ოჯახი ზოგიერთი მტრის დისმენით იწყინა და ცათა სწორემ ხელმწიფემ უტყბო და უტყბო ფაშებს მისცა. უნტროსი ერთი ნავმან ფაშას რომ მისცეს ცათასწორე ხელმწიფისაგან ხაზინა ბევრი მოვატანინოვო აღარა ეძება რომ ქვეყნები გაოხრდებისო, თქვენც იმერეთის მეფე სოლომონთან მიგიტანათ ცათასწორე ხელმწიფეს დაგასმინათ, მარა ცათასწორმა ხელმწიფემ არ უსმინა. თქვენ ერთგულათ მიუჩინიხართ, რაერთიც რომ მისწერა მეფე ერეკლე ჩვენი ერთგული არ არისო ყური არ უგდეს. იმერეთზე თადარუქი ინახოსო ებრძანესთ, მისი წახდენისათვის ფარვანი და ბრძანება მოუვიდა, მეც ფაშასთან გახლდი მაშინ ყველა კარგად ვიცი. ლეკისა ფაშას ცათასწორე ხელმწიფისაგან დასტური ედო და მის სახლში მიდიოდა ისიც ნავმან ფაშამ დააყოვნა მისით და საცა ლეკი გამოაჩნდა სულ აქ ლეკი ფაშასთან მოიყვანა და აქ არიან სამზადისზე. ჭარბი ახლა კიდევ ცათასწორე ხელმწიფემ კიდევ მკვიდრი გათამბეგის (sic) ოჯახი შეიბრალა და მარასჰმათი უქნა და ჩვენი მკვიდრი პური, ახალციხის ფაშობა, ისევ ჩვენ წყალობა გვიქნა. მარა იმერეთის მეფე რომ რუსებს შეხვეწია და იმერეთში რაც სახელმწიფო ციხები იყო და წახდინა აქამდის ცათასწორე ხელმწიფეს შეტყობილი არ ჰქონია და ახლა რომ შეუტყვიათ სწყენიათ და მისთვის ჩვენთვის დიდი ბრძანება ფერვანი შარიფები გამოგვიგზავნეს და ამ მხრის სერასკრობაც ჩვენთვის უბოძებიან და ოცი ათასი კაცით ჰაჯი ალიბეგი ჩვენთვის გამოუგზავნიან ჯა...გის¹ ჯარით ისიც მზათ ყოფილა მოსვლაზედ ოცი ათასიც აძალი ჯარი იაინი უქნიან, ოცი ათასიც ამ ჩემი აძალიოს სანჯალეზიდან, მის გარდა არზრუმს ქვეით მიღეთი ქურთი არის ოზდათი ათასი ისინი სულ აქ თაინი უქნიან და ამისთვის მრავალი და მრავალი ხაზინა და თოფი ჯებხუნა წყალობა უქნია, ღმერთმან ცათასწორე ხელმწიფის ერთი დღე ათასათ აქციოს და მას მტერზე ყოველ ჟამს გამარჯვებისს ამინ. ჩვენც ზედ სერასკარი ვართ სოხმის (sic) ყველას...² მართლათ ეს ფარვანები იმერეთისათვის არის მარა დღეს აქნობამდისინ თქვენგან ერთი კაცით ერთი წიგნი ვერ ვნახეთ. თქვენი ოჯახი და ჩვენი ოჯახი მიზღღმოდ ერთმანერთის მდომი და მოყვარულნი ყოფილან, ახლა არ გვაცოდინეთ ერთხელ რომ თქვენი ჩვენთან მოყვრობა და მდომა გნებავნ თუ მტრობა არ ვიცით სწორე ვერა შევიტყვეთ რა. ამისთვის ჩვენც ლეკი არ დაფანტეთ. ათასის წლის თქვენს ოჯახს და ჩვენს ოჯახს ასე ტყვილათ ვაოხრებთ, ასე ცუდათ წახდენა მართებული არ არის. ჩემი სიტყვა სწორე არის მლთით თქვენც იცით. სხვა და სხვასაებ მე ტყვილის (თ)ქმის და ანზავის თავი არა მაქვს. ცათასწორე ხელმწიფეს რაც მივწერო მღვთით სიტყვა გამოვა. მართალია, ცათასწორე ხელმწიფე და რუსის ხელმწიფე ბევრჯელ აშლილან მარა კიდევ გარიგებულან, ჩვენს და თქვენს მამა პაპას მოყვარობას და სიყვარულობას და

¹ გაურკვეველია.

² გაურკვეველია.

მეზობლობას მეტი არა უქნიათ რა, ისინი რაგვარაც აიშლებიან ისეც გარიგდებიან. მეფე სოლომონმან, დაფიქრდით, თავისი დანაშაუვით შუაში ჩხუბი ჩამოაგდო. მლთის ძალით და ცათასწორე ხელმწიფის დოვლათით იმასაც არ შერჩების, ამ ახლო ხანშიდ გადახდების ინშაღლა. ახლა ხელ ქვეშ ეს საი გამოგვიგზავნია ამ გზობით ეს წიგნი მოგვიწერვია, ეს წიგნი ისე დავაწერვინეთ, რომ მდივნის მეტმან არც კარის უფროსმან კაცებმან იცის და არც ჩვენს ბეგ-ბეგზადიებს შევატყობინეთ; თუ თქვენც გულით უწინდელსავებ მოსვენებით ყოფნა გინდათ თქვენც მოგვიწერეთ და რაეც გწადიანთ ყველა სწორე შეგვატყობინეთ, რომ ჩვენც მისდაგვარად საქმეს დავადგეთ და ერთმანეთში კაცები ვაგზავნოთ, ჩვენი კაცი თქვენთან გამოგზავნოთ და თქვენი კაცი ჩვენთან მოვიდეს და ქვეყნებმანაც შეისვენოს. ორი ხელმწიფე ერთმანეთთან რაეარც მოახდენენ ეს თვითან იციან. ანბავი ერთ რიგზე დავაბათ. ჩვენი საქმე და ანბავი იმერეთთან არის, ეგების მოწყალე ღმერთმან სამართალი ქნას ღმერთის დიდის ძალით და მისის დიდის წყალობით ადვილი არის და თუ თქვენც მოყვრობას მტრობაზედ გადააქცევთ ისიც შევიტყოთ. ღმერთი მრავალთმწყალობელი არის, მლთით ისიც ადვილი არის, რაც რომ მლთის ბრძანება არის ის უნდა იქნას ბრძანება მლთისა ათავდეს. სხვა ყველა თქვენ უკეთ იცით ამ წიგნის მაგიერი წიგნი მის დროისათ მოგვიწერეთ და ეს გამოგზავნილი კაცი ერთი დღით უწინ გამოისტუმრეთ დევიმადღებთ. მართალია სიტყვის ასე გაგრძელება არ ეგების თავი შეგწყინდესთ მარა დაფიქრდით, აშოროს, რომ რაეარც ჩემი ოჯალის ზიანი არ მინდა ისე თქვენი ოჯალის. მე მეფე სოლომონს რა სიკეთები უქნით თქვენც მოგეხსენებოდათ მარა რაეარი სიკეთის დამწავლეღია თქვენც იცით. აწე სხვა ყველა ზეპირ კივახასათვის დაგვინდვია და მოგხსენდებისთ, ეს კივახ თქვენიც ერთგული არის და ჩვენიც, სწორეს მოგახსენებს და მის და გვარად ერთი დღით უწინ ყველა გვაცოდინეთ¹. (ბეჭედი).

ფონდი „Грузинские дела“, К—76, ფურც. 134—135.

¹ საბუთს ბოლოში მინაწერი აქვს: „Письмо от ахалинского паши к царю Ираклию на грузинском языке“.

И. З. Цинцадзе

ИЗ АРХИВА ИСТОРИИ РУССКО-ГРУЗИНСКИХ
ВЗАИМООТНОШЕНИЙ XVIII В.

Резюме

Во время русско-турецкой войны 1768—1774 гг. царь Картли и Кахети Ираклий II выступил на стороне России. Появление русского вспомогательного корпуса в Грузии вызвало смущение в среде персидских владетелей, ибо номинально царство Картли и Кахети считалось подвасальным государством Персии. Ираклий II постарался успокоить Керим-Хана Зенда специальным письмом и посольством, утверждая что пребывание русского отряда в Грузии явление временное и что оно направлено лишь только против Турции. Одновременно Ираклий II просил Коллегию иностранных дел с своей стороны успокоить персидских владетелей. Коллегия иностранных дел посылает в Персии специально составленное письмо по адресу персидских владетелей.

Царь Ираклий в последующих письмах к Керим-Хану предлагает совет—выступить против Турции в союзе с Россией и вернуть захваченные Турцией персидские провинции. Предлагая союз и дружбу Персидскому векилю, одновременно Ираклий II сообщает Коллегии иностранных дел о его согласии выступить против Персии, если такая война планируется Россией.

ზ. ხანთაძე

სახელმწიფო პურის გადასახადი (სურსათი) ქართლ-კახეთში
მე-19 საუკუნის დამდეგს

ქვემოთ ჩვენ ვაქვეყნებთ საბუთებს ქართლ-კახეთში სახელმწიფო პურის გადასახადის შესახებ 1802 წ. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ დაიწყო ზრუნვა ქართლ-კახეთის სამეფოში არსებული სახელმწიფო გადასახადების შესახებ ცნობების შეკრებაზე. ამ მიზნით მთავრობის მოხელეები აწარმოებდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის გამოკითხვას, ცნობებს კრებდნენ ქართლ-კახეთის სამეფოს ყოფილი მოხელეებისაგან და სხვ.

მთავარმართებლის დავალებით ქართლ-კახეთში არსებული სახელმწიფო პურის გადასახადის — სურსათის შესახებ ცნობები შეადგინეს ეგნატე თუშანიშვილმა (ქართლისათვის) და ალექსანდრე მაყაშვილმა (კახეთისათვის). ამ ცნობების საფუძველზე მოხდა 1802 წელს ქართლ-კახეთისათვის სახელმწიფო პურის გადასახადის — სურსათის შეწერა.

ეს საბუთები ამჟამად დაცულია საქ. ცენტრალურ სახელმწიფო-საისტორიო არქივში, ფონდი № 16, საქმე № 31. საქმე შეეხება საერთოდ 1801 წლის 1 იანვრიდან 1802 წლის მაისამდე (რუსული მმართველობის ოფიციალურ გახსნამდე) ქართლ-კახეთის სხვადასხვა კუთხეში შეკრებილ სახელმწიფო გამოსაღებს. აქ წარმოდგენილია რუს მოხელეთა პატაკები საქართველოს მთავარმართებლის სახელზე მათ მიერ მოსახლეობის გამოკითხვის საშუალებით შეკრებილი ცნობების შესახებ. სამწუხაროდ, ეს ცნობები მეტად არასრულია და არსებული ვითარების სრულ სურათს არ იძლევა. აღნიშნულ პერიოდში სახელმწიფო გადასახადთა აკრეფის საქმე თითქმის სრულიად ჩაშლილი იყო. გენ. ლაზარევის ხელმძღვანელობით მოქმედი ე. წ. საქართველოს დროებითი მთავრობა ვერ ახერხებდა სახელმწიფო გამოსაღებთა საკითხისათვის თავის გართმევას, ამ გამოსაღებთა შეკრება ხდებოდა აქა-იქ, შემთხვევით და არასრულად.

ამ საკითხის მოწესრიგებას შეუდგნენ 1802 წლის მაისიდან, როცა საქართველოში ოფიციალურად გაიხსნა რუსული მმართველობა. ამ მიმართულებით ერთ-ერთ ღონისძიებას წარმოადგენდა სახელმწიფო პურის გადასახადის გამორკვევა, რისი შედეგიცაა წარმოდგენილი საბუთები.

ე. თუშანიშვილს და ალ. მაყაშვილს ამ ცნობების წარმოდგენის დროს, როგორც ეს აღნიშნული საარქივო საქმიდან ჩანს, გამოუცხადებიათ: «По чрезвычайным злоупотреблениям при прежнем правлении бывшим подати сии показываемы были всегда гораздо ниже и даже некоторые селения совсем пропущены, как между прочим и самой город Тифлис»... (კოვალენსკის პატაკიდან. იხ. დასახელებული საქმე, ფურც. 24).

მიუხედავად ასეთი ნაკლოვანებისა, ქვემოთ გამოქვეყნებული საბუთები გარკვეულ სამსახურს გაუწივენ ქართლ-კახეთში არსებულ სახელმწიფო გადასახადთა შესწავლის საქმეს.

შორაგლელთ სურსათის მაგიერ თეთრსა სთხოვდა, ხან ას თუმანს, ხან ორსა, ხან მეტსა და ხან ნაკლებსა.

ეს ზემო ნაწერი დავთრის პირიდან არის გადმოწერილი, როგორც შესწერდებოდათ ყოველთვისა.

თავადი ეგნატი თუმანოვი.

მინაწერი რუსულ ენაზე (ფურ. 35, verso): Ведомость от князя Игнатия Туманова о хлебной подати сурсат с Карталинии собираемой по которой и показано сие количество в расписании о доходах на 1802 год.

საბუთი 2. 1802 წ. ოქტომბრის 3 — ქართლის სახელმწიფო პურის გადასახადი — სურსათი. საქ. ცსსა, ფ. 16, საქ. № 31, ფურც. 38—41, დედანი.

ჩუბ წელსა, ოკდომბერს გ დღესა. ქართლში ყოველგან, ვაღმა-ვაღმალმა, ქალაქის პირის სოფლებით, სომხით -საბარათაშვილოსა, თათრის ელებსა და სომხის სოფლებს ყველას განწესებული კომლზედ სამი კოდი სურსათი შესწერდათ, ორი წილი ფქვილი და მესამედი ქერი და ყველამ ასე უნდა გამოიღონ, როგორც აწერიათ:

- არაგვმა, მთას გარდა, ვაკემ, აზნაურშვილების ყმით და ეკლესიის ყმითვე ფქვილი და ქერი კოდი ექვსასი ქ (600)
- ქსანმა, მთას გარდა, ვაკემ, ქსნის ხევმა, აზნაურშვილების ყმითვე და ეკლესიის ყმითვე კოდი ექვსასი ქ (600)
- სარდალ მუხრან ბატონის კოსტანტილეს¹ ყმამ, საცა ჰყავს გორის გარდა, კოდი სამასი, აზნაურშვილების ყმით ტ (300)
- ქსნის ერისთვისშვილების ყმამ, აზნაურშვილების ყმითვე, ვაკემ საერისთომ და გვერდის ძირმა — კოდი ექვსასი ქ (600)
- ამილახვრის გიორგისა და სხვათა ამილახვარიშვილების საერთო ყმამ, აზნაურშვილების ყმითვე, ამილახვრის გიორგის საუფლისწულოთი — კოდი ექვსასი ქ (600)
- ამილახვრის ოთარის საუფლისწულომ — კოდი ოთხმოცდაათი ქ (90)
- ამილახვარიშვილის მინბაშის ბეჟანის საუფლისწულომ — კოდი ცხრა თ (9)
- ამილახვარიშვილის ომანიშვილის იოანეს საუფლისწულომ — კოდი ცხრა თ (9)
- ამილახვარიშვილის ცხინვალის მოურავის იოანესი და ბარძიმის საუფლისწულომ — კოდი ორმოცდა ჩვიდმეტი ნზ (57)
- სახსომ სამილახვრომ, აზნაურშვილების ყმითვე — კოდი ას ორი გორს სახსომ, გორელებმა და აქავ გორში მოსახლეთ გარეშე სახსოთ — კოდი ორას ერთი რგ (102)
- სა (201)

¹ ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

გორს სარაგომ გორელებმა — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
გორის წმინდა საფლავის ყმამ გორელებმა — კოდი თორმეტი	იბ (12)
გორს სარდალ მუხრანის ბატონის კოსტანტილეს ყმამ გორე- ლებმა — კოდი თორმეტი	იბ (12)
გორს ერშიაძინის ყმამ გორელებმა — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
გარსევანაშვილის გარსევანის ყმამ გორსა ჰყავს თუ რუისს, ვი- საცა ჰყავს — კოდი სამი	გ (3)
გარსევანაშვილის მგალობლის დიმიტრის ყმამ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
გარსევანაშვილის დეკანოზის იაკობის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
გელთუბანს თუმანიშვილის მდივნის სულხანისა, ნიკოლოზისა და ზურაბის ობლების ყმებმა — კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ თუმანიშვილის მდივნის დიმიტრის ყმამ — კოდი ოცდა- შვიდი	კზ (27)
აქავ თუმანიშვილის ფარსიაშვილის მდივნის ბირთველის ყმამ — — კოდი ცხრა	თ (9)
აქავ თუმანიშვილის ელისბარის ყმამ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
აქავ თუმანიშვილის იოსებისა და სილიბისტროს ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
აქავ თუმანიშვილის ზურაბის ობლების ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ თუმანიშვილის მდივნის ბირთველის ყმამ კოდი სამი	გ (3)
აქავ მელიქის დარჩიას ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
სველნეთს ატენელმა ბერუამ — კოდი სამი	გ (3)
აქავ სველნეთს საქვაბთახეომ, აზნატრუშვილების ყმითვე — კო- დი თვრამეტი	იშ (18)
სამთავროს ეკლესიისა და მთავარ ებისკოპოზის იოანეს ყმამ — — კოდი ორმოცდა თოთხმეტი	ნდ (54)
ფავლენიშვილის თეიმურაზის ყმამ ერედვს — კოდი ორმოცდა ჩვიდმეტი	ნზ (57)
ფავლენიშვილის პაპუნას შვილების ყმებმა — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ფავლენიშვილის ავთანდილის ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
ფავლენიშვილის როსტომის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
ფავლენიშვილის ბიძინასშვილის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
მაჩაბლის ელისბარისა, ლუარსაბისა და რევაზის ყმამ — კოდი სამასოცდაათი	ტლ (330)

მაჩაბლის ბარძიმისა და ზაზას ყმამ — კოდი ორმოცდა ორი	მბ (42)
მაჩაბლის დათუას ყმამ, ბასისშვილებს გარდა — კოდი ექვსი	ვ (6)
მაჩაბლის ავთანდილის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ცხინვალს მოყალნეებმა — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
აქავ ცხინვალს თარხნებმა, მურადაშვილს გაბრიელასა და ბა- ბელას გარდა — კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ უნადის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
აჩაბეთს აჩაბეთელებმა — კოდი თორმეტი	იბ (12)
კეხვს კეხველებმა — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
თირის მონასტრის ეკლესიის ყმამ — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
დგვრის აბიათარიშვილის კიკოლას ყმამ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
აქავ ელიოზისშვილის დავითის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
ზემო ნიქოზს ნიქოზის ეკლესიისა და ნიქოზლის ყმამ — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
ხვითს თაქთაქიშვილის იესეს ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იშ (18) (sic)
აქავ თაქთაქიშვილის ლუარსაბის ყმამ, საცა ჰყავს — კოდი ოცდაოთხი	კდ (24)
ნედვრევს სინა მთის მონასტრის ყმამ — კოდი ოცდაშვიდი	კზ (27)
ერგნეთს ხერხეულიძის გიორგი ეშიკალაბაშის ყმამ — კოდი ოცდაერთი	კა (21)
აქავ ხერხეულიძის ალათანგის ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
აქავ ხერხეულიძის იოანეს ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
ნულს დავითიშვილის ზალისა და ელისბარის ყმამ — კოდი ოც- დაათი	ლ (30)
ხერხეულიძის ავთანდილის ყმამ — კოდი ოცდაერთი	კა (21)
დავითისშვილის შანშეს ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ოქრომჭედლისშვილის დავითის ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
ფალავანდიშვილის ბეციას ყმამ — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ძალინას ფალავანდიშვილის იაკობის ყმამ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
აქავ ფალავანდიშვილის ზურაბის ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
აქავ ფალავანდიშვილის ზალისშვილის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ ფალავანდიშვილის პატარა როსტომის ყმამ — კოდი თორ- მეტი	იბ (12)
ავლეეს ამირაჯიზის დავითისშვილების ყმამ — კოდი სამოცი	ა (60)

არადეთს ამირეჯობის ზაზა მინბაშის ყმამ — კოდი ორმოცდა- ხუთი	მე (45)
აბისს ამირეჯობის რამინიშვილის გოგიას ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
წვერს კალატოზიშვილის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
ღირბს წმინდა საფლაგის ყმამ — კოდი ორმოცდახუთი	მე (45)
ბრეთს ავალიშვილის ეშიკალაბაშის გლახას ყმამ — კოდი ოც- დაათი	ლ (30)
აქავ ავალიშვილის იესეს ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
აქავ ავალიშვილის ანტონის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
აქავ ავალიშვილის ბეციას ობლის ყმამ — კოდი ოცდათექვსმეტი	ლვ (36)
აქავ ავალიშვილის პატარა პეტრეს ყმამ — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
აქავ ავალიშვილის ავალის ყმამ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
არადეთს მისის სიმალლის დედოფლის დარეჯანის ყმამ — კო- დი ცხრა	თ (9)
რუისს სამაროვლომ, მამაცაშვილის დათუას ყმით — კოდი ოთხ- მოცდა ცხრამეტი	ეთ (99)
აქავ ფანიაშვილის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
ურბნისს ურბნისის ეკლესისა და ურბნელის ყმამ — კოდი ოცდა- თექვსმეტი	ლვ (36)
საქაშეთს დიასამიძის მორდლის იესეს ყმამ — კოდი თვრა- მეტი	იშ (18)
აქავ დიასამიძის მინბაშის დიმიტრის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	ი ე (15)
ბეგთაბეგიშვილის მდივნის ესავისა და ბეგთაბეგის ყმამ — კო- დი ოცდაერთი	კა (21)
ბეგთაბეგიშვილის მდივნის იოანეს ყმამ — კოდი ოცდაერთი	კა (21)
სურამს სახასომ სურამელებმა — კოდი ოთხმოცდა ერთი	პა (81)
აქავ მისის სიმალლის დედოფლის დარეჯანის ყმამ — კოდი ოცდაათი, ცხინვალს მოსახლე ახალდაბელი ურიებით და სურამს მოსახლე სამის კომლის ალელებითა	ლ (30)
აქავ სურამს ხეროდინაშვილის ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
აბაზაძის ზურაბიშვილის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
აბაზაძის ივანეშვილის ყმამ — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
იტრიას ჩხეიძის გორგასლანის ყმამ — კოდი . თხუთმეტი	იე (15)
ჩხეიძის სეხნაის ყმამ, თუნდა ეყიდოს ვისმე, გინდ გიროთ ეჭი-	

როსთ, საცა არის იქ უნდა მისცენ გამოსაღები — კოდი თორმეტი	იბ (12)
ხაშურსა და სურამს ხიდირბეგიშვილების ყმებმა — კოდი ოცდა- თექვსმეტი	ლვ (36)
ბეკამს აბაშიძის მოურავის ევგენის ყმამ — კოდი ოთხმოცდაათი	ჟ (90)
ქალას აბაშიძის სალთხუცის გიორგის ყმამ — კოდი სამოცი . . .	ა (60)
ოსიაურს ნასახჩიბაშის ნაიბის გოგიას ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ალს ერთობით აღელეებმა — კოდი სამოცი	ა (60)
ჯამი იქმნა ჟგ. კალმისა კოდი ხუთი ათას ორას ოთხმო- ცდა რვა —	ქსპშ (5288)
ქართლში სარაგოზ სოფლებს სურსათი შესწერდათ:	
შინდისს სარაგო შინდელეებმა, აზნაურშვილების ყმითვე — კო- დი ასხუთი	რე (105)
არბომ არბოში მოსახლეთ სარაგომ — კოდი ოცდაათი	ლ(30)
ვანათს ვანათში მოსახლეთ სარაგომ ვანათელეებმა — კოდი სამოცი	ა (60)
დგვერისა და ქემერტს მოსახლეთ სარაგომ მიწლიანთ — კოდი ოცდა ათი	ლ (30)
ჯამი იქმნა დ. კალმისა კოდი ორას ოცდა ხუთი	სკე (225)
საკათალიკოზომ მისის უწმინდესობის კათოლიკოზის მეფის ძის ანტონის საყმომ, აზნაურიშვილების ყმითვე, შესწერდათ:	
აბისს მოსახლემ — კოდი ექვსი	ვ (6)
დვანს მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
რუისს მოსახლემ — კოდი ცხრა	თ (9)
არაშენდას მოსახლეთ არაშენდელეებმა — კოდი თვრამეტი . . .	იშ (18)
გორს მოსახლეთ გორელეებმა — კოდი ორმოცდათერთმეტი . . .	ნა (51)
ფხვენისს მოსახლეთ — კოდი სამი	გ (3)
ქსუისს მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
კულბითს მოსახლემ — კოდი ოცდა ერთი	კა (21)
ქრცხინვალს მოსახლემ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
ზემო ნიქოზს მღვდელმა — კოდი სამი	გ (3)
ქვემო ნიქოზს მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
ტირძინისს მსახლობელთ — კოდი ცხრა	თ (9)

ქვეშს მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
სათემოში მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
თორტიზას მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
უფლისციხეს მოსახლეთ — კოდი ოცდაერთი	კა (21)
ზერტს მოსახლეთ — კოდი ოცდაოთხი	კდ (24)
კასპს მოსახლეთ — კოდი სამი	გ (3)
დამპალას მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
გომს მოსახლემ — კოდი სამოცი	ა (60)
ძეტეხს მოსახლემ — კოდი ორმოცდა თერთმეტი	ნა (51)
ბარნაბისშვილმა — კოდი სამი	გ (3)
ხიდისთავს მოსახლემ — კოდი სამი	გ (3)
გედევანიშვილის სარდალ მცხეთის მოურავის ბეციას ყმამ — კო- დი თხუთმეტი	იე (15)
გედევანიშვილის იოსების ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
გედევანიშვილის ერასტის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	მე (15)
გედევანიშვილის დათუას ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
გედევანიშვილის გოგეას ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
ქარსიძის გლახას ყმამ — კოდი ოცდაერთი	კა(21)
მალალაშვილის სალთხუცის ამილბარის ყმამ — კოდი ოც- დაოთხი	კდ (24)
მალალაშვილის ზაზას ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
მალალაშვილის გაბრიელის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
მალალაშვილის დათუას ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
მალალაშვილის მეტეხის მოურავის იოანეს ყმამ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
მალალაშვილის სვიმონის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
მალალაშვილის იაკობის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
მალალაშვილის გომის მოურავის ყმამ — კოდი თორმეტი	იბ (12)
თუხარლის როსტომის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
თუხარლის დათუას ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
თაზიშვილის მოსეს ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
ძეგვს მსახლობელთ ძეგველებმა — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ჯამი იქმნა მზ. კალმისა კოდი ხუთას ცამეტი	ფიგ(513)
საკორინთლოსა და ზემოთს მეჯვრისხეც; ბატონიშვილის ბაგრა- ტის ყმამ — კოდი სამოცი	ა(60)

საციციანოსა და სათარხნოს მხარეს შესწერლათ განწესებული სურსათი:

ციციშვილის ქალაქის მოურავის ევსტათისა და ამისის ბიძის გოგიას წილობისა — კოდი ოცდა ცხრამეტი	ლთ (39)
ციციშვილის გლახას ობლის ყმამ — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
ციციშვილის სარდლის გიორგის ყმამ, სადაც ჰყავს — კოდი სამოცი	ჟ (60)
ციციშვილის პაატაშვილის გოგია ეშიკალაბაშის ყმამ — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ციციშვილის მდივანბეგის ნიკოლოზის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ციციშვილის ამილამბარის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ბატონიშვილის მარიამის ყმამ — კოდი ოთხმოცდაათი	ჟ (90)
ციციშვილის ედიაშვილის დიმიტრის ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
ციციშვილის იოანეს ყმამ, აზნაურშვილების ყმითვე — კოდი სამოცდა თექვსმეტი	ოვ (76)
ციციშვილის ბადურიშვილის ნაყმევმა, გვარამაძეების ყმებმა და ერთმა კომლმა გლახას ნაყმევმა — კოდი ცხრა	თ (9)
ხიდისთავს ატენელებმა — კოდი ოცდა თექვსმეტი	ლვ (36)
აქავ საკაძის გოგიას ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ საკაძის ბეჟანის ნაყმევმა კოშორიძეებმა — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
აქავ საკაძის ზურაბის ყმამ — კოდი ოცდა ერთი	კა (21)
აქავ მელვინთხუციშვილის თომას ყმამ — კოდი ოცდაშვიდი	კზ (27)
აქავ ჯომარდიძის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (3)
აქავ თურმანიძის გლახას ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
სასირეთს გლურჯიძის მოლარეთხუცის ნიკოლოზის ყმამ — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
აქავ გლურჯიძის გოგიას ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ გლურჯიძის იოსების ყმამ — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
ხოვლეს ჯავახიშვილის თეიმურაზის შვილის ყმამ — კოდი ოცდაერთი	კა (21)
აქავ ჯავახიშვილის ვახუშტი შდივანბეგის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
აქავ ჯავახიშვილის ნინიას ობლის ყმამ — კოდი ოცდაოთხი	კდ (21)
აქავ ჯავახიშვილის დიმიტრის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
როჭიკაშვილის ნაზირის გლახას ყმამ — კოდი ოცდაერთი	კა (21)

ახალქალაქს თარხნიშვილის მინბაშის ლუარსაბის ყმამ — კოდი ოცდა თექვსმეტი	ლვ (36)
თარხნიშვილის გლაზაშვილების ყმებმა — კოდი ოცდათექვსმეტი	ლვ (36)
თარხნიშვილის მეითარის სოლომონის ყმამ — კოდი ოცდა- თექვსმეტი	ლვ (36)
თარხნიშვილის მამუკას ნაყმევმა, გინდა ეყიდოს ვისმე და გინ- და გირაოთა ჰყვანდეს, სათხოვარი იქავ ეთხოებათ — კო- დი ცხრა	თ (9)
თარხნიშვილის ბესარიონის ყმამ — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
კავთისხევს ქვაბთახევის ეკლესისა ყმამ — კოდი ოცდა- ცხრამეტი	ლთ (39)
აქავ ნახუცრისშვილის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
აქავ სახასომ იესემ — კოდი სამი	გ (3)
წინარებს მანგლისის ეკლესიის ყმამ — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
ციციშვილის ზაზას ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ნიჩბისს ციციშვილის გივის შვილების ყმამ — კოდი ოცდაოთხი ჯამი იქმნა ლვ კალმისა კოდი რვაას სამოცდაათოთხმეტი	კდ (24) ყოდ (874)
ტფილისის ნაპირის სოფლებს განწესებული სამი კოდი სურსათი შესწერდათ, კომლზე ასე უნდა გამოიღონ:	
ნავთლულს მსახლობელთ — კოდი ოთხმოცდაათი	ქ (90)
კუკიაში მოსახლემ დიდუბელებმა — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
აქავ წინწყაროელებმა — კოდი ოცდაოთხი	კდ (24)
დილოში მოსახლემ სახასომ დიდმელებმა — კოდი ოთხმოც- დაათი	ქ (90)
მწყნეთმა — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
წავკისმა ციციშვილების ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ხატის თელეთმა — კოდი ცხრა	თ (9)
წარახბურს დავით გარესჯის მონასტრის ყმამ — კოდი ექვსი .	ვ (6)
სონღალუხელებმა — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
კუმისს იკორთის ეკლესიის ყმამ — კოდი სამოცი	ჟ (60)
აქავ ნახუცრისშვილის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
ორბელიანის ვახტანგის ყმამ — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
თურქისტანიშვილის ფრანგისტანის ყმამ, ერტის მოსახლემ — კოდი ცხრა	თ (9)

აქვე ერტისს ყლ სამღვდელოს ტფილელის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
ბორბალას სოლალაშვილის მოლარეთხუცის ზაზას ¹ ყმამ — კო- დი ცხრა	თ (9)
აქვე სოლალაშვილის იესეს მსაჯულისშვილის ზაზას ყმამ — კო- დი ცხრა	თ (9)
გერმანოზიშვილის სულხანის ყმამ — კოდი ექვსი	ვ (6)
გერმანოზიშვილების გოგიასი და სხვების ყმამ — კოდი ექვსი .	ვ (6)
გერმანოზიშვილის კიკოლას ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
მარნეულელებმა — კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ქავთარიშვილის გოგია ნაზირის ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
ქავთარიშვილის იოთამის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
გოსტაშაბიანთ ყმებმა — კოდი ცხრა	თ (9)
სამისშვილის მდივანბეგის ზაალის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
თაყაშვილების ყმებმა — კოდი თორმეტი	იბ (12)
საგინაშვილების ყმებმა — კოდი ექვსი	ვ (6)
ბარათაშვილის სესიას ყმებმა — კოდი თორმეტი	იბ (12)
იოთამიშვილის მინბაშის იოსების ყმებმა — კოდი ცხრა	თ (9)
ორბელ უზბაშის ყმამ — კოდი სამი	გ (3)
გაბაშვილების ყმამ — კოდი ცხრა	თ (9)
<hr/>	
ჯამი იქმნა ლ. კალმისა კოდი ხუთას ცხრამეტი	ფით (519)
<hr/>	
გატეხილ ხიდს ზემოთ ელგებს და ხომხის სოფლებს კომლზედ სამი კოდი განწესებული სურსათი შესწერდათ:	
ჩალაბლიმ — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ნაჯბადინმა — კოდი სამოცდა ხუთმეტი	ოე (75)
ხანჯულაზმა — კოდი ორმოცდახუთი	მე (45)
ბატონიშვილის ბაგრატის ყმათ ყირიხლოელთ და შამალელთ — კოდი სამოცი	დ (60)
სადახლომ — კოდი ასორმოცდაათი	რნ (150)
დიდმა შულავერმა — კოდი ექვსასი	ქ (600)
პატარა შულავერმა — კოდი ოცდაოთხი	ქდ (24)
ფახრალომ — კოდი სამოცი	დ (60)

¹ ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

ემირჰასანმა — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
დედოფლის მარიამისელებმა სომხებით — კოდი ასორმოც- და(ა)თი	რნ (150)
სარავანმა — კოდი ასორმოცდა ათი	რნ (150)
მისის სიმალლის დედოფლის დარეჯანის ყმამ ელმა — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
გაურარხსა და საცა ჰყავს ორბელიანის ეშიკაღაბაშის თამაზის ელებმა, საცა ჰყავს — კოდი ორას ათი	სი (210)
პალავარმა — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
სარდალ სალთხუკის ორბელიანის იოანეს ყმამ საცა ჰყავს ქართველი, სომეხნი და თათრის ელებით — კოდი სამას სამოცდა თორმეტი	ტობ (372)
შინიხმა — კოდი ოთხმოცდაათი	ჟ (90)
უზუნლარმა — კოდი ოცდაოთხი	კდ (24)
ჰახბატმა — კოდი ოცდაათი	ლ (30)
სინაჰინმა — კოდი თვრამეტი	იშ (18)
დისიყმა — კოდი სამოცი	დ (60)
ჯამი იქმნა კ. კალმისა, კოდი ორი ათას ორას თოთხ- მეტი —	ცსიდ (2.114)
მეფის ძის დავითის ყმამ, ზორჩალომ, დემურჩი-ჰასანლომ და გულთაფამ კოდი შვიდას ოცი	ლკ (720)
ბაიდარმა, ქურთმა და ბეგლარმა — კოდი ას ორმოცდა ათი	რნ (150)
ყაზახმა, ერთობით თათრებმა და სომხებმა — კოდი ცხრა ათასი	ჰ (9000)
შამშადილმა, თათარმა და სომეხმა — კოდი სამი ათასი	ძ (3000)
შორავალმა, თათარმა და სომხებმა — კოდი ათას ხუთასი	ჩფ (1500)
ფამბაკმა, ერთობით თათრებმა და სომხებმა კოდი ათას ხუთასი	ჩფ (1500)
ჯამი ვ. კალმისა კოდი ხუთმეტი ათას რვაას სამო- ცდა ათი	იეჩყო (15.870)
ჯამი ერთიანად რვა კალმის ჯამებისა იქმნა ოცდახუთი ათას ხუთას სამოცდა სამი კოდი	კეჩფგ (25.563)

მინაწერი რუსულ ენაზე (ფურ. 41, verso): Каждый код имеет в себе 10 литра, литр-же¹ 20 стиль т. е. 8 фунтов с походом. Сего же сбора полагается кода в 22 стилия, что составит на каждую коду по одной литре лишняго, и сей излишек делился пополам: половину в казну, а другая (sic)

¹ ეს ოთხი სიტყვა სტრიქონს ზემოთაა ჩამატებული.

приемщику провиантмейстеру. Эсаулам или сборщикам сурсата положено сверх того от каждой коды по одной литре.

Впрочем отдавалось на волю поселянам вместо хлеба коду вносить деньгами по 1 р. серебром.

Сия ведомость подана от князя Игнатия Туманова о сурсате в Карталинни собираемом, после представленной им общей на таковой же сбор.

კახეთი

ზაბუთი 3, 1802 წ. ცნობა კახეთისათვის შეწერილი სახელმწიფო პურის გადასახადის — სურსათის შესახებ. საქ. ცსსა, ფ. 16, საქ. № 31, ფურც. 36, დედანი.

ოდესმე ჩვენის მეფეების დროს საპიროგებისათვის კახეთის საზოგადოებას ეთხოვებოდა კომლად სურსათი სამი კოდი პური და ქერი, ორი წილი პური და მესამედი ქერი ათ ლიტრიანის კოდით და ოცდაორის სტილიანის ლიტრით:

წტყ (4398) ქ. ერთობით ქაზიყს სურსათი პური — კოდი ოთხი ათას სამას ოთხმოცდა ოცამეტი.

ჩღზ (1707) ქ. გურჯაანიდამ მოკიდებული კარდანახამდინ, საენდრონიკო, სავაჩნაძო, პირ-აქეთ და პირ-იქით — პური კოდი ათას შვიდას შვიდი კოდი.

ცით (2019) ქ. ჯიმიტიდამ მოკიდებული პირ-აქეთ და სოფლებს ბულაჩაურამდინ, პური კოდი სურსათისა ორი ათას ცხრამეტი კოდი.

ცკვ (2023) ქ. ჩუმლაყიდამ მოკიდებული თურღომდინ — სურსათი პური კოდი ორი ათას ოცდა სამი კოდი.

ჩლო (1770) ქ. რუისპირიდამ მოკიდებული თიანეთამდინ — სურსათი პური კოდი ათას შვიდას სამოცდაათი.

ცშოე (2975) ქ. მატნიდამ მოკიდებული გავაზამდინ — სურსათი პური კოდი ორი ათას ცხრაას სამოცდა თხუთმეტი კოდი.

ჩქნ (1650) ქ. ერთობით კახეთის ელებს პირ-აქეთ და პირ-იქით — სურსათი პური კოდი ათას ექვსას ორმოცდა ათი.

ჭჭუმბ (16.542) ქულუ (?) კახეთის სურსათის პური არის ჯამი — კოდი თექვსმეტი ათას ხუთას ორმოცდა ორი კოდი.

კახეთის სახასოთ კოდის პური ამას ქვევით დაიწერება:

ცმ (2040) ქ. ქიზიყს, წმინდის ნინოს ყმას გარდა — კოდის პური კოდი ორი ათას ორმოცი კოდი.

ტა (360) ქ. საგარეჯოს პატარძელთ — კოდის პური კოდი სამას სამოცი. ამის ნახევარი მათს უწმინდესობას მიერთმევა.

ტმ (340) ქ. ორსავ ხევს, მარტყოფს — კოდის პური კოდი სამას ორმოცი საკუთრად სამეფ(ო)ა ეს კალამი.

რმ (140) ქ. კალაურს აძევს კოდის პური ას ორმოცი კოდი

პ (80) ქ. შაშანს აძევს კოდის პური კოდი ოთხმოცი

ლ (30) ქ. ქვემო ხოლაშენს აძევს კოდის პური კოდი ოცდაათი. ამ სამის კალმის კოდის პურის ნახევარი იმისის უწმინდესობისა არის.

ცშუ (2990) ამ ზემო კალმის კოდის პურის ჯამი არის პური კოდი ორი ათას ცხრაას ოთხმოცდაათი კოდი.

კახეთის სურსათისა და კოდის პურის ჯამია ორისავე კალმისა — კოდი (19532) ცხრაზეტი ათას ხუთას ოცდათორმეტი კოდი.

კულუბი ღვინისა აქეთ საგარეჯოებისა და იქითის პირის საგარეჯოებისა არის საპალნე 170, ას სამოცდაათი. ამისი ნახევარი კათოლიკოზისა არის, სახელმწიფო იქნება 85, საპალნე ოთხმოცდახუთი. მარტყოფიდამ საკუთრად სახელმწიფო კულუბი ღვინო — ორმოცი 40. სახელმწიფო ღვინო სულ იქნა ჯამად 125 საპალნე ას ოცდახუთი.

თავადი ალექსანდრე მაყაოვი სალთხუცესი

ბოლო გვერდზე (37, verso) მინაწერი — რუსულად: Ведомость от князя Александра Макашвилова о сборе хлебом сурсат и кодиспури и винном в Кახети, по которому исчислению показано количество о сурсате и в расписании о доходах на 1802-ой год.

საბუთი 4.1802 წ. სექტემბრის 6 — კახეთის სახელმწიფო პურის გადასახადი — სურსათი. საქ. ცსსა, ფ. 16, საქ. 31, ფურც. 42, 45, 49, 51, 54, 63. დედანი.

ა) ფურც. 42 წარწერით: ამ სიის პური თელავს უნდა მივიღეს.

წელსა ჩ ყ ბ, სექტემბრის ვ. ვარდისუბნიდამ მოკიდებული ქალაანამდინ შესწერდათ ამ სიით სურსათის პური:

ვარდისუბანმა — პური კოდი	ქ (90)
მერეს საწინამძღვარომ — პური კოდი	ლ (30)
ალექსანდრე სალთხუცის ყმამ — პური კოდი	მშ (48)
გოშპარის ყმამ — პური კოდი	მშ (48)
ზურაბის ყმამ — პური კოდი	მშ (48)
აქაე სამოდღვართმოდღვრომ — პური კოდი	მშ (48)
გულგულას სამოდღვართ მოდღვრო ¹ კაცმა — პური კოდი	ჯ (60)
აქაე ბერძნის ყმამ — პური კოდი	იე (15)
ახატელს ალავერდელის ყმამ — პური კოდი	იე (15)
კონდოლის მოურავის დავითის ყმამ — პური კოდი	ქა (21)
პატარა დავითის ყმამ — პური კოდი	იბ (12)
იყალთოს დავით ნაზირის ყმამ — პური კოდი	კბ (22)
აქაე დიმიტრი მაყაშვილის ყმამ — პური კოდი	იე (15)
ომან მაყაშვილის ყმამ — პური კოდი	ლე (35)
აშხანს და იყალთოს დავით გარეჯის ყმამ — პური კოდი	ვ (6)
აწყურს ბანტურიშვილის ყმამ — პური კოდი	ვ (6)
აქაე მარდანის ობლის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
აქაე ვესუქისა და სოლომონის ყმამ — პური კოდი	ლ (30)
აქაე სალთხუცის პაატას ყმამ — პური კოდი	იშ (18)

¹ „მოდღვრო“ ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

ხოდაშენს და იულთას საგინაშვილის ზუასა და გივის ყმამ — პური კოდი ცხრა	თ (9)
სახასო ხოდაშენმა — პური კოდი სამოცი	ჲ (60)
აქავ საწინამძღვარომ — პური კოდი ოცდაოთხი	კდ (24)
აქავ ბოჭორმის ყმამ — პური კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ წმინდის გიორგის ყმამ — პური კოდი სამი	გ (3)
ოჟიოს ალავერდლის ყმამ — პური კოდი ორმოცდა ორი	მბ (42)
დავითისა და აქაზის ყმამ — პური კოდი ორმოცდახუთი	მე (45)
აბელაშვილის ყმამ — პური კოდი თვრამეტი	იშ (18)
კოდოთოს ალავერდლის ყმამ — პური კოდი	ლ (30)
ბაიხოს თანიაშვილების ყმათ — პური კოდი ცხრა	თ (9)
ვარჯანის ყმამ — პური კოდი თორმეტი	იბ (12)
აქავ ალავერდლის ყმამ — პური კოდი ცხრა	თ (9)
ალავერდულს ალავერდლის ყმამ — პური კოდი	იშ (18)
ხორხელს ალავერდლის ყმამ — პური კოდი სამოცი	ჲ (60)
ნაცვლისა და უგანაძის ყმამ — პური კოდი	იბ (12)
ობოლიძეს ალავერდლის ყმამ — პური კოდი	კდ (24)
ბოჭორმელთ — პური კოდი ასოცი	რკ (120)
ქისტაურს მირიანის ყმამ — პური კოდი	ლთ (39)
ახმეტას და საცა ჰყავთ ტუხისიანთ — პური კოდი ათი	ი (10)
ახმეტას და თიანეთს სარუსთლო კაცთ — პური კოდი	ნ (50)
ჩოლაკაივის (sic) სალთხუცეს ქაიხოსროს, საცა ჰყავთ ყმა — პუ- რი კოდი სამოცი	ჲ (60)
დიმიტრი ჩოლაყოვის ყმამ — პური კოდი	მე (45)
ჩოკაანთ ყმამ — პური კოდი ოცდაშვიდი	კზ (27)
სამთავრომ — პური კოდი ოცდათექვსმეტი	ლვ (36)
თიანეთს და ახმეტას მოლარეთხუცის შვილების ყმათ — პური კოდი თორმეტი ივანეთი	იბ (12)
ახმეტას კათალიკოზის ყმამ — პური კოდი ექვსი	ვ (6)
ცარევიჩი დავითის ყმათ, თიანეთს — პური კოდი	რდშ (168)
აქავ თიანეთს ალავერდლის ყმამ — პური კოდი	მშ (48)
თიანეთს სახარქაშნლოს კაცთ პური კოდი	ოე (75)

ახმეტას ჰავჭავაძე გრიგოლისა და მელიქსადეკის ყმათ — პური კოდი ოცდაათი ლ (30)

ყარალაშვილის ყმამ თიანეთს და ახმეტას—პური კოდი ოცდაერთი კა (21)

რჩეულეთს წმინდის გიორგის ყმათ — პური კოდი ლ (30)

ქალაანმა — პური კოდი თხუთმეტი იე (15)

ჯამი ამ ზემო კალმის სურსათის პურისა — პური კოდი ათას შვიდას სამოცდა ათი ჩლო (1770)

ბ) ფურც. წარწერთ: საგარეჯოს უნდა მივიდეს.
 წელსა ჩ ყ ბ, სეკდენბრის ვ შესწერდათ სურსათის პური გურჯაანიდამ მოკიდებული კარდანახანდით:

სახასო გურჯაანმა — პური კოდი მვ (66)

დავით ერასტიშვილის ყმამ — პური კოდი რნ (150)

ადამ მდივანბეგის ყმამ — პური კოდი ობ (72)

ნინიასა და პეტრეს ყმამ — პური კოდი მვ (66)

დავით აბაშიძის ყმამ — პური კოდი რკ (120)

რევაზ მოურავის ყმამ — პური კოდი ობ (72)

მზეჭაბუკის ყმამ — პური კოდი ო ბ (72)

სვიმონ ელიალასის ყმამ — პური კოდი როა (171)

ზაქარია მოურავის ყმამ — პური კოდი ქ (90)

სოლომონ მოურავიშვილის ყმამ — პური კოდი მ (60)

ზაალ ზურაბიშვილის ყმამ — პური კოდი რნვ (156)

კოტეს ყმამ — პური კოდი ლვ (36)

ლუარსაბ ონანაშვილის ყმამ — პური კოდი მთ (67)

ზაქარია ონანაშვილის ყმამ — პური კოდი ნა (51)

ბაკურციხეს აგათოშვილის ზაზასა და იოსების ყმამ — პური კოდი მბ (42)

აქავ ტეტიას ყმამ — პური კოდი იე (15)

კარდანახს ასათიშვილის ნინიასა და იოსების ყმამ—პური კოდი მ (60)

აიდემურ ეშიკაღაბაშის ყმამ — პური კოდი მ (60)

გურგენის ყმამ — პური კოდი ლთ (39)

ბებურიშვილის ნინიას ყმამ — პური კოდი კვ (26)

გავაზი(ს) მოურავის რევაზის ყმამ — პური კოდი მ (60)

სოლომან ბებურიშვილის ყმამ — პური კოდი ლ (30)

პაპაშვილი სვიმონის ყმამ — პური კოდი	მბ (42)
ანჯიქოს ყმამ — პური კოდი	ლთ (39)
ნინია აფხაზის ყმამ — პური კოდი	მე (45)

ჯამი ამ ზემო სურსათის პურისა კოდი ჩლზ (1707)

გ) ფურც. 47. წარწერით: ამ სიის პური კალაურს ქვეით საგარეჯოს უნდა მივიდეს, ზეითი თელავში.

წელსა ჩ ყ ბ, სეკლენბრის ვ. შესწერდა სურსათის პური ჩუმლაყიდან მოკიდებული თელავამდინ:

ჩუმლაყს რუსთვლის ყმამ — პური კოდი	ნე (56)
ავალიშვილი გივის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
კოშკს სვიმონ ველისციხის მოურავის ყმამ — პური კოდი	იე (15)
ზეგანს — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ახაშენს მიწობლიძის ყმამ — პური კოდი	ი (10)
დავით გიჯიმყრელის ყმამ — პური კოდი	ლ (30)
აქაე ქათალიკოზის ყმამ — პური კოდი	მა (41)
ველის ციხემ — პური კოდი ორას ცამეტი	სიგ (213)
აქაე სიმონ მოურავის ყმამ — პური კოდი	თ (9)
მუკუზანს გარსევან ეშკალაბაშის ყმამ — პური კოდი	ლ (30)
ურიათუბანს მეფის რძლის ქეთევანის ყმამ — პური კოდი	ნ (50)
სახასო შაშიანმა — პური კოდი სამოცი	ა (60)
სახასო კალაურმა — პური კოდი ასოცი	რკ (120)
აქაე ჯანდიერიშვილის ფრიდონის ყმამ — პური კოდი	კ (20)
სილოანეს ყმამ — პური კოდი	ვ (6)
ომან კალაურის მოურავის ყმამ — პური კოდი	ლ (30)
ლუარსაბ თარხნის ყმამ — პური კოდი	ნ (50)
ჯიმითვის მოურავის ყმამ როსებისმა — პური კოდი	იდ (14)
ახურამ — პური კოდი სამოცი	ა (60)
ვანთელთ — პური კოდი ოცი	კ (20)
ხოდაშენს გოგნიაშვილის ყმამ — პური კოდი	მ (40)
სახასო ხოდაშენმა — პური კოდი ოცი	კ (20)
წინანდალს კოზმანიშვილის ლუარსაბის ყმამ — პური კოდი	ი (10)

იოსებ ნაზირის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ნინიას ყმამ — პური კოდი ოცდაათობმეტი	ლდ (34)
გარსევან ეშიკალაბაშის ყმამ — პური კოდი	ო (70)
ტოლნიანმა — პური კოდი ოთხმოცი	პ (80)
კირილე სუფრაჯიშვილის ყმამ — პური კოდი თვრამეტი	იშ (18)
კონდოლს წმინდის გიორგის ყმამ — პური კოდი ოთხმოც- დაათი	ჟ (90)
კისისხევს ხარკაშნლის ნიკოლოზის ყმამ — პური კოდი	თ (9)
სვიმონ მდივნის ყმამ — პური კოდი ოცი	კ (20)
მდივნის დავითისა და იოვანეს ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
კისისხევს და ნასომხარს წმინდის გიორგის ყმამ — პური კოდი ორმოცდაათი	ნ (50)
შალაურს მირიან ცარევიჩის ყმამ, აზნაურიშვილის ყმებით — პური კოდი ორმოცდაათი	ნ (50)
თელავს ბაზარმა — პური კოდი სამასი	ტ (300)
გიორგი კახისა და სოლომონის ყმამ — პური კოდი	ლ (30)
რევზ ბაზერთხუცისშვილის ყმამ — პური კოდი	პ (80)
ვამაყისა და გრიგოლის ყმამ პური კოდი	ლ (30)
დიმიტრისა და დავით ნაზირიშვილის ყმამ — პური კოდი	მ (40)
ბეჟანისა და დავითის ყმამ — პური კოდი	ნ (50)
ბარამიშვილების ყმამ — პური კოდი	ნ (50)
ჯამი ამ ზემო სიის სურსათის პურისა — კოდი	ცკგ (2023)
დ) ფურც. 49. წარწერით: მარტყოფს ზეით რაც სოფლებია თბილისში მოი- ტანონ და იმას ქვევით საგარეჯოს მიიტანონ	
ჯიმითმა — პური კოდი ასსამოცდახუთი	რჟე (165)
ყანდაურამ — პური კოდი ასოცი	რკ (120)
კაკაბეთმა — პური კოდი ასსამოცი	რდ (160)
მანავს სახასომ — პური კოდი ასოცი	რკ (120)
კაკაბეთის მოურავის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ავთანდილის ყმამ — პური კოდი ოცდაოთხი	კდ (24)
ნიკოლოზ ჩერქეზის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
რამაზ ჩერქეზის ყმამ — პური კოდი ორმოცდარვა	მშ (48)

გიორგიწმინდელთ სახასომ — პური კოდი ასთვრამეტი	რიშ (118)
სახასო თვალმა (sic) — პური კოდი ასორმოცდარვა	რმშ (148)
ნინოწმინდლის ყმამ — პური კოდი ასსამოცდარვა	რჟშ (168)
ერთობით სათისქალამ — პური კოდი სამოცი	ა (60)
პატარძელუმა — პური კოდი ას სამოცდა თხუთმეტი	როე (175)
ყარაბულახმა — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
მარტყოფს დიდხევამ — პური კოდი ორას ოცი	სკ (220)
აქავ რუსთელის ყმამ — პური კოდი ოთხმოცდაათი	ჟ (90)
სახასო ნორიომ — პური კოდი ას სამოცი	რჟ (160)
ავჭალას ზაალ გურამიშვილის ყმამ — პური კოდი	იშ (18)
გოგისა და ეფრემის ყმამ — პური კოდი თხუთმეტი	იე (15)
გიორგი მაიორის ობლის ყმამ — პური კოდი	იე (15)
ლევან მილახერის ყმამ — პური კოდი	იე (15)
ზემო ავჭალამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ბულაჩაურმა — პური კოდი სამოცი	ა (60)
<u>ჯამი ზემო კალმის სურსათის პურისა კოდი ცით (2019)</u>	

ე) ფურც. 51, წარწერით: ამ სიით ენისეღს ზეთ თელავს უნდა მაიტანონ და ენისეღს ქვევით ანავას მაიტანონ.

წელს ჩ ყ ბ, სეკდენბრის ვ. შესწერდათ სურსათის პური მატნიდამ მოკიდებული გაეაზამდინ:

მატანს თიანეთის მოურავის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
აქავ სახასო მარლისმა — პური კოდი თხუთმეტი	იე (15)
ბახტრიონმა — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ოთხთვალს პეტრიაშვილის ყმათ — პური კოდი	იბ (12)
ფიჩხოვანმა — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
მალრანს მირიანის ყმათ — პური კოდი ოცდაოთხი	კდ (24)
აქავ ნაცვლიანთ ყმამ — პური კოდი ექვსი	ვ (6)
აქავ ალავერდლის ყმამ — პური კოდი თვრამეტი	იშ (18)
გიორგი ნათალიშვილის და ამისი სახლის კაცის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
ტახტისციხელთ კაცთ — პური კოდი ცხრა	თ (9)
თუშთ მოურავის და ედიშერის ყმამ — პური კოდი	თ (69)

ნიკოლაოზ ჩოლაყოვის ყმამ — პური კოდი სამოცი	ჯ (60)
იულთას ბაბადიშის ყმამ — პური კოდი ოცდაერთი	კა (21)
სახასო ფშაველმა — პური კოდი ოთხმოცდაცამეტი	ჟგ (93)
ართუნას რევაზ ყარალაშვილის ყმამ — პური კოდი	ჯ (60)
ნაფარეულის გარსევეან ეშიკალაბაშის ყმამ პური კოდი	რკ (120)
ქვაყრილმა — პური კოდი ორმოცდა ხუთი	მე (45)
სახასო ლომის ციხემ ცარევიჩის ყმამ — პური კოდი	რკ (120)
ფაშაანმა — პური კოდი სამოცი	ჯ (60)
სახასო ვეფხის ციხემ — პური კოდი ასოცი	რკ (120)
სახასო ენისელმა ცარევიჩის ყმათ — პური კოდი	რლბ (132)
აქავ დიმიტრი მოურავის ყმამ — პური კოდი	ოე (75)
ზურაბის ყმამ — პური კოდი სამოცდა თორმეტი	რბ (72)
ნოშრევანის ყმამ — პური კოდი	ოე (75)
გვერდისძირს ხატის ყმამ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)
საბუეს და საცა ჰყავს ნოდარიშვილს გიორგის ყმამ — პური კოდი	ნდ (54)
გრიგოლასა და დავითის ყმამ — პური კოდი	მბ (42)
ნათლისმცემლის მონასტრის ყმამ — პური კოდი	პა (81)
შილდას ნეკრესლის ყმამ — პური კოდი	რმდ (144)
აქავ მორდლის იროდიონის ყმამ — პური კოდი	ოე (75)
აქავ აბიბოს ყმამ — პური კოდი ორმოცდათოთხმეტი	ნდ (54)
ბარამის ობლის ყმამ — პური კოდი ორმოცდა თერთმეტი	ნა (51)
ვეძისხეველთ — პური კოდი ორმოცდა ცამეტი	ჟგ (93)
ყვარელს საწინამძღვრომ — პური კოდი	რპთ (189)
აქავ მელქისადეკის ყმამ — პური კოდი	ლვ (36)
გრიგოლ ქავჭავაძის ყმამ — პური კოდი	ლთ (39)
აქავ ალავერდლის ყმამ — პური კოდი	ჟ (90)
კუჭუტანმა — პური კოდი ას სამოცდა თოთხმეტი	როდ (174)
გავაზს გძელმინდორმა — პური კოდი ორასი	ს (200)
გავაზს ალავერდლის ყმამ — პური კოდი	თ (9)
სახასო ჭიკაანმა — პური კოდი ას ორი	რბ (102)

სანავარდომ — პური კოდი ორმოცდა თექვსმეტი	ნვ (56)
შაქრიანმა — პური კოდი ასი	რ (100)
სანადირომ — პური კოდი ოცდაათი	ლ (30)

ჯამი ამ ზემო კალმის სურსათის პურისა — პური კოდი ორი ათას ცხრაას სამოცდა თხუთმეტი	ცმოე (2975)
--	-------------

ვ) ფურც. 54, წარწერით:

წელსა ჩყბ, სეკდენბრის ვ. შესწერდა სურსათის პური კახეთის ელებს, თბილისში უნდა მოიტანონ:

ყიზილაჯიღმა — პური კოდი ასორმოცდაათი	რნ (150)
ყარაჯალამ — პური კოდი სამას სამოცი	ტა (360)
ქაფანაქჩიმ — პური კოდი ორას ათი	სი (210)
ყამარლიმ — პური კოდი ოთხმოცდაათი	ჟ (90)
არუხლუმ — პური კოდი ას ოცი	სკ (120)
თაქლამ — პური კოდი ასოთხმოცი	რპ (180)
ახალმა თაქლამ — პური კოდი ორას ათი	სა (210)
ლაბალ ქეშალმა — პური კოდი ას ორმოცდა ათი	რნ (150)
სარაჯლიმ ძველმა და ახალმა — პური კოდი	რპ (180)
ჯამი ამ ზემო ცხრა კალმის სურსათის პურის კოდი გახდა	ჩქნ (1650)

ზ) ფურც. 63 წარწერით: ეს სურსათის პური ანაგას უნდა მივიდეს

წელსა ჩყბ, სეკდენბრის ვ. ერთობით ჩიზიყს შესწერდა სურსათის პური ამ სიით:

ანაგამ — პური კოდი ორას ოთხმოცდა ხუთი	სპე (285)
ვაქირმა, თავის საქემხოთი — პური კოდი ხუთას ოთხმოცი	ფპ (580)
საქობომ — პური კოდი ორასი	ს (200)
საქობოს მალაროს საქემხომ — პური კოდი ორასი	ს (200)
ჯუჯვანმა, თავის საქემხოთი — პური კოდი სამასორმოცდახუთი	ტმე (345)
მაჩხანმა — პური კოდი ოთხას ოცი	უკ (420)
მირზანმა არბოშიკით — პური კოდი ოთხას ოცდა ცხრა	უკთ (429)
სულუკანმა — პური კოდი სამოცი	ა (60)
ნუკრანმა, საქობოს საქემხომ — პური კოდი ორას ოცდახუთი	სკე (225)
მალარომ — პური კოდი ოთხას ოცი	უკ (420)

- მაშრაანმა — პური კოდი ოთხმოცდაათი ქ (90)
- სიღნაღმა — პური კოდი სამასი ტ (300)
- ბოდბემ — პური კოდი ექვსას ორმოცდა ოთხი ქმდ (644)
- ბოდბისხევმა — პური კოდი სამასი ტ (300)
-
- ჯამი ამ ზემო სიისა პური კოდი ოთხიათას სამას ოთხმოცდა თვრამეტი წტმ (4398)
- საბუთი 5 1802 წ., დეკემბრის 10. — ცნობა სად რამდენი სახელ-
მწიფო პურის გადასახადი — სურსათი უნდა იქნეს მიტა-
ნილი (კახეთი). საქ. ცსსა, ფ. 16, საქ. № 31, ფურც. 55,
57,59,61.
- ა) წელსა ჩყბ, დეკემბრის ი.
საგარეჯოს უნდა მოვიდეს სურსათი:
- გურჯაანიდამ მოკიდებული კარდენახამდინ, საენდრონიკო სა-
ვაჩნაძომ — პური კოდი ათას ორას შვიდი ჩსზ (1207)
- ამათვე — ქერი კოდი ხუთასი ფ (500)
- ახურიდამ მოკიდებული ჩუმლაყამდინ სოფელმა უნდა მოიტა-
ნოს — პური კოდი ექვსასი ქ (600)
- ამათვე — ქერი კოდი ორას ოთხმოცდა სამი სპგ (283)
- მირზაანიდამ უნდა მოვიდეს სურსათის პური კოდი ორას ორ-
მოცდაცხრამეტი სნთ (259)
- სულუკაანმა.
ნუკრიანმა, საქობოს საქემხომ,
მალარომ,
მაშრაანმა,
სიღნაღმა,
ბოდბის ხევმა —
- ამათ რაც აწერიათ, ამ ექვს კალმის სოფლის კაცთ, სურსათი
უნდა მოიტანონ საგარეჯოს — პური კოდი ათასი ჩ (1000)
- ამათვე ქერი უნდა მოიტანონ — კოდი სამას ოთხმოცდათხუთმეტი ტტმ (395)
-
- ჯამი არის ამ ზემოთ კალმის სურსათის პურისა კოდი სამი-
ათას სამოცდა ექვსი კოდი ძგვ (3066)
- ჯამი ამავე სიისა ქერი არის ათას ას სამოცდა თვრამეტი
კოდი ჩრომ (1178)
-
- ჯამი სულ ქერისა და პურისა არის სულ ამ სით — ოთხი ათ-
ას ორას ორმოცდა ოთხი კოდი წსმდ (4244)
- ბ) წელსა ჩყბ, დეკემბრის ი.
ანაგას უნდა მივიდეს სურსათი

ანაგელთ — ქერი კოდი ორას ოთხმოცდა ხუთი	სპე (285)
ვაქირმა — ქერი კოდი ხუთას ოთხმოცი	ფპ (580)
საქობომ — ქერი კოდი ორასი	ს (200)
საქობოს მალაროს საქემხომ — ქერი კოდი ორასი	ს (200)
გურჯაანმა, თავის საქემხოთი — ქერი კოდი სამას ორმოცდა ხუთი	ტმე (345)
მაჩხაანმა — ქერი კოდი ოთხას ოცი	ჟკ (420)
მირზაანმა უნდა ანაგას მიიტანოს — ქერი კოდი ას სამოცდაათი ორას ორმოცდა ცხრამეტი კოდი პური საგარეჯოს უნდა მოიტანოს მირზაანმა	რო (170)

ჯამი ამ ზემო კალმის სურსათის ქერისა კოდი ორი ათას ორას ათი კოდი ანაგას მისატანი	ცსი (2210)
---	------------

გ) წელსა ჩყბ, დეკენბრის ი.

თელავის ქალაქში უნდა მოვიდეს სურსათი:

მატნიდამ მოკიდებული ვაღმა კახეთმა გაეაზებამდინ უნდა მოიტანონ — პური კოდი ორი ათას ხუთასი	ცფ (2500)
ამათვე — ქერი კოდი ოთხას სამოცდა თხუთმეტი	ჟოე (475)
შიგნით კახეთმა, ვარდისუბნიდამ მოკიდებული თიანეთამდინ — პური კოდი ათას ოთხასი კოდი	ჩჟ (1400)
ამათვე — ქერი კოდი ორას ორი	სბ (202)
თელავიდან მოკიდებული ვანთამდინ, ამ სოფლებმა უნდა მოიტანონ პური სურსათისა კოდი ათას ას რვა	ჩრო (1108)
ამათვე — ქერი კოდი ოცდასამი კოდი	კგ (23)

ჯამი ამ ზემო კალმის სურსათის პურისა კოდი ხუთათას რვა	ქშ (5008)
ჯამი ამ ზემოთ სიის ქერისა კოდი შვიდასი	ლ (700)

დ) წელსა ჩყბ, დეკენბრის ი.

თბილისში უნდა მოიტანონ სურსათი:

ერთობით კახეთის ელებმა — პური კოდი ათას ას ორმოცდა ათი	ჩრნ (1150)
ამათვე — ქერი კოდი ხუთასი	ფ (500)
ჯიმიტიდამ მოკიდებული პირ-აქეთ სოფლებს ბულაჩაურამდინ უნდა მოიტანონ(ნ) პური კოდი ათას ოთხას ცამეტი	ჩჟიგ (1413)
ამათვე — ქერი კოდი ექვსას ოთხმეტი	ქიდ (614)
ბოლბიდან უნდა მოვიდეს პური კოდი ოთხასი	ჟ (400)

ამათვე — ქერი კოდი ორას ორმოცდა ცამეტი	სნგ (253)
თიანეთს მეფის ძის დავითის ყმათ — ჰური კოდი ოცდა ჩვიდ- მეტი	ლზ (37)
ამათვე — ქერი კოდი ას ოცდა თორმეტი	რლზ (132)
ამ ზემო კალმის ჯამი არის სამი ათასი კოდი, თბილისში უნდა მოვიდეს	ძ (3000)
ჯამი ამ ზემო სიის ქერისა კოდი ათას ხუთას ერთს კოდ ნაკლები	ჩუქთ (1499)

ელ. ღოჩანაშვილი

მასალები ადიშის ოთხთავის წარმომავლობის საკითხისათვის

სერიაში „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“ (ნაკვეთი 29, 1951 წ.) ჩვენ მიერ გამოქვეყნებულია წერილი: „ადიშის ოთხთავის კომპოზიციების შესახებ ოთხთავის სომხურ და ბერძნულ ტექსტებთან მიმართებით“. წინამდებარე წერილი წარმოადგენს ამავე სამუშაოს გაგრძელებას, რომლის მიზანსაც შეადგენს გარკვეული მასალის მოცემა ადიშის ოთხთავის წარმომავლობის საკითხისათვის. ამჟამად ჩვენი ძიების საგანს წარმოადგენს ადიშის ოთხთავში დაცული ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკა: ცნობილია, რომ თარგმნილ ძეგლებში დედნის ცნის გავლენა უპირველეს ყოვლისა თარგმანის ლექსიკას ემჩნევა. ამიტომაც ამა თუ იმ თარგმნილი ძეგლის წარმომავლობის საკითხის კვლევისას ამ ძეგლია ლექსიკის შესწავლა ერთ-ერთ აუცილებელ სამუშაოს წარმოადგენს.

ადიშის ტექსტში საკმაოდ დიდი ოდენობით გვხვდება ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები. ოთხთავის სომხურ ტექსტთან მიმართებით ადიშის ტექსტის ამ ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკაში რამდენიმე ჯგუფი შეიძლება განვასხვავოთ: ქართული და სომხური ტექსტებით შემხვედრი საერთო ხმარების სიტყვები, ე. ი. ის სიტყვები, რომლებიც ქართული და სომხური ტექსტების შესაბამის ადგილებში მუდამ თანხვედნილად არიან წარმოდგენილნი. ტექსტებით ალაგ-ალაგ შემხვედრი საერთო ხმარების სიტყვები, ე. ი. ისეთი სიტყვები, რომლებიც ქართულსა და სომხურ ტექსტებში ზოგან თანხვედნილად არიან წარმოდგენილნი, ზოგან კი არა: ქართულში არის საერთო ხმარების სიტყვა, სომხური კი შესაბამის ადგილას სხვა სიტყვას ხმარობს და პირიქით. ასე მაგ., გვხვდება: „განჯდა ჰამბავი ესე“ *სქ ჩამქარას აკუ* (მთ. 9₂₆), მაგრამ არის შემთხვევა, როდესაც სომხურში არის *ჩამქარას*, ქართულ ტექსტში კი „ჰამბავის“ ნაცვლად დგას „სიტყუაჲ“: „განიტქუა სიტყუაჲ ესე“ *სქ ჩამქარას აკუ* (მთ. 28₁₅). ან მაგალითად: „ქეშმარიტის“ შემთხვევაში არის ტექსტობრივი შეხვედრა: „ქეშმარიტ არს წამებაჲ მისი“ *შქმარქიჲ ჭ ქლკლქქლჲ ზირა* (ინ. 21₂₄) და ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ქართული ტექსტის „ქეშმარიტის“ შესატყვისად სომხურში სხვა სიტყვაა; ხშირად არის მაგ. *არღარღს*, თუმცა თავისთავად ეს უკანასკნელიც ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვაა: „აჰა ქეშმარიტად ისრაჲლიტელი“ *არა არღარღს ქარაკსაყი* (ინ. 1₄₇); და ბოლოს მესამე ჯგუფში შეიძლება შევიტანოთ ტექსტობრივ მოსალოდნელი საერთო ხმარების სიტყვები, სადაც მოთავსდება: ა) ისეთი ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები, რომლებიც ქართულ ტექსტში მოიპოვება, მაგრამ სომხური ტექსტი ამ ადგილას სხვა სიტყვას იძლევა. მაგ., ადიშის ქართულ ტექსტში ნახმარია სიტყვა „როჭიკი“, სომხური კი ამ სიტყვის ნაცვლად იძლევა *ქიჯაკ*-სა და *კს-*

3. ლამპარი—*ლასარ* (*ლამარ*)—*λαμπτήρ* (*λαμπτας*) (იხ. 18₉).
4. ლეგეონი—*ლესილ*—*λεγεών* (მკ. 5₉, 15 ლკ. 8₃₀).
5. ლიტრა—*ლარ*—*λίτρα* (იხ. 12₃ 19₃₉).
6. მარგალიტი—*მარგარით*—*μαργαρίτης* (მთ. 7₆ 13₄₅, 46).
7. მილიონი—*მილიონ*—*μίσιον* (მთ. 5₄₁).
8. ნავი—*ნა*—*βέρძნ*. *ναῦς* მთ. 4₂₁, 22 8₂₃, 24 9₁ 13₂ 14₁₃, 22, 24, 29, 32 15₃₉
 მკ. 1₁₉ 3₉ 4₁, 36, 37 5₂, 18 6₃₂, 45, 47, 51, 54 8₁₀, 13, 14
 ლკ. 5₂₃, 23 7₂, 2, 11 8₂₂, 37 იხ. 6₁₇, 19, 21, 21, 22, 22
 23, 24 21₃, 6, 8.
9. სტამანი—*სთამან*—*στάμιος*, ტექსტშია *ξεστός* (მკ. 7₄).
10. ტეგანი—*ტეგანა*—*πῆγανον* (სირიულშია *pēḡānā*) (ლკ. 11₄₂).
11. ფსალმუნი—*ფსალმონ*—*ψαλμός* (ლკ. 24₄₄).
12. ქლამინდი—*ქლამინდი*—*χλαμίνδ* (მთ. 27₂₈, 31).

ბ. ირანულიდან მომდინარენი

1. ამბარტავანი, ამბარტავენბა—*ამბარტავან*, *ამბარტავანის*—*अंबारतावान* ფალ. *anbārtavān* (მკ. 7₂₂ ლკ. 1₅₁).
2. ბევრი, ბევრეული—*ბერ*, *ბერელი*—ფალ. *bēvar* (მთ. 18₂₄ ლკ. 21₁).
3. გრივი—*გრ*—ფალ.* *grīw* (*grīb*) (მთ. 13₃₃).
4. გუნდრუკი—*კუნდრუკ*—ფალ.* *kundrūk* (მთ. 2₁₁).
5. მარი—*მარ*—ირან.* *mar* (ზღრ. ბერძნ. *Μάρης*) (ლკ. 16₆).
6. მოგზ—*მო*—ფალ. *moγ* (მთ. 2₁, 7, 16, 18).
7. პატრუკი—*პატრუკ* (ან *ყატრუკ*)—ფალ. * *pātrōk* (მთ. 12₂₀).
8. პაჰრაკი—*ყაჰრაკ* * *pāhrak* (მკ. 15₂₁).
9. ტაკუკი—*ტაკუკ*—ფალ. *takōk* (იხ. 2₆, 7).
10. ჯოჯოხეთი—*ჯოჯოხე*—ზნდ. *daožahva*, *dužanhav* (მთ. 11₂₃ 16₁₈ ლკ. 10₅ 16₂₃).

გ. სემიტურიდან მომდინარენი

1. ბელზებული ბერზებული—*ბელზებული*—*be'elzebub* (*be'elzebub*), ბერძნ. *βεελζεβούβ* (მთ. 10₂₅, 12₂₄, 27 მკ. 3₂₂ ლკ. 11₁₅, 18, 19).
2. გეჰენა—*გეჰენა*—*gei-hinnom* (ბერძნ. *Γέεννα*) (მთ. 5₂₂, 29, 30 10₂₈ 18₉ 23₁₅, 33 მკ. 9₄₇ ლკ. 12₆).
3. ზეფი—*ჰეფი*—სირ. *hēfā* (ბერძნ. *βήθη*)¹ (ლკ. 16₁₉).
4. იოტა—*იოტა* (მთ. 15₁₈).
5. ლარდიონი || ნარდიონი—*ლარდიონ*—*νάρδιον* (მკ. 14₃ იხ. 12₉).
6. მამონა—*მამონა*—სირ. *māmōna* ბერძნ. *μαμωνᾶς* (მთ. 6₂₄ ლკ. 16₁₁, 13).
7. მაანა—*მანანა*—სირ. *mannā*, ებრ. *mān* (ბერძნ. *μάνα*) (იხ. 6₃₁, 49, 58).
8. მესია—*მესია*—*masia* (ბერძნ. *Μεσσίας*) (იხ. 1₄₁, 4₂₅).
9. მური—*მური*—*mor*, არაბ. *mura* (ბერძნ. *μύρα*, *μύρα*) (მთ. 2₁₁ იხ. 19₃₉).

¹ ჰიოტოზმანს სომხური *բելզ* უცნობი მომდინარეობის სიტყვად მიიჩნია; იხ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 392.

10. პასქა—*ყასხე*—ებრ. pesax (ბერძნ. $\pi\acute{\alpha}\sigma\chi\alpha$) (ლკ. 22₁₅).
11. სიონი—*სიონ*—ებრ. sion (ბერძნ. $\Sigma\acute{\iota}\omega\nu$) (მთ. 21₅, ინ. 12₁₅).
12. ქანქარი—*კანკარ* სირ. kakkārā (მთ. 18₂₄ 25₂₀, 20₁, 20₁₅, 20₁₆, 22₂, 22₂₂, 24₂₅, 28₂₈).
13. შაფათი, შაბათი—*გარაშ*—ებრ. šabbāth, სირ. šabbatā (ბერძნ. $\sigma\acute{\alpha}\beta\beta\alpha\tau\omicron\nu$) (მთ. 12₁, 2₁, 8₈, 10₁₀, 11₁₂ 24₂₀ 28₁₁ მკ. 1₂₁, 2₂₃, 24₂₄, 27₂₇ 3₂, 4₆, 15₄₂, 16₁, 2₂ ლკ. 4₁₆, 31 6₁, 2₅, 6₇, 9 13₁₀, 14₁₄, 15₁₅, 16 14₃, 5₅, 18₁₂, 23₅₄, 56₅₆, 24₁ ინ. 5₉, 10₁₆, 18 7₂₂, 23₂₃ 9₁₄, 16 19₃₁, 31 20₁, 19).
14. შროშანი—*ღიჯან*—სირ. *šūšan (მთ. 6₂₈ ლკ. 12₂₇).
15. ხორშაკი—*ხორაკ*—ებრ. xarīš (ლკ. 12₆₅).
16. პალო—*გალიქ* (ინ. 13₃₉).

დ. სომხურიდან მომდინარე სიტყვები¹

1. მგელი—*გაკ*² (მთ. 7₁₅ 10₁₆ ლკ. 10₃ ინ. 10₁₂, 12).
2. კალო—*კაკ* (მთ. 3₁₂ ლკ. 3₁₇).
3. ხარკი—*გარქ* (მთ. 17₂₄, 25 22₁₇, 19 მკ. 12₁₄ ლკ. 20₂₂ 23₂).
4. ჯურღმული—*ღრმი*³ (ლკ. 14₅ ინ. 4₄₁, 12).
5. ჰასაკი—*გასაკ* (მთ. 6₂₇ ლკ. 2₅₂ 19₃).

ე. ქართულ-ქართველური ენებიდან სომხურში შესული სიტყვები

1. პარი—*გარ*⁴ (ლკ. 15₂₆).
2. წყურილი—*ბარა*⁵ (მთ. 25₃₅, 37₃₇, 42₄₂, 44 ინ. 7₃₇).
3. ხეალ—*გაკ* (მთ. 6₃₀, 34₃₄, 34 27₆₂ ლკ. 10₃₅ 12₂₃ 13₂₂, 33 ინ. 1₂₉, 35₃₅, 48₆₂ 12₁₂).

ფ. უცნობი მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები

1. ავაზაკი—*საკაკ*⁶ (მთ. 21₁₃ 26₅₅ 27₃₈, 44 მკ. 11₄₇ 14₄₈ 15₂₇ ლკ. 10₃₀, 36 19₄₆ 22₅₂ ინ. 10₁, 8 18₄₀).
2. ანგაპრება—*საკანქიქი* (მკ. 7₂₂ ლკ. 12₁₅).
3. ბალარჯობა—*გაკარქიქი* (მთ. 26₁₇ მკ. 14₁₂).

¹ ამ კატეგორიაში ვათავსებთ ქართულ-სომხური საერთო ხმარების იმ სიტყვებს, რომელთა სომხურ სახეს გააჩნია შესატყვისი ფორმები სომხურის მონათესავე ინდოევროპულ ენებში.

² ამ სიტყვის ეტიმოლოგიის შესახებ იხ. ილია აბულაძე „ქართ.-სომხ. ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში“, გვ. 099.

³ ეს სიტყვა ნ. მარის აზრით სომხ. *ღრმი*-იდან მოდის. ქართულ ფორმას „ღ“ აქვს დამატებით გაჩენილი ქართ. „ღრნასთან“ შეგუების მიზნით (XB, II, გვ. გვ. 171, 266).

⁴ იხ. ნ. მართან (XB, I, გვ. 26 შმდ.).

⁵ სომხ. *ბარა*-ი H. Vogt-ის ქართულ „წყურილიდან“ შეთვსებულიად მიიჩნია (შდრ. ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 0106).

⁶ ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 0109 შმდ. ჰრ. ავარიანს ეს სიტყვა ქართულში სომხურადან შემოსულად მიიჩნია.

4. ზუარაკი—*აღარაკი*¹ (მთ. 22₄).
5. მკელობელი—*აღარაკი*² (მთ. 11₅, 15_{30, 31}, 18₈, 21₁₄ მკ. 9₄₅ ლქ. 4_{13, 21} 7₂₂ ინ. 5₃).
6. რეზი—*აღარაკი* (ინ. 1₄₄: ადიშის „კრული... რეზითა“ სომხ. *აღარაკი*).
7. ტალავარი—*აღარაკი* (მთ. 17₄ მკ. 9₅ ლქ. 9₃₃ ინ. 7₂).
8. ლვინო—*აღარაკი* (მთ. 9_{17, 17, 17} 27₃₄ მკ. 2_{22, 22} 15₂₃ ლქ. 1₁₅ 5_{37, 37, 38} 10₃₄ ინ. 2_{3, 3, 9, 10} 4₄₆).
9. წუმწები—*აღარაკი* (ლქ. 17₂₉).

2). ტექსტობრივ ალაზ-ალაზ შემხვედრი ძარბულ-სომხური სავსითო
ხმარების სიტყვები

ა. ბერძნულიდან მომდინარენი

1. აგარაკი—*აღარაკი*—*აღარაკი*. ეს სიტყვა ქართული და სომხური სახარების ტექსტებში ხშირი ხმარებისაა. ხშირად ისინი თანხვედნილად არიან წარმოდგენილნი. ასე მაგალითად: „რომელ მოილო კაცმან და დასთესა აგარაკსა თვსსა“ (მთ. 13₃₁), *აღარაკი მარტივი აგარაკი კაცთა* ზე ლაზნ მარტივი ზე თუ აგარაკი აბთა.

ასეთივე ტექსტობრივი თანხვედნილობა იჩენს თავს კიდევ: მთ. 13_{24, 36, 38, 44} 19₂₉ 22₅ 24₄₀ 27_{7, 8, 8, 10} მკ. 5₁₄ 6_{36, 56} 10_{29, 30} 15₂₁ ლქ. 14₁₈ 15₂₅—ში. მაგრამ ქართულ ტექსტში გარდა „აგარაკისა“ სომხური *აღარაკი*-ის შესატყვისად გვხვდება აგრეთვე „ველი“ და „ლაზა“:

„რომელი ველია გარე იყოს, ნუ უკუმოიქცევიან“ (მკ. 13₁₆).

აღარაკი მარტივი აგარაკი

აღარაკი მარტივი აგარაკი მარტივი აგარაკი, ინ. აგრ. ლქ. 15, ლქ. 17₇.

„განუტყვევი იგი ესე, რათა წარვიდენ გარემო დაბნებსა“ (ლქ. 9₁₂).

აღარაკი მარტივი აგარაკი აგარაკი მარტივი აგარაკი, ინ. აგრ. ლქ. 8₃₄.

არის ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ქართულშია „აგარაკი“, სომხურში სხვა სიტყვას იძლევა: *აღარაკი*.

„კაცისა ვისიმე მდიდრისა ნაყოფიერი იყო აგარაკი“ (ლქ. 12₁₆).

აღარაკი მარტივი აგარაკი

აგარაკი მარტივი აგარაკი მარტივი აგარაკი, ინ. აგრ. ლქ. 23₂₆.

2. ეკლესია—*აღარაკი*—*აღარაკი* თავს იჩენს ტექსტობრივი თანხვედნილობაც:

„მაგას კლდესა ზედა აღვამენო ეკლესია“ (მთ. 16₁₈).

აღარაკი მარტივი აგარაკი

აღარაკი მარტივი აგარაკი მარტივი აგარაკი

მაგრამ ამის გვერდით ვხვდებით აგრეთვე არათანხვედნილობის შემთხვევასაც:

¹ ი. ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 0108. აჭარისანი ამ სიტყვასაც ქართულში სომხურიდან შემოსულად სთვლის.

² „ველი“—დანაა ნაწარმოები. ნ. მარის აზრით აქ ჩვენ საქმე უნდა გვექონდეს ქართული და სომხურის წინა არიული ფენის საერთო სიტყვასთან (ინ. TP, III, გვ. LIX).

ასე მაგალითად, სომხური *სկსყსყს*-ს საბადლოდ აღიწმინდა ვკითხულობთ „კრებულს“:

„უკუეთუ არა ისმინოს მათიცა, უთხარ კრებულსა“ (მთ. 18₁₇).

მტ უთყა ავ რსყსყ, ასასაქრ კსკსყსყს

ἐὼν δὲ παρὰ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐπισημοῦν, ἰβ. აგრ. მთ 18₁₇.

3. პინაკი—*ჟნაკ*—*სინაკის* ტექსტობრივი თანხვედნილობის შემთხვევასთანაც ვვაქვს საქმე:

„გარეშე სასუმელისადა და პინაკისადა განსწმინდით“ (ლკ. 11₃₉).

ფარააქინ ფრაძაკინს და ფჟნაკინს სრქჲ

τὸ ξῆμα ἐν τῷ πατρὶσι καὶ τῷ πνεύματι καὶ ἀφ' ἑαυτῶν

მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც აღიწმინდა ტექსტის „პინაკი“-ს შესატყვისად სომხურში სხვა სიტყვა (*სკლასოაკ*) დგას: „რომელმან შთამოყოს ჳელი ჩემ თანა პინაკსა“ (მთ. 26₂₃).

ორ მსხაყ რნჲ ჟა ფჟნაკინს ჟრ ჟ სკლასოაკინს

ὁ ἐμαρτυρῶν μετ' ἐμοῦ τῆν χεῖρα ἐν τῷ τραπεζῖνῳ, ἰბ. აგრ. მკ. 14₂₀.

ბ. ირანულიდან მომდინარენი

1. ამბოხი, ამბოხება—*ამრიჟ*—სპ. ambōh. ქართულ ტექსტში სომხური *ამრიჟ*-ის შესატყვისად რამდენიმე ადგილასაა ნახმარი „ამბოხი“:

„იესუ მიარიდა ამბოხისა მისგან“ (ინ. 5₁₃).

ჩისოა ჩიკა ჟა ფასან ამრიჟინს

ὁ Ἰησοῦς ἐξῆγευσεν ἄλλοις ὄνομα ἐν τῷ τόπῳ

ასეთივე ტექსტობრივი თანხვედნილობა ვვაქვს კიდეც ინ. 7₄₉-ში.

მაგრამ ქართულში გვხვდება აგრეთვე „ერი“:

„იხილა ერი მრავალი“ (მკ. 6₃₄).

სახსა ამრიჟ რაჟილ

εἶδεν πολλὸν ὄχλον

ასევე სომხური *ამრიჟ*-ის შესატყვისად ქართულში „ერი“ გვხვდება კიდეც: მთ. 9_{23, 25} 26_{47, 55} მკ. 3₉ 5_{27, 30, 31} 14₄₃ ლკ. 22₄₇-ში.

ერთგან კიდეც სომხური *ამრიჟ*-ის შესატყვისად აღიწმინდა „ჟლავილი“:

„იხილა ჟლავილი და მტირალნი და მჳეზობარნი ფრიად“ (მკ. 5₃₈).

სახსანჲ ამრიჟ კიკჲ, და რაჟილსა და აჟაჟაკ კიკჲ

ἰδὼν αἰθρῶν καὶ κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας

არის აგრეთვე ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ქართულში „ამბოხი“, „ამბოხება“-ა, სომხური კი სხვა სიტყვას (*ჩიოილქინს*-ს) იძლევა: „ნუ უკუთმამბოხებად იყოს ერისადა“ (მკ. 14₂).

ჟმ მჩ ჩიოილქინს ჩინჩყჩი ძიოილქინსანს

μη ποτε ἔσται ἰσχυρὸς τὸν λαόν

ასევე აგრეთვე მთ. 27₂₄-ში.

2. ასპარეზი—*ასაყარჲ/ყ*—ფალ. *asprēs, asprās*. არის ტექსტობრივი შეხვედრაც:

„შესლულ იყენეს ვითარ ოცდახუთ ოდენ ასპარეზ“ (ინ. 6₁₉).

ფარხაქ ჟრრს ასაყარჲსა ჟასანს და ჟრინჲ

ἐληλακότες οὖν ὡς σατάμα ἐκκοισι πέντε

ასევე: ლკ. 24₁₃ ინ. 11₁₈. მაგრამ არის შემთხვევა, როდესაც სომხური *ასაყარქე*-ის შესატყვისად ქართული ტექსტი ხმარობს „უტევან“-ს: „ხოლო ნავი იგი განშორებულ იყო ქუეყანით მრავალ უტევან“ (მთ. 14₂₄).

և նաև მიხინაღ ღერ ქ ყამაჲს რაიომ ასაყარქისად

ტბ ძე პლითი ჳძი მესთი თჳს ზაღაძთჳს ჳი

3. გუნდი—*გიუნე*—ფალ. gund

არის ტექსტობრივი შეხვედრა: „იუდა წარიყვანა მის თანა გუნდი“ (ინ. 18₃).

კულეაქი აიხაღ რნე ქერ ეჟიუნენ

ბ ინე Ἰσδδჯ ლაზი თჳს სპერავ, ინ. აგრ. ინ. 18₁₂.

მაგრამ ქართულში „გუნდს“ გარდა სომხ. *გიუნე*-ის შესატყვისად ნახმარია აგრეთვე „ნათესავი“:

„შეკრიბეს მის ზედა ყოველი ნათესავი“ (მთ. 27₂₇).

ძიოიღესქინ ქ ქერაჲს ჳირა ჲამხნაჲს ეჟიუნენ

სუნიყავი ან აბტნი შღი თჳს სპერავ

ან კიდე „დასი“: „დამიღვინოს მე აწ აქა... ათორმეტი დასი ანგელოზთა“ (მთ. 26₅₃).

ნათესავანიჲს ქნა აქამ აკურ... ჲერლითასან ეიუნეა ჲრეზთაღჳ

პარაძთჳსე მოი ჳრეი პლესა ბნძეა ლეციანთა აკუზღა

4. დანგი—*დანე*—ფალ. dāng

თავს იჩენს ტექსტობრივი შეხვედრა:

„არა ორი სირი ერთის დანგის განიყიდის (მთ. 10₂₉).

იღ აყაჲსნ ერლი ბნდოიღჲ ეანეჲქ მიიღ ქანაიქინ

თუღი ბნი სერსიანა ბსაქრიოს პლესთა

ასევე: ლკ. 12₆-ში, მაგრამ ზოგჯერ სომხური ტექსტი ადიშის „დანგის“ შესატყვისად *ნაჲარაქით*-ს იძლევა:

„და დასხნა ორნი ფშიტნი, რომელ არს დანგ ერთ“ (მკ. 12₄₂).

և არღ ერლია კიამაჲს, ირ ჲ ნაჲარაქით მი

შეღლენ ლესტა ბნი, ბ ჲსთი კიბრბთჳს ასევე—მთ. 5₂₆.

5. დრაჰკანი—*ჲანხიან*

გვაქვს ტექსტობრივი თანხვედნილობა: „რომელსა თანა-ეღვა მისი ასი დრაჰკანი“ (მთ. 18₂₈).

ირ აყარაჲრ ჳამა ჲარღჲ ეანხიან

... ბანთნი ბიყბრია

ასევე: მთ. 22_{19, 19} მკ. 6₃₇ 12₁₅ 14₅ ლკ. 7₄₁ 10₃₅ 20₂₄ ინ. 6₇.

ამის გვერდით რამდენიმე შემთხვევაში სომხ. *ჲანხიან*-ის შესატყვისად ქართულში ნახმარია „სატირი“: „აღთქუმა-ყო მოქმედთა მათ მიმართ თითოედი სატირი დღისა“ (მთ. 20₃).

არღ ქარღა მჲაქიანთ ალირენ ეანხიან

სამფანთჳსა ბე მესტა ტნი ბრეკთანი ბქ ბიყბრია, ასევე აგრეთვე მთ. 20_{9, 10, 13}.

არის აგრეთვე ისეთი შემთხვევა, როდესაც ქართულში არის წარმოდგენილი „დრაჰკანი“, ხოლო სომხური ტექსტი შესაბამის ადგილას *ჲანხიან*-ს კი არ იძლევა, არამედ *ჲნარ*-ს: „ნელსაცხებელი ეგე განიყიდა სამისის დრაჰკანის“ (ინ. 12₆).

სიყვარული და სიბრძნე

სიყვარული და სიბრძნე ერთიანად

სიყვარული და სიბრძნე ერთიანად

სიყვარული და სიბრძნე ერთიანად სიყვარული და სიბრძნე ერთიანად

„სადა არს ვანი იგი ჩემი“ (მკ. 14₁₄).

იქნება ჩვენი

„იქნება ჩვენი“

ასევე: ლკ. 27 იწ. 138, 39-ში, მაგრამ ერთგვან ქართულში სომხურ **ქან**-ის შესაბამისად ნახმარია „სახლი“. „მოჰყვანდა იესუ სახლით კადაფაჲსით“ (ინ. 18₂₈).

სახლი და სიბრძნე

„სახლი და სიბრძნე“

7. ვარშამაკი—**ვარშამაკი**—ფალ. * vāršamak
თავს იჩენს თანხვედნილობაც: „(ვ)არშამაკი იგი... არა... იღვა“ (ინ. 20₇).

სახლი და სიბრძნე

„სახლი და სიბრძნე“

ქართულ ტექსტში იკითხვის აგრეთვე „სუღარი“, რომელიც ბერძნულ სიტყვას წარმოადგენს და ბერძნული ტექსტიც აქ ამ სიტყვას იძლევა: „პირი მისი დახუფულ იყო სუღრითა“ (ინ. 11₄₄).

სიბრძნე და სიყვარული

„სიბრძნე და სიყვარული“

8. ვაჭარი—**ვაჭარი**—ფალ. vāčār
არა ერთის ტექსტობრივი თანხვედნილობის შემთხვევები; მაგალითად: „მსგავს არს სასუფეველი ცათაჲ კაცსა ვაჭარსა“ (მთ. 13₄₅).

სიბრძნე და სიყვარული

„სიბრძნე და სიყვარული“

ქართულ და სომხურ ტექსტებში წარმოდგენილია ამ ძირიდან ნაწარმოებები სხვა სიტყვებით: „სავაჭრო“, „ვაჭრობა“:

„ნუ შეიქმთ სახლსა მამისა (ჩემისა)სა სავაჭროდ“ (ინ. 21₁₆).

სიბრძნე და სიყვარული

„სიბრძნე და სიყვარული“

ან კიდევ: „წარვიდეს: რომელნიმე თუსა აგარაკად, რომელნიმე ვაჭრობად“ (მთ. 22₅).

სიბრძნე და სიყვარული

„სიბრძნე და სიყვარული“

მაგრამ ამის გვერდით ჩვენ ვხვდებით ისეთ შემთხვევებსაც, როდესაც სომხური ტექსტის **ქან**-ძირის სიტყვათა შესაბამისად აღიშნის ტექსტი სხვა, არა ამ ძირის, სიტყვებს იძლევა. ასე მაგალითად, ქართულ ტექსტში ვხვდებით „მოფარდულს“ და „ფრდა“-ს:

„ტაბლები იგი თესლის მოფარდულთაჲ დაამუჯა“ (მთ. 21₁₂).

სიბრძნე და სიყვარული

„სიბრძნე და სიყვარული“

ანდა: „რომელნი-იგი ტრედესა ფრდიდეს, ჰრქუა მათ“ (ინ. 21₁₆).

სიბრძნე და სიყვარული

„სიბრძნე და სიყვარული“

აგრეთვე იხ. 2₁₄. ქართულში გვხვდება აგრეთვე „განყიდვა“:
 „განყიდა ყოველი, რაჲცა აქუნდა“ (მთ. 13₄₄).

ქადაიქ ღამნიანი ღნჯ ღირ იანი

παιτηξ βσα ξεει ζγορζζε

ასევეა: მთ. 10₂₉ 13₄₆ 18₂₅ 19₂₁ 26₉ 27₉ მკ. 10₂₁ 14₁₅ ლკ. 12_{5, 33} 17₂₈
 19₄₅ 22₃₆ 28₂₂ იხ. 12₅.

არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ადიშის ტექსტში „ვაჭარ“-ძირის სიტყვა იხმარება, ხოლო სომხური ტექსტი ამ ადგილებში სხვა, არა ამ ძირის სიტყვებს ხმარობს. ასე მაგალითად: „და იხილა სხუანი, მდგომარენი სავაჭროსა ზედა ცალიერად“ (მთ. 20₃).

სთხა აკუ ვჩ ღაქინ ღათარქე ღ ჩ რ ა ყ ა რ ა ლ ა

ειδεν βλλισε ξετωνταξ εν τη ζγορζ ζργის

ასეთივე სახის შემთხვევა გვაქვს: მთ. 25₂₇ მკ. 7₄ ლკ. 19_{15, 23}-ში:

• 9. იავარი (იავარ-ყოფა)—**ალარ ზარქანსქ**—ფალ. āvar, გვაქვს ტექსტობრივი შეხვედრებიც: „ქურქელი მისი იავარ-ყვის“ (მკ. 3₂₇).

ღღარაჲ ღაღარქ... ალარ ზარქანსქ

...თხ თახე აბთენ მიჯრძთაი, იხ. აგრეთვე: მკ. 3₂₇

სომხურში არის აგრეთვე—**კაქიჯთასქ**: „ქურქელისა მისისა იავარის-ყოფაჲ“ (მთ. 12₂₉).

ღღარბქან ზირა კაქიჯთასქ

თხ თახე აბთენ ჯრძთაი: იხ. აგრეთვე: მთ. 12₂₉.

• 10. ნიში—**ნიჯან**—ფალ. nišan

არის ტექსტობრივი თანხვედნილობის შემთხვევებიც:
 „მაშინ გამოჩნდეს ნიში იგი“ (მთ. 24₃₀).

საყა ღრსსეი ზჯან

και τῶτε φανησεται τῶ σημεῖον

აგრეთვე იხ. 4₃₈. მაგრამ ქართულ ტექსტში სომხ. **ნიჯან**-ის შესატყვისად უფრო ხშირად „სასწაული“ ნახმარი:

„სასწაული ზეცით უჩუენოს მათ“ (მთ. 16₁).

ნიჯან ქრქნიქ გიღვანსქ ზიგა

σημεῖον ἐκ τῶν ὀραθῶν ἐπιδειξαι ἀποει

აგრეთვე: მთ. 12_{38, 39} 16₂ 24₃ 26₄₈ მკ. 8_{11, 12, 12} 13₄ 14₄₄ ლკ. 1₂₂ 2_{12, 34}
 11_{3, 16, 29, 30} 21_{7, 11, 25} 22₄₇ 23₈ იხ. 2_{11, 18, 23} 3₂ 4_{45, 54} 6_{2, 14, 26, 30} 7₃₁ 9₁₆ 10₄₁
 11₄₇ 12_{18, 37} 20_{25, 30} 21₁₉.

არის აგრეთვე შემთხვევა, როდესაც ქართულში ნახმარია „ნიში“, სომხური ტექსტის შესატყვის ადგილას კი არის არა **ნიჯან**, არამედ **არქისათ**: ერთსა და იმავე მაგალითშია როგორც „ნიში“, ისევე „სასწაული“; „სასწაულის“ შესატყვისად სომხურში გამოვიდა **ნიჯან**, ხოლო „ნიშის“ შესატყვისად კი **არქისათ**: „აღდგენ ცრუ წინაწარმეტყუელნი და სცენ სასწაულებ დიდ და ნიშებ“ (მთ. 24₂₄).

კარქენს... თლთ მარღარქე სთაკენს ზჯანს მხამანსა ს არქისათ
 ξερεθησονται γαρ ψευδῶχρησται και ψευδοπροφηται, και δῆνθισι σημεῖα
 μεγαλα και τερατα

აგრეთვე მკ. 13₂₂. ერთგან სომხური ტექსტის **ნიჯან**-ძირის სიტყვის შესაბამისად ქართულ ტექსტში ვხვდებით „წარჩინებულს“:

„პერობილ ვინმე იყო მაშინ წარჩინებული“ (მთ. 27₁₆).

ილქჩნ კაქნქამ ჯაყხაღ ძჩ ნჯანაორ

εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον

11. პატივი (პატიოსანი, პატივის-ყოფა)—**ყათიღ** ფალ.* *pativ*

„პატივ“-ძირის სიტყვებშიც არა ერთგზის იჩენს თავს ტექსტობრივი შეხვედრა; მაგალითად: „ყოველნი პატივისა-უყოფდენ ძესა, ვითარცა პატივისა-უყოფდენ მანასა“ (ინ. 5₂₃).

ამჩსრქან ყათიღსყხნ ვირღჩ ირყღს ყათიღსნ ღჯაქრნ

πάτηες τιμῶσι τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα

ადიშის „პატივ“-ძირის სიტყვებს სომხურში ამავე ძირის—**ყათიღ** შესაბამისობა კიდევ: ლკ. 18₂₀ ინ. 5₂₃ 8₄₉ 12₂₆-ში. ასევე ლკ. 7₂-სა და 14₈-ში ადიშის ტექსტის „პატიოსანის“ შესატყვისად სომხურში ამავე ძირის **ყათიღსყხან** იხმარება. მაგრამ ამასთან ერთად ვხვდებით ისეთ შემთხვევებსაც, როდესაც სომხური ტექსტის **ყათიღ**-ძირის სიტყვების შესაბამისად ადიშის ტექსტი სხვა ძირის სიტყვებს იძლევა—მაგალითად „თავ-ყოფა“-ს.

„თავ-უყავ მამასა შენსა“ (მთ. 19₁₉).

ყათიღსა ღჯაქრ ღი

τίμα τὸν πατέρα

აგრეთვე მთ. 15₄. ქართულ ტექსტში არის აგრეთვე „დიდება“:

„ერი ესე ბაგითა ხოლო მადიდებს მე“ (მთ. 15₈).

ძივიღირღს ყაქ ვრქამრღ ყათიღს ვჩ

ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσιν μὲ τιμα

გვხვდება აგრეთვე ადიშის ტექსტში „მრავალ სასყიდელი“:

„პოის რაჲ ერთი მრავალ-სასყიდლისა მარგალიტი“ (მთ. 13₄₆).

ყათიღ ძჩ ყათიღსყხან შარყარჩი

ἐνράν δὲ ἕνα πῶλον τιμῶν μαργαρίτην

ამისდა პარალელურად არის შემთხვევები, როდესაც ადიშის „პატივ“-ძირის სიტყვათა შესაბამისად სომხური ტექსტი არ ხმარობს ამ ძირის სიტყვებს; მაგალითად: „და ზოდეს ოც და ათი იგი ვეცხლი, სასყიდელი იგი პატიოსანისაჲ“ (მთ. 27₉).

ლ აოჩნ ღერსიღს არბაქჩნ ვღჩნს ქაჯაიღსიქნ

καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τῆν τιμὴν τοῦ τε τιμωμένοιο

ასეთივე სახის შემთხვევა გვაქვს მკ. 6₄ 14₃ 15₄₃ 21₅.

12. ჟამი—**ქამ, ქამანაღ**—ფალ. *žamān žamanak*

მრავალია ტექსტობრივი თანხვედნილობის შემთხვევები; მაგალითად:

„გამოიკითხა მათგან ჟამი“ (მთ. 2₇).

ათიღსყხნ ჩნიყანს ღღქამანაღს

ἠκρίβωσεν παρ’αὐτῶν τὸν χρόνον

ასეთივე ტექსტობრივი შეხვედრასთან გვაქვს ჩვენ საქმე: მთ. 2₈ 16 6₂ 3₁ 5₆ 7₁₆ 17₈ 29 9₁₅ 22 10₁₉ 19₂₃ 11₂₅ 12₄ 43 13₃₀ 32 14₁ 15 15₂ 28 17₁₈ 18₁₅ 19₂₈ 20₃ 5₆ 9₁₂ 21₃₄ 40₄₁ 23₁₅ 24₁₅ 32₃₃ 36₄₄ 45₅₀ 25₁₃ 19₃₁ 26₄₈ 29₄₀ 45₅₅ 27₃₁ 45₄₅ 27₄₆ მკ. 1₁₅ 2₂₀ 4₁₅ 16₁₇ 17₂₉ 32 6₁₁ 35 8₃₈ 9₂₁ 10₃₀ 11₁ 13₂₅ 12₂ 23 13₇ 11₁₁ 14₂₈ 32₃₃ 14₇ 12₂₅ 14₃₅ 37₄₁ 15₂₅ 33₃₃ 34 ლკ. 1₁₀ 20 2₈ 4₅ 13₂₅ 6₂ 26 7₂₁ 8₁₃ 13₂₇ 10₂₁ 11₂ 21₂₄ 12₁₂ 36₃₉ 40₄₂ 46₅₄ 55₅₆ 13₁ 28 14₈ 17 15₃₀ 16₄ 9 17₁₀ 18₄ 30 19₄₄ 20₉ 10₁₉ 21₈ 20₂₄ 22₅₃ 59 23₈ 30₄₂ 44₄₄ 24₃₃

ინ. 1₁₉, 3₉ 2₄, 10₂ 22 4₆, 21₇, 21₇, 23₇, 23₇, 25₇, 45₇, 52₇, 52₇, 53 5₆, 7₇, 17₇, 25₇, 28₇, 35 6₃₄ 7₆, 6₇
8₇, 27₇, 30₇, 31₇, 33 8₂₀, 20₇, 28₇, 44 9₁₄ 11₉, 42 12₁₆, 23₇, 27₇, 27₇, 32₇, 35 13₁, 12₇, 19₇, 33 14₉ 15₂₆
16₂, 4₇, 13₇, 24₇, 24₇, 21₇, 25₇, 25₇, 32 17₁ 19₁, 14₇, 27 20₂₄ 21₁₈.

მაგრამ ქართული ტექსტი სომხ. *ძამ*-ძირის სიტყვათა შესაბამისად რიგ შემთხვევებში იძლევა არა „ჟამ“, არამედ სხვა ძირის სიტყვებს; მაგალითად, „ოდეს“:

„ოდეს იგი უკმდა“ (მკ. 2₂₅).

კირძამ აქითჲს ლელ

ბეს ჯრეიან ზსჯან

აგრეთვე მთ. 12₃ მკ. 3₁₁ 6₂₁ 8₁₉, 20 12₂₅ 13₄, 29 ლკ. 4₂₅ 5₃₅ 6₃ 9₂₆ 12₁₂, 58 14₁₂, 13 21₇, 9 22₃₅ ინ. 5₂₅. „მაშინ“. *კაკნძამ*: „მაშინ აღესრულა თქმული იგი“ (მთ 2₁).

კაკნძამ ღათარსეთს ასაყსელს

ტოსე ბჲლერძოჲ თბ რჲმენ

აგრეთვე: მთ. 2₇, 16 3₅, 13 4₁, 5₇, 10 7₂₃ 8₂₆ 9₆, 14₇, 29₇, 37 11₂₀ 12₁₃, 22₇, 38₇, 44₇, 45₇ 13₃₆, 43 15₁, 12₇, 28₇ 16₁₂, 20₇, 24₇, 27 17₁₃, 18 18₂₁ 19₁₃, 27 20₂₀ 21₂ 22₈, 13₇, 15₇, 21 23₁ 24₉, 10₇, 16₇, 21₇, 23₇, 40 25₁, 7₇, 31₇, 34₇, 37₇, 41₇, 44 26₃, 14₇, 31₇, 36₇, 38₇, 45₇, 50₇, 52₇, 56₇, 65₇, 67₇, 74₇ 27₃, 9₇, 13₇, 16₇, 26₇, 27₇, 38₇, 58 28₁₀ ნკ. 13₁₄, 21₇, 26₇, 27 ლკ. 13₂₆ 14₁₀, 21 21₁₀, 20₇, 21₇, 27 24₄₅

ინ. 8₂₈ 11₁₄ 12₁₆ 19₁₆ 20₈.

„მარადის“—*კამსნაჲს ძამ*:

„გლახაკნი მარადის თქუენ თანა არიან“ (მთ. 26₁₁).

კამსნაჲს ძამ ვაღჲათას რნღ ღელ ილჩჲ

პანთოთე Იბრ თისჲს პთაჯისჲს ზქეთე მემ' ზასუნ

აგრეთვე: მკ. 14₇, 7 ლკ. 18₁ ინ. 12₇ 18₂₀.

„მეყსეულად“—*ნოჲს ძამაჲს*:

„მეყსეულად დასცხრა წყაროჲ“ (ლკ. 8₄₄).

ნოჲს ძამაჲს ღელაჲ ვღჲითღ

პარაჯრჲმა ზსთჲ Ჲ რსთს

„ვიდრემდე“—*ვირძამ*:

„იყავ მუნ, ვიდრემდე გრქუა შენ“ (მთ. 2₁₃).

ანღ ქნჩქერ ვირძამ ასაყსე ვღელ

ნთმი ზქეჲ ზად ზენეჲთი

„საწუთრო“—*ან ძამანაკ მჩ*:

„საწუთრო არიედ“ (მკ. 4₁₇).

ან ძამანაკ მჩ სნ

ბლღ პრბსკაჲროს ეისთ

„უკეთეთ“—*კირძამ*:

„უ (კ)უეთეთ თუალი შე(ნი) განმარტებულ ა(რს)“ (ლკ. 11₃₄).

კირძამ აქნს ანათ ლ

მთავ ბ ბჲმალმბჲთი თთ ბპლიბჲს ჲ

„მუნქუეს, მუნქუესკე“—*ნოჲსძამანაკ*:

„მუნქუესკე აღჯდა ნავსა“ (მკ. 8₁₀).

ნოჲსძამაკ მთხელჩ ნაჲ

კაჲ ემმბჲს ზემბჲს ეღ თბ პლიბჲთ

აგრეთვე: მთ. 21₁₉ მკ. 1₁₀, 12 6₄₅ 11₂.

„ვერ შემძლებელ ხარ ერთისა თმისა განთეთრებად“ (მთ. 5₃₆).

οὐκ ἔλαριν μάλα μὲν ἰσχυροῦς ἀνὴρ

ὁ δὲ νύμφα μὲν τριχὰ λευκὴν περιῆσαι

14. ტანჯვა—*თანჯანჲ*—ფალ.* tanj

ამ ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვათა შემთხვევაშიც ვხვდებით ტექსტობრივი თანხვედნილობის მომენტებს; ასე მაგალითად: „ყრმად ჩემი ძეს... ძვრძვრად ტანჯული“ (მთ. 8₆).

ἀνὴρ δὲ ἰσχυρὸς ἔσται ὡς ἡ θάλασσα ἡ ἰσχυρὸς

ὁ παῖς μου βέβαιον... ὁ δὲ παῖς μου ἔσται ὡς ἡ θάλασσα

აგრეთვე: მთ. 25₄₆ ლკ. 8₂₈ 16_{23, 28}

რიგ შემთხვევებში კი სომხური ტექსტის თანჯ-ძირის სიტყვის შესაბამისად ადიშის ტექსტი სხვა ძირის სიტყვებს იძლევა; მაგალითად, „გვემა“-ს: „განკურნებულ არს გუემისა მისგან“ (მკ. 5₂₉).

ἐπιπέσει ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα

...ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα

აგრეთვე: მთ. 4₂₄ 8₂₂ 10₁₇ 23₃₄ მკ. 5₇ 13₉. ან კიდევ „ცემა“-ს: „კაცთა მათ რომელთა შეეპყრა იესუ...მას...ცემდეს“ (ლკ. 22₆₃).

ἀλλὰ ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα

καὶ ὁ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ὡς ἡ θάλασσα

აგრეთვე მთ. 21₃₅.

ამასთან ერთად გვხვდება საწინააღმდეგო შემთხვევებიც: როდესაც ქართულშია „ტანჯ“-ძირიდან ნაწარმოები სიტყვა, ხოლო სომხური ტექსტი შესაბამის ადგილებში სხვა სიტყვას ხმარობს; მაგალითად: „და ეკიცხვედნ მას და სტანჯვიდენ მას“ (მკ. 10₃₄).

καὶ ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα

καὶ ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ὡς ἡ θάλασσα

აგრეთვე ლკ. 12_{47, 48} 18₃₃ 20₁₀ 23₄₀

15. ტაძარი, ტაძრობა—*თაძარ*—ძვ. სპ. tačara

ტექსტობრივი შეხვედრა ამ ძირის სიტყვათა შემთხვევაში ოთხთავის ბევრ სხვადასხვა ადგილას იჩენს თავს; მაგალითად: „პოვა იგი იესუ ტაძარსა მას“ (ინ. 5₁₄).

καὶ ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα

ἐν ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ὡς ἡ θάλασσα

ასევე: მთ. 4₅ 12_{5, 6} 21_{12, 13, 14, 15, 23} 23_{16, 16, 17, 21, 35} 24_{1, 1} 26_{55, 61} 27_{5, 40, 51} მკ. 13₁ 14_{49, 58} 15_{29, 28} ლკ. 1_{9, 21, 22} 2_{27, 37, 48} 4₉ 11₅₁ 18₁₀ 19_{45, 47} 20₁ 21₅ 22_{52, 53} 23₄₅ 24₅₃ ინ. 2_{8, 9, 11, 15, 19, 20, 21} 7_{14, 28} 8_{20, 59} 10₂₃ 11₃₆ 18₂₀.

ამის გვერდით არის შემთხვევები, როდესაც სომხური ტექსტის თანჯარ-ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვათა შესაბამისად ადიშის ტექსტი სხვა სიტყვებს იძლევა. ასე მაგალითად; რამდენიმე ადგილას ადიშში „სამლდელი“ დგას: „სამლდელი ოს შინა ვითარ ვიდოდა“ (მკ. 11₂₇).

καὶ ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα

καὶ ἡ ἰσχυρὸς ὡς ἡ θάλασσα ὡς ἡ θάλασσα

არის შებრუნებული შემთხვევაც: როცა ქართულში „ტაძარი“, სომხური კი სხვა სიტყვა ხმარობს. ასე მაგალითად, რამდენიმე ასეთ შემთხვევაში სომხურში იკითხება—*თაძარ*:

„იგი შევიდა ტაძარსა ღმრთისასა“ (მთ. 12₄).

ხმოსა ზე თონსა ათთობიჟ

εσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τῶν Φαρισαίων, აგრ. ლკ. 6₄.

ან კიდევ: „იგინი არა შევიდეს ტაძარსა მას“ (ინ. 18₂₈).

სა ზოგა იჲ მათჲსა კაყარანსა

καὶ ἀπὸ τοῦ οἴκου ἐσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον აგრეთვე: ინ. 18₂₈ 19₉.

ქართული „ტაძრობის“ შესატყვისად კი სომხურში იკითხება **ღნქრღ**

მაგალითად: „უყუარნ მათ მენისთაობად ტაძრობასა“ (მთ. 23₆).

სირენსა ეკათაღაღანსა ეღნქრღ

φίλωνσιν δὲ τῶν πραιτωριῶν ἐν τοῖς δειπνοῖς,

ასევე: მკ. 6₂₁ 12₃₉.

16. ტომი—თონი—ფალ. tohm

სომხური *აღყათონი*-ის შესაბამისად ქართული ტექსტი ერთ ადგილას

„ნათესავ-ტომს“ ხმარობს:

„და ესმა გარემო ნათესავ-ტომთა“ (ლკ. 1₅₈).

სა ლოსან ირ ჯორღ ვინოღა ზენ, სა აღყათონი ზორა

καὶ ἦκουσαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Σαδουκαῖοι ἀπὸ τῆς

მაგრამ ერთ შემთხვევაში ქართული ტექსტის „ტომს“ სომხურში *აღყ*

შესატყვისება: „სჯილდეთ ათორმეტთა ტომთა ისრაშლისათა“ (ლკ.

22₃₀).

გათსი ვერქითათანსა აღყ ხორაკენი

ἀρῖστοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τῶν Ἰσραήλ

17. (ჰურაკპარაკი—*ზრაყარაკ*—ჩრდ. ფალ. *frapaðak

ერთგან ტექსტობრივ შეხვედრასთან გვაქვს საქმე:

„უყუარნ მათ შორის... ურაკპარაკთა თაყუანის-ცემად“ (მთ. 6₅).

სირენსა ზე თონიღორა სა კანქინსა ზრაყარაკაჲსა ჯაჲ კაჲღაღან

მე: ფილონსინ ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γυναικῶν τῶν πλαισίων ἐστῶ-
ნτες πρὸς ἄλληλους

მაგრამ უფრო ხშირად სომხური *ზრაყარაკ*-ის შესატყვისად აღიშნის
ტექსტი „უბანს“ ხმარობს: „მსგავს არს იგი ყრმთა, მსხლომარგთა შორის
უბნებსა“ (მთ. 11₁₆).

ნანსა ზე მანქითი ირ ნათქენსა ზე ზრაყარაკსა

ἐμοῖς ἐστὶν παῖδες ἀκαθάρτοι ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

აგრეთვე: მთ. 6₂ 12₄₉ მკ. 6₅₆ 12₃₈ ლკ. 7₃₂ 10₁₀ 11₄₃ 14₂₁ 20₄₆.

„უბანს“ გარდა ქართული ტექსტი ხმარობს აგრეთვე „სავაჭრო“-ს:

„იხილა სხუანი, მდგომარენი სავაჭროლსა ზედა ცარიელად“ (მთ. 20₃).

სოსა აკუსა ვი ჯაქინსა გათარღჲსა ზე ზრაყარაკსა

εἶδεν ἄλλους ἐστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργύρας,

აგრეთვე: მკ. 7₄.

გვაქვს საწინააღმდეგო შემთხვევებიც: როდესაც ქართულშია „ურაკპა-
რაკი“, ხოლო სომხური ტექსტი კი სხვა სიტყვებს იძლევა. მაგალითად *აყა-
რანჲ*-ს: „ერისა კაცთა მათ ბჭისათა წარიყვანეს იესუ ურაკპარაკად“
(მთ. 27₂₇).

ღნისორღ გათათორქინსა თქინსა ექითოსა კაყარანსა

οἱ σαραῖνοι τὸν ἠγέμενον ἀραβισθῖνον τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραι-
τώριον

12_{37, 44} 13_{17, 48, 49} 21₃₂ 23₂₉ 23_{35, 35} 25_{37, 46} 27_{4, 19, 24} მკ. 2₁₇ 6₂₀ ლკ. 1_{6, 17, 75}
2₂₅ 5₃₂ 7_{29, 35} 10₂₉ 14₁₄ 15₁₇ 16₁₅ 18_{9, 14} 20₂₀ 23_{47, 50} ინ. 4₁₈ 5_{19, 24, 25, 30}
16_{8, 10} 17₂₅.

მაგრამ რიგ შემთხვევებში სომხური ტექსტი სხვა სიტყვებს იძლევა, მაგალითად:

ამქნ-ს: მთ. 5_{18, 26} 6_{5, 16} 8₁₀ 10_{15, 23, 42} 11₁₁ 16₂₈ 17₂₀ 18_{3, 13, 18} 19_{23, 28}
21_{21, 31} 23₃₆ 24_{2, 34, 47} 25_{12, 40} 26_{13, 21, 34} მკ. 3₂₈ 8₁₂ 9_{1, 41} 10_{15, 29} 11₂₃ 12₄₃
13₃₀ 14_{9, 18, 25, 30} ლკ. 23₄₃ ინ. 1_{51, 51} 3_{3, 5, 11, 11} 5_{19, 24, 25} 6_{26, 27, 32, 32, 47, 47}
6_{53, 53} 8_{34, 34, 51, 51, 58, 58} 10_{1, 1, 7, 7, 24} 12₂₄ 13_{16, 16, 20, 20, 21, 21, 38, 38} 14_{12, 12}
16_{20, 20, 23, 23} 21_{18, 18}.

ქრალინდ-ს: მთ. 5₂₅ 12₁₈ ლკ. 1₆ 11₄₂ 23₄₁.

ილიქი-ს: მკ. 7₃₅ ლკ. 7₄₃ 10₂₈ 20₂₁ ინ. 7₂₄.

არქან-ს: ლკ. 12₅₇.

2. ჩორორი—*չորրորդապես*

ერთ ადგილას რამდენადმე თანხვედნილობა იჩენს თავს: „ესმა ჰეროდეს ჩოროროდესა“ (მთ. 14₁).

լուսահերովդէս չորրորդապես

ჟიუსესენ ‘*Իբնბնիս 6 ԿԵՐՃԱՐԿԿԵ*

მაგრამ სხვა შემთხვევებში სომხ. *չորրორაպეს* აღიშინ „ოთხთა საბრძანებელთა მთავრის“ (ლკ. 3₁₉) და „მეოთხედ მთავრის“ (ლკ. 9₇) სახითაა გადმოცემული.

e. ქართულ-ქართველური ენებიდან სომხურში შესული სიტყვები

1. მუშაკი—*մշակ*¹

გვხვდება ტექსტობრივი შეხვედრებიც, ასე მაგალითად: „სამკალი ფრიად არს და მუშაკნი მცირედ“ (ლკ. 10₂).

հունձք բազում են և մշակք սակաւ

მერეთმბჳ პოსն, օ՛ն ըն ձք ԳՃԻԱ Ե՛ն Ե՛լոյ

აგრეთვე: მთ. 9₃₇ ლკ. 10_{2, 7}.

მაგრამ უფრო ხშირად სომხ. *մշակ*-ის შესატყვისად აღიშინ „მოქმედ“-ს ხმარობს:

„კაცმან ვინმე დაასხა ვენაჯი და მისცა მოქმედთა“ (ლკ. 20₉).

այր օմն տնկեաց այգի, և ետ զնա մշակայ

ձյփրաբօց ձփսԿԵՍԵՍԵՆ ձմաբանօպ զա՛ն ձննճԵՄՕ ԳՄԵՆ ԳԵՍԻԿՕՆԸ.

აგრეთვე მთ. 9₃₈ 20_{1, 2, 8} 21_{33, 34, 35, 38, 40, 41} მკ. 12_{1, 2, 2} 12_{7, 9} ლკ. 13₂₇ 20_{10, 14, 16} ინ. 15₁.

2. პილენძი—*պղինձ*

არის ტექსტობრივი შეხვედრაც: „ნუ მოიგებთ... პილენძისა სარტყელთა“ (მთ. 10₉).

մի ստանայք... պղինձ ի գօտիս ձեր

մի ԽԻՂԻՄԻԵ... ԿԱԼՁԻՅ ԷՆ ԿՃ ԸՆՅՈՎՅ ՆՄԱՆ

¹ პირველად აქტიანიმა აღნიშნა, რომ ეს სიტყვა სომხურში ქართველური ენებიდან (კავკასიური ენებიდან) არის ნასესხები. კავკ. ენებში ეს სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული. შდრ. ქართ. მუშა, მუშაკი, მუშაობა, მუშაკობა, სამუშაო, მემუშავე. ლაზ. მუგა, ინგოლ. მუგაბაყ; მგრ. vimušat, mušeoba, სვან. limžan, limžal, ინგ. მუგა, ჩერქ. mižak და სხვა.

აგრეთვე: მკ. 6₈ ინ. 2₁₅. მაგრამ სომხური ტექსტის *აჟინა*-ის ტექსტისად ქართულში გვხვდება სხვა სიტყვებიც, მაგალითად „ქუაბი“: „უსწავიეს მარხვად: განბანაჲ სასუმელთაჲ და სტამანთაჲ და ქუაბთაჲ“ (მკ. 7₄).

ყირ ენკარან ილხერ მკრთიქჩინა რაძაყაყ, ხ სთომანაყ, ხ აჟინა-და ხაყ

παρξλαβιον κρατειν, βραπειτουδς ποτερων και ξεστων και χαλκινω
აგრეთვე „ქერმა“: „იესუ .. ხედვიდა, ვითარ ერი იგი დასდებდა ქერმასა ფასის შესაწირავსა მას ზედა“ (მკ. 12₄₁).

მიხილ... ახასანიერ ყირაყ ძიგიილერჲნ არიანერ აჟინა ბი ჟანბან-საქინ

მხედრეი პინ ო ზღოს ბაქლეი *χαλκιν* ეივ ტბ *ყაჯოფსაქაიონ*

3. სტევი—*საი*¹

გვაქვს თანხვედნილობის შემთხვევა: „იოვანე მოსილ იყ(ო) სტევითა აქლემ(მ)ისადათა“ (მკ. 1₆).

ქერ მიქანანხა ყყყყაქ სათხ იღათი

ჲნ ო 'იადანყჲ ზნდემამინოს ტრიჯაჲ *კამაქი*

მაგრამ **სომხ.** ტექსტის *საი*-ის შესატყვისად აღიწი ხმარობს აგრეთვე „თმას“: „იოჰანეს ემოსა სამოსელი თმისაგან აქლემისა“ (მთ. 3₄).

მიქანანხა ილხერ ჟანერბ ბი სათხიქ იღათი

ო 'იადანყჲ ეიჯენ ზნდამა ანთინ ბებ ტრიჯან *კამაქი*

4. ცხოვარი—*იქსარ*²

არის ტექსტობრივი შეხვედრებიც, მაგალითად: „უმჯობეს არს კაცი ცხოვარისა“ (მთ. 12₁₂).

სოდაქ ზ მარყ ჟან ყიჯქარ

ბიჟაჟრეი ჰნთრპიოს *პრობატოს*

აგრეთვე: მთ. 7₁₅ 9₃₆ 10_{6, 16} 12_{11, 12} 15₂₄ 18₁₂ 26₃₁ მკ. 6₃₄ 14₂₇ ლკ. 15_{4, 6} ინ. 2_{14, 15} 10_{1, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 12, 12} 10_{13, 15, 16, 26, 27} 21_{16, 17}.

მაგრამ სომხური ტექსტი ქართ. „ცხოვარი“-ს შესატყვისად სხვა სიტყვებსაც ხმარობს. *საღერ*-ს (მთ. 25_{32, 33}) და *ქაჯინ*-ს (ინ. 4₁₂). აქვე შეიძლება დავასახელოთ აღნიშნის „ცხოვართ საბანელი“ (ინ. 5₂), რომელსაც სომხურშიც და ბერძნულშიც საკუთარ სახელად ნახმარი „პრობატიკე“ შესატყვისება³.

5. კუალი—*იქინ* (ტერფი, კვალი)

სომხ. ტექსტში ფონეტიკურად შესატყვისი სიტყვა გვხვდება მთ. 8₃₄ 16₂₄ ლკ. 23₂₆ ინ. 1₄₀-ში. ამის გვერდით არის ისეთი შემთხვევა, როდესაც ქართული ტექსტის „კუალის“ შესატყვისად სომხური ტექსტი ამ ძირის სიტ-

¹ ეს სიტყვა ქართულში გვხვდება მხოლოდ მარკოზის სახარებაში და აქარიანის აზრით სწორედ სახარების თარგმნის დროს უნდა იყოს ნასესხები ქართულის მიერ სომხურიდან. მარის აზრით კი ამ სიტყვაში სვანობი იჩენს თავს: სვან. *სუმ* (*სუმ*) ან stem (*stew*) კანონზომიერი ფორმა იქნება ქართ. „თმაჲ“-სა (XB, II, გვ. 25—26).

² ნ. მარმა გარკვია სომხ. *იქსარ*-ის ქართ. „ცხოვარ“-თან კავშირი და მისი მეგრ.-ჭან. შესატყვისობასთან (შხური, მჩხური) ახლა ნათესაობა. ნ. მარის ეს მოსაზრება თითქმის ყველა მკვლევრის მიერ არის გაზიარებული, მათ შორის აქარიანის მიერაც.

³ იხ. ენიმკის მოამბე, XIV, გვ. 102—103.

ყაღაღ-ს: „რომელნი ველსა იყვნენ...“ (ლკ. 21₂₁).

և որ ქ ყაღაღან ზეხნ

ინ ზნ თანე ჯარანდ...

5. ზატიკი—**ყააჩქ**

ხშირია ტექსტობრივი შეხვედრები, მაგალითად:

„შექჳმონ ზატიკი იგი“ (ინ. 18₂₈).

ილჩენს ყყააჩქნ

ფაჯათყ თბ პაძაჯა

აგრეთვე: მთ. 26_{2, 17, 18, 19} მკ. 14₁₂ ლკ. 2₄₁ ინ. 11_{55, 55} 12₁ 13₁ 19₁₄.

მაგრამ ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სომხ. **ყააჩქ**-ის შესატყვისად ადიშის ტექსტი სხვა სიტყვებს ხმარობს. მაგ., „ვენებასა“: „რაჟამს ვენებათასა მას დაჰკლვიდეს“ (მკ. 14₁₂).

ქორჳამ ყყააჩქნ ვსნილჩნ

მთე თბ პაძაჯა ჰმითყ

აგრეთვე: მკ. 14_{1, 14, 16}.

„დღესასწაულსა“: „იყო დღესასწაული იგი ჰურიათა მობხლებულ“ (ინ. 2₁₃).

ქრ მსრბ ყააჩქნ ვრჩქე

ქყყს ჴყ თბ პაძაჯა თნჳ 'Iosdα:თყ

აგრეთვე: ინ. 2₂₃ 6₄ 18₃₉.

6. ძვრი—**ჯარ¹**

ამ სიტყვის შემთხვევებიც ხშირად იჩენს თავს ტექსტობრივი თანხვედენილობა. მაგალითად: „ყრმამ ჩემი ძეს სახლსა შინა ჩემსა დაჰსნილი, ძვრძვრად ტანჯული“ (მთ. 8₆).

მანოიქ ჩმ ანჩქაქ ღაქ ქ თანჳ ანჳამაქიჭ ჯარჯარ თანჯქაქ

ბ პანჯ მთა მქმქეათჳ ზნ თჴ ისჩქჳ პარაღსთჳძს, მთენჯ მათჳაჯჳმთენჯ

ასევე ადიშის „ძვრ“-ს სომხურში **ჯარ**-ი შეესატყვისება: მთ. 9_{4, 16} 12₄₅ 17₁₅ 27_{23, 64} მკ. 2₂₁ 3₄ 7_{10, 23} ლკ. 11₂₆ 16₂₅ 23_{10, 14, 22, 32, 33, 39} ინ. 5_{14, 29, 45, 45} 18_{29, 30}-ში.

მაგრამ ამის გვერდით ხშირია შემთხვევები, როდესაც სომხ. **ჯარ**-ს ნაცვლად ქართული ტექსტი „ბოროტს“ ხმარობს. მაგალითად:

„ნათესავი ბოროტი არს, სასწაულსა ითხოვს“ (ლკ. 11₂₉).

აჳქ ჯარ ჳ ჳჳან ჩნჳრს

ჴყ ᳖ენაბ ანთჴ ᳖ენაბ პოთჴრბ ჰთთჳ თჴმთენჯ ჴჴრქ

ასევე: მთ. 5_{39, 45} 6₂₃ 12_{35, 45} 15_{19, 23} 22₁₀ ლკ. 6₂₂ ინ. 7₇ 18_{23, 23}.

არის საწინააღმდეგო შემთხვევებიც, როდესაც ქართულ ტექსტში დგას „ძვრი“, ხოლო სომხური ტექსტი შესაბამის ადგილებში სხვა სიტყვებს იძლევა (ინ. მთ. 5₂₆ 9₃₉).

7. ჳემმარიტი—**ჯამარქა²**

¹ პროფ. ი. ლ. აბულაძის აზრით ქართ. „ძვრი“ კავშირშია სომხ. **ჯარ**-თან, რადგანაც აქ ჩვენ წინაშეა ფონეტიკურად და სემანტიკურად სრული შესატყვისობა (დასახ. ნაშრ., გვ. 0110). სომხ. **ჯარჯარ**-ძვრძვრად-ს (იქვე, გვ. 0108). აქ ჩვენ „უცნობი მომდინარეობის სიტყვასთან“ უნდა გვეთანდეს საქმე (ინ. იქვე).

² ი. ლ. აბულაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 0108. აქარიანს ეს სიტყვა ქართულში სომხურიდან ნასესხებად მიაჩნია.

აქაც მეტად ხშირია ტექსტობრივი შეხვედრა; მაგალითად:

„ჭეშმარიტ არს წამებად მისი“ (ინ. 21₂₄).

აღმარებაჲ ძეგლიჲნი უირა

აღმარებაჲ აბთონჲ მარტვილჲ ზესთ

ასევე მთ. 22_{16, 16} მკ. 12_{14, 14, 32} ლკ. 1_{3, 4} 16₁₁ 20₂₁ ინ. 1_{9, 14, 17} 3_{21, 33} 4_{23, 23, 24, 37, 42} 5_{31, 32, 33} 6_{14, 32, 55, 55} 7_{18, 28, 40} 8_{13, 14, 16, 17, 26, 31, 32, 32} 8_{26, 40, 44, 44, 45, 46} 10₄₁ 14_{6, 17} 15_{1, 26} 16_{7, 13, 13} 17_{3, 8, 17, 17, 19} 18_{37, 37, 38} 19_{35, 35}

მაგრამ არის შემთხვევები (აგრეთვე საკმაოდ მრავალრიცხოვანი), როდესაც აღიშის ტექსტის „ჭეშმარიტის“ შესაბამისად სომხური ტექსტი სხვა სიტყვებს ხმარობს: *არღარს* (მთ. 14₃₃ 26₇₃ 27₅₄ მკ. 14₇₀ 15₃₉ ლკ. 4₂₃ 9₂₇ 21₃ ინ. 1₄₇), *სთიღიღიქიანი*, *სთიყ* (მკ. 5₃₃ ლკ. 22₅₉).

8. ჯერკუალი—*ჯარ*¹

გვაქვს ტექსტობრივი შეხვედრებიც: მთ. 7_{17, 17, 18, 18} 12_{33, 33}; მაგრამ ქართ. „ჯერკუალის“ შესატყვისად სომხურ ტექსტში მთ. 13₄₈-ში ვკითხულობთ *სითთან*-ს, ხოლო ინ. 2₁₀-ში კი *კიიქ*-ს.

9. ჰამბავი—*ჰამრალ*²

თავს იჩენს ტექსტობრივი თანხედენილობაც, მაგალითად:

„განწდა ჰამბავი ესე“ (მთ. 9₂₆).

სე ჰამრალს აკა

აღმარებაჲ აბთონჲ აგრ. ლკ. 4₁₄

მაგრამ რიგ შემთხვევებში სომხ. *ჰამრალ*-ს აღიშის ტექსტში სხვა ძირიდან ნაწარმოები სიტყვები შეესაბამება: მაგალითად: „სიტყუა“: „განი-თქუა სიტყუა ესე“ (მთ. 28₁₅).

სე ჰამრალს აკა

აბრეთვე აგმა: „არაჲმს გესმოდის თქუნ... ემად წყობისაჲ“ (მკ. 13₇).

კორძამ რჩენდ... ჰამრალს აკათხრავი

მთაჲ მამაბათე... აბიბჲ პილმთა

აგრ. მთ. 24₆ არის პირუტყვი: ქართულშია „ჰამბავი“, სომხურში კი სხვა სიტყვა; მაგალითად—*არღარს*: „მომოეფინებოდა ჰამბავი მისი“ (ლკ. 4₃₇).

სრქსაკრ არღარს აღმარებაჲ

*აბრეთვე—*არღარს*: „განწდა ჰამბავი ესე მისი“ (მკ. 1₂₈)*

სე არღარს უირა

არღარს აბთონჲ

არღარს აბთონჲ აგრეთვე. მთ. 4₂₄ 14₁.

3) ტექსტობრივი მოსალოდნელი ქართულ-სომხური სავარაუდო ხმარების სიტყვები

ა) ქართულშია, სომხურში კი არა

ა) ბერძნული მომდინარეობის სიტყვები

1. ბალანტი—*არღარს*—*ბალანტი*

სომხურ ტექსტშია *არღარს*, ბერძნულში კი *ბალანტი* (ლკ. 10₄ 22_{35, 36}).

¹ სომხ. *ჯარ* პროფ. ილ. აბულაძის აზრით კავშირშია ქართ. ძვრ-თან, ხოლო შინა წრიდან კი „ჯვრ“—„ჯერკუალ“—თან, რადგანაც აქ თავს იჩენს სრული ფონეტიკური და სემანტიკური შესატყვისობა (დასახ. ნაშრ., გვ. 0110).

² ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 0108. აქ არიან სომხურიდან ნასესხებად მიანიხ.

2. კერმა—*ღერძია*—*ჯერძა*

მკ. 12₄₁ (სომხურშია—*აღერძა*; ბერძნულში—*ჯაღაჯა*).

ინ. 2₁₄ (სომხურშია—*ღერძა*, ბერძნულში—*ჯერძა*).

3. სატირი—*სათხერ*—*თათხერ*

მთ. 20_{2, 9, 13} ლკ. 15₈. არც სომხური და არც ბერძნული ტექსტი ამ ადგილებში ფონეტიკურად შესაბამის სიტყვებს არ ხმარობს.

4. სტოა—*სთოკა*—*თთოა*

ინ. 10₂₃ (სომხურშია—*სტოა*, ბერძნულში—*თთოა*).

5. სუდარი—*სულყარ*—*თთბჯარი*

ლკ. 19₂₀ ინ. 11₄₄ (სომხურშია—*სულყარ*; ბერძნულში—*თთბჯარი*).

6. სფვრიდი—*სფლქლქ*—*თთარც*

მთ. 15₁₇ (სომხურშია—*სფლქლქ*, ბერძნულში—*თთარც*).

ბ) ირანულიდან მომდინარეები

1. ბოროტი, ბოროტება—*ბორთა*, *ბორთაღერძა*—ფალ. *bar.

სომხურშია: *ზარ*, *ზარაჯარ* და სხვა ამ ძირიდან ნაწარმოები სიტყვები (მთ. 5_{39, 45} 6_{13, 23} 12_{35, 35, 45} 15_{19, 19, 22} 22₁₀ მკ. 7₂₂ ლკ. 3₁₉ 6_{9, 22} 11_{26, 53} ინ. 3_{19, 20} 7₇ 17₁₅ 18_{23, 23}), *ზღარა* (მთ. 14₃₅ ლკ. 5₃₁).

2. ვეშაბი—*ღერძა*—ფალ. *vəšāp

მთ. 12₃₀ (სომხურშია—*ღერძა*), ბერძნულში *ჯერძა* დგას).

3. კოლტი—*ღერძა*—ფალ. *kot

სომხურშია—*ღერძა* (მთ. 8_{30, 31, 32, 32} მკ. 5_{11, 13} ლკ. 8_{32, 33}).

4. ლაშქარი—*ღერძა*—ფალ. *laškar

ლკ. 19₄₃

5. მეოსანი—*ღერძა*—ფალ. *gōsān

მთ. 9₂₃ (სომხურშია—*ღერძა*).

6. როჭიკი—*ღერძა*—ფალ. *ročik

ქართული ტექსტის „როჭიკის“ შესატყვისად სომხურში გვაქვს: *ღერძა*—*ღერძა* (მთ. 24₄₅) და—*ღერძა* (ლკ. 3₁₄).

7. სანდალი—*ღერძა*—ფალ. sandal

მკ. 6₉ (სომხურშია—*ღერძა*, ბერძნულში *თთბჯარი*).

8. ტავარი—*ღერძა*—ფალ. tagār

სომხურშია: *ღერძა* (მკ. 12₄ და მთ. 21₃₃).

9. ჯაბუკი—*ღერძა*—ფალ. čāpūk

სომხურშია: *ღერძა* (მთ. 19_{20, 22}), *ღერძა* (მკ. 10₂₀), *ღერძა*—*ღერძა* (მკ. 14_{51, 51} 16₅).

გ) სემიტურიდან მომდინარეები

1. ბასრობა—*ღერძა*—სირ. basir

სომხურშია: *ღერძა* (მთ. 26_{65, 65} 27₃₉ მკ. 14₆₄ ინ. 9₂₃), *ღერძა*—*ღერძა* (მკ. 15₂₀), *ღერძა* (ლკ. 23₁₁). ასევე ლკ. 8₅₃-შიც ადიშის ტექსტის „ბასრობა“-ს სომხურ ტექსტში ფონეტიკურად შესაბამისი სიტყვა არ მოგვაქვს.

¹ თავისთავად ესეც საერთო ხმარების სიტყვაა—შდრ. ქართ. კმტი.

2. მეხარბე—*խარբე*—სირ. *xarbā*¹

მკ. 6₂₇ (სომხურშია—*ყარხა*).

დ) სომხურიდან მომდინარეანი

1. სასტიკი—*სასატიქ*

(ლკ. 19_{21, 22}) სომხურშია—*სასაძარსქ*

ე) ძარბთულ-ძარბთველური ენებიდან სომხურში შესული სიტყვები

1. ბაკი—*բակ*²

ინ. 10₁₆ (სომხურშია—*ყარხა*).

2. ვარდნა—*վարձան*³

მთ. 4₉ 5_{29, 30} 10₂₉ 13_{4, 5, 7, 8} 17_{6, 15} 18_{6, 8, 9, 26, 29} 21₂₁ 26₃₉ მკ. 4_{4, 5} 9₄₂
 ლკ. 2₂₁ 5₁₂ 8_{5, 6, 7, 8, 14} 10₃₆ 16₂₁ 17_{2, 16} ინ. 12₄₂ 15₆ 21₇. სომხური ტექსტი
 არც ერთგან ფონეტიკურად შესაბამის სიტყვას არ ხმარობს.

3. უნჯ-ძირის სიტყვები (საუნჯე და სხვა).

სომხურშია: *ყარხა* (მთ. 2₁₁ 12_{35, 35} 13₄₄ ლკ. 12_{21, 34} 18₂₂), *ჯოსძარან*

(მთ. 3₁₂ 6₂₆ 13₃₀ 24₂₆ ლკ. 3₁₇ 12_{3, 18, 24}), *ახნასქ* (მთ. 6₆) და *ჰამძარსქ*
 ლკ. 12₁₉).

4. წესი—*ჭէս*

სომხურშია *არძან* (მკ. 13₄ ინ. 5₁₀ 18₃₁), *ღარღსქ* (ლკ. 7₈), *აყღარათ*
 (ლკ. 23₄₁).

ვ) უცხოური მომდინარეობის სიტყვები

1. აზნაური—*აզნაჩ*⁴

მთ. 17₂₆ (სომხურშია *აყათ*).

2. ბრწყინვა—*բրձանայ*⁵

სომხურშია: *აკლსქსქსქ* (მთ. 17₂), *ქაკლსქ* (მთ. 24₂₇).

ქაკლან (მკ. 9₃), *კაკანთაქსქსქ* (ლკ. 2₃₂ 16₁₉), *ქაკლათასქსქ* (ლკ. 17₂₄)
ღლსლარ (ლკ. 24₄). ასევე სხვა ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვებს იძლევა სომ-
 ხური ტექსტი ქართ. „ბრწყინვის“ შესაბამისად კიდევ: მთ. 4₁₆ 13₄₃ 24₂₇ მკ.
 4₈ ლკ. 2₉ 17₂₄-ში.

3. დანაკ—*դան, դანასქ*

ლკ 22₃₈ (სომხურშია *სარ*).

4. ერდო—*երդ*

(მთ. 10₂₇ 24₁₇ მკ. 13₁₅ ლკ. 5₁₉ 12₃ 17₃₁ (სომხურშია *თარ*).

5. უტევანი—*վտվան*

მთ. 14₂₄ (სომხურშია *საყარსქ*),

6. ფოლოცი—*փուլց*

ლკ. 14₂₃ (სომხურშია *ვანსქ*).

7. ყრმა—*կորով*⁶

¹ H. Hübschmann. დასახ. ნაშრ., გვ. 304.

² ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 0105.

³ იქვე, გვ. 0106.

⁴ იქვე, გვ. 0109.

⁵ იქვე, გვ. 0108, 0110.

⁶ იქვე, გვ. 0110.

სომხურშია *მანოსკ* (მთ. 2_{8, 9, 11, 13, 13, 14, 16, 20, 20, 21} 8_{6, 8, 13} 11₁₆ 14₂₁
15₃₈ 18_{2, 3, 4, 5} 19_{13, 14, 20} მკ. 5_{39, 40, 40, 41} 7_{28, 32} 9_{21, 24, 36, 37} 10_{13, 15} ლქ. 1_{41, 44, 59, 66, 76, 80} 2_{12, 16} 2_{17, 27, 40, 43} 7₃₂ 8_{51, 52, 54} 9_{42, 47, 48} 10₂₁ 11₇ 18_{15, 16, 17, 21}
ინ. 4_{49, 51} 16₂₁ 21_{5, 18}). ერთ ადგილას კიდევ სომხური ტექსტი *ყათანსაკ*-ს
ხმარობს (ინ. 6₉).

2. შფოთი—*ჭიქქ*¹

სომხურშია: *ამციხ* (მთ. 9₂₃), *ყრაყილ* (ლქ. 10₄₁), *სიოიქი* (მკ. 5₃₉
ლქ. 21₉).

ბ) სომხურშია, ძართულში კი არა²

ა) ირანულიდან მომდინარე სიტყვები

1. *ახაყან*—აეზანი ābzān

ქართულშია: ეზბაზი (ინ. 9₇), საბანელი (ინ. 5₇).

2. *ბარა*—ბოროტი—ფალ. * bar

ქართულშია: კეთროვანი (მთ. 8₄ 10₈ ლქ. 4₂₇ 5_{12, 13} 7₂₂), განბოკლებუ-
ლი (მთ. 8₂ 11₅ 26₆ მკ. 1₄₀ 14₃ ლქ. 1_{7, 18}).

3. *განჯ*—განძი—ფალ. ganj

ქართულშია: საუნჯე (მთ. 2₁₁ 12_{35, 35} 13₄₄ ლქ. 12_{21, 34} 18₂₂), საფასე
(მთ. 6₂₀ 13₃₂ 19₂₄ მკ. 10₂₁ ლქ. 12₃₃ ინ. 8₂₀), შესაწირავი (მკ. 12₄₃), ფასის
შესაწირავი (მკ. 12₄₁)...

4. *გუშაკ*—გუშაგი—ფალ. gūšak

ინ. 11₅₇ (ქართულშია „თქმა“).

5. *დევი*—დევი—dēv

ქართულში ყველგან არის „ეშმაკი“ (მთ. 7₂₂ 8₃₁ 9₃₄ 10₈ 11₁₈ 12_{24, 28}
17₁₇ მკ. 1_{34, 34, 39} 3_{15, 22} 5₁₅ 6₁₃ 7_{26, 29} 9₃₈ ლქ. 4_{35, 41} 7₃₃ 8_{2, 27, 29, 30, 33, 35, 38}
9_{1, 49} 10₁₇ 11_{14, 15, 18, 11, 19, 20} 13₃₂ ინ. 7₂₀ 8_{48, 49, 52} 10_{20, 21}).

6. *ზარაგ*—კრაქი—ფალ. * zārāg

ქართულშია „სანთელი“ (მთ. 5₁₅ 6₂₂ მკ. 4₂₁ ლქ. 8₁₆ 11_{33, 34, 36} 12₃₅ 15₈
ინ. 5₃₅).

7. *სრა*—სრა—ფალ. * srah

ქართულშია: „ეზო“ (ინ. 5₉), „სტოა“ (ინ. 10₂₃, ბერძნულში *στοά*).

8. *ვარდა*—ვართაპეტი—ძვ. სპარს., ფალ. * varda

ქართულშია „მოძღვარი“ (მთ. 19₁₆ მკ. 5₃₅ 6₂).

9. *ვინას*—უნასი—ფალ. vinās

ქართულშია „მიზეზი“ (მთ. 19₃), „ვენება“ (ლქ. 4₃₅), „ბრალი“ (მთ. 19₁₀
27₃₇ ლქ. 23_{14, 22} ინ. 9_{2, 3} 19_{4, 6}).

10. *ტაქტაკ*—ტახტი—ფალ. tāxtak

ქართულშია „ფიცარი“ (ლქ. 1₆₃ ინ. 19_{19, 20}).

ბ) სემიტურიდან მომდინარეანი

1. *მაგალი*—მანგალი—სირ. maggala

ქართულშია „მღელი“ (მკ. 4₂₉).

¹ ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 0108.

² ამ ფაქტში შეტანილი რიგი სიტყვები მხოლოდ გვიანდელ ქართულ ძეგლებში იჩენს თავს და აქ ჩვენ სომხურიდან გვიანდელი სესხების მოვლენასთან გვაქვს საქმე. ასეთებია: გუშა-გი, ვართაპეტი, უნასი, ტახტი, ალქატი, არაკი, ერკემალი, მენჯი, მიამიტი, ჯან-...

2. *სათანაჲ*—სატანა—სირ. *sātānā*

ქართულშია „ეშმაკი“¹ (მთ. 12₂₆ მკ. 3₂₃, 26 4₁₅).

ბ) სომხურიდან მომდინარე სიტყვები

1. *აღებათ*—ალქატი

ქართულშია: „გლახაკი“ (მთ. 5₃ 19₂₁ 26₉, 11 მკ. 10₂₁ 14₅, 7 ლკ. 4₁₈ 6₃₀ 7₂₂ 14₁₃, 21 16₂₀, 22 18₂₂ 19₈ 21_{2,3} ინ. 12₅, 6, 8 13₂₉) „ჭირვეული“ (მთ. 11₅).

2. *აიას*—არაკი

ქართულშია „იგავი“ (მთ. 13₃, 10, 13, 18, 24, 31, 33, 35, 36, 53 15₁₅ 21₃₃, 45 22₁ 24₂₂ მკ. 3₂₃, 4₂, 10, 11, 13, 13, 30, 33, 34, 7₁₇ 12₁, 12 13₂₈ ლკ. 4₂₃ 5₃₆ 6₃₉ 8₉, 10, 11 12₁₆, 41 13₆ 14₇ 15₃ 16₂₅, 29 18₁, 9 20₉, 19 ინ. 10₆ 16₂₅, 29).

3. *აგბიქ*—არწივი

ქართულშია „ორბი“ (ლკ. 17₃₇).

4. *ათსან*—ატენი

ქართულშია „კრებული“ (მთ. 5₂₂ მკ. 13₉).

5. *ხრესმან*—ერკემალი

ქართულშია „ორით წლისაგებანი“ (მთ. 2₁₆).

6. *მქ*—მენჯი

ქართულშია „წელი“ (მკ. 1₆).

7. *მჩამჩათ*—მიამიტი

ქართულშია „უმანკო“ (მთ. 10₁₆).

8. *ჯანაქ*—ჯან

ქართულშია: „შურომა“ (მთ. 6₂₈ ლკ. 12₂₇), „ლუწა“ (ლკ. 13₂₄).

9. *სასიქ*—სასტიკი

ქართულშია: „ძლიერი“ (ინ. 6₁₈). სომხურში გვხვდება ამ ძირიდან ნაწარმოები ზმნაც—*სასიქ*, რომლის შესატყვისად ქართული ტექსტი „შერისხეა“-ს (მკ. 4₃₉ ლკ. 4₃₅, 39, 40 8₂₄ 9₄₁, 42, 55), „ბრძანება“-ს (ლკ. 4₃₆) ხმარობს.

10. *თიქ*—ტიკი

ქართულშია „თხიერი“ (მთ. 9₁₇, 17, 17, 17 მკ. 2₂₂, 22, 22, 22 ლკ. 5₃₇, 38).

დ) უცნობი მომდინარეობის სიტყვები

1. *ან*—ზარი

ქართულშია „შეშინება“ (მკ. 5₁₅).

2. *აიიე*—ფოლოცი

ქართულშია „უბანი“ (მკ. 11₄).

3. *კაქ*—კაზმვა²

ქართულშია „განკერვა“ (მთ. 4₂₁).

4. *ყარქ*—პარკი

ქართულშია „გუდა“ (მთ. 10₁₀ მკ. 6₈).

5. *სანსაქ*—სენაკი³

ქართულშია „საუნჯე“ (მთ. 6₆).

¹ თავისთავად ეს სიტყვაც ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვაა.

² ილ. აბუღაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 0109. აჭარაიანს ქართ. კაზმა, კაზმვა, აკაზმვა, დაკაზმა და სხვა სომხურიდან ნასესხებად მიაჩნია.

³ იქვე, გვ. 0108. აჭარაიანი ქართ. „სენაკს“ სომხურიდან ნასესხებ სიტყვად სთვლის.

რა შვიკლება ითქვას ამ მოტიანილი მასალის შესახებ

1. როგორც ვხედავთ, ადიშის ხელნაწერში საკმაოდ დიდი ოდენობითაა დაცული ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები. ამ სიტყვებში წარმოშობილობის თვალსაზრისით სულ სხვადასხვა წყაროდან მომდინარე სიტყვებთან ვვაქვს საქმე. არის: ბერძნულიდან, ირანულიდან, სემიტურიდან, სომხურიდან მომდინარე სიტყვები, ქართულ-ქართველური ენებიდან სომხურში შესული სიტყვები და ბოლოს უცნობი მომდინარეობის სიტყვები. ბუნებრივად არის საფიქრებელი, რომ უცხო (ბერძნულ-ირანულ-სემიტური) მომდინარეობის სიტყვათაგან ქართულს ყველა უშუალოდ პირველწყაროდან როდი ექნება შეთვისებული, არამედ რიგი მათგანი ქართულში სხვა ენის მეშვეობით, სომხური გზით, არის შემოსული, ხოლო სემიტური მომდინარეობის სიტყვათა ერთი ნაწილი—ბერძნული გზით. ეს გარემოება ადვილად ჩანდა ზემოთაც, სადაც ჩვენ მოგვყავდა პირველწყაროს ფორმების გვერდით მათი შესატყვისი სხვა ენის ფორმებიც.

მოყვანილი მაგალითებიდან ირკვევა, რომ ბერძნული მომდინარეობის სიტყვათა უდიდესი ნაწილი ქართულს უშუალოდ ბერძნულიდან აქვს შეთვისებული, როგორც ამას შეპირისპირება აჩვენა ერთის მხრივ ბერძნულ ფორმებთან და მეორე მხრით სომხურთან. ასეთი დაპირისპირებიდან მხოლოდ თითო-ორჯერ სიტყვა ჩანს, რომ შესაძლებელია ისინი ქართულში სომხური გზით იყვნენ შემოსულნი. ასე მაგალითად, ბგერითი შემადგენლობის მხრივ ქართული აგარაკი უფრო სომხურ ფორმას უჭერს მხარს, ვიდრე პირველწყაროს. ეს კი საშუალებას იძლევა ვიფიქროთ, რომ ეს ბერძნული მომდინარეობის სიტყვა ქართულს ბერძნულიდან კი არ უნდა ჰქონდეს უშუალოდ ნასესხები, არამედ სომხური გზით.

ასეთივე კუთხით თუ შევხედავთ ადიშის ოთხთავის ტექსტში დაცულ ირანული მომდინარეობის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვებს, შევნიშნავთ, რომ მათში ჩანს სიტყვათა ერთი ნაკადი, რომელიც ქართულში სომხური გზით უნდა იყოს შემოსული. ასე მაგალითად, ისეთი სიტყვები ჩვენი ნუსხისა, როგორიცაა: ამბოხი, ამპარტავანი, ასპარეზი, ბგერი, ბოროტი, ვაში, ჟამი, ურაკპარაკი ქართულს სომხური გზით უნდა ჰქონდეს ნასესხები, რაკი ბგერითი შემადგენლობის მხრით ქართული ფორმები მხარს უჭერს უფრო ამ სიტყვების სომხურ სახეს, ვიდრე პირველწყაროსას, ან პირველწყაროდან მომდინარე სხვა რომელიმე უცხო ენის ფორმებს.

მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილ სიტყვებში გვხვდება ისეთებიც, რომელთა ქართული სახე უცვლელად იმეორებს სომხურთან ერთად ირანულის შესაბამის ფორმებს (მაგ.: გრივი, გუნდი, დანგი, ვაქარი, ვეშაპი, მარი, როჭიკი, სანდალი, სპეტაკი, ტავარი, ტანჯვა). ასეთი სახის შემთხვევებში, როგორც ფიქრობენ¹, სავსებით შესაძლებელია, რომ ფალაურიდან ქართულის მიერ უშუალო სესხებასთან გვექონდეს საქმე, თუკი სხვა რაიმე დამაბრკოლებელი გარემოება არ იჩენს საამისოდ თავს². სესხების გზებზე მსჯელობისას ამავე სახის მდგომარეობასთან ვვაქვს საქმე, როდესაც ამა თუ იმ სიტყვის ქართული ფორმა მცირეოდენ და ერთნაირ განსხვავებულობას აჩენს სომხურ და

¹ ი ილ. ა ბ ლ ა ძ ე, ქართული და სომხ. ლიტ. ურთიერთობა IX—X სს-ში, გვ. 090.

² დასახ. ნ. შ რ., გვ. 090.

ირანულ ფორმებთან მიმართებით (მაგ.: გუნდრუჟი, ვარშამაგი, იავარი, ლაშქარი, ჭაბუჯი).

ვხვდებით აგრეთვე შემთხვევებს, როდესაც ქართული ფორმა უფრო ახლო დგას ირანულთან, ვიდრე შესატყვის სომხურ ფორმასთან (ასეა მაგ., მგოსნის, ნოგვის, ნიშის, ტაძრის შემთხვევებში). ამ დროსაც სავსებით შესაძლებელია ქართულის მიერ ირანულიდან უშუალო სესხების ფაქტთან გვექონდეს საქმე¹.

მაინც, ეჭვს გარეშეა, რომ ყველა იმ გარემოების დროს, რომელთა მიმართაც აღვნიშნეთ ქართულის მიერ უშუალოდ ირანულიდან სესხების ფაქტის შესაძლებლობა, მართლა უშუალო სესხების მოვლენასთან შეიძლება არ გვექონდეს საქმე. კერძოდ, იმ კატეგორიის სიტყვები, რომელთა ქართული ფორმა ბგერითი შემადგენლობის მხრივ უცვლელად იმეორებს სომხურთან ერთად ირანულის შესატყვის ფორმას, უკვე ასეთი ფონეტიკური შესატყვისობის პრინციპით თანაბრად შეიძლება მომდინარეობდეს როგორც ირანულიდან, ისევე სომხურიდან; ასე, რომ ასეთ დროს ფონეტიკურ მხარეს თითქმის არაფერის თქმა არ ძალუძს საკითხის გადასაჭრელად. ბუნებრივია, რომ ამ სხვა საბუთების მოშველიება იქნება საჭირო.

ქართულში შემოსულ სემიტური (უმეტეს წილად სირიულ) მომდინარეობის სიტყვათა მიმართ ირკვევა, რომ მათი ერთი ნაწილი ქართულს სომხური გზით აქვს შეთვისებული, რაზედაც მიგვითითებს ბგერითი შემადგენლობაც ასეთი სიტყვებისა, რომელიც მხარს უჭერს სომხურ ფორმას, ვიდრე სირიულ (თუ სხვა სემიტურ) პირველწყაროს; აღსანიშნავია აგრეთვე ის გარემოება, რომ სემიტურ-სირიული წარმოშობის რიგი სიტყვები ქართულში ბერძნული ან ბერძნულის გავლითი გზითაც არის შეთვისებული. ასეთ შემთხვევასთან უნდა გვექონდეს საქმე ადიშის ხელნაწერში დაცული სემიტური მომდინარეობის რიგი სიტყვების მიმართაც. მაგალითად ბერძნულიდან აქვს ქართულს შეთვისებული: „ამენ“. „გეჰენია“—ბერძნულსაც და სომხურსაც სირიული გზით აქვს მიღებული, ამასთანავე სომხურს, როგორც ჩანს, ბერძნულიდან, ქართულს კი სომხურიდან. ასევე ბერძნული გზით უნდა ჰქონდეს ქართულს მიღებული ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: ბელზებული, მამონა, მანანა, მური, პასქა და სხვა.

2. ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ადიშის ხელნაწერით დაცულ ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკაში მხოლოდ ერთ, შედარებით მცირე, ნაწილს შეადგენს უშუალოდ სომხურიდან ანდა სომხურის გზით ქართულში შემოსული სიტყვების ნაკადი. მაგრამ ამ უკანასკნელი რიგის სიტყვების არსებობაც თავისთავად არაფერს ლაპარაკობს ქართული ტექსტის სომხურზე დამოკიდებულების შესახებ: ამ ტიპის სიტყვათა უდიდესი ნაკადი ქართულ ენას არა მწიგნობრული, არამედ ზეპირი გზით უნდა ჰქონდეს შეთვისებული. აქვე მოსატანია ის გარემოება, რომ ამა თუ იმ ქართულ ტექსტში სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვების არსებობა წარმოუდგენელია იმ გარემოების გარეშე, რომ მომხმარებელთა (მკითხველთა) იმ წრეს, რომლისათვისაც განკუთვნილი იყო ეს ქართული ძეგლი, ესმოდა ეს სიტყვები, წინააღმდეგ შემთხვევაში ავტორი (თუ მთარგმნელი) ასეთს სიტყვებს ვერ იხმარდა.

როგორც ცნობილია, არაბობამდე ქრისტიანული ხანის ქართული მწიგნობრობისა და ლიტერატურული შემოქმედების უმთავრეს კერას ქვემო ქართ-

¹ ი. ლ. აბულაძე, ქართული და სომხ. ლიტ. ურთიერთობა IX—X სს-ში, გვ. 090.

ლი (განსაკუთრებით მისი სამხრეთი კუთხეები) წარმოადგენდა. ამ ხანაში აქ ჩვენ ვხვდებით სომხურ მოსახლეობასა და სომხურ კულტურულ სამყაროსთან მჭიდრო ურთიერთობაში მყოფ მოსახლეობას¹. ამის გამო ამა თუ იმ ქართულ ნათარგმნ ძეგლში (ამჟამად ამ ტიპის ძეგლები გვაინტერესებს) სომხურთან საერთო ხმარების, ან თუნდაც უშუალოდ სომხურიდან ან სომხური გზით შემოსული სიტყვების უხვად არსებობა საეხებით შესაძლებელია, რომ შედეგი იყოს არა სომხურ ტექსტზე დამოკიდებულებისა, არამედ აქ თავს იჩენდეს მომხმარებელ-მკითხველთა სწორედ ასეთი წრის (სომხურ სამყაროსთან ახლო მდგომი წრის) არსებობის ფაქტი.

3. ადიშის ხელნაწერში დაცულ ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვების უდიდესი ნაწილი წარმოადგენს ძველ ქართულ ორიგინალურ თუ თარგმნით ძეგლებში მეტის-მეტად ხშირად ხმარებულ სიტყვებს. ჩვენს ძეგლში ისეთი სიტყვების არსებობა, როგორცაა: აგარაკი, ანგელოზი, ეკლესია, კეისარი, ლიტრა, მარგალიტი, მილიონი, ფსალმუნი (ბერძნული მომდინარეობისა), ამბოხი, ამპარტავანი, ასპარეზი, ბევრი, ბოროტი, გუნდი, იავარი, ლაშქარი, მგოსანი, მოგვ, ყამი, ტანჯვა, ტომი, ჭაბუკი, ჯოჯოხეთი (ირანული მომდინარეობისა), ამენ, ბასრობა, გეჰენია, ზეთი, პასქა, ქალაქი, შაფათი (სემიტური მომდინარეობისა), მართალი, მგელი, ხარკი, ჯურღმული, ჰასაკი (სომხური მომდინარეობისა), მუშაკი, პილენძი, საუნჯე (ქართველური ენებიდან სომხურში შესული სიტყვებიდან), ავაზაკი, აზნაური, ამბორი, ანგაჭრება, ბილწი, ველური, ყრმა, შფოთი, ქეშმარიტი, ჰამბავი (უცნობი მომდინარეობისა) და მრავალი სხვა, ცხადია, თავისთავად სრულიად არაფერს ლაპარაკობს რაიმე ტექსტობრივი დამოკიდებულების შესახებ.

4. მაგრამ ტექსტობრივი დამოკიდებულების საკითხებზე მსჯელობისას, ვფიქრობთ, უფრო მეტის მოცემა შეუძლია ისეთ ქართულ-სომხურ საერთო ხმარების სიტყვებს, რომლებიც ჯერჯერობით მარტო ჩვენი ხელნაწერით არიან დამოწმებულნი ანდა (რამდენადაც ჩვენამდე მიღწეული ძეგლების მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ) შედარებით უფრო იშვიათი ხმარებისანი არიან ძველ ქართულ სამწერლო ენაში. ადიშის ხელნაწერში ასეთი სიტყვების არსებობა, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო ბევრის მთქმელია ისეთ შემთხვევებში, როდესაც სომხური ტექსტის შესატყვის ადგილას ამავე ძირის სიტყვას ვხვდებით. ამ სახის სიტყვებად შეიძლება ჩაითვალოს ადიშის ხელნაწერში დაცული: ბალარჯობა, დანგი, ვარშამავი, პარი, რეზი, სტევი, ტაკუკი, შიში, ჩოროროდი². ამ სიტყვათა უდიდესი ნაწილი (ბალარჯობა, დანგი, ვარშამავი, პარი, სტევი, ტაკუკი, ჩოროროდი) ადიშის გარდა დაცულია სხვა ძველ ქართულ ტექსტებშიც, მაგრამ ესენი მაინც შედარებით უფრო იშვიათად ხმარებული ჩანან. ასე, რომ, ვფიქრობთ, მათი ხმარება ადიშის ხელნაწერში ძეგლის წარმოვლობის საკითხებზე მსჯელობისას უფრო მეტის მომცემია, ვიდრე ხმარება ისეთ ზემოჩამოთვლილი სიტყვებისა, როგორცაა: აგარაკი, ავაზაკი,

¹ ი. ლ. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 0104.

² სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსახრება, რომ ადიშის „ჩოროროდი“ ბევრი არაფრის მთქმელია ადიშის ტექსტის სომხური წარმომავლობის სასარგებლოდ: სახეზეა, ჯერ ერთი, ფორმის მიხედვით მნიშვნელოვანი განსხვავება (ადიშის „ჩოროროდი“ სომხ. „ჩორორადაპეტ“-ის ნაცვლად) და, მეორეც, საყურადღებოა, რომ ეს სიტყვა ქართულში შემოსული ყოფილა სამხრეთ საქართველოს გარკვეულ წრეებში და მოუთხოვია მოქალაქობრივი უფლებები ისე, რომ თანამდებობის აღწინაშეს ტერმინიდან საკუთარ სახელად გადასცემულა: ცნობილია მთელი რიგი ქართველ წარჩინებულთა, რომელთაც ეწოდება: „ჩოროჭდი“ და „ჩორდენელი“ (იხ. თ. ჟორდანია, ქრონიკები II, 108, 110).

ამბოხი, ამპარტავანი და სხვა ასეთების, მეტადრე, როდესაც ტექსტუალურ შეხვედრებთან გვაქვს საქმე. ზემოჩამოთვლილ სიტყვებში საქმე გვაქვს ქართულ-სომხურ ტექსტობრივი შეხვედრის თვალსაზრისით ან ისეთ სიტყვებთან, რომლებიც ქართულსა და სომხურ ტექსტებში მუდამ თანხვედნილად არიან წარმოდგენილი (ბალარჯობა, პარი, რეზი, ტაკუკი), ანდა ისეთ სიტყვებთან, რომლებიც ქართულსა და სომხურ ტექსტებში ალაგ-ალაგ არიან თანხვედნილად წარმოდგენილი (ვარშამაგი, სტევი, შიში, ჩოროროდი—იხ. ზემოთ).

ამასთანავე ეს ფაქტი უფრო მეტი მნიშვნელობისაა იმ გარემოების გამო, რომ იმ ადგილებში, სადაც ადიშის ხელნაწერის ლექსიკა ასეთ მნიშვნელოვან სიახლოვეს იჩენს სომხური ტექსტის ლექსიკასთან, ქართული ოთხთავის სხვა ხელნაწერები ჩვეულებრივ. სხვა ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვებს იძლევიან:

ადგილი	სომხური	ადიში	ოთხთავის სხვა ქართული ხელნაწერები (V—ველგატა, A—ოპიზის, B—ტბეთის, D—ჯრუჭის, E—პარხლის, X—ხანმეტი ლექციონარი, V—ივ. ჯავახიშვილის მიერ გამოცემული ხანმეტი სახარების ფრაგმენტები).
მთ. 26 ₁₇ მკ. 14 ₁₂	რადარჯახერე	ბალარჯობა	V ABDE უტომოგბა (ბერძნ. <i>ἄνταμος</i>) V AB ასარი (ბერძნ. <i>ἀσάραιον</i>)
მთ. 5 ₂₆ ინ. 20 ₇	ყანოქ ქარეჟამასქ	დანგი ვარშამაგი	V DEX სუღარი (ბერძნ. <i>συνδραμοίον</i>)
ლკ. 15 ₂₅ ინ. 11 ₁₄	ყარ ხერქ	პარი რეზი	V DEY განცხრომა V ABDE სახუეველი
მკ. 1 ₆ ინ. 2 _{6, 7}	აოს ქასიკქ	სტევი ტაკუკი	V ABDE თმა V DE სარწყული
მთ. 26 ₇ მკ. 14 ₃	ჯჩ	შიში	V ABDE ალაბასტრი (ბერძნ. <i>ἀλαβάστρις</i>)
მთ. 14 ₁	ჯირიციყასა	ჩოროროდი	V ABDE ოთხთა სამთავროთა მთავარი

ამას გარდა ხაზი უნდა გაესვას ისეთ შემთხვევებსაც, როდესაც ადიშის ხელნაწერი იძლევა ძველ ქართულ ძეგლებში საერთოდ იშვიათად ხმარებულ ქართულ-სომხურ საერთო ხმარების სიტყვებს, თუმცა ოთხთავის სომხური ტექსტის შესატყვის ადგილებში ჩვენ ამ ძირის სიტყვებს არ ვხვდებით. ეს ფაქტი, ცხადია, უფრო მეტი მნიშვნელობისაა, მაშინ, როდესაც ოთხთავის სხვა ქართული ხელნაწერები ამ ადგილებში სხვა სიტყვას იძლევიან. ასეთი მოვლენა იჩენს თავს, მაგ., ადიშის ხელნაწერის „ტავარის“ და „მეხარბეს“ შემთხვევაში.

ასეთ შემთხვევებში, ვფიქრობთ, არ არის გამორიცხული, რომ თუ მართლა ადიშის რედაქცია სომხურ ტექსტთან დამოკიდებულებაში იმყოფება,

აქ თავს იჩენდეს ოთხთავის რომელიმე სომხური, ჩვენამდე არ მოღწეული, რედაქციის გავლენა.

ადგილი	ადიში	ოთხთავის სხვა ქართ. ხელნაწერები
მკ. 12 ₁	ტაგარი	V A B Д E საწინებელი
მკ. 6 ₂₇	მეხარბე	V A B Д E მეგრამღ

აქვე შეიძლება ყურადღება მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ აქ ჩვენ მიერ აღნიშნულ შემთხვევებში, სადაც ლექსიკის სფეროში ადიშის ტექსტი ასე თუ ისე მნიშვნელოვან სიახლოვეს ამჟღავნებს ოთხთავის სომხურ ტექსტთან, არც ერთი არ მოხვდა ლუკას სახარების იმ ნაწილიდან (3₉—15₇ და 17₂₅—23₂), რომელიც ადიშის ძირითადი ტექსტისაგან რედაქციულად განსხვავებულ, „პროტოვულგატას“ (ჯრუჟ-პარხლის ხელნაწერებით წარმოდგენილი ოთხთავის) ტიპის ტექსტს წარმოადგენს.

5. ყურადღების ღირსია აგრეთვე ის გარემოება, რომ ლექსიკის სფეროში ადიშის ტექსტი მეტ ლტოლვას იჩენს სომხურთან საერთო ხმარების სიტყვათა მოცემისაკენ, ვიდრე ოთხთავის სხვა ძველი ქართული ხელნაწერების ტექსტი. ჩვენ შევუდარეთ ადიშის ტექსტის ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკა ცალ-ცალკე: ვულგატას, ტბეთის, ოპიზის, ჯრუჟის, პარხლის, ხანმეტი ლექციონარისა და ხანმეტი სახარების სხვა გამოცემული ფრაგმენტების ლექსიკას, რის შედეგადაც შეგვიძლია მივუთითოთ რამდენიმე ათეულ ისეთ შემთხვევაზე, როდესაც ადიშის ტექსტი და სომხური ოთხთავი ერთი და იგივე ძირის სიტყვას ხმარობს, მაშინ როდესაც ოთხთავის სხვა ძველი ქართული ხელნაწერები ამ ადგილებში სხვა ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვებს გვაწვდიან. ამასთანავე საინტერესოა ისიც, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ საესებით ცალ-ცალკე ვუდარებდით ადიშის ლექსიკას ვულგატას, ტბეთის, ოპიზის, ჯრუჟის, პარხლის და სხვა ხელნაწერების ლექსიკას და რაიმე დაჯგუფება-გაერთიანებებისაკენ არ მივისწრაფოდით, აღმოჩნდა, რომ ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსიკის სფეროში ეს დასახელებული ხელნაწერები უპირისპირდება ადიშის ტექსტს, როგორც ერთი მთლიანი რამ: ჩვეულებრივ, შემთხვევათა უდიდეს ნაწილში. იქ, სადაც ადიშის ტექსტი და სომხური ტექსტი ლექსიკურ შეხვედრებს გვიჩვენებს (ე. ი. ერთი და იგივე ძირის სიტყვას ხმარობს), ხოლო ოთხთავის რომელიმე სხვა ძვ. ქართ. ხელნაწერი კი სხვა სიტყვას იძლევა, ამავე სიტყვას იძლევიან სხვა დანარჩენი ძვ. ქართ. ხელნაწერებიც. ასე მაგალითად, მთ. 6₉-ში ადიში ხმარობს „ურაკპარაკს“ სომხ. ტექსტის ამავე ძირის სიტყვის—*რպაკარაკ*-ის შესაბამისად, ქართული ვულგატა, ტბეთის, ოპიზის, ჯრუჟისა და პარხლის ხელნაწერები კი ამ ადგილას ყველანი „უბანს“ კითხულობენ, და სხვ. როგორც ზემოთ დავინახეთ, ასეთივე ვითარება იმ სიტყვების მიმართაც, სადაც ადიშის ტექსტი შედარებით მნიშვნელოვან სიახლოვეს ამჟღავნებს ოთხთავის სომხურ ტექსტთან (ბალარჯობა, დანგი, ვარშამაგი, პარი, რეზი, სტევი, ტაკუკი, შიში, ჩოროროდი). ეს ფაქტი გარკვეული რამის მოქმედი წარმომავლობის საკითხისათვისაც, მაგრამ უფრო ბევრის მოქმედი იგი ალბათ რედაქციუ-

ლობის თვალსაზრისით ქართული ოთხთავის სხვადასხვა ხელნაწერების და-
ჯგუფება-კლასიფიკაციისათვის.

რაკი, როგორც ვთქვით, ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ლექსი-
კის სფეროში აღიშის ტექსტთან მიმართებით სხვა ძვ. ქართ. ხელნაწერები
(ვულგატა, ტბეთის, ოზიზის, ჯრუჭის, პარხლის და სხვა) ერთნაირ განსხვავე-
ბებს გვიჩვენებენ, უპირისპირდებათ მას, როგორც ერთი მთლიანი რამ, ამი-
ტომაც ქვემოთმოყვანილ ცხრილში ჩვენ სწორედ ამ სახით ვიძლევიტ ჩვენი შე-
დარების შედეგებს. ამ ცხრილში ჩვენ აღვწვსხეთ ის შემთხვევები, როდესაც
ლექსიკის სფეროში აღიშის ტექსტი და ოთხთავის სომხური ტექსტი ტექსტო-
ბრივ შეხვედრას იძლევა (ერთი და იგივე ძირის სიტყვას ხმარობს), ხოლო
ოთხთავის სხვა ძვ. ქართ. ხელნაწერები კი სხვა სიტყვებს ხმარობენ¹.

ადგილი	სომხური	აღიშ	ოთხთავის სხვა ძვ. ქართ. ხელნაწერები (V—ვულგატა, A— ოზიზის, B—ტბეთის, D—ჯრუჭის, E— პარხლის, X—ხანმეტი ლექციონარი, Y— ივ. ჯავახიშვილის მიერ გამოც. ხანმეტი ტექსტები).
მთ. 13 ₃₁	<i>აყარასქ</i>	აგარაკი	V ABDE მტილი
მთ. 19 ₂₉	"	"	ABDE ქუყყანა
მთ. 24 ₄₀ მკ. 15 ₂₁	"	"	V ABDE ველი
ლკ. 15 ₂₅	"	"	V DEY ველი
მკ. 5 ₁₄	"	"	V ABDE დაბნები
მკ. 6 ₃₆	"	"	ABDE დაბნები V სოფელი V DE ერი
ინ. 5 ₁₃ 7 ₄₉	<i>ამრიქ</i>	ამბოხი	V DE
ლკ. 24 ₄₃ ინ. 6 ₁₉ 11 ₁₈	<i>აიყარქს/ყ</i>	ასპარეზი	V DE (აგრ. X მთ. 24 ₁₃) უტვანო
მთ. 24 ₁₅ მკ. 13 ₁₄	<i>აქიქ</i>	ბილწი	V ABDE საძაგელი
ლკ. 16 ₁₅	"	"	V DE საძაგელი
მკ. 7 ₁₅ 15 ⁷ 18 ⁷ 7 ⁷ 20 ⁷ 20 ⁷ 23	<i>აყიქს</i>	ბილწ-ძირი	V ABDE შეგინება
მთ. 13 ₃₃	<i>აქს</i>	გრივი	V ABDE საწყაული
ინ. 18 ₃	<i>აიანო</i>	გუნდი	V DE ერი
ინ. 18 ₁₂	"	"	V DE კრებული
მკ. 14 ₁₄	<i>ქანი</i>	ვანი	DE საყოფელი
ინ. 1 ₃₈ 39	"	„ვან“-ძირი	V DE ყოფა
მთ. 26 ₂ მკ. 14 ₁₂	<i>აასიქ</i>	ზატიკი	V ABDE ვნება

¹ ამ ცხრილში ჩვენ არ შევიტანეთ „ვან“-ძირის და აგრეთვე ზოგიერთი ასეთი მცირე მნიშვნელობის სიტყვათა ხმარების შემთხვევები.

ადგილი	სომხური	ადიში	ოთხთავის სხვა ძვ. ქართ. ხელნაწერები
მთ. 16 _{17, 18}	<i>კათიქ</i>	ზატიკი	ABDE ვნება V პასქა
ინ. 12 ₁	"	"	V DE ვნება
მთ. 26 ₁₉ ლქ. 2 ₄₁	"	"	V DE პასქა, პასექი
ინ. 11 _{55, 44} 13 ₁ 18 ₂₈ 19 ₁₄ 20 ₁₆			
ლქ. 16 ₁₉	<i>ქსნსკ</i>	ზეგეზი	V DE ბისონი (ბერძნ. βίσσοξ)
ინ. 20 ₁₆	<i>ქარცქანსქ</i>	თარგმანება	V DE რქქმევა X თქქმა (ხითქუმის)
მქ. 3 _{27, 27}	<i>ასარ</i>	იავარ (-ყოფა)	V DE გამოტყუენვა
ინ. 13 ₁₅	<i>კინჟ</i>	კონქი	V DE საბანელი
ინ. 4 ₁₈	<i>არცარ</i>	მართალი	V DE ჭეშმარიტი
ლქ. 16 ₆	<i>ძარ</i>	მარი	V DE საწნეხელი
მთ. 24 ₃₀	<i>ზუან</i>	ნიში	V ABDE სასწაული
მთ. 10 ₉ მქ. 6 ₈	<i>ყიქინჟ</i>	პილენძი	V ABDE რვალი
ინ. 2 ₁₅	"	"	V DE კერნა
ლქ. 13 ₁₁	<i>საქითაქ</i>	სპეტაკი	V DE ბრწყინვალე
მქ. 7 ₄	<i>სითიან</i>	სტამანი	AB ქუაბი
ინ. 7 ₂	<i>თარღარ</i>	ტალავრობა	V DE კარვობა
მთ. 8 ₆	<i>თანჯელ</i>	ტანჯვა	V ABDE გვემა
ლქ. 1 ₅₈	<i>თინამ</i>	ტომი	V DE ნათესავი
მთ. 6 ₅	<i>ურაყარაქ</i>	ურაკპარაკი	V ABDE უბანი
მთ. 18 ₂₄	<i>ქანჯარ</i>	ქანქარი	ABDE შანთი V ტალანტი
მთ. 9 ₄ 17 ₁₅ 27 ₂₃	<i>ჯარ</i>	ძვრი	V DE ბოროტი
მქ. 3 ₄ 7 _{10, 23}			
ლქ. 16 ₂₅ 23 ₂₂			
ინ. 5 ₂₉ 18 ₃₀			
მთ. 9 ₁₆ მქ. 2 ₂₁	"	"	V DE უფროჟსი
მქ. 2 ₂₁	"	"	DE უფროჟსი
ლქ. 23 _{10, 14}			
ინ. 5 ₄₅ 18 ₂₉	"	"	V DE შესმენა
ინ. 8 ₆	<i>ჯარჯარ</i>	ძვრძვრად	ABDE ძნიაღ V ფრიაღ
ლქ. 12 ₅₅	<i>ქიორჯაქ</i>	ხორჯაკი	V DE სიცხე
მთ. 7 _{17, 17, 18, 18} 7 _{18, 33, 33}	<i>ჯარ</i>	ჯერკუალი	V ABDE ხენეში

მაგრამ ასეთი ვითარება (როდესაც ადიში და სომხური ტექსტი ერთსა და იმავე ძირის სიტყვებს იძლევა, ოთხთავის სხვა ძვ. ქართული ხელნაწერები კი სხვა ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვებს ხმარობენ) როდია ერთადერთი და წესის სახით გატარებული: არის საწინააღმდეგო შემთხვევებიც, როდესაც, პირიქით, ოთხთავის ეს სხვა ძვ. ქართული ხელნაწერები უფრო მეტ სიახლოვეს იჩენენ ლექსიკის სფეროში სომხურ ტექსტთან, ვიდრე ადიშის ტექსტი. საილუსტრაციოდ შეიძლება რამდენიმე მაგალითი მოვიყვანოთ: 1) მკ. 11₂₇-სა და 12₃₅-ში V ABDE—და სომხური ტექსტი იძლევა „ტაძარ“-ს (*თაძარ*), ადიში კი „სამღდელო“-ს. 2) მთ. 8₂₉ 10₁₇ 23₃₄-სა და მკ. 5₇ 13₉-ში V ABDE და სომხური ტექსტი ხმარობს „ტანჯ“ (*თანჯ*)-ძირიდან ნაწარმოებ სიტყვებს, ადიში კი „გვემა“-ს. 3) მთ. 5₃₆-ში V ABDE კითხულობს: „განსპეტაკებად“. იგივე ძირის სიტყვა დგას სომხურშიც, ადიშში კია „განთეთრებად“. 4) მთ. 26₆-სა და მკ. 13₇-ში V DE ხმარობს „ამზავს“, ისევე, როგორც სომხური ტექსტი, მაშინ როდესაც ადიში სხვა სიტყვას იძლევა. 5) იგივე ითქმის მკ. 14_{44, 45}-ის „ამბორის“ და 6) მთ. 20_{1, 2, 8}-ის „მუშაკის“ შესახებ. 7) მთ. 3₄-ში ჯრუჰის ხელნაწერი, ისევე როგორც ოთხთავის სომხური ტექსტი, „სტეეს“ (*სთს*) ხმარობს, ადიშში კი ამ ადგილას იკითხება „თმა“. 8) მკ. 4₂₉-ში ადიში იძლევა „ნილუს“, მაშინ როდესაც ჯრუჰის, პარხლის ხელნაწერები, ქართული ვულგატა და სომხური ტექსტი „მანგალ“-ს (*მანგალ*) და ასე შემდეგ... მაინც, საჭიროა აღინიშნოს, რომ ასეთი ტიპის შემთხვევები უფრო მცირეა, ვიდრე წინა სახის შემთხვევები, ე. ი. ისეთები, როდესაც ადიშის ოთხთავი სხვა ძველ ქართულ ხელნაწერებთან მიმართებით უფრო მეტ სიახლოვეს აჩენს სომხურ ტექსტთან, მის ლექსიკასთან.

საინტერესოა, რომ ამ მეორე სახის შემთხვევებშიც თავს იჩენს ის ფაქტი, რომელიც აღვნიშნეთ წინა სახის მიმართ: ადიშის ტექსტის საპირისპიროდ სხვა ძველი ქართული ხელნაწერები ერთნაირ ჩვენებებს იძლევიან, უპირისპირდებიან ადიშის ტექსტს, როგორც ერთი მთლიანი რამ... ეს ფაქტი, როგორც ვთქვით, გარკვეული რამის მომცემია რედაქციულობის თვალსაზრისით ქართული ოთხთავის კვლევა-ძიებისას.

მაინც რისი მთქმელია ეს ორი სახის შემთხვევები? უმჯველია, რომ ისევე როგორც პირველი ტიპის შემთხვევები (იხ. ზემომოყვანილი ცხრილი) არ ლაპარაკობენ იმაზე, რომ აღნიშნულ ადგილებში შედგენდება აუცილებლად სომხურისადმი ადიშის ტექსტობრივი დამოკიდებულება, ასევე მეორე სახის შემთხვევები როდი ლაპარაკობენ იმაზე, რომ ამ ადგილებში ვულგატა, ტბეთის, ოპიზის, ჯრუჰის, პარხლის ხელნაწერების ტექსტი ოთხთავის სომხური ტექსტისაგან დამოკიდებულებას ამჟღავნებს. აქ, ჯერ ერთი, შეიძლება შემთხვევითობას ექნეს ადგილი და მეორეც, უმჯველია, რომ ოთხთავის ამა თუ იმ ქართული რედაქციის ლექსიკა განიცდის არა მარტო იმ უცხოური ტექსტის ლექსიკის გავლენას, რომლიდანაც იგი მომდინარეობს, არამედ აქ ხშირად თავს იჩენდა ალბათ ოთხთავის სხვა ქართული რედაქციების ლექსიკის გავლენაც, იმ რედაქციებისა, რომლებიც ხშირად განსხვავებულ წყაროდან მომდინარეობდნენ. ეს ფაქტი, უსათუოდ, გასათვალისწინებელია ქართული ოთხთავის ამა თუ იმ რედაქციის ლექსიკაზე მსჯელობისას: ასე რომ ვულგატა, ვთქვათ, რომელიც ამჟამად ბერძნულ წყაროზეა დამოკიდებული, ლექსიკაში (და სხვაშიც) შეიძლება აჩენდეს არა მარტო ბერძნიზმებს, არამედ

არმენიზმებსაც, რაც რიგ შემთხვევებში შეიძლება მოდიოდეს სომხურიდან მომდინარე ოთხთავის ამა თუ იმ ქართული რედაქციის გავლენიდან.

ამრიგად, თუკი შევაჯამებთ ყოველივე ზემოთქმულს, შეიძლება დავასკვნათ: 1. როგორც დავინახეთ, ადიშის ხელნაწერში საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები, მათ შორის კიდევ გვხვდება მხოლოდ ამ ძველით დამოწმებული ან საერთოდ ძველ ქართულ ძეგლებში იშვიათად ხმარებული ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვები (აღსანიშნავია ისიც, რომ ხშირად სომხური ტექსტი ამ ადგილებში იგივე ძირის სიტყვებს ხმარობს, ხოლო ოთხთავის სხვა ძველი ქართული ხელნაწერები კი სხვა სიტყვებს გვაწვდიან). 2. ქართულ-სომხური საერთო ხმარების სიტყვათა კარგა დიდი ნაწილი ადიშის ხელნაწერსა და სომხურ ტექსტში თანხედენილადაა წარმოდგენილი და 3. ადიშის ძირითადი ტექსტის ლექსიკა ოთხთავის სხვა ძველი ქართული ხელნაწერების ტექსტის ლექსიკასთან მიმართებით უფრო მეტ ლტოლვას იჩენს სომხურისაკენ (ხშირია ისეთი ადგილები, როდესაც ადიში და სომხური ტექსტი ერთსა და იმავე სიტყვას ხმარობს, ოთხთავის სხვა ქართული ხელნაწერების ტექსტი კი სხვა სიტყვას)—არ არის გამორიცხული, რომ ამაში თავს იჩენდეს ადიშის ოთხთავის ოთხთავის სომხურ ტექსტთან შეხების მოვლენა.

Е. И. ДОЧАНШВИЛИ

МАТЕРИАЛЫ К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ АДЫШСКОГО ЧЕТВЕРОГЛАВА

Резюме

В серии «Материалы по истории Грузии и Кавказа» (вып. 29, 1951 г.) нами опубликована статья об отношении композитов Адышского четвероглава к композитам армянского и греческого текстов Четвероглава. Данная статья является продолжением предпринятой нами работы, целью которой является публикация материалов по вопросу о происхождении Адышского четвероглава. Темой настоящего исследования является засвидетельствованная в большом количестве в Адышском Четвероглаве грузино-армянская общая лексика. В работе показаны точки соприкосновения в этой области между армянским текстом Четвероглава и текстов Адышского четвероглава.

მასალები კლასობრივი ბრძოლის ისტორიისათვის XVIII ს.
საქართველოს ძალაქმებში

(გორის ქეთხუდების საჩივარი)

საბუთი, რომელსაც ქვემოთ ვაქვეყნებთ, უკანასკნელ დრომდე, სანამ იგი ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადაეცემოდა, აკად. ივ. ჯავახიშვილის პირად არქივში ინახებოდა. ივ. ჯავახიშვილმა ამ დოკუმენტზე მიუთითა 1918 წელს თავის ცნობილ წერილში—„ქალაქები, საქალაქო წესწყობილება და ცხოვრების ვითარება საქართველოში XVII—XVIII სს.“¹; მაგრამ ივ. ჯავახიშვილი მაშინ დოკუმენტის შინაარსს არსებითად არ შეხებია და ამიტომაც იგი უკანასკნელ ხანებამდე მკვლევართათვის უცნობი დარჩა. საბუთი კი მრავალმხრივ არის საინტერესო.

დოკუმენტი წარმოადგენს გორის მოსახლეობის მიერ ერეკლე II-ისადმი წარდგენილ საჩივარს; იგი, როგორც ადრე ივ. ჯავახიშვილმა გაკვრით აღნიშნა, შედგენილია გორის ქეთხუდების მიერ. ეს კარგად ჩანს თვით „საჩივრის“ ერთი ადგილიდან: „ამილახორს ნიხართან საქმე არა აქვს, ქეთხუდისა არის. ჩვენ ნიხარში იცემულს ჯარიმს იღებს“, ე. ი. ჩვენგან, ქეთხუდებისგან, ნიხარშიცემულს ამილახორი აჯარიმებსო. აშკარაა, მთელი ეს საჩივარი ქალაქის მოსახლეობის ზედაფენის წარმომადგენლებს, ე. წ. „აღმორჩეულ მოქალაქეებს“, ანუ ქეთხუდებს შეუდგენიათ. მაგრამ, ქეთხუდები ამ შემთხვევაში გამოდიან გორის მთელი მოსახლეობის სახელით, საჩივრის შინაარსი სწორედ ამაზე მიგვითითებს... და ეს არცაა გასაკვირი: ქალაქის მოსახლეობა ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენელთა წინააღმდეგ ხშირად ერთიანი ფრონტით გამოდიოდა—ქალაქის მოსახლეობის ზედა და ქვედა ფენების ინტერესები ამ შემთხვევაში ერთიანდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ „საჩივარი“ შინაარსის მიხედვით მთელ მოსახლეობას ეკუთვნის, რაკი იგი ქეთხუდების მიერ არის შედგენილი, ჩვენ მას „გორის ქეთხუდების საჩივარი“ ვუწოდებთ. ამგვარადვე იხსენიებდა ამ დოკუმენტს ივ. ჯავახიშვილი.

„ქეთხუდების საჩივარი“ შედგენილია იესე ამილახორის გორში მოურავობის დროს. საჩივარი სწორედ მის წინააღმდეგ არის მიმართული. როგორც საბუთებიდან ირკვევა, იესე ამილახორი გორში მოურავად XVIII ს. 80—90-იან წლებში უნდა ყოფილიყო.

ერთი დოკუმენტიდან აშკარად ჩანს, რომ 1795 წ. იესე ამილახორი გარდაცვლილი იყო და გორის მოურავობა მის ძმისწულს ოთარ ამილახორს ჰქონდა. იმავე დოკუმენტიდან ჩანს აგრეთვე, რომ ოთარ ამილახორი გორის მოურავად სწორედ იესეს შემდეგ დაინიშნა².

¹ იხ. ჟურნ. „პრომეთე“, № 1, 1918, გვ. 35—61.

² საქ. ცენტ. საისტორიო არქივი, ფ. 227, საბ. 758.

ამრიგად, „ქეთხუდების საჩივარი“ 1795 წლამდე, მის ახლო დროს, არის შედგენილი.

*
*

„გორის ქეთხუდების საჩივარი“ მრავალ საინტერესო ცნობას იძლევა XVIII ს. მიწურულის გორის ეკონომიური მდგომარეობის შესახებ. მაგრამ იგი ჩვენ ამჟამად გვინტერესებს, როგორც კლასობრივი ბრძოლის ამსახველი დოკუმენტი და მხოლოდ ამ თვალსაზრისით შევხებით მას.

ფეოდალური საქართველოს ქალაქების მმართველობა მეფეთა მიერ დანიშნული პირების ხელში იყო. ქალაქის მოხელეებს,—როგორც ეს ჩვენ მიერ საგანგებოდ იქნა შესწავლილი¹,—მოურავებს, მელიქ-მამასახლისებს, ნაცვლებს და სხვებს სამეფო ხელისუფლება ჯამაგირს კი არ აძლევდა, არამედ ამა თუ იმ ქალაქის სხვადასხვა სახის შემოსავლიდან განსაზღვრულ ნაწილს. ასე რომ, ქალაქი თვით კვებავდა მეფის მოხელეებს... ქალაქის მოხელეთა გასტუმრების ამგვარი წესი ფართო გასაქანს აძლევდა მეფის მოხელეებს თვითნებობისა და მოსახლეობის გაუკითხავი ექსპლუატაციისათვის. რაც უფრო მეტი იქნებოდა ქალაქიდან მიღებული ამა თუ იმ სახის შემოსავალი—გამოსაღებები, ჯარიმა, ბაჟი და სხვ.—მით უფრო მეტი იყო ამა თუ იმ მოხელის სარგოც, გასამრჯელოც. ამიტომაც, ქალაქის შემოსავალზე მინდობილი მოხელეები ყოველნაირად ცდილობდნენ როგორმე გაეზარდათ ჯარიმების, ბაჟებისა და სხვათა რაოდენობა. ზოგჯერ კიდევ, მოხელეები საკუთარ გასამრჯელოდ მოსახლეობისაგან აშკარად მოითხოვდნენ გაცილებით უფრო მეტს, ვიდრე ეს ამა თუ იმ დებულებით, „გარიგების წიგნით“ იყო განსაზღვრული. ასე რომ, მეფეთა მიერ ქალაქებზე გამოსაკვებად მიჩენილი პირები, ქალაქის მოურავით სათავეში, ქალაქებს უყურებდნენ, როგორც პირადი გამდიდრების წყაროს, ქალაქის მოსახლეობას კიდევ ძარცვის ობიექტს.

ჩვენ არა ერთი დოკუმენტი მოგვეპოვება, რომელიც ქალაქის მოხელეთა თვითნებობაზე, მათ მიერ უკანონოდ წართმეულ ჯარიმებსა თუ გამოსაღებებზე მოგვითხრობს, მაგრამ მათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ჩვენ მიერ ქვემოთ გამოქვეყნებულ დოკუმენტს.

როგორც „საჩივრიდან“ ირკვევა, ქალაქის მოსახლეობის განუკითხავი ექსპლუატაციით განსაკუთრებით თავი გამოუჩენია ქ. გორის XVIII ს. 80—90-იან წლების მოურავს იესე ამილახორს. მას ქ. გორში მანამდე არარსებული გამოსაღებები დაუწესებია, ზოგი კიდევ ხელოვნურად გაუზრდია. ასე მაგ., თუკი გასამყრელო მანამდე 5 მინალთუნი იყო, დოკუმენტების სიტყვით, „ამან ჯერ თორმეტი მინალთუნი გახადა, ახლა თორმეტ თუმნათა გახადა“; ამის გარდა, ყოველ კოზლს თითო ურემი შეშა ბეგარად დაადვა; მოურავი, რათა თავისი შემოსავალი გაეზარდა, მოქალაქეებს უდანაშაულოდ აჯარიმებდა და ჯარიმის სახით სამ, ზოგჯერ ხუთ თუმანს ართმევდა. იგი ამითაც არ დაკმაყოფილებულა. ქალაქის საგადასახადო დავთარი, რომელიც გადასახადის გამწერ „ამორჩეულ მოქალაქეებს“ უნდა ჰქონოდა, მოურავს მათთვის წაურთმევია და სახლში შეუნახავს, რათა ვინცკერთამს მოუტანდა—გადასახადი შეემცირებინა, ხოლო ვისაც მტრობდა—მოემატებინა. მოურავი ითვისებ-

¹ მ. მესხია, მასალები ქართლ-კახეთის სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1948, ნ. 26, გვ. 019—024.

და მოსახლეობის უფასო შრომასაც: ქალაქის ხელოსნებს უფასოდ ართვეინებდა ბამბას, ფეიქრებს აქსოვინებდა, მღებრებს კი შეაღებინებდა. ამას გარდა, ქალაქის მოსახლეობა ვალდებული იყო მოურავისათვის, აგრეთვე უფასოდ, თივა მოეთიბა და საკუთარი ურმებით მისთვის წიეტანა. მოურავისაგან მოსვენება არ ჰქონდა გორელთა ხარებს, ურნებსა და მეურმეებს... მოურავს გამოსაღებები დაუწესებია ქალაქის მოსახლეობის ვენახებზე, ბაღებზე, ბოსტნებზე, ისე რომ მოქალაქეების ვენახი, ბაღი და ჭირნახული გორელებისა კი არ იყო, არამედ მოურავისა. მოურავის თვითნებობა იქამდეც მისულა, რომ ქალაქის მოედანიც კი მოუხნავს და თავისთვის ბოსტნად გაუკეთებია. მადაგახსნილი მოურავი ამითაც არ დაკმაყოფილებულა და გორელებისათვის „ყოველ ჭირსა და ლხინზე ძღვენის“ მირთმევაც დაუკისრებია. გორის მოსახლეობას, როგორც ჩანს, განსაკუთრებით აწუხებდა ის, რომ მოძალადე მოურავი თვით გორში იჯდა. მათი სიტყვით, არც ერთი „მოურავი აქამდე გორში არ მჯდარა“, ეს კი „თავს დაგვეჯდომია“ და მთელი უბედურებაც, ანუ, როგორც საბუთშია ნათქვამი—„ჭირი“, მოურავის „აქ (გორში, შ. მ.) დგომით დაგვემართაო“. როგორც ჩანს, ქალაქის განმგებელად დანიშნული მოხელის მუდმივად ქალაქში ყოფნა მოსახლეობისათვის უბედურების, ახალ-ახალი უკანონო სათხოვრებისა და ბეგარის მომტანი იყო.

გორის მოსახლეობის ძარცვაში მოურავს, როგორც ამავე დოკუმენტიდან ირკვევა, თანამონაწილეებიც ჰყავდა—გორის მამასახლისი და „მოურავის ბიჭები“. ქალაქის ასე უკანონო ძარცვაში „მამასახლისი შეჰყურია მოურავს ამხანაგათა“, მოურავი „თავს დაგვეჯდომია, მამასახლისი კი ბოლოსო“—აცხადებდნენ გორელები. „მოურავის ბიჭები“ კი დუქნებს ამტვრევდნენ, მედუქნეებს იტაცებდნენ და შემდეგ თავს გამოასყიდვინებდნენ. მოურავმა, მამასახლისმა და მათ თანაშემწეებმა გორში ხალხი ისე ააწიოკეს, რომ „მაგათი შიშით ბაზარში ასნაფებიც (ხელოსანთა და ვაჭართა ამქრები, შ. მ.) ველარ დამდგარანო“.

ისედაც მძიმე საბატონო და საწიფო გამოსაღებებით დაბეგრული ქალაქის მოსახლეობის მდგომარეობას კიდევ უფრო აუარესებდა ქალაქის მოხელეთა ზემოხსენებული და სხვა მსგავსი თვითნებობანი. გორის განუკითხვად ექსპლუატირებული მოსახლეობა, ყოველივე ამის გამო, იძულებული გამხდარა მოურავის წინააღმდეგ ერთიანი ძალით გამოსულიყო და ვრცელი საჩივარი, მოურავისადმი ბრალდებების წაყენებით, წიფისათვის მიერთმია.

სასამართლოში თუ მეფესთან საჩივრების წარდგენა და ამ გზით „სამართლის ძიება“ ფეოდალურ ქვეყანაში კლასობრივი ბრძოლის ერთ-ერთი პასიური ფორმა იყო. მაგრამ, იყო შემთხვევები, როცა კლასობრივი ბრძოლის ეს ფორმა უფრო მრისხანე სახეს იღებდა და იგი ქალაქის მოსახლეობის მასიურ ანტიფეოდალურ გამოსვლად იქცეოდა. ასეთი იყო სწორედ გორელების ერთიანი პროტესტი თავგასული მოხელისა და დიდი ფეოდალის წინააღმდეგ.

გორელები, როგორც საბუთიდან ჩანს, ერეკლე II თბილისში „ქვეყნის გაფუჭების მოსახსენებლად“ ხლებიან. ჩვენს ასეთ დიდ გასაჭირზე საჩივარი ნუ გაგიკვირდებათ—აცხადებდნენ ისინი—სხვა ქვეყნებში უბრალო საქმეებზედაც კი ჩივიან, „პეტრე ვემწიფეს (პეტრე I, შ. მ.) ერთმა ბაყალმა სამს ქერამზედა უჩივლაო“.

იმდენად კატეგორიული იყო გორის მოსახლეობის საჩივარი, რომ მეფე იძულებული გახდა მისთვის ყურადღება მიექცია და 1795 წ., უკვე ახალი მოურავისათვის, ოთარ ამილახორისათვის მტკიცედ განესაზღვრა უფლება, მოვალეობა და სარგო. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ 1795 წ. გორის მოურავის ახალი დებულება თვით გორის მოსახლეობის წარმომადგენლების მიერ იყო შედგენილი. გორელების მიერ წარდგენილ ახალ დებულებაზე ერეკლე II-ს წაუწერია: „ბატონო ამილახვარო, რაც გორელებს ამ არსით ამილახვრის სარგო, განწესება თითოეულათ მოუხსენებიათ, ამას უნდა დასჯერდეო“. გორის ახალი მოურავიც თავის მხრივ უმატებდა: „ჩვენ მის უმაღლესობის ოქმი რომ ვნახეთ, მის [ბძა]ნებას დავმორჩილდით [და რაც] იმაში განწესება სწერია, იმას დავჯერდით“. ამ მიწაწერს ქვემოთ მისდევს გორელების მიერ შედგენილი ახალი დებულება, რომლის ჩვენთვის ცნობილი პირიც, სამწუხაროდ, ისეა დაზიანებული (ტექსტის ერთი ნახევარი მოხეულია), რომ მისი სისრულით აღდგენა შეუძლებელი ხდება. გადარჩენილი ნაწილიც კი აშკარად მეტყველებს, რომ ახალი დებულება საგრძნობლად ზღუდავდა გორის მოურავის უფლებას და სარგოს და აფართოებდა ქეთხუდების როლს საქალაქო მმართველობაში.

გორელებმა ახალ მოურავს პირობაც დაადებინეს: „იმის გარდა, რაც ეს წერილი დაგვიდვია, ამის მეტი ჩემი სამოურაო გორში არა მოვიქმედო რა; ჩვენი ოჯახისა და თქვენი ოჯახების მშვიდობისათვის მოგეცით ეს წერილი; დღეს და დღეის იქით არა ჩვენ და არა თქვენ ამაზედ მეტნაკლებობა არა მოვიდომოთ რა. თუ რომელმაც ამაზე ნაკლები მოვიწოდომოთ, ღვთისაჲ და ჯელმწიფისაჲ წინააღმდეგი იქნება“¹.

როგორც მოტანილი მასალებიდან ჩანს, ქალაქის მოსახლეობის ანტიფეოდალური გამოსვლა საჩივრებითა და პროტესტებით ზოგჯერ ისე მწვავე და მასიურ ხასიათს იღებდა, რომ სამეფო ხელისუფლება იძულებული ხდებოდა მისთვის განსაკუთრებული ყურადღება მიექცია. გორელების ერთიანი გამოსვლა, ქალაქის მსხვილი ვაჭრების, მოსახლეობის ზედაფენის მეთაურობით, როგორც ჩანს, გამარჯვებით დამთავრდა. მეფე იძულებული გახდა თავისი მოხელე, ძლიერი ფეოდალი თვით მოქალაქეთა მიერ შედგენილი „გარიგების წიგნისათვის“ დავმორჩილებინა.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ქალაქის მოსახლეობის ამგვარი ანტიფეოდალური გამოსვლები ფეოდალური საქართველოს ქალაქებში ისე ხშირ და საშიშ სახეს იღებდა, რომ თვით მეფეც „ვერ ბედავდა“ „ქვეყნის დაუკითხავად“ ქალაქზე ახალი გადასახადები გაეწერა. გორელები მეფეს სხვათა შორის სწერდნენ: თქვენ როცა გინდოდათ „ქვეყნის შესამატად და მტრის დასაწყნარებლად სალეკო“ გამოსაღები გაგეწერათ, „რამდენი ხანი ამის მასლათი ქართლისა და კახეთის ბერთან და დარბაისელთან გქონდათ... რომ თითქმის ვერც კი ბედამდით, რომ ერთი რამ არაფერი შესაწუხარი“ ქალაქის მოსახლეობას არ შემთხვეოდაო და ეს ამილახვარი ვინლა არის, „ამდენი უღები რომ დაგვდვაო“.

1795 წ. შედგენილი ახალი „სამოურაო დებულებიდან“ ირკვევა, რომ გორელების ეს ანტიფეოდალური გამოსვლა ერთადერთი არ იყო. გორელები ადრეც ამხედრებულან ქალაქის ფეოდალური მოხელეების წინააღმდეგ: ქართლ-

¹ საქ. ცენტრ. საისტ. არქივი, ფ. 227, საბ. № 758.

ში ერეკლე I-ის მეფობის დროსაც (1688—1703) გორის მოსახლეობის დიდი ნაწილი, მოურავის თვითნებობით შევიწროებული, თბილისს „პირველს მეფე ერეკლესთან ჩასულან [და] უჩივლიათ“. ამ შემთხვევაშიც, ერეკლე I იძულებული გამხდარა ოურავის ყველა ძველი „დებულებანი“, რომლის ძალითაც გორის მოურავი მოქმედებდა, „დაეყენებინა“, გაუქმებინა და „სხვა ახალი განჩინება“ მიეცა. ეს ახალი განჩინება შედარებით ხელსაყრელი ყოფილა ქალაქის მოსახლეობისათვის და ამიტომაც გორელები, მათი ხელმეორედ გამოსვლის დროს, XVIII ს. 90-იან წლებშიც, მის ისევ განახლებას მოითხოვდნენ. მაგრამ, ერეკლე პირველის მიერ დადგენილი ახალი დებულება გორის შემდეგდროინდელ მოურავებს, რაკი მათს უფლებასა და გაზრდილ მადას შესამჩნევად ზღუდავდა, გადაუშალავთ და ერეკლე II-ის მეფობის დროს, თუმცა მეფე მის დაუყოვნებლივ მოძებნას ბრძანებდა, არ გამოუჩინიათ; ერეკლე II 1795 წ. თებერვლის პირველს წერდა: „მაგრამ რომელიც პაპის ჩვენის მეფის ერეკლესაგან განწესების წიგნი არის, თუ ის წიგნი არ გამოჩნდა არას ვზით არ იქნება, ის უნდა გამოაჩინონ; თუ ის წიგნი არ გამოაჩინეს, ამ განწესებას აღარ მივსცემთ, კიდევ მოუშლით. ასე იცოდეს—ამილახვარის ოჯახში უნდა იპოვნოს ეს წიგნი, რათ უნდა დაიკარგოს ის. ძველი წიგნები, რომელიც ყოფილა, ჩვენ უნდა გვიჩვენონ. სამი-ოთხი ოჯახი არის ამილახვრიანთი და იმათ ოჯახებში იქნება, უნდა რომ იპოვნონ და მოგვართვან, გავშიწჯოთ და გავასწოროთ ის საქმე“¹. მიუხედავად ამ ბრძანებისა, ოთარ ამილახვარი ირწმუნებოდა—„მეფის ერეკლესაგან ბოძებული წიგნი არ გვექონდა რომ გამოგვეტანაო“². როგორც ჩანს, გორის მოურავებს გორის მოსახლეობის ბრძოლით მოპოვებული ეს წიგნი მოუსპიათ და ქალაქის მოსახლეობის ძარცვისათვის ძველებურად ისევ ხელი მიუყვიათ. ყოველი ვეამან კი გორის მოსახლეობის ახალი მასობრივი გამოსვლები გამოიწვია. ამის ერთი, ჩვენთვის ცნობილი, შედეგი იყო გორის ქეთხუდების ის საჩივარი, რომელსაც ქვემოთ ვაქვეყნებთ³.

* *

„გორის ქეთხუდების საჩივარი“ დაწერილია 14 1/2 X 172 სმ ზომის ქალაქის გრაგნილზე XVIII ს. გაკრული მხედრულით⁴. სასვენ ნიშნად ყოველი სიტყვის შემდეგ ერთი წერტილი იხმარება, რაც ჩვენ არ დავგიტოვებია—სასვენი ნიშნები ჩვენ დავსვით. ძეგლის ენა კი უცვლელად დავტოვეთ; გავასწორეთ მხოლოდ აშკარა, „კალმის შეცდომები“, რაც მრგვალ ფრჩხილებში ჩავსვით. „საჩივრის“ პირველი ხუთი სტრიქონი საგრძნობლად დაზიანებულია. ჩვენ მიერ აღდგენილი ადგილები, ამ და სხვა სტრიქონებში, კუთხოვან ფრჩხილებშია მოთავსებული.

ძეგლის ენას ახასიათებს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ა-მეტობა“: „გავდებია“, „დაგომა“ „მოგავიხასენებია“ და მისთანანი; ამათ გარდა, ტექსტში „ბძანეთ“-ის მაგივრად ყველგან წერია „ბაძნეთ“. ყველა ესენი ჩვენ მიერ

¹ საქ. ცენტრ. საისტ. არქივი, ფ. 227, № 758.

² იქვე.

³ აქვე უნდა შევნიშნათ, რომ საჩივრებით მასიური გამოსვლები არ ყოფილა ფეოდალურ საქართველოს ქალაქებში კლასობრივი ბრძოლის ერთადერთი ფორმა, მაგრამ ამაზე ჩვენ საგანგებოდ სხვაგან შევიჩრდებთ.

⁴ ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახელმწ. მუზეუმი, ფ. Qd : 7120.

გასწორებულია, მაგრამ სქოლიოში მითითებულია ის ადგილები, სადაც „ამეტობასთან“ თუ დამახინჯებასთან გვაქვს საქმე.

[ბორის ჰითხუღების საჩივარი ერეკლე II-ს]

ქ. ჩვენს მოწყალეს ჯელმწიფეს [მ]ოგახსენებ. მრავალჯერ მოგახსენე[თ] [ჩვენი] დაჭირება ამილახორისაგან, მაგრამ თქვენ[ი] მოუცლელიობით პასუხი არ მოგვეცა.

ქ. პირველი ეს—რამდენიმე ამილახვარი ყოფილა, მაგრამ არა ამილახვარი გორში არ მჯდარა.

ქ. მეორე ესა არს—ამილახვარს ეს ქვეყანა ასრე უდებით არ გაუბეგრავს.

ქ. მესამე ესა—ეს კაცი რომ უშვილო გახლავთ მოსულა, ქაიხოსროს შვილებისათვის საბოლოს აკეთებს, [უ]მართლობით გვბეგრავს.

ქ. მეოთხე—ჩვენც ვალი გვაქვს თქვენის ჯელმწიფობისა. პირველი თქვენი შვილების საბოლოო მოგახსენოთ, რომ ეს ქვეყანა არ გაფუჭდესთ. მასუკან ჩვენის შვილების ვალიც გვაქვს, რომ უსამართლო უდებით არ დაგვეკარგნენ.

ქ. მეხუთეს ამას მოგახსენებთ—ჩვენი მოურაობა რომ მისცემიათ, ეს ქვეყანა რომელს გაუბეგრავს ასე.

ქ. მექვსე ესა,—ღმერთმან¹ განაძლიეროს თქვენ[ი] ჯელმწიფობა,—ამ თქვენს დროში ამათი ოთხი ამილახვარი მჯდარა:

ქ. გივი ამილახვარი,

ქ. ამირინდო ამილახვარი,

ქ. რევაზ ამილახორი,

ქ. ეს იასე ამილახორი.

ამ ამილახორის წინ ეს სამი ამილახვარი მჯდარა. მოკითხული ბძანეთ², რაც ამის ქვეით მოგვიხსენებია³, ვის დროს გვდებია⁴ და ან ვის გაუგონია, რაც ამან თავის ძალითა არ გვიყო:

ქ. პირველი—გორში დგომა⁵, რომ ერთი თავს დაგვეჯდომია და მეორე ბოლოს.

ქ. მეორე—სალავითის დადება.

ქ. მესამე—ახალწლის შაქარი.

ქ. მეოთხე—საჩექმე.

ქ. მეხუთე—გასამყრელო ხუთი მინალთუნი გვაძე(ს); ამან ჯერ თორმეტი მინალთუნი გახადა, ახლა თორმეტი თუმნათა გახადა.

ქ. მექვსე—კომლზე⁶ თითო ურემი შეშას დადება, იასაულით გე[ა]ხინდვინებს.

¹ დედანშია ქარაგმით—„ღ“თნ“.

² დედანშია—„ბაძნეთ“.

³ დედანშია—„მოგვიხსენებია“.

⁴ დედანშია—„გავდებია“.

⁵ დედანშია—„დაგომა“.

⁶ დედანშია—„კომბლზე“.

ქ. მეშვიდე—შარითა და უსამართლოთაი და შარით (sic) ჯარიმის რთმე-
ვა ხუთ თუმნობით და სამ თუმნობითა.

ქ. მერვე—მესანთლების ლიტრობით სანთელი[ს] წართმევა ყოველწლივა.

ქ. მეცხრე—საპალნეზე ღვინის ბაჟის დადება.

ქ. მეათე—გორის დავთრის წართმევა, შინ დადება. ქრსამს აიღებს—მო-
უკლებს¹ და ვისიც მტრობა უნდა—მოუმატებს.

ქ. მეთერთმეტე—გლეხიკაცის ჯარიმა რომ ბოგანოზედ არ არის.

ქ. მეთორმეტე—ამილახორს ნიხრთან საქმე არა აქვს, ქეთხუდისა არის;
ჩვე[ნ] ნიხროკემულს ჯარიმას იღებს.

ქ. მეცამეტე—ვინც ბაზარში უამასოთ ორაგულს გასჭრის, თუმნის ჯა-
რიმის წართმევა.

ქ. მეოთხმეტე²—ბანძის დართვა, ფეიქრების ნართის შეყრა³ და მუქ-
თათ მოქსოვა და შეწითლების მუქთათ შეღება.

ქ. მეთხუთმეტე—ყოველწლივ კონის ჩადგმა⁴ თავისთვინ.

ქ. მეთექვსმეტე—ყოველწლივ ჩვენი ჩაყრილი ოჩახების ჩახრეკა, რომ ეხ-
ლა ოთხბაზ[ა]თ თევზი იყიდება.

ქ. მეჩვიდმეტე—მეიდნის მოხვნა და ბოსტანთ გაკეთება, რომ ჩვენი სა-
ქონელი მეიდანზე ვეღარ გადის.

ქ. მეთვრამეტე—ხორაგზე ბაჟის დადება ახალციხიდან და იმერეთიდან
მოსულის.

ქ. მეცხრამეტე—ჩვენი გათიბული თივების ზიდვა ურმებითა⁵.

ქ. მეოცე—ვენახი არ არის ჩვენი, ბალი და ბოსტანი და ქირნახული
მულამ.

ქ. ჩვენს ცხენებს მოიტაცებენ და თვითა ჰყავთ, რომ იმათ ხელში კვი-
ცებს⁶ იგებენ და ისე ძლივ ვართმევთ ამათ ბიჭებს.

ქ. კალოებზე თითო ურემი ბზეს გვართმევს.

ქ. ნულამ წელიწადს ხარს არა აქვს მოსვენება, ურემსა და გლეს⁷
კაცსა წყალის დაწყვეტაზედ.

ქ. ამისი ბიჭები დუქნებს ამტვრევენ, შენს სახასო კაცს იტაცებენ⁸ ტყუ-
ლიათ⁹ და ჯარიმისთვინ თავს ასყიდვინებენ.

ქ. ყოველწლივ თქვენს იჯარადარს, ვინც იქნებიან, სარგოს გარდა ზოგს
ორ თუმანს ართმევს, მეტსა, ზოგს სამსა.

ქ. თქვენი სახასობის სიგლებისა და ოქმების წართმევა.

ქ. ქირსა და ლხინზე ძღვნის დადება.

ქ. მაგათი შიშით ბაზარში ასნაფებიც ვეღარ დამდგარან.

ქ. ჩვენ კიდევ ამას მოგახსენებთ¹⁰, თქვენს მეფობაში რამდენი ამილა-
ხორი გხლებიათ და რამდენიმე მამასახლისი, ამ ქვეყანის ასე გაბეგვრაზედ
რომელი მამასახლისი შეჰყარია მოურავს ამხანაკათა.

¹ დედანშია—„მოუკალებს“.

² დედანშია—„მეთოთხმეტე“.

³ დედანშია—„შეყარა“.

⁴ დედანშია—„ჩადგმა“.

⁵ დედანშია—„ურამებითა“.

⁶ დედანშია—„კაციცებს“.

⁷ დედანშია—„გლესს“.

⁸ დედანშია—„იტენებენ“.

⁹ დედანშია—„ტყაულიათ“.

¹⁰ დედანშია—„მოგახსენებთ“.

ქ. თუ ტყუულს¹ მოგახსენებთ, თავის სარგოს გარდა ამდენი უდები რომ ამილახორს გაუჩენია და ნება, ახლა თქვენ უბძანეთ² მამასახლისა—თქვენ რალა გამსახუროთ ეს ქვეყანა.

ქ. ჩვენო მოწყალევე, დაჭირებული კაცი ღმერთს³ შესცოდამს, მოხსენებისათვის⁴ ნუ გაგვიწყრებით⁵—პეტრე ვემწიფეს ერთმა ბაყალმა სამს ჭერამზედ უჩივლა.

ქ. ახლა ამ შენის ქვეყანის გაფუჭებას მოვსულვართ და სამართლით[ვი]ნ ვჩივით.

ქ. ამისთვის თქვენს უმაღლესობას ბევრჯელ უბძანებია⁶: მე თქვენი მოვლის ვალი მაქვს და თქვენ—სამსახურისა.

ქ. ჩვენო მოწყალევე, ეგების თქვენ საკადრისთ ვერ გვემსახუროს ამის მიზეზით, რომ ეს ჭირი თქვენ შეუტყობრივ გჭირებია. როდესაც ჭალასა⁷ მდგარა ამილახორი, ამდენს მოსახსენებელში არც ერთი არ გვჭირებია, ამათი აქ დგომით დაგვემართა.

ქ. მოგახსენებთ, რევაზ ამილახორი ლეკის მიზეზით ცოტას ხანს ამ ქვეყანას ხიზნათ გახლდათ. ახლა, ღმერთმან⁸ განძლიეროს თქვენი ჯელმწიფობა, თქვენის დოვლათით⁹ ორმოცის წლის ხარაბა სოფლები აშენდა და ყველა თავის ალაგას წავიდა და ამათგან კი არა გვეშველა რა. წყალობას ვითხოვთ—ამისი სამართალი გვეღირსოს.

ქ. ჩვენო მოწყალევე, ღმერთმან¹⁰ განგაძლიეროსთ, თქვენ რომ ქვეყანის შესამატათა და მტრის დასაწყნარებლათ, სალეკო ოცდა ათი შაური და კოდნახევარი პური დაზღვევით, რომ არ დებულყო რამდენიმე ხანი ამის მასლათი ქართლისა და კახეთის ბერთან და დარბაისელთან გქონდათ ამისი მასლათი (sic), რომ თითქმის¹¹ ვერც კი ბედამდით, რომ ერთი რამ არაფერი შესაწუხარია და ქვეყანაზედაც¹² არის. ახლა ამ ამილახორმა ამდენი უდები რომ დაგვდვა, ვისი მასლათით დაგვდვა და ან ვის შესამატათა—ეს მოგახსენოსთ¹³.

ქ. შენს მოწყალეობას ვევედრებით, რომ ჩვენი საჩივარი მოიხსენოთ და ღმერთიული¹⁴ სამართალი გვღირსოთ.

¹ დედანშია—„ტყუულს“.

² დედანშია—„უბძანეთ“.

³ დედანშია ქარაგმით—„ღმერთს“.

⁴ დედანშია—„მოხსენებისათვის“.

⁵ დედანშია—„გაგვიწყრებით“.

⁶ დედანშია—„უბძანებია“.

⁷ დედანშია—„ჭალს“.

⁸ დედანშია ქარაგმით—„ღმერთს“.

⁹ დედანშია—„დაოვლათით“.

¹⁰ დედანშია—„თითქმის“.

¹¹ დედანშია—„ქვეყანაზედაც“.

¹² დედანშია—„მოგახსენოსთ“.

¹³ დედანშია ქარაგმით—„ღმერთიული“.

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ბ. ლომინაძე

„იქსე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძის“
ახალი გამოცემის გამო

ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და
საძიებლებით ავთანდილ იოსელიანმა. 120 გვ. მასალები საქ. და კავკ.
ისტორიისათვის. 1950. ნაკვ. 28

„იქსე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი“ (სათაური პირობითია) XVIII საუკუნის ისტორიის შესასწავლად ერთ-ერთი პირველხარისხოვანი წყაროა.

ამ საინტერესო ძეგლის პირველი პუბლიკაცია ჟურნ. „ცისკარს“ ეკუთვნის (1871 წ. № 11—12; 1872 წ. №№ 1, 2, 4, 10, 11—12). მეორედ, 1913 წელს, ცალკე წიგნად გამოსცა ს. კაკაბაძემ („თავგადასავალი იქსე ოსეს შვილისა“). არც ერთი ეს გამოცემა მეცნიერულ-კრიტიკული არ არის და ამჟამად ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობასაც წარმოადგენენ.

დიდი ხანია ამ მნიშვნელოვანი ძეგლის კრიტიკული გამოცემის საჭიროება დგას. ა. იოსელიანმა სცადა შეესრულებინა ასეთი სამუშაო. მან გამოსცა ტექსტი, დაურთო მას შესავალი, შენიშვნები, საძიებლები და ლექსიკონი. ეს მესამე პუბლიკაცია წარმოადგენს ამჯერად ჩვენი განხილვის საგანს.

ვიდრე ტექსტობრივ საკითხებს გაეარჩევდეთ, უნდა მივუთითოთ სარეცენზიო გამოცემის იმ ნაკლზე, რომ შესავალ წერილში ძეგლის შესახებ რაიმე ისტორიოგრაფიული ცნობები მოცემული არაა. გარდა ერთი ფრაზისა, რომ ეს თხზულება „ღირსშესანიშნავი მოვლენაა“ (V გვ.), არაფერია ნათქვამი ძეგლის ავტორის მსოფლმხედველობის, კლასობრიობის, შრომის მიზნის, წყაროებისა და მეთოდების შესახებ. ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ამას მკითხველისათვის. ამას გარდა, ჩვენს თანამედროვე სამეცნიერო პრაქტიკაშიც ეს წესი დიდი ხანია მიღებულია ნარატული წყაროების გამოქვეყნების დროს. ნაკლი იმითაცაა სამძიმო, რომ ამ ძეგლზე, როგორც წყაროზე, დაბეჭდილი ლიტერატურა საერთოდ არ არსებობს.

შევეხთ ტექსტის გამოცემის საკითხებს.

ორი ზემოდასახელებული გამოცემის გარდა ა. იოსელიანის განკარგულებაში კიდევ ორი ხელნაწერი არსებობდა—აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმისა—ფ. A, № 1770 და საქართველოს ცენტრარქივისა—ფ. 233, №526. შესავალ წერილში ა. იოსელიანი დაწვრილებით და ცალ-ცალკე განიხილავს თითოეულ ამ გამოცემათა და ხელნაწერთა ღირსება-ნაკლოვანებებს. მისი აზრით დასახელებულ ხელნაწერთაგან არც ერთი დედანი არ არის, და არც ის ხელნაწერია დედანი, რომელსაც „ცისკრის“ და ს. კაკაბაძის გამოცემები ეყრდნობიან (ამ შემთხვევაში იგი მსჯელობს დაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით). ყველა ესენი (გამოცემული და გამოუცემელიც), მისი აზრით, სხვადა-

სხვა, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ნუსხებია (რამდენად სწორია უკანასკნელი ორი შეხედულება, ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი).

რაზეა დაფუძნებული ახალი გამოცემა? ამის შესახებ ა. იოსელიანი გვამცნობს: „ჩვენი გამოცემა არსებულ („ცისკრის“ და 1913 წ.) გამოცემებს არ ემყარება, მათ მხოლოდ საკონტროლო მნიშვნელობას ვანიჭებთ ტექსტის მეცნიერულად დადგენისას, „ანდერძის“ დღემდე უცნობ ხელნაწერთან მათი შეჯერებით. იესე ოსეს ძე ბარათაშვილის „ანდერძის“ ტექსტის წინამდებარე გამოცემა დამყარებულია წინა გამოცემისათვის უცნობ ორ ხელნაწერზე. მათ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებათ როგორც ტექსტის დაზიანებული ადგილების აღდგენისათვის, ასევე ტექსტუალურად სიეკვო, გაუმართავ თუ დამახინჯებულ ცალკეულ ადგილების მეცნიერულად დადგენის თვალსაზრისითაც; საბოლოოდ კი ჩვენ გამოცემას საფუძვლად უდევს C ნუსხა“ (X გვ.). ამგვარად, გამოცემა ემყარება ზემოდასახელებულ ორ ხელნაწერს, ხოლო მათ შორის უპირატესობა C ინდექსით აღნიშნულ ცენტრარქივის ნუსხას (ფ. 233, № 526) აქვს მიანიჭებული.

მართლაც C ხელნაწერი, როგორც ამას შესავალ წერილშიც კარგად ასაბუთებს ა. იოსელიანი, შედარებით სრულია, ნაკლებად შეიცავს აზრობრივად დამახინჯებულ და გამოტოვებულ ადგილებს, ენობრივ შეცდომებს, ხოლო, რაც მთავარია, მას ვაცილებით ნაკლები რაოდენობის გვერდები აკლია, ვიდრე ხსენებულ ორ გამოცემას და მუზეუმის ხელნაწერს.

ს ხელნაწერი თუმცა პირია, მაგრამ შედარებით კარგად და უცვლელადაა დედნიდან გადაწერილი. ჩანს იგი მაშინ შეუსრულებიათ, როცა დედანს ჯერ კიდევ არ აკლდა და მასში არც ცვლილებები იყო შეტანილი (ზოგი წინადადებებისა და სიტყვის წაშლა). ასეთ პირობებში, ვფიქრობთ, ა. იოსელიანის მიერ აღებული გზა სწორია—ე. ი. ტექსტის ძირითად წყაროდ C ნუსხის მიჩნევა.

მაგრამ ა. იოსელიანი ცდება, როცა გვარწმუნებს, რომ ამ გამოცემაში „B და C ხელნაწერების გამოყენებით მოხერხდა „ანდერძის“ ტექსტის დადგენა“ (XXIX გვ.)¹. მას ხომ არ გამოუყენებია მესამე ხელნაწერი, რომლის შესახებაც თვითონვე გვამცნობს,—იგი „ს. კაკაბაძის საკუთრებას წარმოადგენს და ჩვენ ამ ნუსხით სარგებლობის უფლებას მოკლებული ვიყავით“ (IX გვ.). მართალია, ა. იოსელიანს ვერ ვუსაყვედურებთ, თუ რატომ არ ისარგებლა მან კაკაბაძისეული ნუსხით, მაგრამ სწორი არაა და საქმეს სრულებით არ შევლის ის გზა, რაც მან ამ მდგომარეობიდან გამოსასვლელად აირჩია, სახელდობრ: მესამე ხელნაწერი „შერყენილ“ გადანაწერად გამოაცხადა (თუნდაც რომ ეს ასე იყოს), ხოლო თვით ამ „გადანაწერი“ ხელნაწერის ექვივალენტად ს. კაკაბაძის მიერ დაბეჭდილი ტექსტი გამოიყენა. მესამე ხელნაწერის უშუალო გამოყენების საჭიროება ა. იოსელიანმა მოხსნა აგრეთვე ს. კაკაბაძის შემდეგი განცხადების საფუძველზეც: ტექსტი „გამოვეცი სრულიად შეუცვლელად ხელნაწერის მიხედვით“ (IX გვ. ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ).

ყოველგვარი წინასწარი შემოწმების გარეშეც შეიძლება ითქვას, რომ ა. იოსელიანი ამ შემთხვევაში ვერ იჩენს მკვლევარისათვის სავალდებულო სიფრთხილეს. მესამე ხელნაწერის გათვალისწინების გარეშე ახალ გამოცემას ძეგლის დადგენილ ტექსტად გვთავაზობს. და თანაც, ს. კაკაბაძის განცხა-

¹ B აღნიშნავს მუზეუმის ხელნაწერს, ფ. A, № 1770

დების მიხედვით თვლის, რომ მესამე ხელნაწერი ბექდურთან შედარებით განსხვავებას არ შეიცავს (ბექდვით გამოწვეულ შეცდომებს ა. იოსელიანიც ვარაუდობს, მაგრამ როგორც ახალი გამოცემიდან ჩანს, ძლიერ უმნიშვნელოა). მან არაფრად ჩააგდო ის ფაქტიც, რომ C ხელნაწერი გადაწერილი პირია და ამავე დროს გვიანდელიც.

შემოწმებამ სულ სხვა რამ გვიჩვენა. ა. იოსელიანის მიერ უგულვებელყოფილი ხელნაწერი¹ დედანს, ავტოგრაფს, წარმოადგენს, ხოლო ს. კაკაბაძის გამოცემა არაა შესრულებული „სრულიად შეუცვლელად ხელნაწერის მიხედვით“. პირიქით, ბექდური ტექსტი საკმაოდ ამახინჯებს დედანს. ყველაფერ ამის გაუთვალისწინებლობამ კი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, დიდად ავნო სარეცენზიო გამოცემის ტექსტის გამართვას. საქმე ისაა, რომ თითქმის ყველა ცვლილება, რაც ა. იოსელიანმა ს. კაკაბაძის გამოცემიდან (ე. ი. როგორც ხელნაწერიდან) C ხელნაწერის ტექსტში შეიტანა, ნამდვილად მესამე ხელნაწერის დამახასიათებელი თვისება კი არაა, არამედ გამოცემის ტექნიკური მხარეა ან შეცდომა. განმარტების გარეშეც ცხადია, რომ ამ გზით არა თუ ტექსტის დადგენა, ფაქტიურად თვით C ხელნაწერის ტექსტის დამახინჯებაც მივიღეთ. ამგვარად, ჩვენ ჯერ კიდევ არა გვაქვს იესე იესეს შვილის „ანდერძის“ დადგენილი ტექსტი, რადგან ამ ახალ გამოცემაში მესამე ხელნაწერი (დედანი) უშუალოდ, მთელი ღირებულებით, გამოყენებული არ არის, ხოლო ს. კაკაბაძის 1913 წლის გამოცემაც არაა მის შესაფერისად მოხმარებული (როგორც არაკრიტიკული ტექსტი).

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ეს გამოცემა დასახულ მიზანს (დედნის ტექსტის დადგენას) ვერ ამართლებს, ჩვენ ვთვლით, რომ მას თავისი გარკვეული მნიშვნელობა მაინც აქვს. C ხელნაწერზე დაფუძნებული ტექსტის გამოცემა უქვეყლად დადებითი მოვლენაა, რადგან აღნიშნული ხელნაწერი დედანთან ახლოსაა, ხოლო ჩვენს ხელთ ამჟამად დედნის მხოლოდ არასრული და ნაკლები გამოცემებია.

შეგნიშნავთ მხოლოდ, რომ წინამდებარე გამოცემით ჩვენ წინაშე C ხელნაწერი უცვლელად არ არის და ვერც იქნებოდა. ტექსტის დადგენისა და გამართვის მიზნით გამომცემელმა მასში მრავალი არსებითი „შეწესწორება“ შეიტანა B ხელნაწერიდან, ს. კაკაბაძისა და „ცისკრის“ გამოცემებიდან (აქ მხედველობაში არა გვაქვს ნაკლებად ადგილთა შევსება და უხეშ შეცდომათა გასწორება). ჩვენის აზრით გამოცემა ბევრად მოიგებდა, თუ ა. იოსელიანი შემოიფარგლებოდა მხოლოდ C ხელნაწერის, როგორც პირის, გამოცემით, მასთან დანარჩენ ხელნაწერ-გამოცემათა სხვაობების სათანადო ჩვენებით. ეს გამოიწვევდა ტექსტის გამართვის საშუაოს სხვაგვარ წარმართვას, მრავალი შეცდომა, რაც ახლა გამოცემას ახლავს, უთუოდ აცილებული იქნებოდა, ხოლო მივიღებდით დედანთან ზედმიწევნით ახლოსმდგომ პირის ტექსტს. სამეცნიერო პრაქტიკაში კი სავსებით მიღებულია მნიშვნელოვანი პირის თუ ვარიანტის გამოცემა.

ჩვენი მიზანია შევამოწმოთ წინამდებარე გამოცემა მხოლოდ იმის მიხედვით, რა სახითაც ის ამჟამად ჩვენ წინაშე არის წარმოდგენილი.

სამწუხაროდ ტექსტის გამოცემის საშუაო მეტად პრიმიტიულად და დაუდევრად არის შესრულებული. არსებულ ნაკლოვანებათა აღნიშვნა კი სა-

¹ პროფ. ს. კაკაბაძემ საშუალება მოგვცა გავცნობოდით ამ მესამე ხელნაწერს, რომელიც მის არქივშია დაცული, რისთვისაც მადლობას მოვასწენებთ.

ქიროდ მიგვაჩნია, რათა მკითხველს თავიდან ავაცდინოთ მოსალოდნელი შეცდომები ტექსტის გამოყენებისას.

ხელნაწერ ტექსტს (C, B) და კაკაბაძის გამოცემას¹ ახასიათებს დაქარაგმების წესი. დაქარაგმებულია ჩვეულებრივად: ზმნისართები, კავშირები, რელიგიურ-საეკლესიო სიტყვები (ქ, ღთისა, ღთი, კზის და სხვ.), დროის აღმნიშვნელი სიტყვა ქკს („ქორანიკონს“, რანდენიმე გამოჩაყლისის გარდა), ქკს („ქრისტეს“ [აქეთ] sic) და სხვ. სარეცენზიო გამოცემის ტექსტში ქარაგმა ყველგან გახსნილად არის მოცემული, ხოლო ა. იოსელიანი არსად ერთი სიტყვითაც კი არ მიუთითებს, რომ ქარაგმათა გახსნა მის მიერ ჩატარებული ოპერაციაა. ამ შემთხვევაში იგი ვალდებული იყო სათანადო შენიშვნა გაეკეთებია ანდა დაერთო ქარაგმების ცალკე ცხრილიც. სარეცენზიო გამოცემა, რომელიც ყოველივე ამას მოკლებულია, შთაბეჭდილებას ქმნის, თითქოს ამ ძეგლს ეს თვისება არ ჰქონდეს.

ყველა ხელნაწერში და ბეჭდურშიც ქრონოლოგია და ყოველგვარი რიცხვითი სათვალავი გადმოცემულია ქართული ანბანით. ახალი გამოცემის ტექსტში კი ყველგან არაბული ციფრებია ნახმარი, ხოლო გამომცემელი ამ შეცვლის შესახებ საერთოდ არაფერს ამბობს (მიუთითებს მხოლოდ სქოლიოში ორ კონკრეტულ შემთხვევას—4, 72 გვ.), რის გამოც მკითხველი დარწმუნებულია, თითქოს იესე არაბულ ციფრებს ხმარობდა. რასაკვირველია, ეს ფაქტი სათანადო ყურადღების ღირსია, ვინაიდან რიცხვითი სათვალავის ხმარების ესა თუ ის წესი გარკვეული მნიშვნელობისაა კულტურის ისტორიის შესასწავლად; ამ მხრივ მდგომარეობა ერთნაირიც არ იყო. XVIII საუკუნისათვის, იესეს უახლოეს თანამედროვეთა შორის ერთ-ერთ მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ომან ხერხეულიძე, რომელიც არაბულს ხმარობდა, ასევე ვახუშტი ბაგრატიონიც ნაწილობრივ, ხოლო ჩვენთვის ცნობილნი სენხია ჩხეიძე, პაპუნა ორბელიანი და სხვები იესესავით ქართულ ანბანს ხმარობდნენ.

გამომცემელს ნებისმიერად, ყოველგვარი წინასწარი განმარტების გარეშე, შეაქვს ტექსტში სტილისტურ-ორთოგრაფიული ცვლილებები და ამ ოპერაციას არათანმიმდევრულადაც აკეთებს. ცხადია, ყოველივე ეს მკითხველს ყალბ შეხედულებას უქმნის ძეგლის ენაზე საერთოდ (ამის გარდა C ხელნაწერზეც). რამდენიმე მაგალითი:

1. B და C ხელნაწერებში, ასევე A-ში, ნახმარია სიტყვა „ყოელი“ და მისგან წარმოებული სიტყვები „ყოელთაგან“ და ა. შ. იშვიათად არის „ყოველი“-ც. ა. იოსელიანის გამოცემის 1,19, 6,30, 7,18, 8,11, 16,15 და სხვ. გვერდებზე დატოვებულია უცვლელად ხელნაწერისეული ფორმა (B, C) „ყოელი“, ხოლო 2,35 გვერდზე ხელნაწერის ფორმა „ყოელთაგან“ (B, C) შეცვლილია ფორმით „ყოველთაგან“. ასევე, ხელნაწერისეული „ყოელთვის“ (C) შეცვლილია ფორმით „ყოველთვის“ 43,2 და ხელნაწერისეული „ყოელთავე“ (C) შეცვლილია ფორმით „ყოველთავე“ (43,5) და სხვ.

2. B და C-ში ხარებულია ფორმა „თვითან“, ხოლო გამომცემელი სცვლის მას ფორმით ზოგჯერ „თითონ“, ზოგჯერ—„თვითონ“. მაგ., ხელნაწე-

¹ ა. იოსელიანი A-ინდექსით აღნიშნავს ხელნაწერთან გაიგივებულ ს. კაკაბაძის გამოცემის ტექსტს. რეცენზიაში ყველგან ნახმარი იქნება „A“ მხოლოდ ბეჭდური გამოცემის მნიშვნელობით.

რისეული „თვითან“ (B, C) შეცვლილია ფორმით „თითონ“ (41, 13), ხოლო 44, 2 გვერდზე ხელნაწერისეული „თვითან“ (B, C) შეცვლილია ფორმით „თვითონ“. ამავე დროს 47, 8 და 77, 1, 4 გვ-ზე უცვლელად არის დატოვებული ხელნაწერის (B, C) — „თვითან“ და სხვ.

3. C ხელნაწერს (და სხვებსაც) ახასიათებს ფორმა „წმიდა“, ა. იოსელიანი კი მას გამოცემის ტექსტში არათანამიმდევრულად სცვლის ფორმით „წმინდა“. მაგ., ხელნაწერის ფორმა „წმიდა“ (B, C) გამოცემის 1, 1, 2, 29, 3, 1 გვერდებზე შეცვლილია ფორმით „წმინდა“, ხოლო 87, 7-ზე დატოვებულია უცვლელად C ხელნაწერის „წმიდა“.

4. B, C-ში (A-შიც) იკითხება: „მასწავებელი მღუდელთა და დიდი ქადაგი ეკლესიისა“, გამომცემელს შეუცვლია „მასწავლებელი... და სხვ. 2, 34. ამაზე კი არსად არ შენიშნავს.

5. B, C-ში იკითხება: „საერისთაოები“, A-შიც ასევე, მაგრამ შეცდომით მხოლოდობით რიცხვში — „საერისთაო“. ა. იოსელიანს კი უსურვებია დაეწერა „საერისთაოები“, 43, 28.

6. B და C ხელნაწერებში (A-შიც) იკითხება: „სამკვიდროს ნასყიდს“, ა. იოსელიანს აურჩევია „სამკვიდროს ნასყიდს“, 43, 17. შეცვლის შესახებ კი არსად არ მიუთითებს.

7. C-ში იკითხება: „ლამის მჭუმილავი ვიყავ“. გამომცემელს შეუცვლია ფორმით „ვიყვი“, 18, 35, როგორც ეს A-ში არია და არ შენიშნავს.

8. C და A-ში: „უმოსამსახუროდ სიარული“. ა. იოსელიანს შეუცვლია — „უმომსახურად“, 32, 27, რაც უმართებულოა.

მაგალითების მოტანა კიდევ მრავალის შეიძლებოდა, მაგრამ ესეც საკმარისად მიგვაჩნია და კვლავ შევნიშნავთ, რომ თუ ზაინცა და მაინც გამომცემელი ასეთი ცვლილებების შეტანას განიზრახავდა ტექსტში (რის უფლებაც ჩვენის აზრით არ ჰქონდა), მაშინ მას ეს თანამიმდევრულად და სათანადო განმარტების დართვით უნდა ჩაეტარებია.

ორთოგრაფიის შესახებ უნდა ვთქვათ, რომ მართალია ვადაწყვერლები „გ“-ის ხმარებაში თანამიმდევრობას ვერ იცავენ, მაგრამ, სამწუხაროდ, გამოცემელსაც თავის მხრივ კიდევ უფრო გაუზრდია აღრევის შემთხვევები, რადგან ადგილ-ადგილ შეუცვლია ხელნაწერის „გ“ — „ხ“-ით.

შესავალ წერილში ა. იოსელიანი მკითხველს აუწყებს: „სისრულისათვის ჩვენ ამომწურავად (ხაზი ჩვენია, ბ. ლ.) ვუჩვენეთ ჩვენს განკარგულებაში მყოფი ხელნაწერების და არსებულ გამოცემათა კითხვა-სხვაობანი; ზოგი იმათგანი, მართალია, ფონეტიკური ხასიათისანი არიან, მაგრამ ისინი უმთავრესად ენობრივი თვალსაზრისითაა საინტერესო“ (XIV—XV გვ.); ან, „სხვა დეტალებზე აქ არ შეეჩერდებით. ისინი ყველგან ზუსტადაა (ხაზი ჩვენია, ბ. ლ.) მითითებული წინამდებარე გამოცემის სქოლიოებში“ (XII გვ.). სამწუხაროდ, ეს განცხადება სინამდვილეს არ შეეფერება. კითხვა-სხვაობანი ახალ გამოცემაში არც ამომწურავად და არც ყველგან ზუსტადაა ნაჩვენები. პირიქით, ისინი ზოგჯერ დამახინჯებულადაც არიან წარმოდგენილი, ხოლო რიგ შემთხვევებში სინამდვილეში არარსებული სხვაობანიც კი არის სქოლიოში მითითებული. ნაკლოვანებათა ამ მხარეს ჩვენ სპეციალური მსჯელობის საგნად არც გავხილდით, რომ ამ მხრივ მეტად მრავალ შემთხვევას არ ჰქონდეს ადგილი.

შენიშნავთ: გამომცემელს სრული უფლება ჰქონდა გადამწერის შეცდომები გამოწვეული გადაწერით (მცდარი წაკითხვა, კალმის ლაპსუსი და სხვ.) სქოლიოში ჩაუტანლად გაესწორებია (თუმცა უკეთეს შემთხვევაში მას ასეთების ცალკე ცხრილი უნდა მოეცა), მაგრამ აქ ჩვენ ამგვარ შეცდომებზე ლაპარაკი არა გვაქვს. ქვემოთმოტანილი საკითხავები, რამდენადაც ისინი შინაარსობლივ, სტილისტურ ან სხვა ხასიათის საკითხებს აღძრავენ, უეჭველად სქოლიოში უნდა გატანილიყო.

აი რამდენიმე მაგალითი მრავალთავან:

1. კითხვა-სხვაობანი, რომელნიც სქოლიოში შეტანილი არ არიან: ა) 3,26 იკითხება „ას სამოცდა შვიდი თუმანი“, B-ში სიტყვა „ას“ — არ არის. ბ) 4,24, „მოვიდა სპასალარი“, B-ში სწერია „...მივიდა...“ (კონტექსტის მიხედვით ეს უკანასკნელი სწორია—C ხელნაწერს ეს ადგილი აკლია). გ) 41,12 „სასოლალსშვილო წიგნი“, B— „სასოლალსშვილოს წიგნი“. დ) 87,21, „ეს ალექსანდრე გარდმოვიდა“, სიტყვა „ეს“ B და C-ში არ არის, არის მხოლოდ A-ში. ე) 88,27, „მისის შობის დღე გათენდა“. სიტყვა „დღე“ არ არის B და C-ში, არის მხოლოდ A-ში. ვ) 64,31, „2 მინ“. არ არის C-ში, არის A-ში (ამ სახის მაგალითები უფრო დაწვრილებით ქვემოთ).

2. კითხვა-სხვაობანი, რომელნიც დამახინჯებულად არიან სქოლიოში გატანილნი: ა) 3,7, სიტყვა „მდივანბეგისშვილი“ აღნიშნულია პირველი შენიშვნით: „მდივანბეგისშვილი BC“. C-ს მიმართ შენიშვნა ზედმეტია, რადგან იქ სწორადაა, ხოლო B-ში იკითხება „მდივანბეგის-(|| მდივანბეგის, ბ. ლ.) შვილი“. ბ) 5,33, „სამწყსოს“ 12 შენიშვნით: „სამყაროს B“. ნამდვილად B-ში იკითხება „სამყსოს“ (გადამწერს „წ“ გამორჩენია). გ) 44,5, წინადადება: „ეს უფრო დიდი წინადადებაა“ — 2 შენიშვნა. „ეს უფრო დიდი წინადადებაა ჩასმულია ფრჩხილებში BC-ში“. ნამდვილად კი სიტყვა „დიდი“ B და C-ში არ არსებობს, არის A-ში. დ) 43,22, „შესცილებია“—12 შენიშვნა. „შესცილებია BC“, ნამდვილად C-ში არის „შესცილება“, გადამწერს „ი“ გამორჩენია. ე) 56,8 „ჯაშუში“—3 შენიშვნა. „ჯაშუში < AC“, ნამდვილად C-ში ეს სიტყვა არსებობს ამ ადგილას. ვ) 56, 14 „მომღები“—6 შენიშვნა. „მიმღები BC“, ნამდვილად B, C-ში ეს სიტყვა სწორადაა და სხვ.

3. ისეთი „სხვაობანი“, რომელნიც სინამდვილეში არ არსებობენ: ა) 45,5, „ნალარა ხანი“—3 შენიშვნა. „ნალირახან BC“. ნამდვილად არც B და არც C-ში ასეთი სხვაობა არ არსებობს, ორივეგან იკითხება სწორად „ნალარა-ხანი“ (შეერთებულად სწერია). ბ) 59,37, „შეითქუნენ“—9 შენიშვნა. „შეითქუნელ BC“, ნამდვილად C-ში ასეთი სხვაობა არ არსებობს, არის სწორად „შეითქუნენ“, ხოლო B-ში არის „შეითქუნეთ“. გ) 52,9, „ზრბითს“—5 შენიშვნა. „ზრბითს < B“. ნამდვილად B ამ სიტყვას არ აკლებს. 52,4, „ლოინანთ“—2 შენიშვნა. „ლოინთ B“, ნამდვილად B-ში ასეთი სხვაობა არ არსებობს, არის „ლოინანთ“. 52,2, „ერისთვის“—1 შენიშვნა. „ერისთვის B-ში ზემოდანაა ჩამატებული“. ეს შენიშვნა სწორი არაა, ნამდვილად B-ში, ტექსტშივე, იკითხება ასე: „ერისთავის სასახლეს ერისთავის შუა“, სადაც, როგორც ვხედავთ, „ერისთავის“ არის ზედმეტი. ა. იოსელიანის ამ შენიშვნაში მეორე შეცდომა ისაა, რომ ხელნაწერის მიხედვით იკითხება „ერისთავის“ და არა „ერისთვის“. დ) 88,27, მეფე „შვიდს ამაზა ჩირბანს იდგა“—4 შენიშვნა. „ამანა B“, ნამდვილად B-ში არის „ამაზა“ და არა „ამანა“. ე) 14, შენიშვნა. 6, „თვითან რომ ერთი

შვილი დაიგულა, მე დედოფალს <BC (ex homoioteleuto)“. ნამდვილად C არ აკლებს ამ ფრაზას.

განსაზივლველ ტექსტში მოიპოვება სხვაგვარად დამახინჯებული ადგილებიც, რომელთა წარმოშობა მკითხველისათვის ზოგჯერ გაურკვეველი რჩება, ხოლო თუ ისინი გამომცემლის „შესწორებებს“ წარმოადგენენ, არსად შენიშნული არაა, თუ რა საფუძველზე მოახდინა მან ეს.

1. 44,8, არის: 1764 წლის „იანვრის 5“. B, C ხელნაწერებში და A-ში (სხვათა შორის დედანშიც) იკითხება „ი ვ ნ ი ს ი ს ე“. საიდან გაჩნდა „იანვარი“? იანვრის არსებობა აქ ისედაც შეუძლებელია, ვინაიდან ამის წინ მოთხრობილი ამბები ყველა 1764 წლის მანძილზე ხდება, ე. ი. იანვრის მომდევნო თვეებში.

2. C და B ხელნაწერებში, ასევე A-შიც ვკითხულობთ: „სამოცი თუმანი კიდევ ემართა და ამის სარგებლისათვის თვე და თვე აწუხებდნენ“. გამოცემის ამ ადგილას კი ნახმარია „სარგებლობისათვის“ (3,37), რითაც სპეციალური ფინანსურ-იურიდიული ტერმინი „სარგებელი“ დაკარგულია.

3. C ხელნაწერში: „მოველ... აღას სახლში დამზრალი და გაყინული“. უკანასკნელი სიტყვა გამოცემაში შეცვლილია: „დაყინული“ (81,15). აქ „გაყინული“ უფრო სწორი ფორმაა (B ხელნაწერს და A-ს ეს ადგილი აკლია).

4. B, C ხელნაწერში: „ვიტყვი გველისა მეექვსეობასა და ორღანობასა“ ა. იოსელიანის გამოცემაში სიტყვა „გველის“ მაგიერ იკითხება „ძველი“ (ისე როგორც დაბეჭდილ ტექსტებშია—„ცისკარი“ და A), „გველი“ კი სქოლიოშია ჩატანილი (31,13). როგორც კონტექსტი კარგად მიუთითებს, „ძველი“ აქ არაფერ შუაშია. „გველის“ ამგვარი გააზრება სამღვთო წერილიდანაა შემოტანილი. ამასთანავე მესამე ხელნაწერშიც (დედანში) იკითხება „გველისა“. ამგვარად, ა. იოსელიანი აქ იმეორებს „ცისკრისა“ და ს. კაკაბაძის შეცდომას.

5. C ხელნაწერში: „ვისაც ის სახლი აფშენებინა, იმისი ასაშენებიც ქალაქის ბჭეებმა მე მიმაცენინეს“; B ხელნაწერში: „... ქალაქის ბჭეებმა მე მიმაცენინეს“. ა. იოსელიანის გამოცემაში იკითხება „... ქალაქის ბჭეებმა“... (83,17). ამგვარად, გამოცემის B-ს წაკითხვა აურჩევია, რაც აშკარად მცდარია. სამწუხაროდ, მას სქოლიოც გამოჩნინია C ხელნაწერის ამ სხვაობის მითითების შესახებ, რათა ამით მკითხველს მაინც მისცემოდა საშუალება შეცდომის მიხვედრისა. საინტერესო ცნობა „ქალაქის ბჭეების“ შესახებ ამ გამოცემით მკითხველისათვის დაკარგულია! ეს ადგილი A-ს აკლია, რაც სამძიმოს ხდის აღნიშნულ შეცდომას.

6. C ხელნაწერში: „სახლები“, გამოცემაში კი ამის მაგიერ არის „სასახლე“ (82,36). ამ ორი ცნების ნებისმიერი შეცვლა სწორი არაა.

7. ა. იოსელიანის გამოცემის 41 გვერდზე ვკითხულობთ: მანუხარ სოლოლაშვილი „დაჯდა, დაუწყო წერა, მთელი სასოლოლაშვილო წიგნი დამიწერა... ტაბახმელის მეოთხედი და საუფროსო და ნასყიდობა ასლამაზისაგან სასახლისა დამიწერა, საღორისის მეოთხედი და საუფროსო და ნასყიდობა“. ეს ადგილი B და C ხელნაწერებში (აგრეთვე დედანში) განსხვავებულად, ე. ი. სწორედ იკითხება („სხვაობანი“ კი ახალი გამოცემის სქოლიოში მითითებული არ არის). ამ შემთხვევაში ა. იოსელიანი უცვლელად იმეორებს ს. კაკაბაძის გამოცემას (A), სადაც დედანი აშკარად დამახინჯებულად არის დაბეჭდილი.

აი ხელნაწერთა ტექსტი: B—„... სასოლოლაშვილოს წიგნი დამიწერა.. (1) ასლამაზისაგან ტაბახმელის მეოთხედი და საუფროსო და ნასყიდუ-

ლობა. (2) სასახლის და მიწისა, საღორისის მეოთხედი და საუფროსო“ და ა. შ. C ხელნაწერიც იგივეა, ოღონდ იქ ეს ნუმერაცია არ არის და სიტყვა „ასლამაზისაგან“ იკითხება „სასახლის“ წინ, როგორც გამოცემაშია. აშკარაა, რომ ხელნაწერები არ ცდებიან: ხელნაწერთა ცნობა ტაბახმელის მერვედობის შესახებ სწორია, რამდენადაც იგი პირდაპირ ემთხვევა ამ ძეგლში სხვა ადგილას მამულების რაოდენობის ერთიან სიას, სადაც ტაბახმელა მართლაც მერვედია დასახელებული და არა მეოთხედი. ა. იოსელიანის გამოცემის ამ ტექსტში, როგორც ვხედავთ, არის სხვა შეცდომებიც: უნდა იყოს „ნასყიდულობა“ „ნასყიდობის“ მაგიერ და „და მიწისა“ „დამიწერას“ მაგიერ.

8. ძეგლში გადმოცემულია იესეს დიალოგი მეფე ერეკლესთან. „ღართის კარი, რომ გამოვიარეთ, მცხეთა დავინახეთ. იქ მოვახსენე: მე თუ ორგული ვარ ის მიბრძანე.—ღმერთი ნუ შემარცხვენს არა ხარ ორგულიო.—მაშ გიძრახე და სხვას არავის უძრახავს მეთქი. დიად მრავალსა, რომ ჩემის ყურითაც მესმისო და კაის პასუხს მოგცემო“(B,C). გამოცემაში სიტყვა „გიძრახე“ შეცვლილია სიტყვით „მიძრახე“ (84,20), რაც ყოველად გაუმართლებელია. ჯერ ერთი: მოტანილი ტექსტის შინაარსი თავისთავადაც ნათლად გვიჩვენებს, რომ „გიძრახე“ აქ სრულიად თავის ადგილზეა, მეორე ის, რომ თვით ხელნაწერებიც ასე სწერენ (ამ ადგილას დედანში ამოხეულია გვერდი, ამიტომ A-საც აკლია).

9. B, C ხელნაწერი: „ჩემისთანა მწერალ მწიგნობარი არავინ ახლდა“ და სხვ. გამოცემაში იკითხება: „... მწერალი, მწიგნობარი“ (31,27). გამომცემელს სრულიად უმართებულოდ შეუსწორებია C-ს ტექსტი. ერთი ცნება „მწერალ-მწიგნობარი“ დაუყვია ორ ცნებად—შუაში მძიმე დაუსვამს და „ი“-ც მიუმატებია. ამ შემთხვევაში იგი ს. კაკაბაძის გამოცემას (A) იმეორებს.

10. 4,10—11 „... 12 დროშა, 500 ამაშა, ქეშიკი, ჯარი“. იმის გამო, რომ გამომცემელს ვერ გაუგია სიტყვათა მნიშვნელობა, ერთი ცნება „ამაშა ქეშიკი ჯარი“ მძიმეებით გაუყვია და სამ სხვადასხვა ცნებად მიუჩნევია.

11. 83,36 „... ქსუისი, პაპუთი, ტყვიავი... (გეოგრაფიული სახელების ჩამოთვლა). C ხელნაწერში კი არის: „ქსუისი პაპუთი, ტყვიავი“ (A-ს ეს ადგილი აკლია). გამომცემელი ამ შემთხვევაში ეყრდნობა B-ს.

12. ხელნაწერ ტექსტებში თარიღის მითითებისას სიტყვა „ქორანიკონს“ ზოგჯერ არ იხმარება, პირდაპირ დასახელებულია რიცხვი. ა. იოსელიანს კი ყველგან შეუტანია ის, ხოლო ამის შესახებ არაფერს შენიშნავს. მაგ., „ქორანიკონს“ არ უნდა: 76, იხ. სქოლიო (აქ A სწორად გადმოცემს); 77,31 და 75,6 (გამომცემელი ამ ორ შემთხვევაში იმეორებს A-ს შეცდომას) და სხვ. ეს სიტყვა გამოცემის 10,12 სწორადაა დიდ ფრჩხილებში ჩასმული და ასე უნდა ყოფილიყო სხვაგანაც.

ხელნაწერებში თარიღის აღნიშვნისას სიტყვა „წელი“ როგორც წესი არ იხმარება, გამომცემელს კი იგი შეაქვს ტექსტში და ხშირად ფრჩხილებში ჩასმა ავიწყდება. მაგ., 22,14, 15,7 და სხვ.

13. შეიმჩნევა სიტყვების გამოტოვებაც: B, C—„რისხვით ვიყავით გათაებული“, „ვიყავით“ გამოტოვებულია (82,12); C—(B-ს აკლია)—„ქეშქარიტად დიდად ვეცადე“, „ქეშქარიტად“ გამოტოვებულია (81,7); B, C—„პარილის ივ მეწყინა ჭტდ ქეს აღდგომის დღეს“, „მეწყინა ჭტდ“ C გამოტოვებულია (77,31). C—„ავდეგ და გაველ“, „და“ გამოტოვებულია (32,12).

14. BC, და ხელნაწერში: „ვალისაგან მარადის დაჩაგვრა გულისა“ სარეცენზიო გამოცემაში იკითხება სხვანაირად: „ამისაგან მარადის დაჩაგვრა გულისა“ 13,11. ამგვარად, ა. იოსელიანი სიტყვას ვალისაგან სრულიად უმართებულოდ „ასწორებს“ სიტყვით „ამისაგან“, ხოლო სქოლიოში კი ამჯერად ასე შენიშნავს: „ABC ხელნაწერებში „ალისაგან“ სწერია. ჩვენ ამ სიტყვას ვასწორებთ ამისაგან“. როგორც ვხედავთ, თვით შენიშვნაც C მიმართ სიმართლეს არ შეეფერება, B, C ხელნაწერში არავითარი „ალისაგან“ არ სწერია, არის სწორად „ვალისაგან“.

* *

შევეხოთ, როგორ არის გამოცემაში შესწავლილი ხელნაწერთა ტექსტების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი. ამ მხრივ სპეციალური კვლევა ვაიმომცემელს არ ჩაუტარებია. მართალია, თითოეული ხელნაწერი განხილულია ცალ-ცალკე, მაგრამ ერთმანეთთან კავშირის გარეშე. ამ საკითხის შეუსწავლელობა კი გამოცემის დიდ ნაკლად უნდა ჩაითვალოს, ხოლო ის მოსაზრებანი, რაც ვაიმომცემელს ამის თაობაზე მაინც აქვს წამოყენებული, დასაბუთებას მოკლებული და მცდარია.

ა. იოსელიანი მცდარად წარმოგვიდგენს მესამე ხელნაწერის (A) რაობას. კვლევის მეთოდიც, რაც შეცდომის წყაროდ იქცა ამ შემთხვევაში, მანკიერია. ზემოთაც შევნიშნავდით, რომ ა. იოსელიანმა მეტად სახიფათო პასუხისმგებლობა იკისრა, როცა ამ ხელნაწერზე მსჯელობა მხოლოდ და მხოლოდ არაკვალიფიციური გამოცემის თვისებების მიხედვით ააგო. რაკი ა. იოსელიანს უშუალოდ ხელნაწერის შემოწმების საშუალება არ ჰქონდა, ბევრად სჯობდა თავი შეეკავებინა არნახული ხელნაწერის ამგვარი შეფასებისაგან, რაც, ცხადია, ხელს არ შეუშლიდა მას სათანადოდ გამოეყენებინა ს. კაკაბაძის გამოცემა, როგორც ხელნაწერის ნუსხის ბეჭდური ტექსტი. ს. კაკაბაძის შენიშვნა, რომ მან ხელნაწერი გამოსცა „სრულიად შეუცვლელად“ ვერაფრით ვერ ამართლებს ა. იოსელიანს, რამდენადაც სწორედ ის შეცდომანი, რომლებიც ისედაც კარგად ემჩნევა კაკაბაძისეულ გამოცემას, უკვე საკმარისი საბუთია, სხვა გარემოებაც რომ მხედველობაში არ იქნეს მიღებული, რათა გამოცემის იდენტურობა ხელნაწერთან ეჭვის ქვეშ დადგეს. აკი თვითვე ა. იოსელიანი ს. კაკაბაძის 1913 წლის გამოცემას „არაკრიტიკულსა და დეფექტურს“ უწოდებს! (VIII გვ.) „ანდერძის“ 1913 წლის პუბლიკაციისა და მის შესაბამის ხელნაწერისადმი ა. იოსელიანის მცდარმა მიდგომამ არსებითად იმოქმედა ახალი გამოცემის ტექსტის მართებულად დადგენაზე. ამის გამოა, რომ მკითხველის ყურადღებას საგანგებოდ ვაჩერებთ კერძოდ ამ საკითხზე.

ა. იოსელიანი წერს: „1913 წლის ვაიმომცემელი დარწმუნებულია, რომ ეს ხელნაწერი დედანია, დაწერილი თვით იესე ოსეს ძის მიერ. უკანასკნელი, ვფიქრობ, სინამდვილეს არ უნდა შეესაბამებოდეს, ვინაიდან აღრევანი, შეუსაბამობანი და უამრავი შეცდომა ტექსტუალური ხასიათისა, რომლებიც დაშვებულია ამ ხელნაწერზე დაყრდნობით ს. კაკაბაძისეულ 1913 წლის გამოცემაში, ძნელი წარმოსადგენია ყველა ვივარაუდოთ ბეჭდურ შეცდომებად; არ შეიძლება ეს შეცდომები მივაწეროთ იესე ბარათაშვილსაც, რომელიც მე-18 საუკუნის ცნობილი მდივან-მწიგნობარი და კალიგრაფი იყო. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ს. კაკაბაძის 1913 წ. გამოცემა არ უნდა ემყარებოდეს ავტოგრაფს, არამედ იესეს „ანდერძის“ რომლიდაც დაუდევარი გადამწერის მიერ ამჟამად შერყვნილ ხელნაწერს“ (IX გვ.).

აღნიშნული შეხედულება, მის არგუმენტაციითურთ მცდარია. ნამდვილად, ეს ხელნაწერი დედანია, ავტოგრაფი და, რასაკვირველია, მასში არავითარ „აღრევას“, „შეუსაბამობას“ ან „შეცდომებს“ ადგილი არ აქვს. ყველა ასეთი მხოლოდ ს. კაკაბაძის არაკვალიფიციური გამოცემითაა შექმნილი. ერთადერთი ნაკლი, რაც შეიძლება ამ დედანს მივაწეროთ, ის არის, რომ მას შიგადაშიგ გვერდები აკლია (ამოხეულია) და რიგი წინადადებებისა „წაშლილია“ (მათი წაკითხვა თავისუფლად ხერხდება. ამის შესახებ ქვევით).

ხელნაწერი საშუალო ზომის ბლოკნოტის ფორმისაა, ჩასმულია მაგარ ყავისფერ ტყავის ყდაში. გვერდები იშლება ზევიდან. ხელნაწერის დედნობას ბევრი რამ მოწმობს: I. უპირველეს ყოვლისა ხელი—ნაწერია გაკრულად და ვინც იესეს გაკრულ ხელს იცნობს, ძნელი არაა სრული მსგავსება დაინახოს. II. არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია ხელნაწერის ერთი ადგილიც: აი რას ვკითხულობთ—„მაგრამ კვესიაშივლს გოგიას რომ ჩემთვის ეჩივლა გიორგობის 14 ქორანიკონს 464, ის დამრჩა. ზეიდან სამი ფურცელი გადმოაბრუნეთ და იქ ქალაღი დამრჩა, იმაზე დამიწერია მოკლედ და თუ გონება გაქვსთ იმას გაშლით და კაი პასუხებია“ (ციტირებულია ს. კაკაბაძის გამოცემით 103 გვ.). რას ნიშნავს ეს? ავტორი მკითხველს აუწყებს: კვესიაშივლი გოგიას საჩივარი გამომრჩა, მაგრამ გადმოშალეთ სამი ფურცელი უკან, იქ თავისუფალი გვერდი დამრჩა დაუწერელი და მასზე დავეწერე მოკლედ, იქვე არის პასუხებიცო. მართლაც თუ ამ ხელნაწერის სამ გვერდს უკან გადმოვშლით, ნათქვამი სახესებით დასტურდება. წერის დროს, ეტყობა, ფურცელი ფურცელს შეეწება და ამგვარად ორი გვერდი დაუწერელი დარჩა, სწორედ ამ გვერდებზეა მოთავსებული „კვესიაშივლის საჩივარი“ და „პასუხებიც“ (ე. წ. „პასუხი 'შემოკლებული“). მაგრამ აქ საყურადღებო ისიცაა, რომ ამ გამოტოვებულ გვერდებზე ტექსტი შებრუნებულად (თავდაყირა) არის ჩაწერილი. ეს კი საგანგებოდ გაუკეთებია ავტორს, რათა მკითხველს შეცდომა არ მოსვლოდა—ჩაწერილი ტექსტი წინა გვერდის გაგრძელებად არ მიეჩნია.

მოტანილი ადგილიდან საყურადღებოა სიტყვები: „ზევიდან სამი ფურცელი გადმოაბრუნეთ“, რაც სრულიად ეთანხმება ამ ხელნაწერის ტექნიკურ თვისებას. გვერდები ამ ხელნაწერში მართლაც „ზევიდან“ იფურცლება ბლოკნოტის მსგავსად.

ნიშანდობლივია გადამწერთა დამოკიდებულება ამ ადგილის მიმართ იმ მხრივ, რომ მათ გადაწერისას გამოუსწორებიათ ავტორის ეს ტექნიკური შეცდომა: გამოტოვებული ტექსტი თავის ადგილას შეუტანიათ, ხოლო ამის შემდეგ წინადადება: „გადმოაბრუნეთ... კაი პასუხებია“—მდე, როგორც უკვე ზედმეტი, გადაწერილ ტექსტში აღარ შეუტანიათ (მხოლოდ დაწყებულია წინადადება და წყდება: „ზევიდან სამი ფურცელი“, ამის შემდეგ C-ში ერთი სიტყვის დასატევი ცარიელი ადგილია). რას მოასწავებს ეს? იმას, რომ გადამწერნი ამ შემთხვევაში მექანიკურად კი არ მოქცეულან, არამედ სათანადოდ გაუაზრებიათ გადასაწერი ტექსტი. ამგვარად, „საჩივარი“ B, C-ში თავის ადგილზეა (სხვათა შორის, B და C ხელნაწერთა ერთნაირობა ამ შემთხვევაში კარგად მოწმობს C-გან B-ს მომდინარეობას).

ს. კაკაბაძეს, ხოლო მის მიხედვით ა. იოსელიანსაც, მოტანილი ადგილი დაბეჭდილი აქვთ ყოველგვარი განმარტების გარეშე, რაც მკითხველს ვერ ურკვევს რას გულისხმობს „ქალაღი დამრჩა“ და სხვ.

საჭიროა აქვე აღინიშნოს, რომ ა. იოსელიანი აქ B, C ხელნაწერთა და დედნის ტექსტს ამახინჯებს. მას „კვესიაშვილის საჩივარი“ ყოვლად გაუშართლებლად ტექსტიდან სქოლიოში ჩაუტანია მხოლოდ იმ ნიშნით, რომ „იესე არაა ამ საჩივრის ავტორი“ (76—77 გვ.). ა. იოსელიანი, შეაქვს რა ასეთი კორექტივი, ანგარიშს არ უწევს იმას, თუ რატომბა ეს საჩივრის დოკუმენტი B, C ხელნაწერების (და თვით დედანის) ტექსტში მოთავსებული; იესე მას თავისი ნაშრომის ორგანულ ნაწილად თვლის; მასზე სავანგებოდ ლაპარაკობს ვრცლად და სხვ. საერთოდ უნდა ვთქვათ, რომ დოკუმენტის ტექსტში შეტანა სრულებით არ არის უჩვეულო რამ. იესე ხომ სხვაგანაც მიმართავს დოკუმენტის ციტირებას? „საჩივრის“ სქოლიოში ჩამოტანით ა. იოსელიანმა ტექსტს დააკლო მისი ორგანული ნაწილი და, მეორეც, გაუგებარი გახდა ტექსტი.—საქმე ისაა, რომ მომდევნო თხრობა ტექსტში, ე. წ. „პასუხები“ („პასუხი შემოკლებული“), ამ „საჩივართანაა“ დაკავშირებული და მის განმარტებას წარმოადგენს. ხოლო რამდენადაც ეს განმარტება ა. იოსელიანმა გამოცემის ტექსტში „შეიტანა“, ბუნებრივია, განსამარტებელიც ტექსტში უნდა იყოს შეტანილი.

III. ხელნაწერის გვერდები თითქმის შევსებულად არის ნაწერი, მაგრამ ვიწრო არშიები მაინც არის დატოვებული. არშიებზე ხშირ შემთხვევებში ნაწერია განზე ტექსტისვე ხელითა და მელნით. აშიაზე ნაწერს მათი შინაარსისა და ტექნიკური თვისების მიხედვით ვერც შენიშვნებად და ვერც მინაწერებად ჩავთვლით, მათ შეიძლება ჩამატებანი ვუწოდოთ და აი რატომ: 1. ისინი შესრულებულია თვით იესეს ხელით და ეტყობა ძირითადი ტექსტის წერის დროსვე ან მაინცა და მაინც არა დიდი ხნის შემდეგ. იესე უმრავლეს შემთხვევაში ნამყო ამბებზე წერდა და ადვილი შესაძლებელია ყველაფერს თანამიმდევრულად და სრულად ვერ იხსენებდა (ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ დაახლოებით 25 ასეთ მიწერილიდან 17 მიწერილი, და შედარებით უფრო ვრცელი, სწორედ 1768 წლამდე მოთხრობილ ამბებზე მოდის, დანარჩენი კი, უფრო მოკლები, მომდევნო პერიოდს ეხება).

ყველა ჩამატება ტექსტის შინაარსს ავსებს და განმარტავს. 2. ჩამატების ნიშნად მათ გაკეთებული აქვთ ნულის მსგავსი წრე (0) და ასეთივე უზის ტექსტში შესაბამის სიტყვას. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ B და C ხელნაწერთა გადაწერებსაც სწორად გაუგიათ მათი მნიშვნელობა და გადაწერისას ყველა ჩამატება მითითებული ნიშნების მიხედვით ტექსტში შეუტანიათ შესაბამის ადგილებზე (არის ორიოდ შემთხვევა, როცა შეტანა გამოჩენიათ). ს. კაკაბაძეს ამ შემთხვევაში ჩამატებანი ტექსტში არ შეაქვს, ათავსებს სქოლიოში, მაგრამ სათანადოდ მიუთითებს მათ ადგილმდებარეობაზე სიტყვით—„განზე“ (რადგან დედანში დაწერილია განდაგან არშიაზე).

ა. იოსელიანი, რომელსაც კარგად ესმის, თუ რას გულისხმობს ს. კაკაბაძის შენიშვნა „განზე“, რატომღაც, უმრავლეს შემთხვევაში, სწორად არ გვაძინობს მის მნიშვნელობას, რითაც არეგ-დარევა შეაქვს და მკითხველს მცდარ შეხედულებას უქმნის როგორც A გამოცემაზე, ისე მის შესაბამის ხელნაწერზე (დედანზე).

ასე მაგ., შენიშვნა „განზე“ მას გადმოაქვს სხვადასხვანაირად, ხან ასე: „სქოლიოშია გადატანილი“, „მიწერილია სქოლიოში“ („ქორანიონის 428 (1740 წ.), მიწერილია სქოლიოში A“, 5, შენიშვ. 5; „ტექსტი „დაბლა—ჯარი“-მდე სქოლიოშია გადატანილი A-ში, მხოლოდ BC-ს ტექსტში

შეაქვს“; 4, შენიშვ. 1; 8, შენიშვ. 8; 10, შენიშვ. 3 და სხვაგან) და ხან ასე: „მიწერილია აშიაზე“, „აშიაზეა“, („ქორანიკონი 430 აშიაზეა A“. 5, შენიშვ. 12; „ამ სიტყვის გასწვრივ A-ში აშიაზეა მიწერილი: სახალშენი მიქელ ლეკანოსიძისაგან აღიწერა“, 14, 22 და სხვ.)

ამგვარად, გამოდის, რომ ს. კაკაბაძის გამოცემაში და მის შესაბამის ხელნაწერში ჩამატებული თითქოს ზოგი სქოლიოში და ზოგი არშიაზე იყოს მოთავსებული. მეორე სახის შენიშვნა („მიწერილია აშიაზე“) მართებულია და ყველგან ასე უნდა მიეთითებია გამომცემელს.

ყურადღების გარეშე ვერ დავტოვებთ ამასთან დაკავშირებულ შემდეგ გარემოებასაც: როგორც შენიშნული გვქონდა, დედნის არშიაზე არსებული ჩამატებული B და C ხელნაწერებში ტექსტშია მოთავსებული, ხოლო რადგან სარეცენზიო გამოცემა C ხელნაწერს მიჰყვება, ამდენად მასშიც თავისთავად ჩამატებული ტექსტი შევიდა. როცა გამომცემელს, ა. იოსელიანს, გზადაგზა ასეთი ჩამატებული ხედება (რასაც C-ს A-სთან შედარების გზით არკვევს), იგი მართებულად იქცევა, როცა სათანადო შენიშვნით უთვალისწინებს მკითხველს იმას, თუ რომელ ხელნაწერში ან გამოცემაში სადაა ეს ჩამატებები მოთავსებული, ე. ი. არშიაზე თუ ტექსტში. ასე მაგ., „ტექსტი „დაბლა-ჯარი“-მდე სქოლიოშია გადატანილი A-ში, მხოლოდ BC-ს ტექსტში შეაქვს“. 4, შენიშვ. 1 (აქ A-ს მიმართ მითითება სწორი არაა, ამის შესახებ ზევით) და სხვ. მაგრამ სრულიად უმართებულოა, როცა ა. იოსელიანი სხვა მსგავს შემთხვევებში შენიშვნის ამ ფარგლებს შორდება და უკვე განსხვავებულ განმარტებას აკეთებს. სახელდობრ, მაგალითად: „სიტყვები „ქეშმარიტად—განსაცდელამდე“ სქოლიოშია ჩატანილი A-ში, ჩვენ BC-ზე დაყრდნობით ტექსტში შეგვაქვს“, 20, შენიშვ. 8; 74 და სხვ. რა გამოდის? მაშ გამოცემლის დამსახურებაა, რომ მითითებული ჩამატება გამოცემის ტექსტში მოხვდა? რა თქმა უნდა, არა. როგორც ერთხელ ვთქვა, ჩამატებული B, C ხელნაწერთა ტექსტში უკვე თავისთავად შეტანილია ვადამწერთა მიერ, ასე რომ ეს დამსახურება B, C ხელნაწერს ეკუთვნის. სულ სხვაა, თუ გამომცემელი საკუთარი დასაბუთების საფუძველზე (ასეთი შემთხვევა კი, როგორც დავინახავთ, მრავალია) ჩამოიტანს ჩამატებას ტექსტიდან სქოლიოში ან პირიქით. მხოლოდ ეს შეიძლება ჩაითვალოს მის წვლილად ტექსტის გამართვის საქმეში. მაშინ შეუძლია. მას ილაპარაკოს პირველი პირით (სამწუხაროდ ასეთი ცვლილებები ყველგან მცდარადაა გაკეთებული). სიმოკლისათვის ჩვენ აღარ ვეხებით გამოცემაში არსებულ სხვა ასეთი, არასწორი, შთაბეჭდილების შემქმნელ მითითებებს.

ვერ დავეთანხმებით ა. იოსელიანს, როცა მას B, C ხელნაწერთა ტექსტიდან სქოლიოში ჩამოაქვს რიგი ჩამატება და ამას იმით ხსნის, რომ „არსებითი. არ არის“ ან „ტექსტთან შინაარსობრივი კავშირი არ აქვს“. რომ ეს ასეც იყოს (ნამდვილად კი სულ სხვა სურათია), მაინც ამგვარი ახსნა გაუმართლებელია. ვანა გამომცემლის სუბიექტური შეხედულებით შეიძლება შესწორდეს დედნის ან ვადანაწერის ტექსტი! უცნაურია ა. იოსელიანის ასეთი მოქმედება მით უფრო, რომ არშიაზე მიწერილების ავტორად მას, სამართლიანად, იესე მზახინა და არა სხვა. ამასთანავე უნდა ისიც შევნიშნოთ, რომ ა. იოსელიანი მრავალ შეცდომას უშვებს ამ ჩამატებათა ადგილის მითითებისას.

ა. იოსელიანი შენიშნავს:

1. „ამ სიტყვის შემდეგ BC ხელნაწერში იკითხება: „ვიყავ წლისა ოცდაათისა“; A-ში ეს სიტყვები არშიაზე ყოფილა მიწერილი და როგორც არა-

არსებითი, ჩვენც სქოლიოში ჩავიტანეთ“ (22). რატომ არის „ვიყავ წლისა ოცდაათისა“ არაარსებითი? ვკითხოთ ა. იოსელიანს. იმიტომ, რომ „არშიაზე ყოფილა მიწერილი“? მაგრამ არშიაზე ხომ სხვა წინადადებებიცაა მიწერილი, რომლებიც B, C ხელნაწერებმა, ამის მაგავსადვე, ტექსტში შეიტანეს და ა. იოსელიანმაც უცვლელად გაიმეორა თავის გამოცემაში? მაშ შინაარსობლივად არაარსებითი? არა. წლოვანების აღნიშვნა-ჩართვა დრო და დრო ტექსტში ეს ხომ ჩვეულებრივი სტილია იესესათვის? აი მაგალითები: „ვიყავ წლისა ოცდახუთისა (15,31,32); „ვიყავ წლისა ოცდაშვიდისა“ (17,22); „ვიყავ წლისა ოცდაცხრისა“ (18,7) და ა. შ. იეჟე საგანგებოდაც კი მიუთითებს თავის ამ დამახასიათებელ სტილზე: „ვინათგან ცხოვრებისა ამის ჩემისა რიცხუსა სწორებით ვსწერ“ და სხვ. მაშ რით არის ზემომოტანილი ფრაზა, „ვიყავ წლისა ოცდაათისა“, „არაარსებითი“? ცხადია, ასეთი არგუმენტაცია მსოლოდ იმას მოწმობს, რომ გამომცემელი საფუძვლიანად არ იცნობს გამოსაცემი ძეგლის ავტორობასა და ხასიათს. ვითარება მარტივია: აქ და მსგავს შემთხვევებში (იხ. ქვემოთ) ავტორს გამორჩენია ასეთი აღნიშვნები, ხოლო შემდეგ ჩაუმატებია არშიებზე ადგილ-ადგილ. ამგვარად, აღნიშნული წინადადება ტექსტში უნდა შევიდეს იმიტომაც, რომ B, C ხელნაწერებში იგი ტექსტშია შეტანილი და დედანში არშიაზეა მიწერილი როგორც ავტორისეული ჩამატება.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ წინადადების ადგილი ს. კაკაბაძისა და მის მიხედვით ა. იოსელიანის გამოცემაში შეცდომითაა მითითებული. როგორც B, C ხელნაწერები და დედანი მოწმობს, იგი უნდა იკითხებოდეს სიტყვის — „ქორანიკონს ჩ ღ ნ შ (1758)“—შემდეგ და არა სიტყვის—„ბრძანდებოდენ“ შემდეგ.

2. „ვიყავ წლისა 33—B, C ხელნაწერებში ტექსტშია, ხოლო A-ს სქოლიოში აქვს ჩამოტანილი“ (33).—„ვიყავ წლისა 33“, რასაკვირველია, როგორც ზემოთ დავასაბუთეთ, გამოცემის ტექსტში უნდა შესულიყო და არა სქოლიოში.

3. „აშიაზე ქორანიკონს 458 (1770 წ.) ქრისტეს შობას პატარა ბარბარა მეჯვრის ჯეგს დაიბადა ბარბარობის დღეს“—B, C ხელნაწერში ტექსტშია შეტანილი, ხოლო A ნუსხაში აშიაზეა მიწერილი, რასაც უცვლელად ვტოვებთ“ (58). ა. იოსელიანის ამ შენიშვნაში სამი შეცდომაა. ნამდვილად ეს ფრაზა—„ქორანიკონს... დღეს“—B, C ხელნაწერების ტექსტში მითითებულ ადგილას არ მოიპოვება, 58,17. მეორე. ეს წინადადება B, C ხელნაწერებსა და ს. კაკაბაძის გამოცემაში იკითხება „მეჯვრისხეგს მიგვიპატიეს“ შემდეგ (58,1).

(სხვათა შორის, შინაარსის მიხედვითაც სწელი არაა შევამჩნიოთ ა. იოსელიანის მითითების შეუსაბამობა).—მესამე. აღნიშნული ფრაზაც გამოცემის ტექსტში უნდა ყოფილიყო შეტანილი როგორც ავტორისათვის არსებითი ბიოგრაფიული ცნობა (მსგავსი ადგილები ძეგლში უამრავია).

4. „აქ იესე შენიშნავს: „ქორანიკონს 463 (1775 წ.) მარტს 13, აქ უნდა ბრძიმისა და ელენეს დაბადება“ (67). ეს ადგილი C-ს ტექსტში შეაქვს, ხოლო AB—ხელნაწერში იგი აშიაზეა მიწერილი... შინაწერს ვინაიდან ტექსტთან შინაარსობრივი კავშირი არ აქვს, ამიტომ ჩვენც სქოლიოში ვტოვებთ“. ა. იოსელიანი აქაც ცდებთ: ნამდვილად დასაბეღლებული წინადადება C ხელნაწერშიც არშიაზეა ჩოთასებული, მაგრამ სხვა ვერადღე—66 ხ. B, C ტექსტის იმ ადგილას, სადაც ს. კაკაბაძე და ა. იოსელიანი მიუთითებს, იკითხება მხოლოდ ნაწყვეტი: „აქ უნდა ბარძიმის“. აღნიშნული წინადადებაც. ცხადია, გამოცემის ტექსტში უნდა შესულიყო, როგორც ავტორისათვის არსებითი მითითება.

5. გამომცემელი იჩენს არათანმიმდევრობას. მას სრულიად ერთი და იგივე შინაარსის ჩამატებანი (არშიაზე მიწერილები) ხან შეაქვს ტექსტში, ხან არა. მაგ., „ქორანიკონს 441 (1753 წ.) გიორგობის 2, წლისა 25“, რომელსაც A არშიაზე უჩვენებს („განზე“) (BC-ს არ შემოუნახავს), ა. იოსელიანის გამოცემაში სქოლიოშია ჩამოტანილი (17). ხოლო—„მამინ ვიყავ მე წლისა ოცდაათხუთმეტისა“, რომელიც აგრეთვე A-ს მითითებით არშიაზეა („განზე“), გამოცემის ტექსტშია შეტანილი (34). „ვიყავ წლისა ოცდაათისა“, რომელიც ასევე არშიაზეა დაწერილი (A—„განზე“), გამოცემის სქოლიოშია ჩამოტანილი და სხვ.

6. „ეს სასახლე იმათაც ნასყიდი ჰქონდათ ზურაბ ერისთვისშვილის—ეშვიკალასისაგან“ + BC ტექსტში (A-ში სქოლიოშია ჩატანილი)“, 53. ნამდვილად დასახელებული ფრაზა C ხელნაწერშიც არშიაზეა და არა ტექსტში. ხოლო ჩამატება—შენიშვნის ნიშანი C ხელნაწერში ზის სულ სხვა ადგილას, სახელდობრ იმავე წინადადების ბოლოში, სიტყვასთან—„აშენებული“ 53,3, რაც აზრობრივადაც უფრო სწორია ვიდრე ს. კაკაბაძის და ა. იოსელიანის გამოცემაში არის ეს, B ხელნაწერშიც სწორადაა შეტანილი ეს საკითხავი. სიტყვა „აშენებულის“ შემდეგ. მოტანილი ფრაზის შეტანაც საჭირო იყო ტექსტში.

IV. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ დედანში ზოგი წინადადება წაშლილია. მაგრამ წაშლა შესრულებულია არა უბრალო ხაზის გადასმით, არამედ თავისებურად, თითოეული ასო დამატებითი ხაზების საშუალებით გადაკეთებულია გაუგებარ მოხაზულობად. ამჟამად, დროთა გასვლის გამო, ეს ორი მელანი განსხვავებულია და ტექსტი იკითხება გარკვევით. ეტყობა ძლიერი სურვილი ჰქონიათ წაშლილი ადგილები ვერავის გაერჩია. მათი ასეთი დანტერესება ვასაგები ვახდება, თუ ამ წაშლილი ადგილების შინაარსს გავეცნობით: ყველგან იესეს წარსულ სოციალურ ვინაობაზეა ლაპარაკი—იესე როგორც თბილელის ყმა, სიონელი ხუციშვილი და სხვ. გარკვეული გარემოების გამო საჭირო ვამხდარა ამ ცნობების დამალვა, მაგრამ ეს რედაქცია იესეს დროს და მისგან არ არის მომხდარი, ვინაიდან მას ამ სახის ცნობები არა შემთხვევით, არამედ საგანგებოდ აქვს მოხსენიებული. მთელი შრომა იმითაა გამსჭვალული, რომ შეილებს დაანახვოს, თუ თავის მუყაითობით მან როგორ მიაღწია სიონელი ხუციშვილობიდან თავადობამდე. მეორე გარემოება ის არის, რომ ყველა ეს ადგილი B და C ხელნაწერებში უკლებლად არის შესული, რაც იმას მოწმობს, რომ გადაწერისას ისინი დედანში წაშლილი არ ყოფილან (B გადაწერილია შედარებით ვეიან). სოციალური წარმოშობის მაუწყებელი ეს ადგილები ს. კაკაბაძის გამოცემაში ვერ მოხდნენ, რადგან ს. კაკაბაძეს ხელნაწერი დეტალურად არ შეუსწავლია; ყველა ისინი გამოუტოვებია ისე, რომ რაიმე შენიშვნაც არ დაურთავს (თუმცა მკითხველს აუწყებს უცვლელად გამოვეციო). ა. იოსელიანის გამოცემაში კი ყველა ეს საკითხავი თავთავის ადგილასაა, რადგან C და B ხელნაწერები, რომლებიც გამოცემას უდევს საფუძვლად; ამ მხრივ უნაკლონი არიან. ამის გამო ა. იოსელიანის გამოცემა ამ მხრივ საფუძვლიანად ასწორებს წინა გამოცემათა ნაკუს.

ა. იოსელიანი შესავალ წერილში ვრცლად საუბრობს აღნიშნული ადგილების შესახებ და ამასთან დაკავშირებით იგი მართებულად მიუთითებს „ცნწურაზე“, რომელიც მისი აზრით „განუცდია ტექსტს (უკეთ რომ ვთქვათ ზოგიერთ ხელნაწერს)“ და რომ ზემოაღნიშნული ხასიათის სოციალური ცნო-

ბები მასში „მოუსპიათ“ (XVIII, გვ. 15). მაგრამ ა. იოსელიანი, როცა ამ საკითხთან კავშირში ხელნაწერის (A) დახასიათებას იძლევა, მცდარად წარმოგვიდგენს სინამდვილეს. ის წერს: „... ხელნაწერს A-ს (1913 წლის გამოცემა რომ ემყარება) განსხვავებით B-ს და C-საგან თანამიმდევრობით არ შემოუნახავს ცნობა იესეს შვილების ნამდვილი წოდებრივი თუ სოციალური ჩამომავლობისა;... B და C ხელნაწერებში ჩვენ ორ ადგილას ვხვდებით ცნობებს: „თბილელის ყმანი იყავით და ხუციშვილები“ (ჩვენი გამოც. 50, 26) და ან კიდევ „სიონელის ხუცის შვილებსა“ (ჩვენი გამოც. 97, 12) მიმართავს თვით იესე შვილებს. A ხელნაწერში ეს და მსგავსი ადგილები არცერთხელ არ გვხვდება“ (XVIII გვ.). როგორც ვთქვით, A-ს ხელნაწერში (დედანში) ასეთი საკითხავები ნამდვილად შემონახულია, მხოლოდ გარკვეული დროის შემდეგ ის წაუშლიათ. ა. იოსელიანი კი, რომელსაც A-ს ხელნაწერი არ უნახავს და არც შეუშოვნებია, უცნაურია, რატომ ცდილობს ასე კატეგორიულად დაარწმუნოს მკითხველი, თითქოს მართლაც არ გვხვდებოდეს A—ხელნაწერში ეს ადგილები. ვიმეორებთ, წინამდებარე გამოცემისათვის სრულებით არ იყო აუცილებელი A-ს ხელნაწერის ღირსების ხელოვნურად დამცირება. გამომცემელს ამგვარი მსჯელობისაგან ან სრულიად ხელი უნდა აეღო, რითაც გამოცემა მოიგებდა, ან ს. კაკაბაძის არაკვალიფიციური გამოცემის მიხედვით ხელნაწერის შეფასება მხოლოდ სიფრთხილით ეწარმოება.

მოგვაქვს დედნიდან ყველა ეს წაშლილი ადგილი (მითითებულია სარეც. გამოცემის გვერდები, ვინაიდან დედანს პაგინაცია არ აქვს): 1. „კათალიკოსის ანტონისაგან დიაკვნად ვეკურთხე“, 9 (შესავალ წერილში ამ ადგილის მიმართ სწორად არაა ნაჩვენები ნაკლული ტექსტის რაოდენობა, XXV). 2. „ტფილელის ყმანი იყავით და ერთი ხუცის შვილები ამდენი“ 50, ა; „ტფილელს“ 73, 6; „ტფილელს“ 73, 9; „სიონს გარეთ“ 73, 17; „სიონელი ხუცის შვილისა“ 97, 12. 4. ვერ დავეთანხმებით ა. იოსელიანს იმაშიც, რომ თითქოს ცნობა იესეს შვილების პირადობის დახასიათების შესახებ „ამოგდებული“ იყოს A ხელნაწერიდან (B და C-ში შემონახულია, XXIII გვ.) საქმე ისაა, რომ დედანს ამ ადგილას აკლია (ამოხეულია ფურცელი), ამას ს. კაკაბაძეც შენიშნავს (134).

ა. იოსელიანი ფიქრობს, რომ ჟურნალ „ცისკრის“ გამოცემის ხელნაწერი „ჯერჯერობით მიკვლეული არაა“—ჩვენ კი ვეთანხმებით ს. კაკაბაძეს, რომელიც „ცისკრისა“ და მის მიერ 1913 წლის გამოცემაში გამოყენებულ ხელნაწერს ერთ და იგივედ თვლის.

ა. იოსელიანი თავის მოსაზრებას აყრდნობს გამოცემათა ტექსტების არსებით განსხვავებულობაზე (IX გვ. შენიშვ.) და ამ გზით ასკვნის—ჟურნ. „ცისკარს“ სულ სხვა ხელნაწერი უნდა ჰქონოდაო: „ანდერძის ხელნაწერი ტექსტებისა და არსებულ გამოცემათა კრიტიკულმა შესწავლამ დავგარწმუნა, რომ არც ერთი აქ დასახელებული ხელნაწერი გამოსაყენებლად ცნობილი არ უნდა ყოფილიყო „ცისკრის“ რედაქციისათვის“ (VI გვ.). ა. იოსელიანი მართალია იმაში, რომ „ცისკრის“ გამოცემა A-საგან განსხვავებულად არასრულია, „დეფექტური და გაუმართავია“, მაგრამ მხოლოდ აქედან შემომოტანილი დასკვნის გამოტანა სწორი არ იქნება. უპირველეს ყოვლისა, აქაც საჭირო იყო იმის დადგენა, თუ საიდან მომდინარეობენ „ცისკრის“ გამოცემის შეცდომები და აღრევანი. ხოლო ვინაიდან ეს გამოცემაც მსგავსად ს. კაკაბაძის გამოცემისა არაკვალიფიციურია, აპარატიც და სხვა ასეთი ღართული

არ აქვს, ამიტომ მისი ამ მხრივი შემოწმება ისევ ხელნაწერთან შედარების გზით უნდა მომხდარიყო. ხოლო თუ ამის საშუალებას მოკლებული იყო ა. იოსელიანი, მაშინ, რასაკვირველია, დასკვნა ფრთხილი სჯობდა.

შემოწმებამ გვიჩვენა, რომ ყველა ის შეცდომა, რაც „ცისკარს“ ახასიათებს, მხოლოდ და მხოლოდ გამოცემის ბრალია და არა ხელნაწერის ტექსტისა. აი საბუთები: გარეგნული ნიშნები მოწმობს, რომ ეს ხელნაწერი (A-ს დედანი) სტამბაში მოხვედრილა, საიდანაც უშუალოდ უწარმოებიათ აწყობა. 1. ხელნაწერს აჩნია სტამბის შავი საღებავი. 2. ხელნაწერში მოიპოვება ასოთ-აწყობის აღნიშვნებიც. მაგ., ორ ადგილას ფანქრით გასმულია ხაზი და მიწერილია „აქამდე აიწყოს“ (ბოლოდან 7 გვერდი); „აქამდე“ (ბოლოდან 4 გვ.). საყურადღებო ისაა, რომ სიტყვა „აქამდე“ იმ სიტყვებთანაა მოთავსებული, სადაც „ცისკარში“ ბექტური ტექსტი წყდება—„შიხზე გაიმარჯვაო“ (1872 წ. ნომბ.-დეკემბ., 591 გვ.). ამგვარად, მითითება დაბექტილს ეთანხმება. 3. „ცისკრის“ ბექტური ტექსტი, როგორც წესი, არშიაზე მიწერილებს არ გადმოგვცემს, ხოლო ალაგ-ალაგ ერთეულ სიტყვებს უშვებს. ასეთი შემთხვევის დროს, ხშირად, გამოტოვებული სიტყვის მაგიერ მრავალი წერტილია დასმული. დედანთან შედარებამ გამოარკვია, რომ ასოთაწყობს შეგნებულად გამოუტოვებია: ან ძნელად ამოსაკითხი, ან სტრიქონს ზევით ჩაწერილი და ან არშიაზე მიწერილი სიტყვები. ზოგჯერ შეცდომა დაშვებულია სიტყვის ამოკითხვაში ფონეტიკურ-ორთოგრაფიული მსგავსების გამო. რიგ შემთხვევაში ნებისმიერად ჩამატებულია ახალი სიტყვებიც. საერთოდ ეტყობა, რომ ასოთაწყობი მექანიკურად ახდენდა ყოველივე ამ ოპერაციის და ანგარიშს არ უწევდა იმას, რომ ამით ტექსტში აზრობრივი შეუსაბამობა იქმნებოდა. მაგ.: 1) სიტყვა „მიზეზზე“ გამოტოვებულია, დედანში კი იგი გაურკვევლად იკითხება და ტექსტს ზემოთ არის ჩამატებული (5,27; კაპაბაძის გამოც. 9); „სპასალარი ლეონობისთვის“ გამოტოვებულია, დედანში „სპასალარი“ არშიაზეა გატანილი, „ლეონობისთვის“ გაურკვევლადაა დაწერილი (4,24; კაკ. 7; ცისკ.; 739); „იხვეწა გივი“ გამოტოვებულია—დედანში გაურკვევლადაა (8,23,24; კაკ. 13); „თამარი“ გამოტოვებულია—დედანში ნაწერია წვრილად და გაუგებრად (11,18,19; კაკ. 16); „თიბათვის“ გამოტოვებულია—დედანში ჩამატებულია ზევიდან წვრილად (11,22; კაკ. 16) და სხვ. 2) დედანში წერია „ქალანთარმა“—ამოკითხულია, როგორც „ქალაქს რომ“ (3,30; კაკ. 6; ცისკ. 739); დედანში „კა წავიდა“—ამოკითხულია, როგორც „გვასწავიდა“ („კა“ რიცხვითი მნიშ. 4,4; კაკ. 7; ცისკ. 739); დედანში „დაწერილი“—ამოკითხულია „დაქერილი არ“ (4/15; კაკ. 7; ცისკ. 739); დედანში „ჭარში შევიდა“—ამოკითხულია „ჯარში შევიდა“ (4,25; კაკ. 8; ცისკ. 740); დედანში „მამისდაბას“ (სოფლის სახელი)—ამოკითხულია „მამას და ბიძას“ (5,18; კაკ. 9; ცისკ. 740); დედანში „დაიბარა, მიბძანდა და შემირიგა, წამოიყვანა გივი ამილახორი და ბანგუა“—ამოკითხულია „დაიძრა მობრძანდა და შემირიგა წამოიყვანა, გივი მილახა და ბანგუა“. ასეთი დამახინჯება გამოწვეულია იმით, რომ დედანში ეს ადგილი გაურკვეველი ხელით არის ნაწერი (8,3,4; კაკ. 12); დედანში „საკომლო“—ამოკითხულია „საკობლო“, დედანში „მ“—მიავაგეს „ბ“-ს (17; კაკ. 25) და სხვ. 3) ხშირად გამოტოვებულია ისეთი ქორონიკონები, რომლებიც დედანში არშიაზეა დაწერილი; 4) დედანში—ერთი შალი მივართვი, სამ თუმნად ვიყიდე“ (33,27). „ცისკარში“ დაბექტილია—„და ერთი შალი მივართვი ესენი სამ თუმნად ვიყიდე“. ამგვარად, სიტყვები „და“ და „ესენი“ დამატებულია „ცისკ-

რის“ მიერ (B და C ხელნაწერებში და არც A—გამოცემაში არ მოიპოვებიან ისინი). რომ „ცისკარი“ ამ დედნიდან სარგებლობდა, ეს იქიდან ჩანს, რომ დედანში სწორედ ამ ადგილას, სტრიქონს ზემოთ, ფანქრით ჩაწერილია ეს სიტყვები. არის მეორე შემთხვევაც: დედანში წერია „ამ ხანში მოკლა იოანე ბერის დიაკონი იმამყულიხან“ (5,26,27; კაკ. 9). „ცისკარი“ ბეჭდავს—„ამ ხანში მოკლა იოანე ბერის დიაკონი იმ წყეულმა“ და სხვ. (ცისკ. 742 გვ.). ამგვარად, „ცისკარი“ უმატებს სიტყვას „წყეულმა“ და, რომ ამ შემთხვევაში „ცისკარი“ ამ დედნით სარგებლობდა, ეს შემდეგიდან ჩანს: მართალია შესაბამის ადგილს დედანში ფანქრით არ სწერია ეს სიტყვა (აღბათ, ასოთამწყობს ზეპირად შეუტანია ბეჭდვისას ტექსტში), მაგრამ დედნის სხვა ადგილას არის ასეთივე სიტყვა ფანქრით აღნიშნული—„მამაძალი“ წაშლილია (72,11) და მის მაგიერ ჩაწერილია ფანქრით „წყეული“ (ეს ადგილი „ცისკრის“ გამოცემაში დაბეჭდილი არ არის). ეს ფაქტი უდაოდ იმას მიუთითებს, რომ პირველი და მეორე შემთხვევაც ერთი და იგივე პირის მიერ არის შესრულებული, რომელსაც ხელში აღნიშნული დედანი სჭერია.

ვფიქრობთ, მოტანილი საბუთები საკმარისად ამტკიცებენ იმას, რომ „ცისკრის“ და ს. კაკაბაძის გამოცემები ერთი და იგივე ხელნაწერს, დედანს ეყრდნობიან; რომ ეს პუბლიკაციები ამ დედანს შეცდომებით, არასრულად და საკმაოდ დამახინჯებულადაც ბეჭდავენ. ეს გარემოება, სამწუხაროდ, იმასაც არკვევს, რომ მრავალი ისეთი „სხვაობა“, რომლებიც უშუალოდ „ცისკრის“ და ს. კაკაბაძის გამოცემებს მიეწერება, ა. იოსელიანის მიერ „ხელნაწერთა“ კითხვა-სხვაობად არის ჩათვლილი და ყველა ისინი სქოლიოშია გადატანილი. აი, რა მძიმე შედეგი მოჰყვა იმას, რომ ა. იოსელიანი არ შეეცადა ხელნაწერთა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხის გარკვევას და წინასწარ, ყოველგვარი შემოწმების გარეშე, ისინი დამოუკიდებელ ნუსხებად მიიჩნია.

B და C ხელნაწერთა შესახებ უნდა ვთქვათ შემდეგი: ისინი ორივე ან ერთი წყაროდან მომდინარეობენ, ან B გადმოწერილია C-დან. ჩვენ ეს უკანასკნელი აზრი მიგვაჩნია სწორად. ამას გვაფიქრებინებს ორივეში ერთნაირი შეცდომების არსებობა. საამისოდ უამრავი ფაქტების დასახელება შეიძლება: საკმარისად ვთვლით მიუუთითოთ სარეცენზიო გამოცემის სქოლიოები. რამდენიმე მაგალითი ამ მხრივ ჩვენ მიერ მოტანილი იყო ზევითაც. რომ C ხელნაწერი უშუალოდ დედნიდან არის გადაწერილი, ამ მხრივ მეტად დამარწმუნებელ საბუთს იძლევა C-ს ერთი ტექნიკური შეცდომა, რომელიც შეიძლება წარმოშობილიყო მხოლოდ და მხოლოდ ამ დედნით სარგებლობისას, რატომ მოხდა, რომ C (და B) ხელნაწერში წინადადება „ერთი ანდერძის წიგნი დაწერე, მაგრამ რაღა ხელს ვყრი“ (27 გვ.) შეცდომით მოთავსებულია სიტყვის „არ გვინახავსო“ შემდეგ? (იხ. 27,12,19 გვ. და შენიშვ.). აი რატომ: დედანში verso იწყება ამ წინადადებით („ერთი ანდერძის...), ხოლო მას ბოლოში გაკეთებული აქვს ჩამატების ნიშანი, მაგრამ თვით ჩამატება შესაბამისი ნიშნით მოთავსებულია არა ამავე (v) გვერდზე, არამედ წინა გვერდის (r) ქვედა არშიაზე და ისიც არა განდაგან, არამედ პირდაპირ როგორც ტექსტის გაგრძელება (ჩამატება ვრცელია: „ბესარიონ... არ გვინახავსო“. ს. კაკაბაძის გამორჩენია ამ ჩამატების მითითება და ამიტომ არც ა. იოსელიანს აქვს შენიშული). სწორედ ამის გამო მოხდა ის, რომ გადამწერმა, დაამთავრა თუ არა r გვერდი სიტყვებით „გამოვესალმე ყველასა“, მასვე მიაყოლა ქვედა არშიაზე მიწერილი ჩამატებაც, მიიჩნია რა იგი მის

გაგრძელებად. წესის მიხედვით აღნიშნული ჩამატება უნდა შეეტანა მას v გვერდზე შემომოტანილი წინადადების („ერთი ანდერძის...“) შემდეგ. სწორედ ამიტომ ეს წინადადება თავის ადგილზე ვერ მოხვდა C ხელნაწერში. A გამოცემაში სწორად არის თანამიმდევრობა დაცული, მხოლოდ შენიშვნის ნიშანი გაშორჩენილია. მსგავსი შემთხვევები კიდევ შეიძლება დაიძებნოს.

*
*
*

ტექსტს დართული აქვს მოკლე ლექსიკონი, რომელშიაც მრავალი ფრიად საინტერესო ტერმინი გამოტოვებულია. გამოტოვების მაგიერ სჯობდა, რასაკვირველია, განუმარტავი სიტყვებიც შესულიყო ლექსიკონში კითხვის ნიშნის ქვეშ, როგორც ეს ჩვეულებრივ დაშვებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ავტორისეული განმარტებანი უმეტეს შემთხვევაში მცდარი ან არასრულია. შეტყობის წყარო ხშირად ის არის, რომ ავტორი სიტყვათა განმარტებისას გვერდს უფლის თანამედროვე მეცნიერულ გამოკვლევებს, სამაგიეროდ შედარებით ამომწურავად იყენებს მოძველებულ ლიტერატურას.

ლექსიკონში გადატანილ ყოველ სიტყვას იქვე გვერდის მითითებაც ახლავს. ეს საერთოდ კარგია, მაგრამ აქ ყოველგვარ აზრს მოკლებული ჩანს, რადგან განმარტება მოცემულია არა მხოლოდ ამ მითითებული კონტექსტის მიხედვით, არამედ აღებულია სიტყვის ფართო მნიშვნელობა. ამ შემთხვევაში კარგი იყო ავტორს მიეთითებია ყველა გვერდი, სადაც კი აღებული სიტყვა არის ნახმარი და არ დაკმაყოფილებულიყო მხოლოდ ერთი გვერდის მითითებით, ეს გაზრდიდა ლექსიკონის მნიშვნელობას საძიებლის თვალსაზრისითაც.

1. „ასნაფი“ განმარტებულია როგორც „ამქარი, ხელოსანთა რომელიმე საზოგადოების ან ცეხის წევრი“. ეს განმარტება სრული არაა. ასნაფი ან ამქარი პირველ რიგში ადამიანთა ერთი ხელობის ჯგუფს, ერთი გარკვეული სპეციალობის ხელოსანთა ან ცალკე ვაჭართა ორგანიზაციას ეწოდებოდა. ამას გარდა ასნაფი, ამქარი, ამქრის წევრსაც ნიშნავდა.

2. „ახალი სჯული 43,15 ახალი წესი, წესდებულება“. ასეთი განმარტება არც საერთოდ და არც მითითებული კონტექსტის მიხედვით არის სწორი. აი, ტექსტიც: „ქრისტიანენი არ იკადრებენ, ამისათვის, რომ ასეთი ხომ არავინ იქნება ან ძველისა და ან ახლის სჯულისა არა იცოდეს რა?“ აქედანაც კარგად ჩანს, და ავტორს უნდა მოეხსენებოდეს, რომ „ახალი სჯული“ სპეციალური გამოთქმაა, რომელიც ქრისტიანულ სარწმუნოებას გულისხმობს მისი ლიტერატურით (სახარებები და სხვ.), დაპირისპირებით „ძველ სჯულთან“, იუდაიზმთან და მის ლიტერატურასთან (დაბადება—მოსეს წიგნები და სხვ.).

3. „განფრდილება 15,26 ბოროტ საქმეებით გატაცება“. განმარტება სწორი არაა არც პირდაპირი და არც გადატანითი მნიშვნელობით.

სიტყვა ფრდა (ფრდიდა), განფრდა ნიშნავს გაყიდვას, ვაჭრობას; აქედან მოფარდული—გამყიდველი, მსყიდველი. „განფრდილი, ნებსით თავი გაიყიდოს ვინმემ“ (საბა).

4. „გემოთმოყვარება 15,15 ავხორცობა, მრუშობა (ჩუბ.)“. სრულიად შეუსაბამო განმარტებაა. გემოთმოყვარება ნიშნავს პირისგემოს მოყვარულობას, მსუნაგობას. ამასვე ნიშნავს იგი იმ კონტექსტშიაც, სადაც არის ნახსენები. იესე ამბობს: კიდევ კარგი, რომ მონაზონი არ გავხდი, თორემ „ვინ უწყის, ეგების ბერობაშიაც ჩემი უღებება და გემოთ-მოყვარება არ მომეკლო და ანგელოზთ სახე შემეგინებინა და უძვირესი სასჯელი მომეგო თავისა ჩე-

მისათვის“. აზრი ნათელია. თუ გავითვალისწინებთ იესეს არა ერთგზის განცხადებას თავისი პირადი თვისებების შესახებ, რომ იგი უღებები არ იყო და ზომიერი სმა-ჭამა იცოდა (1,2 და სხვ.), ადვილი გასაგებია, რომ აქ იგი გემოთმოყვარეობაზე მხოლოდ შედარებით ლაპარაკობს, რამდენადაც იცის, რომ ბერ-მონაზონი ერის კაცისაგან განსხვავებით შრომისა და კვების წესებს მკაცრად იცავს.

თუ ა. იოსელიანს დავეთანხმებით, გამოვა, რომ იესეს თვითონ უწოდებია თავის თავისათვის მრუში-აგხორცი. მართალია, საშუალო საუკუნეების ადამიანისათვის თავის ცოდვილად შერაცხვა, თავის დადაბლება დიდ ღირსებად იყო მიჩნეული სარწმუნოების თვალსაზრისით, მაგრამ ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ მრუშობა გარკვეულად ისჯებოდა საეკლესიო-სახელმწიფო სამართლით. რასაკვირველია, ნებით არავინ მიიკერებდა მას.

5. „ეშვიკალასი 73,16 იასაული, ხელჯოხიანი, სახელმწიფო მოხელე“.

6. „ეშვიკალასბაში 76,2 ეშვიკალასების უფროსი“. ნოტანილი განმარტებანი თავის მხრივ ისევ ახსნას მოითხოვენ და საერთოდ სწორიც არაა.

7. „თარხნის“ განმარტებაში მცდარია ა. იოსელიანის დებულება: „თარხნობის წიგნი ეძლეოდა გლეხს ან მოქალაქეს“. ავტორი ამ შემთხვევაში ჰ. უმიკაშვილს იმეორებს, რომელსაც ნათქვამი აქვს „თარხნობა ეძლეოდა ხარჯის გამომღებს მოქალაქეს ან გლეხს“ (დასტურლამალი). ცნობილი გარემოებაა, რომ ფეოდალურ საქართველოში თარხნობა სხვადასხვა სფეროში სხვა სოციალური წრის წარმომადგენლებსაც შეეძლოთ მიეღოთ.

ნეორე შეცდომა აქ ის არის, რომ ავტორს საკუთარი სახელი „თარხანი“ სოციალურ ტერმინად მიუჩნევია და იგი, როგორც ასეთი, ლექსიკონში გამოუტანია. საჭირო იყო მხოლოდ ოდნავ ჩაკვირება, რათა ეს შეცდომა თავიდან აეცდინა.

8. „იასაული 26,4 ხელჯოხიანი, ბოქაული, მანდატური“. ასეთი განმარტება კვლავ განმარტებას მოითხოვს და თანაც მცდარია.

9. „ლანგარი, ჩინის ლანგარი“, ჩინური ლანგარი. 33,26 აკრობატთა ხელსაჭერი ძვირფასი სინი“. მითითებული ტექსტის მიხედვით, იესეს დედოფლისათვის მიურთმევია „ჩინის ლანგარი“. რა შუაშია აქ აკრობატები? ა. იოსელიანს ამ შემთხვევაში დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონიდან უსარგებლია, მაგრამ განმარტების სათანადო ადგილი უყურადღებოდ დაუტოვებია: „ლანგარი, დიდი სინი, блюдо, — ჩინისა... царское блюдо“.

10. „მალიათი 5,8 ფულადი გადასახადი“.

11. „მაღუჯაათი 5,4 გადასახადი სოფელზე გაწერილი“. ავტორს შეეძლო უფრო სრული და ზუსტი განმარტებანი მოეცა, თუ იგი ამ შემთხვევაში გამოიყენებდა არსებულ სპეციალურ ლიტერატურას.

12. „ლიტრა 109,2 საწყაოს ერთეული“. არაფრის მთქმელია. უნდა იყოს ზომაც მითითებული.

13. „მანგლელი 36,24 მანგლისის საყდრის წინამძღოლი“. გაუგებარი განმარტებაა. მანგლელი მანგლისის ეპისკოპოსის ნიშნავს, ხოლო ეპისკოპოსი გარკვეული ტერიტორიული ერთეულის (ეპარქიის) სასულიერო-საეკლესიო გამგებელი იყო.

14. „მდივანი 30,30—35 სამეფო კარის მწერალ-მწიგნობარი. იყვნენ სამეფო და სადედოფლო მდივნები“. განმარტება სრული არაა და ნაწილში მცდარიცაა. გარდა სამეფო კარისა, მდივნები, როგორც მწერალ-მწიგნობარნი,

კერძოთაც არსებობდნენ. რასაკვირველია, ავტორს არ უნდა დაეწყებოდა ამ საკითხზე მეკლავართა სპეციალური შრომები (ვ. გაბაშვილი, დარბაზის რიგის მოხელენი დასტურლამალის მიხედვით. ენიკის „მოამბე“, XIII, 173—177; შ. მესხია, მასალები ქართლ-კახეთის-სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, მასალ. საქ. და კავკ. ისტ-თვის, ნაკვ. 26, 1948, 027).

15. „მელიქი 52,6 თბილისის სომეხ-ვაჭარ-ხელოსანთა მეთაური“. აქ ა. იოსელიანი იმეორებს პ. უმიკაშვილს, რომელიც წერს: „იყო თავი ტბილისის ქალაქის ვაჭართა, ხელოსანთა და სომხობისა“. მართებული იქნებოდა ა. იოსელიანს ეთქვა, რომ მელიქი ეს იყო ქალაქის ერთ-ერთი გამგებელი, მეფის მიერ დანიშნული მოხელე, რომელსაც არა მარტო სომხური, არამედ საერთოდ ქალაქის ვაჭარ-ხელოსანთა მოსახლეობა ემორჩილებოდა.

16. „მორდალი 85,1 ბეჭდის შემნახველი, ბეჭდის დამსმელი“. ასეთი განმარტება მკითხველს არაფერს ეუბნება, თან მცდარიცაა. რომელი ბეჭდის? ბეჭედი ხომ თითქმის ყველა ხელისუფალს საკუთარი ჰქონდა? მორდალი იყო მხოლოდ სამეფო ბეჭდის შემნახველი და, რასაკვირველია, ბეჭდის დასმა მას არ ევალებოდა. ბეჭდს სვამდა მეფე და სახლთუხუცესი (ვ. გაბაშვილი, დასახ. შრ. 177—179). მორდლის მოვალეობას შეადგენდა ბეჭდის შენახვის გარდა დაბეჭდილი საბუთის გადაცემაც პატრონისათვის (შ. მესხია, დასახ. შრ. 029). სხვათა შორის ეს უკანასკნელი მომენტი იესეს ამ ნაშრომიდანაც კარგად მტკიცდება (85,1).

17. „მოურავი“ განმარტებულია, როგორც „განმგებელი მხარის, ქალაქის, თემის, სოფლის—დანიშნული სამეფო ხელისუფლების მიერ. ეს თანამდებობა არ იყო მემკვიდრეობითი“. მოტანილი განმარტების მეორე ნაწილი სწორი არ არის. ცნობილია, რომ მოურავები მეფის გარდა ჩვეულებრივ ფეოდალებსაც ჰყავდათ თავიანთ მამულებში და მათი დანიშნავდა მათ ეკითხებოდათ. რასაკვირველია, მოურავობაც შედარებით მემკვიდრეობითი თანამდებობა იყო. შეეძლო ავტორს, თუ მხოლოდ მეფის მოურავებზე ილაპარაკებდა, ეთქვა, რომ მეფის მოურავები მეფისაგან ინიშნებოდნენ. შეცდომის წყარო ის გახლავთ, რომ ავტორი აქ, და სხვა შემთხვევაშიც, როგორც ეს ზევითაც დაეინახეთ, დიდი ნდობით იხიარებს პ. უმიკაშვილის მოსაზრებებს „დასტურლამალის“ ლექსიკონიდან, სადაც აღნიშნულია: მოურავი — განმგებელი, მმართველი რომელსამე ადგილ-მაზრისა, განწყესებული მთავრობისაგან, მეფისაგან ამორჩევით და არა შთამომავლობით“ და სხვ. პ. უმიკაშვილის ასეთი გაზიარება, (რომელიც 1886 წელს წერდა), მართებული არაა.

18. „მუფასები—67,33 შეცილება, ბაასი დასტუ“. განმარტება სწორი არ არის, რამდენადაც იგი მითითებულ კონტექსტს არ უღვება. „ქართლი აღწერეს, არაგვი, ქსანი, შართლამებისა, მუფასებისა არა მომცეს რა“.

19. „მუქასარი 62,4 დანახევი“. სრულიად შეუსაბამო განმარტებაა, რომელიც მხოლოდ დააბნევს მკითხველს. „მე ვიყავ და ათი თორმეტი კაბა არ გამომლევია ზანდუქში, ოთხი და ხუთი ახალუხი, ხუთი და ექვსი პერანგი და მუქასარი, ჩახური და პაიჭი“ და ა. შ. ნათელია, რომ მუქასარი ტანისამოსის ერთი სახეობაა, სახელდობრ შამაკაცის ქვედა ტანი. საბასაც ახსნილი აქვს, როგორც „ნიფხვის ტოტი“.

20. „სახასო მამული 14,23 სამეფო, სახელმწიფო ზვარი და ხოდაბუნი“. სწორი არ არის. სახასო განა მარტო ზვარი და ხოდაბუნი იყო? სახასოდ შეიძლებოდა ყოფილიყო მეფის ყოველგვარი მამული, ყმები და სხვ. თვით მითითებული კონტექსტიც ხომ ამაზე მიუთითებს?

21. სახლთუხუცესის განმარტებაში ავტორი ცდებდა, რადგან სახლთუხუცესს მხოლოდ სამეფო მოხელედ აცხადებს. სხვა ადგილას კი წინააღმდეგობაში ვარდება, რამდენადაც უკვე „სატფილელოს სახლთუხუცესსაც“ ასახელებს.

22. „ტფილელი“-ს განმარტებისას უქვევლად უნდა აღნიშნულიყო, რომ „ტფილელი“ თბილისის ეპისკოპოსს ნიშნავს.

23. „ღალა 14,91 გადასახადი (ნატურით, შრომით ან ფულით)“... ღალა რომ შრომითი გადასახადი არ იყო, ეს ცნობილია. ღალა (არაბ. ხორბალი, პური..) მოსავლი სნაწილია მიწის პატრონისადმი გადასახდელი. დასახელებული კონტექსტიდანაც კარგად ჩანს ეს.

24. „ნოქრისა“ და „ფარეშის“ ერთნაირი მნიშვნელობით განმარტება, როგორც „მსახურისა“, სწორი არაა.

25. „ხათრიჯამი 66,10 თავაზსა და პატივისცემაში დარწმუნებული, რიდის მქონე“. მცდარი განმარტებაა. მითითებულ კონტექსტსაც სრულებით არ უდგება ასეთი შინაარსი. ხათრიჯამი ნიშნავს დამშვიდებას, დამშვიდებულად ყოფნას, დარწმუნებას.

26. „ხელჯოხიანი 92,20 ხელარგნოსანი, ბოქაული“. იასაული—ხელჯოხიანი. ბოქაული, მანდატური“. ეშიკალასი—იასაული, ხელ-ჯოხიანი“. ეს ტაქტოლოგიაა და არა განმარტება. ხელჯოხიანები ზოგადი სახელი იყო ეშიკალასბაშის და მისი ხელქვეითი მოხელეებისათვის: ბოქაულთუხუცესი, თოფჩი და სხვ., რადგან მათ სახელისუფლო ნიშანს კვერთხი შეადგენდა. ხელჯოხიანები საპოლიციო მოვალეობას ასრულებდნენ, ისინი ადგილებზე იგზავნებოდნენ საქმის გამოსაძიებლად და განაჩენის სისრულეში მოსაყვანად.

27. „ჯარჩიბაში მეფის ცხენოსან გზირთა უფროსი“. არასრული და ამდენად გაუგებარი განმარტებაა. ირანში ჯარჩი ცნობათა გამომცხადებელს ეწოდებოდა. საქართველოში ჯარჩების მოვალეობას სასახლის დაცვა შეადგენდა, რომ სასახლეში უცხო პირები არ შესულიყვნენ. ჯარჩები აგრეთვე მოუწოდებდნენ ხოლმე ჯარს ცხენებზე შესასხდომად. მერმე ცხენოსანი ჯარის აქეთ-იქით რიგ-რიგზე დგებოდნენ და „სწორად ატარებდნენ“, ჯარჩიბაში ჯარების უფროსი (ვ. გაბაშვილი, დასახ. შრ. 193—194).

28. რიგ შემთხვევებში სიტყვათა განმარტებისას ავტორი არ მიუთითებს წყაროზე, საიდანაც ის არა მარტო აზრობრივად, არამედ სიტყვა-სიტყვითაც სარგებლობს. მაგ.: ხასადარი, საკომლო, მუსტოფი, ნაზირი, ნოქარი, ოქმი, ქეთხუდი და სხვ.

29. ლექსიკონში უნდა გატანილიყო ისეთი მნიშვნელოვანი სიტყვები, როგორიცაა: ნასახჩიბაში, მილახორი, მისკარბაში, ყალმისაფრა, ჯიგარი (შავის მნიშვნელობით), დეტი, ოქმი, საბალახე, თამასუქი, შარბაბი, აღრაბი, ბადილი, ბაღდადი მიწა, გაჯი (კირის მნიშვ.), მაქთუფში, ვეჯი, შართლამა, ჯამაგირი, ჯინჯილხანა და სხვ. ასეთი სიტყვები სულ 80-ზე მეტი შეიძლება აღირიცხოს.

ზედმეტია ნიშანი „sic“—სიტყვასთან „დეტაგან“ (56,7), რამდენადაც ამ სიტყვის მნიშვნელობა საბას ლექსიკონში გარკვეულია.

30. საკუთარ და გეოგრაფიულ სახელთა სიაში შეიმჩნევა გამოტოვებული სახელები. 37 გვ-ზე გამოტოვებულია სულხანიშვილი, მანუჩარ; 42 გვ.—

კეხვი, ხელთუბანი; 68 გვ.—პაატა, დიმიტრი, ზაალი; 68 გვ.—მანუჩარ; 84 გვ.—ბეგთაბეგის შვილი; 105 გვ.—ომარ ხან (საძიებელში შეცდომით „ოთარ ხანი“ არის); 77 გვ.—ჯალალა; კლდეკარი—58 და სხვ.

საძიებელში ვკითხულობთ: „გოდერძი, კათალიკოზი 100,25“. ასეთი კათალიკოსი, როგორც ცნობილია, საქართველოში არც იესეს და არც არას დროს არ ყოფილა. შეცდომა მომდინარეობს ა. იოსელიანის გამოცემის ტექსტიდან, სადაც დამახინჯებულადაა ხელნაწერი გადმოწერილი. არის: „ვინ იცის მოვკუდე კათალიკოზი გოდერძისა 1 თუმანი მმართვეს, მიეცით“. უ. ი. „ვინ იცის მოვკუდე კზის (კათალიკოზის) გოდერძისა... და სხვ. (C და A). გოდერძის ვინაობა აქ უკვე ნათლადაა.

ყველა აღნიშნული ნაკლოვანების საფუძველზე უნდა დავასკვნათ, რომ ა. იოსელიანის მიერ შესრულებული გამოცემა ხარისხიანი არაა. მეცნიერების განვითარების დღევანდელ დონეს გაცილებით უკეთესი პუბლიკაცია შეეფერება. სამწუხაროდ, გამომცემელს მეტად იოლად შეუხედავს თავისი ამოცანისათვის და ნაჩქარევად მოკიდებია ამ სერიოზულ საქმეს, ამას მოწმობს მითითებულ ნაკლთა ხასიათი. აქ წარმოდგენილი შენიშვნები არ არიან ამომწურავნი, მაგრამ გარკვეულ დახმარებას მაინც გაუწევენ მკითხველს განხილული გამოცემის გამოყენების საქმეში.

შეცდომათა გასწორება

გვ.	სტრიქონი		დაბეჭდილია	უნდა იყოს
	ზემოდან	ქვემოდან		
10	14		მეტი	მეტი
40	18		ლაგოგრაფოსების,	ლაგოგრაფოსების,
80		18	შედგენილი	შედგენილი
81		23	თავსართიდ ან	თავსართიდან.
83	7		ПОВИННОСТИ	ПОВИННОСТИ
86	20		ПОСЛЕДСТВЕННЫХ	НАСЛЕДСТВЕННЫХ
91	1		დასახლებული	დასახლებული
101	12		ქალიშვილისაგან	ქალიშვილისათვის
103	25		მამაჩემის	მამაჩემს
118		23	ან ავტორის	ავტორის
„		1	გვ. 361	გვ. 261
128	11—12		наша	папа
155	2		ორსა,	ორასსა,
„		4	რბ	რბ
160	15		მე (15)	იე (15)
164		17	(2114)	(2214)
169	9		(56)	(55)
172	12		რბ (72)	ობ (72)
„		9	ორმოცდა ცამეტი	ოთხმოცდა ცამეტი
179	13		ჩუაბს	ჩუაბს
217	4		ოურავის	მოურავის

მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 32.

შ. 133/108

ფასი 12 მან. 20 კაპ.